

2016
2017

LIETUVOS METINĖ STRATEGINĖ

APIŲVALIAI

15 tomas

ISSN 2424-4562

Generolo Jono Žemaičio
Lietuvos karo akademija

Vilniaus universiteto
Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

Vytauto Didžiojo universiteto
Politikos mokslų ir diplomatijos fakultetas

LIETUVOS METINĖ STRATEGINĖ APŽVALGA

2016–2017

15 tomas

Vilnius 2017

LIETUVOS METINĖ STRATEGINĖ APŽVALGA – tai periodinis recenzuojamas mokslo leidinys, kuriame pristatoma kompleksiška ir nuolatinė iš esmės svarbių Lietuvos nacionaliniam saugumui pokyčių, kurie vyksta tarptautiniu sisteminio, regioniniu ir nacionaliniu lygmeniu, analizė.

REDAKcinė KOLEGIJA:

Eityvydas Bajarūnas (Užsienio reikalų ministerija),
Stefano Guzzini (Upsalos universitetas, Danijos tarptautinių santykių institutas),
Algimantas Jankauskas (Vilniaus universitetas),
Pertti L. Joenniemi (Rytų Suomijos universiteto Kareljos institutas),
Kimitaka Matsuzato (Tokijo universitetas, Japonija),
Petr Kratochvíl (Tarptautinių santykių institutas, Praha, Čekija),
Šarūnas Liekis (Vytauto Didžiojo universitetas)
Jūratė Novagrockienė (Lietuvos karo akademija),
Žaneta Ozoliņa (Latvijos universitetas),
Žygmantas Pavilionis (Lietuvos Respublikos Seimas),
Daivis Petraitis (Krašto apsaugos ministerija),
Andžej Pukšto (Vytauto Didžiojo universitetas),
András Rácz (Pázmány Péter katalikų universitetas, Vengrija)
Gintautas Surgailis (Lietuvos karo akademija),
Vaidotas Urbelis (Krašto apsaugos ministerija),
Algis Vaičieliūnas (Lietuvos karo akademija)
Egidijus Vareikis (Lietuvos Respublikos Seimas),
Ramūnas Vilpišauskas (Vilniaus universitetas).

ATSAKINGASIS REDAKTORIUS:

Gediminas Vitkus (Lietuvos karo akademija, Vilniaus universitetas)

KALBOS REDAKTORĖ:

Asta Stasiulienė

Leidinyje parengtas pagal Redakcinės kolegijos 2016 m. gegužės 2 d. posėdyje patvirtintą veiklos planą (protokolas Nr. 2016/1) ir vadovaujantis 2016 m. birželio 8 d. Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos viršininko įsakymu Nr. V-457 dėl mokslo darbo „Kompleksinė aktualių Lietuvos nacionaliniam saugumui gynybos politikos pokyčių globaliu, regioniniu ir nacionaliniu lygmeniu analizė 2016–2017“

Leidinyje leidžiamas lietuvių ir anglų kalbomis.

Leidinyje lietuvių kalba referuojamas duomenų bazėje *Lituanistika*.

Leidinyje anglų kalba referuojamas šiose tarptautinėse duomenų bazėse:

- *Baidu Scholar*
- *CEJSH (The Central European Journal of Social Sciences and Humanities)*
- *Celdes*
- *CNKI Scholar (China National Knowledge Infrastructure)*
- *CNPIEC*
- *EBSCO (relevant databases)*
- *EBSCO Discovery Service*
- *Elsevier - SCOPUS*
- *Google Scholar*
- *International Political Science Abstracts (IPSA)*
- *International Relations and Security Network (ISN)*
- *J-Gate*
- *JournalTOCs*
- *Naviga (Softweco)*
- *Primo Central (ExLibris)*
- *ProQuest (relevant databases)*
- *ReadCube*
- *ResearchGate*
- *SCImago (SJR)*
- *Summon (Serials Solutions/ProQuest)*
- *TDOne (TDNet)*
- *Ulrich's Periodicals Directory/ulrichsweb*
- *WorldCat (OCLC)*

Turinys

Pratarmė	5
Globalios tarptautinės sistemos raidos tendencijos	7
JAV užsienio politikos tyrimų ir analizės centrai ir jų požiūris į Baltijos valstybių saugumą	9
<i>Jonathan A. Boyd</i>	
Rusijos posūkis į Aziją: daugiau ar mažiau manevro laisvės?	43
<i>Konstantinas Andrijauskas</i>	
Europos saugumo sistemos kaita	55
Islamiška khilafos valstybė kaip post-/ antinacionalinis valstybinis darinys: kintančios piliečio ir tautos sampratos iššūkiai Europai	57
<i>Egdūnas Račius</i>	
Baltijos šalių gynybos strategijos formavimas: priimančiosios šalies parama ..	75
<i>Valdis Otzulis, Žaneta Ozoliņa</i>	
Lietuvos ir Lenkijos santykiai: naujos darbotvarkės paieškos	99
<i>Andžej Pukšto</i>	
Lietuvos Rytų kaimynai	111
Lietuvos įvaizdžiai Rusijos žiniasklaidoje po Krymo aneksijos	113
<i>Virgilijus Pugačiauskas</i>	
Kaliningrado veiksnys Lietuvos ir Rusijos santykiuose: reikšmė Lietuvos saugumui	131
<i>Vilius Ivanauskas, Vytautas Keršanskas, Laurynas Kasčiūnas</i>	
Nacionalinio saugumo aspektai	159
Nacionalinė karinė diplomatija ir jos perspektyvos	161
<i>Gediminas Grina</i>	
ES energetinės salos požymiai, grėsmės ir šios problemos sprendimo būdai: Lietuvos atvejo analizė	183
<i>Romas Švedas</i>	

Pratarmė

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Strateginių tyrimų centras drauge su partneriais Vilniaus ir Vytauto Didžiojo universitetuose pristato penkioliktąjį „Lietuvos metinės strateginės apžvalgos“ tomą, skirtą 2016–2017 metų Lietuvos saugumo problemoms. Pagal susiklosčiusią tradiciją, devynios žurnale skelbiamos studijos yra suskirstytos į keturias pagrindines dalis.

Pirmąją dalį „Globalios tarptautinės sistemos raidos tendencijos“ sudaro du straipsniai. *Jonathan A. Boyd* savo studijoje vertina dvylikos garsiausių JAV užsienio politikos tyrimų ir analizės centrų, vadinamųjų *think tanks*, tyrimų rezultatuose reiškiamą požiūrį į Baltijos šalių saugumo ir gynybos reikalus. Tema itin aktuali turint omenyje tiek naujojo JAV prezidento Donaldo Trumpo išsakytas nevienareikšmiškas mintis dėl NATO ateities, tiek ir pačių centrų daromą įtaką JAV užsienio politikai. Kitame straipsnyje *Konstantinas Andrijauskas* vertina Maskvos užsienio politikos Azijoje išsikeltų tikslų ir pasiektų rezultatų atitikimą per 2014–2016 metų laikotarpį ir jos pamatinį siekį tokiu būdu įgauti daugiau manevro laisvės globaliu ir regioniniu tarptautinės politikos lygmenimis tarptautinių sankcijų ir santykių su Vakarais krizės kontekste.

Antroji „Lietuvos metinės strateginės apžvalgos“ dalis „Europos saugumo sistemos kaita“ susideda iš trijų studijų. *Egdūnas Račius* nagrinėja „Islamo valstybės“ inicijuotą kalifato projektą, kuris yra unikalus valstybės formavimosi, nacijų kūrimosi ir nacionalinės savimonės reiškiny. Tiek siaurąją karinio saugumo, tiek bendrąją valstybių prasme jis kelia naujus iššūkius ypač toms šalims, tarp jų ir Europos, kurių piliečiai atsisako savo pradinių socialinių kontraktų, kurdami naujus. *Valdis Otzulis* ir *Žaneta Ozoliņa* savo studijoje vertina Varšuvoje ir Velse vykusiuose NATO viršūnių susitikimuose priimtų sprendimų poveikį Baltijos šalių gynybai. Šių sprendimų pagrindu Estija, Latvija ir Lietuva turės priimti bataliono dydžio kovines grupes. Atitinkamai straipsnyje siekiama išnagrinėti, kaip ši priimančiosios šalies parama (*Host Nation Support*) galėtų prisidėti prie nacionalinės gynybos ir prie Baltijos valstybių savarankiškos gynybos pajėgumų stiprinimo. *Andžej Pukšto* savo straipsnyje „Lietuvos ir Lenkijos santykiai: naujos darbotvarkės paieškos“ siūlo atkreipti dėmesį į tas sritis, kuriose Lietuva ir Lenkija gali bendradarbiauti, nepaisydamos politikų nesugebėjimo palaikyti normalų dvišalį dialogą.

Trečiosios žurnalo dalies „Lietuvos Rytų kaimynai“ tradiciškai dėmesio centre didžiausia Rytų kaimynė – Rusija. Joje dvi šiai šaliai skiros studijos. *Virgilijaus Pugačiausko* straipsnis skirtas po Krymo aneksijos Rusijos žiniasklaidai.

doje kuriamam Lietuvos įvaizdžiui. Autorius parodo, kaip Rusijos žiniasklaidoje nuosekliai ir sąmoningai formuojami trys negatyvūs Lietuvos įvaizdžiai. Kitas šios dalies tekstas, kurį parengė trys tyrėjai – *Vilius Ivanauskas, Vytautas Keršanskas, Laurynas Kasčiūnas* – skirtas naujam Kaliningrado veiksnio Lietuvos ir Rusijos santykiuose ir jo reikšmės Lietuvos saugumui įvertinimui, atsižvelgiant į platesnes negatyvias Rusijos ir Vakarų santykių tendencijas.

Ketvirtojoje „Lietuvos metinės strateginės apžvalgos“ dalyje tradiciškai nagrinėjami aktualūs Lietuvos nacionalinio saugumo aspektai, problemos ir atvejai. Šį kartą skaitytojai turi galimybę susipažinti su dviejų autorių darbais. *Gediminas Grina* savo apžvalgoje pristato moderniosios Lietuvos karinės diplomatijos evoliuciją, apibrėžia ateities prioritetines kryptis ir nagrinėja tarnybos organizavimo ypatumus. Autorius daro išvadą, kad karinės diplomatijos svarba, matant pastaruoju metu besirutuliojančias tarptautinės sistemos tendencijas, tik didės, o pilnavertė diplomatija negalės funkcionuoti be kvalifikuoto karinio patarimo. *Romo Švedo* tekstas „ES energetinės salos požymiai, grėsmės ir šios problemos sprendimo būdai: Lietuvos atvejo analizė“ apžvelgia, kaip Lietuva pasiekė lūžio tašką ir panaikino energetinę priklausomybę nuo Rusijos ir taip esmingai sustiprino savo nacionalinį saugumą.

Linkime skaitytojams įdomios pažinties su naujomis tyrėjų studijomis. Primename, kad tiek šiuos, tiek ankstesnius „Lietuvos metinės strateginės apžvalgos“ leidinius galite rasti Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos interneto svetainėje ir įvairiose tarptautinėse duomenų bazėse. Taip pat atkreipiame dėmesį, kad leidinys leidžiamas ne tik lietuvių, bet ir anglų kalba. Informuokite Lietuvos saugumo problemomis besidominčius draugus ir kolegas užsieniečius, kad mūsų žurnalo straipsniai anglų kalba nuo 2011 metų prieinami atviros prieigos leidyklos *De Gruyter* interneto svetainėje.

Vilnius, 2017 birželis

Atsakingasis redaktorius

Globalios
tarptautinės
sistemos
raidos
tendencijos

Jonathan A. Boyd*

ISM vadybos ir ekonomikos universitetas

JAV užsienio politikos tyrimų ir analizės centrai ir jų požiūris į Baltijos valstybių saugumą

Dėl naujausių su prezidento rinkimais susijusių įvykių JAV užsienio politikos viršūnėms atsirado neatidėliotinas poreikis atnaujinti strategiją Rusijos atžvilgiu. Baltijos valstybės šiuo požiūriu yra itin jautrios, nes jų besikeičianti saugumo situacija priklauso nuo NATO garantijų, kurios savo ruožtu labai priklauso nuo JAV požiūrio į NATO. Politikos tyrimų institutai, arba politikos tyrimų ir analizės centrai (angl. *think tanks*), yra svarbi JAV užsienio politikos viršūnių veiklos dalis ir, turint omenyje jų dažnai daromą įtaką JAV užsienio politikai, yra normalu bet kuriam, tyrinėjančiam Baltijos šalių saugumą, įvertinti dabartines tyrimų ir analizės centrų JAV saugumo įsipareigojimų regione įgyvendinamumo ir pageidaujamumo perspektyvas. Dėl minėtos priežasties šis straipsnis įvertina dvylikos garsių JAV užsienio politikos tyrimų ir analizės centrų tyrimų keturiomis temomis rezultatus: pozicija dėl JAV bendrosios strategijos; Maskvos ketinimų ir pajėgumų suvokimas; NATO ir jo vertės JAV saugumui įvertinimas; įsipareigojimų dėl Baltijos valstybių saugumo pažeidžiamumo lygis ir šio pažeidžiamumo vertinimas. Tyrimo duomenys paneigia nusistovėjusią nuomonę, kad JAV užsienio politikos tyrimų ir analizės centrai iš esmės link vertinti Baltijos valstybes iš realizmo pozicijų. Iš tikrųjų jie dažniausiai nepalaiko JAV įtakos mažinimo ir užsidarymo, dauguma mano, kad Rusija turi revanšistinių motyvų ir, iš esmės, remia labiausiai į rytus nutolusio NATO sparno gynybos stiprinimą. Tačiau daryti išvadą, kad visa JAV tyrimų ir analizės centrų bendruomenė yra tvirta Baltijos valstybių rėmėja, taip pat būtų gerokai perdėta, nes dauguma centrų tiesiog skiria per mažai dėmesio Baltijos šalių saugumo klausimams.

Įvadas

Baltijos valstybės neseniai atsidūrė JAV užsienio politikos planuotojų darbotvarkėje. Rusijos įvykdyta Krymo aneksija, karo veiksmai Ukrainoje, tariamas Rusijos kišimasis į rinkimų procesą JAV ir naujoji JAV administracija, kuri išsakė mįslingai švelnius žodžius ponui Putinui, darė spaudimą JAV užsienio politikos viršūnėms priimti aiškią poziciją ir sukurti politiką, kuri spręstų Baltijos šalių saugumo problemą. Politikos tyrimų institutai, arba tyrimų ir

* Dr. Jonathan A. Boyd – ISM Vadybos ir Ekonomikos universiteto lektorius. Adresas korespondencijai: Arklių g. 18, Vilnius 01129; tel.: (8 5) 212 3960; el. p. jonathan.a.boyd@gmail.com.

analizės centrai (angl. *think tanks*), yra svarbi JAV užsienio politikos viršūnių veiklos dalis ir, turint omenyje jų dažnai daromą įtaką JAV užsienio politikai, yra natūralu bet kuriam tyrinėjančiam Baltijos šalių saugumą įvertinti dabartines perspektyvas dėl JAV saugumo išipareigojimų Baltijos valstybėms.

Daugelis Baltijos šalių gyventojų gali būti ne visiškai susipažinę su JAV tyrimų ir analizės centrų veikla. Vis dėlto tikėtina, kad jie bent jau susidūrė su jais skaitydami žymių akademinės pakraipos realistų, tyrimų ir analizės centrų mokslininkų didelį poveikį turinčius straipsnius populiariuose periodiniuose leidiniuose, tokiose kaip *Foreign Policy*, *Foreign Affairs* ir *National Interest*. Per paskutinius dvejus metus didelis publikuotų tyrimų skaičius paskatino JAV vyriausybę iš naujo įvertinti išipareigojimus užsienio saugumui. Panagrinėkime neseniai *Foreign Policy* išspausdintą Stepheno Walto teiginį:

NATO plėtra nesustiprino Aljanso; ji tiesiog ipareigojo Jungtines Amerikos Valstijas ginti grupę silpnų ir sunkiai apginamų protektoratų, kurie toli nuo Jungtinių Amerikos Valstijų, bet visiškai greta Rusijos. Ponai ir ponios, tai yra vadovėliui tinkantis ir besaikio išdidumo, ir varganos geopolitikos derinys¹.

Palyginkime šį teiginį su plačiai paplitusiu *National Interest* straipsniu, kurį parašė *Cato Institute*^{2**}, garsaus liberalių pažiūrų tyrimų ir analizės centro vyresnysis mokslinis bendradarbis Doughas Badow'as. Reaguodamas į *RAND Corporation* karo simuliacijas, kurios atskleidė, kad Rusijai įvykdžius invaziją, toks NATO, koks yra dabar, nesugebėtų apginti Baltijos valstybių, Badow'as rašo:

[RAND'o] išvada iliustruoja prieš daug metų padarytą kvailystę traktuoti NATO kaip socialinį klubą ir oficialiai priimti naujus narius, kurie nesvarbūs žemyno saugumui ir turi minimalius karinius pajėgumus. Rusija buvo per daug silpna, kad imtų kelti triukšmą, ir JAV pareigūnai nepagrįstai manė, kad pakaks vien žodžių apginti naujai priimtas šalis. NATO plėtra buvo laikoma didele sėkme. Bet dabar Aljansas suvokia, kad dėl trijų iš esmės neapginamų šalių yra išipareigojęs kariauti prieš branduolinį ginklą turinčią Rusiją³.

Įvertinant tai, kas pasakyta, būtų natūralu paklausti, ar įtakingi JAV užsienio politikos tyrimų ir analizės centrai nebuvo galimai paveikti mokslininkų realistų argumentų ir darėsi vis kritiškesni dėl JAV liberalaus internacionalizmo ir jų išipareigojimo ginti NATO labiausiai į rytus nutolusį sparną.

¹ "What Would a Realist World Have Looked Like?" *Foreign Policy*. Accessed February 17, 2017. <http://foreignpolicy.com/2016/01/08/what-would-a-realist-world-have-looked-like-iraq-syria-iran-obama-bush-clinton/>.

^{2**} Čia ir toliau JAV užsienio politikos tyrimų ir analizės centrų (*think tanks*) pavadinimai neverčiami ir pateikiami originalo kalba kursyvu [Red. pastaba].

³ Badow, Doug. "Why on Earth Would Russia Attack the Baltics?" *The National Interest*. Accessed February 21, 2017. <http://nationalinterest.org/blog/the-buzz/why-earth-would-russia-attack-the-baltics-15139>.

Šio straipsnio tikslas gana paprastas – patikrinti šią prielaidą. Pirmoje dalyje apžvelgiami garsių realistų, įskaitant Johno Mearsheimerio, Barry'io Poseno ir Stepheno Walto, kurie inicijavo debatus apie bendrąją JAV strategiją, Rusijos motyvus, NATO ateitį ir JAV strategiją Baltijos valstybių atžvilgiu kai kurie tyrimo rezultatai. Nepaisant to, kad Stepheno Walto straipsniai plačiai skaitomi ir aptariami, autorius nurodė, kad jis ir jo kolegos realistai turi mažai įtakos žiniasklaidai ar užsienio politikos viršūnėms, o kritikai, tokie kaip Thomas Wrightas ir Danielis Drezneris, nurodė įtikinamas šios situacijos priežastis: greičiausiai dėl to, kad mokslininkai realistai yra gerokai nutolę nuo Vašingtone vyraujančių nuostatų.

Tačiau skirtingai nuo akademikų realistų, tyrimų ir analizės centrai turėjo ilgą įtakos JAV užsienio politikos viršūnėms istoriją. Žinoma, aiškus jų mandatas ir buvo daryti būtent tai: naudojantis tyrimais ir argumentavimu, informuoti politikos kūrėjus ir daryti jiems įtaką. Nors šiuo metu mokslininkai realistai galbūt ir nedaro didelės įtakos nei žiniasklaidai, nei JAV vyriausybei, kyla klausimas, ar jų idėjos susilaukia didesnio atgarsio tyrimų ir analizės centruose? Siekiant tai nustatyti, reikia susipažinti su moksline literatūra apie tyrimų ir analizės centrus ir antroje straipsnio dalyje bus aptarta, kaip būtų galima juos apibūdinti, kaip charakterizuoti jų veiklą ir, svarbiausia, kaip įvertinti jų poveikį formuojant užsienio politiką. Galiausiai, trečioje straipsnio dalyje dėmesys sutelkiamas į pagrindinių tyrimų ir analizės centrų tyrimo rezultatų analizę ir išvados, kad Baltijos valstybių požiūriu, šie centrai, iš esmės, niekada net nesilaikė bent panašios į realistinę pozicijos, išskyrus vos keletą išimčių, pagrindimą.

1. Realizmo požiūris į Baltijos valstybes

Keleto žymių JAV mokslininkų realistų dabartinę užsienio politikos poziciją dėl Baltijos valstybių buvo, iš esmės, numatęs George'as Kennanas, buvęs JAV ambasadorius Sovietų Sąjungoje (1952 m.) ir studijų *Long Telegram* (1946 m.) ir *The Sources of Soviet Conduct* (1947 m.), kurios tapo Trumano sulaikymo (angl. *containment*) doktrinos pagrindu autorius. Duodant interviu laikraščiui *New York Times* 1998 m., Kennanas, tada 94-erių metų amžiaus, buvo paprašytas pasakyti savo nuomonę apie neseniai Senato ratifikuotą (triuškinančia 61 balsu persvara) NATO plėtrą, įjungiant Lenkiją, Vengriją ir Čekiją. Jo nepritariamas šiam veiksmui buvo nedviprasmiškas:

Manau, kad tai yra pradžia naujo šaltojo karo... Manau, kad rusai palaipsniui reaguos gana priešišškai ir tai paveiks jų politiką. Manau, kad šis sprendimas yra tragiška klai-

da. Nebuvo visiškai jokios priežasties tam. Niekas niekam negrasino. Ši plėtra priverstų mūsų šalies įkūrėjus apsiverst kape. Mes pasirašėme ginti daugelį šalių, nors neturime nei resursų, nei ketinimų tai daryti rimtai. [NATO plėtra] Buvo paprasčiausias nerūpestingas Senato, realiai nesidominčio užsienio reikalais, veiksmas... Žinoma, Rusijos reakcija bus bloga ir tada [NATO plėtros iniciatoriai] sakys, kad jie visada sakydavo, jog rusai tokie jau yra... bet tai tiesiog neteisinga⁴.

Visai neseniai, kitas žymus realistas Johnas J. Mearsheimeris, paskatin-tas Rusijos agresijos Ukrainoje, 2014 m. *Foreign Affairs* parašė plačiai skaitomą ir diskutuojamą esė „Kodėl Ukrainos krizė yra Vakarų kaltė: liberalios iliuzijos, kurios išprovokavo Putiną“. Mearsheimeris, atkartodamas prieš penkiolika metų Kennano pateiktą argumentą, teigia:

Putino atsakomieji veiksmai neturėjo būti siurprizas. Šiaip ar taip, Vakarai žygiavo į Rusijos kiamą, grasindami jos esminiems strateginiams interesams – mintis, kurią ne kartą pabrėžė Putinas. Elitas Jungtinėse Valstijose ir Europoje buvo priblokštas šių įvykių tik todėl, kad pritarė ydingam požiūriui į tarptautinę politiką. Elito atstovai linkę tikėti, kad realizmo logika yra menkai aktuali dvidešimt pirmajame amžiuje ir kad Europa gali išlikti vientisa ir laisva dėl tokių liberalių principų, kaip teisės viršenybė, ekonominė tarpusavio priklausomybė ir demokratija⁵.

Pagal tokį požiūrį, Putino atsakas į NATO ir ES plėtrą ir demokratijos skleidimą yra puikiai nuspėjamas ir paaiškinamas paprasčiausiu geopolitiniu principu, teigiančiu, kad „didžiosios valstybės visuomet jautrios grėsmėms netoli savo teritorijos.“⁶ Mearsheimeris tvirtina, kad realistai, kaip ir jis pats, priešinasi Vakarų plėtrai į Rytus pirmiausia dėl to, kad „smunkančios didžiosios valstybės su senėjančiais gyventojais ir vienmate ekonomika faktiškai nėra ko tramdyti. Ir dar, realistai nuogąstavo, kad plėtra tik paskatins Maskvą kelti neramumus Rytų Europoje.“⁷

Šiuo požiūriu įtampa tarp Maskvos ir Vakarų yra, iš esmės, įtampa tarp priešišių globalios politikos pasaulėžiūrų, kur kiekviena iš jų kreipia savo užsienio politiką vadovaudamasi „skirtingais scenarijais“: „Putinas ir jo tėvynainiai galvojo ir veikė pagal realistų diktatą, kai tėvynainiai Vakaruose tvirtai laikėsi liberalių idėjų. Baigėsi tuo, kad Jungtinės Valstijos ir jų sąjungininkai nenoromis išprovokavo didelę krizę Ukrainoje.“⁸ Mearsheimeris nesvyruodamas pataria Vakarams atmesti savąjį scenarijų ir imtis kažko panašaus į Putino

⁴ Friedman, Thomas L. “Foreign Affairs; Now a Word From X.” *The New York Times*. May 01, 1998. Accessed February 17, 2017. <http://www.nytimes.com/1998/05/02/opinion/foreign-affairs-now-a-word-from-x.html>.

⁵ Mearsheimer, John J. “Why the Ukraine Crisis Is the West’s Fault”, *Foreign Affairs*, January 28, 2016. Accessed February 17, 2017. <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-08-18/why-ukraine-crisis-west-s-fault>.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

⁸ Ibid.

metodiką – Putinas, kad ir koks jis būtų, bent jau žaidžia pagal racionalias geopolitines taisykles.

Plačios tematikos teorinę perspektyvą, pateikiančią būtent šį požiūrį į Rusiją yra detaliai aprašęs Barry'is R. Posenas, kurio knygą *Restraint: A New Foundation for U.S. Grand Strategy* (2014 m.) daugelis žymių realistų laiko itin sudėtingu ir nepaprastai patraukiančiu skaitytoją bendrosios JAV strategijos aprašymu⁹. Trumpai tariant, Posenas teigia, kad paskutinį dvidešimtį JAV užsienio politikos varomoji jėga buvo tai, ką jis pavadino „liberalia hegemonija“. Kitaip tariant, Šaltojo karo pabaigoje JAV staiga suvokė, kad ji yra vienintelė galybė pasaulyje – „vienintelė galinga valstybė“¹⁰. Atsidūrusi tokioje sėkmingoje ir pavydėtinoje padėtyje, JAV siekė ją išlaikyti. JAV užsienio politikos viršūnės susivienijo kurti bendrą strategiją, siekdamos panaudoti JAV pajėgumus, kad išlaikytų savo pirmenybę. Pasaulio tvarka, kurią ji siekė prižiūrėti, turėjo apimti laisvą rinką, demokratiją ir liberalias institucijas, remiamas neturinčia saulygių JAV galia ir būti tvarkoma taip, kad išlaikytų JAV viršenybę. Problema, susijusi su šia doktrina, tokiems realistams, kaip Posenas, apibendrintai atrodo taip:

Strategija buvo brangi, švaistūniška ir neproduktyvi. JAV išleido šimtus milijardų dolerių, kurių ji daugiau nebegali leisti, nereikalingiems kariniams pasirengimams, nebūtinėms karams. Karai be reikalo nusinešė tūkstančius JAV karių gyvybių ir dar daugiau tūkstančių buvo sužeisti. Strategija formuoja JAV kariuomenę taip, kad ji tuo pačiu metu išlieka didelė, brangi ir, iš esmės, deformuota. Strategija įsigyja priešus beveik taip pat greitai, kaip ir atsikrato jų. Strategija ragina mažiau draugiškas valstybes intensyviau konkuruoti su JAV, o draugiškas valstybes skatina dėti mažiau pastangų, negu turėtų, savo pačių gynybai arba rizikuoti labiau, nei būtų protinga. Tai sukuria papildomą gynybos našą JAV žmonėms¹¹.

Poseno siūlomas sprendimas yra nesilaikyti liberalios hegemonijos strategijos ir palaipsniui pereiti prie strategijos, grindžiamos suvaržymais. Ši strategija daug labiau sutelkta į geopolitinius JAV interesus, jų suverenitetą, saugumą ir teritorinį vientisumą. Ši galybės pozicija turėtų, visų pirma, būti griežtai suvokiama, kaip priemonė šiems trimis tikslams pasiekti. Praktiškai Posenas propaguoja

...laipsnišką JAV politinių įsipareigojimų ir karių dislokavimo mažinimą. Galutinis tikslas yra užkrauti atsakomybę už saugumą ant didesnių ir mažesnių JAV sąjungininkių pečių; paskutiniai Šaltojo karo laikų Aljanso įsipareigojimai turi būti užbaigti¹².

⁹ Panašų ir labiau suprantamą argumentą pateikė Gholz, E., Press, D. G., & Sapolsky, H. M. (1997). Come home, America: The strategy of restraint in the face of temptation. *International Security*, 21(4), 5-48.

¹⁰ Charles Krauthammer, "The Unipolar Moment," *Foreign Affairs* 70, no. 1 (1990/1991).

¹¹ Posen, Barry R. *Restraint: A New Foundation for U.S. Grand Strategy*. Cornell University Press, 2015. p. 24.

¹² *Ibid.*, p. 71.

Neseniai *The Atlantic* duotame interviu, Posenas šmaikštavo, kad jeigu „rusai siektų užkariauti visą Vakarų Europą ir sukurti kokią nors naują napoleonišką Putino imperiją, tai šis jų žingsnis būtų grėsmė JAV saugumui“¹³. Tačiau Posenas mano, kad nė iš tolo neįtikėtina, kad Rusija galėtų konkuruoti dėl hegemonijos Europoje, nors jis vis dėlto pripažįsta, kad Rusija yra „pakankamai pajėgi pareikšti interesus savo periferijoje“¹⁴. Ši „periferija“ apima Baltijos valstybes, kurios, kaip Posenas teigia kitur, yra „Rusijos istorinėje įtakos sferoje“¹⁵. Posenas tiki, kad Rusija tikrai sieks įtvirtinti savo interesus artimiausioje kaimynystėje ir tada JAV „turės galvoti, ką tie interesai iš tikrųjų reiškia mums ir prie kurios tų interesų dalies mes turėtume prisitaikyti.“¹⁶ Svarbu pažymėti, kad nors Posenas ir apgailestauja dėl NATO plėtros, jis pripažįsta, kad gynybos įsipareigojimai jau priimti ir, matyt, turėtų būti gerbiami. Jo žodžiais tariant, tai jau yra „įkepta pyrage“. Po tų žodžių, lengva įsivaizduoti, kad Posenas nepriskiria labiausiai į rytus nutolusio NATO sparno prie gyvybiškai svarbių JAV interesų.

Realistai, aišku, laiko Europą vienu iš trijų pasaulio regionų, itin svarbių JAV saugumui. Kiti du yra Šiaurės Rytų Azija ir Persų įlankos šalys. Pripažindami, kad izoliacionizmas nėra perspektyvus pasirinkimas, realistai ragino grįžti prie to, ką jie vadino istoriškai naudinga JAV strategija, būtent prie ofšorinio balansavimo¹⁷. Mearsheimeris knygoje „National Interest“ (2011 m.) šią strategiją aprašo taip:

...[ofšorinis balansavimas] teigia, kad svarbiausias JAV tikslas yra užtikrinti, kad jokia šalis nedominuotų nė vienoje iš šių teritorijų [Europoje, Šiaurės Rytų Azijoje ir Persų įlankoje] taip, kaip dominuoja Vakarų pusrutulyje. Tuo siekiama užtikrinti, kad pavojingi konkurentai kituose regionuose būtų priversti labiau sutelkti dėmesį į didžiąsias valstybes savo pačių kiemuose, o ne nevaržomai kištis į JAV interesus. Geriausias būdas šiam tikslui pasiekti yra pasikliauti tuo, kad vietinės valstybės pasipriešins tiems, kurie trokšta hegemonijos regione, o priešingu atveju reikia laikyti JAV karines pajėgas parengtas. Jeigu to padaryti būtų neįmanoma, JAV kariai atvyktų iš užjūrio padėti atlikti užduotį, o po to, sustabdžius potencialų hegemoną, išvykti¹⁸.

¹³ Beauchamp, Scott. "America Doesn't Need to Lead the Free World." *The Atlantic*. November 14, 2014. Accessed February 17, 2017. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2014/11/posen-grand-strategy-restraint-isis-russia/382730/>.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Kagan, Robert. "Backing into World War III." *Brookings*. February 06, 2017. Accessed February 18, 2017. <https://www.brookings.edu/research/backing-into-world-war-iii/>.

¹⁶ Beauchamp, "America Doesn't Need to Lead the Free World", 2014.

¹⁷ Daug garsių realistų ne tik tiki, kad ofšorinis balansavimas turėtų sudaryti JAV strategijos stuburą, bet laiko jį geresne alternatyva selektyviam įtraukimui, kuris reikalauja, kad nuolatinės dislokacijos JAV pajėgos gintų tris strategiškai svarbius regionus, siekdamos dviejų tikslų: atgrasinti siekiančias hegemonijos šalis ir užkirsti kelią konfliktui tuose regionuose.

¹⁸ Mearsheimer, John J. "Imperial by Design". *The National Interest*. No. 111, Jan/Feb 2011.

Foreign Affairs (2016 m.), Mearsheimeris ir Waltas nuodugniai aprašo, ko ofšorinis balansavimas reikalautų konkrečiai Europoje:

JAV turėtų užbaigti savo buvimą Europoje ir perduoti NATO europiečiams. Nėra jokio rimto pagrindo laikyti JAV pajėgas Europoje, kadangi ten nėra šalies, kuri būtų pajėgi dominuoti tame regione. Didžiausi pretendentai, Vokietija ir Rusija, praranda santykinę savo galią, kadangi abiejų šalių gyventojų skaičius mažėja, o kito potencialaus hegemono nesimato. Reikia pripažinti, kad, palikus Europos saugumą europiečiams, ten galėtų padidėti neramumų galimybė. Tačiau, jei konfliktas vis tiek kiltų, jis nesukeltų grėsmės gyvybiškai svarbiems JAV interesams. Taigi, nėra pagrindo JAV kasmet išleisti milijardus dolerių (ir įkeisti savo gyventojų gyvybes), kad užkirstų kelią konfliktui¹⁹.

Tai reiškia radikalų *status quo* atsisakymą ir sąjungininkėms, kurios visą laiką priklausė nuo JAV, garantuojančių jų saugumą, tokie argumentai tikriausiai sukels nerimą. Nerimas būtų dar didesnis, jei šie argumentai rastų linkusią juos išgirsti auditoriją. Tuomet kyla svarbus klausimas: kiek įtakos turi šie akademikai realistai?

2. Realizmo perspektyvos poveikis

Atsakymas į klausimą būtų toks – tikrai nepakankamai. *Foreign Policy* žurnale Waltas reiškia nepasitenkinimą, kad JAV žiniasklaidos priemonėse realistai per mažai atstovaujami²⁰. Kalbant apie laikraščius, nė vienas iš nuolatinių, leidinio nuomonę išreiškiančių *New York Times*, *Washington Post* ir *Wall Street Journal* žurnalistų neįaučia palankumo realistams ir Waltas pagrįstai pažymi, kad kartais *Washington Post* ir *Wall Street Journal* yra atvirai priešiški realistų idėjoms²¹. Jis taip pat tvirtina, kad nei vienas iš pagrindinių žinių transliuotojų, tokių kaip *Fox*, *CNN* ar *MSNBC*, neturi nuolatinių savo ekspertų ar svečių realistų. Waltas itin silpnai ir varganai bando nuspėti galimą to priežastį: „Įtariu, kad taip yra dėl to, kad šiuolaikinė užsienio politikos šamanystės esmė yra kurstyti viltis ir propaguoti idealus, užuot pateikus blaivų ir praktišką mąstymą apie tai, kokia politika tikriausiai galėtų padaryti JAV turtingesnes ir saugesnes.“²²

¹⁹ <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2016-06-13/case-offshore-balancing>.

²⁰ Walt, Stephen. "What Would a Realist World Have Looked Like?" *Foreign Policy*. Accessed February 17, 2017. <http://foreignpolicy.com/2016/01/08/what-would-a-realist-world-have-looked-like-iraq-syria-iran-obama-bush-clinton/>.

²¹ Tartum norint įrodyti Walto išsakytą nuomonę, žr. Cohen, Roger. "The Limits of American Realism." *The New York Times*. January 11, 2016. Accessed February 17, 2017. <https://www.nytimes.com/2016/01/12/opinion/the-limits-of-american-realism.html?ribbon-ad-idx=5&rref=opinion>.

²² Walt, Stephen. "What Would a Realist World Have Looked Like?" *Foreign Policy*. Accessed February 17, 2017.

Labiau tikėtiną paaiškinimą, dėl ko realistai taip menkai atstovaujami JAV žiniasklaidoje, pateikia Thomas Wrightas, kuris rašo straipsnius leidiniui *Brookings Institution*. Jis rašo, kad, atrodo, nei demokratai, nei respublikonai nenori susilpninti Aljanso, nors jų nuomonės gali skirtis dėl naštos, kuria JAV turėtų dalintis su sąjungininkėmis, masto. Žinoma, JAV vadovaujama tarptautinė tvarka turi didelę paramą ir mažai kas, jei iš viso tokių yra, užsienio politikos viršūnėse palaiko išlaidų mažinimą tokiu mastu, kurį siūlė realistai. Taip realistai labai atskiriami nuo politikos kūrėjų.

Kaip tik naujoji akademinio realizmo kryptis, labiau nei bet kuri kita, atribojo realistus nuo politinių debatų Vašingtone. Akademinė bendruomenė dažnai diskutuoja, kaip būti tiesiogiai susijusiems su politika, bet dabar jie atsidūrė neįprastoje padėtyje. Jie rašo temomis, kurios yra aktualios ir labai domina politikos formuotojus, bet jų idėjos apie Aljansą ir išlaidų mažinimą yra taip nutolusios nuo vyraujančių politinių tendencijų, kad jos tikrai bus atmetos²³.

Kitu atveju atsakydamas į Walto idėjas, Danielis W. Drezneris rašo *Washington Post*, kad realistai, galbūt, nėra atstovaujami svarbiausiose JAV naujienų agentūrose dėl paprastos priežasties, kad jie laiko publikavimą jose nevaisingu. Tai yra, realistų

tikėjimas nuolatinio struktūrinių dėsningumų buvimu, pasiekus loginį kraštutinumą, sukuria vidinį loginį prieštaravimą viešuose realistų straipsniuose. Jei sisteminės jėgos yra iš tikrųjų tokios varžančios, tada realistams neturėtų rūpėti, ar jie domina publiką, ar ne. Struktūralistai turi tikėti, kad laikraščių straipsnių autoriai neturi gebėjimų daryti įtaką nacionalinių interesų apskaičiavimui²⁴.

Drezneris taip pat nurodo, kad realistų skaičius JAV universitetuose mažėja. *TRIP* agentūros 2014 m. atliktoje tarptautinių santykių mokslininkų apžvalgoje nustatyta, kad apytiksliai tik 18 % JAV respondentų pažymėjo realizmo paradigmą, kuriai jie iš pradžių buvo įsipareigoję²⁵, palyginti su 25 % 2004 m.²⁶ Drezneris taip pat pažymi įdomų dalyką, kad kai kurie politikai gali pritarti tai pačiai užsienio politikai kaip ir realistai, bet yra linkę turėti nepriimtina požiūrį į kitus politikos dalykus. Pavyzdžiui, kritiški Trumpo komentarai apie

²³ Wright, Thomas. "Realism's utopia: Why academic realism almost never works in Washington." *Brookings*. July 29, 2016. Accessed February 17, 2017. <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2016/01/13/realisms-utopia-why-academic-realism-almost-never-works-in-washington/>.

²⁴ Drezner, Daniel W. "Do the greatest op-ed pages in America discriminate against foreign policy realists?" *The Washington Post*. January 11, 2016. Accessed February 17, 2017. https://www.washingtonpost.com/posteverything/wp/2016/01/11/do-the-greatest-op-ed-pages-in-america-discriminate-against-foreign-policy-realists/?utm_term=.dbf3ae933be8.

²⁵ Maliniak, Daniel, Susan Peterson, Ryan Powers, and Michael J. Tierney. 2014. *TRIP 2014 Faculty Survey*. Williamsburg, VA: Institute for the Theory and Practice of International Relations. Available at <https://trip.wm.edu/charts/>.

²⁶ Maliniak, Daniel, Amy Oakes, Susan Peterson, and Michael J. Tierney. 2011. *International Relations in the US Academy*. *International Studies Quarterly*, 55:437-464. DOI: 10.1111/j.1468-2478.2011.00653.x.

NATO prezidento rinkimų kampanijos metu yra požiūris, su kuriuo, iš esmės, daug realistų sutiktų, tačiau viešai paremti net vienintelę politinę Trumpo poziciją reikštų rizikuoti reputacija.

Trumpai tariant, neseni akademinio realizmo susidomėjimo Baltijos valstybių saugumo reikalais atvejai labai dėmesį patraukiančiuose žiniasklaidos forumuose gali sudaryti įspūdį apie bendrą požiūrio poslinkį link šių pozicijų, galbūt net signalizuojantys apie pokytį JAV užsienio politikos bendruomenės *Zeitgeist*. Visiškai natūralu, kad sąjungininkes, labai priklausančias nuo JAV geranoriškumo, tokių pozicijų palaikymas sukrėstų. Tačiau reikėtų pažymėti, kad pastaruoju metu mokslininkai realistai neina koja kojon su dabartinėmis JAV užsienio politikos pozicijomis ir jų įtaka yra nedidelė.

Be akademikų realistų, Baltijos šalių saugumas tapo karštai diskutuojama tema JAV užsienio politikos tyrimų ir analizės centrų ir, panašiai kaip ir realistų atveju, šioje srityje, bent iš pirmo žvilgsnio, atrodo, vyksta poslinkis kvestionuojant JAV saugumo išpareigojimus Baltijos šalyse. Tačiau, skirtingai nuo realistų, tyrimų ir analizės centrai tradiciškai turėjo daugiau galimybių bendrauti su JAV politikos kūrėjais ir daryti jiems įtaką.

Siekiant įvertinti, koku mastu JAV užsienio politikos tyrimų ir analizės centrai priima realistinį požiūrį į Baltijos šalių saugumą, reikia žinoti kontekstą. Kitoje straipsnio dalyje smulkiai išdėstysime tyrimų ir analizės centrų paskirties sampratą, jų poveikį ir pateiksime šiuolaikinius debatus apie jų vaidmenį.

3. Kas yra tyrimų ir analizės centras?

Nors mokslininkams buvo sunku susitarti dėl *think tank* apibrėžimo, plačiai priimtina ir išsamų apibūdinimą pateikė Jamesas G. McGannas:

Tyrimų ir analizės centrai, arba viešosios politikos tyrimo, analizės ir praktikos institucijos, yra organizacijos, atliekančios su politika susijusius tyrimus ir analizes ir teikiančios patarimus vidaus ir tarptautiniais klausimais, siekdamos padėti politikos kūrėjams ir visuomenei priimti kompetentingus sprendimus viešosios politikos klausimais. Tyrimų ir analizės centrai gali būti prisijungę prie politinių partijų, vyriausybių, interesų grupių ar privačių korporacijų arba sudaryti savarankiškas nevyriausybinės organizacijas (NVO). Šios institucijos dažnai funkcionuoja kaip tiltas tarp akademinų ir kuriančių politiką bendruomenių, tarnaudamos viešajam interesui, kaip nepriklausoma grandis, kuri atlieka taikumuosius ir fundamentalius tyrimus tokia kalba ir forma, kuri yra suprantama, patikima ir prieinama politikos kūrėjams ir visuomenei²⁷.

²⁷ McGann, James G. *Think tanks and policy advice in the United States: academics, advisors and advocates*. New York, NY: Routledge, 2007. p. 11.

Pagal vėliausią kasmetį *Global Go To Think Tank Index Report* (2015 m.), JAV yra 1835 tokie tyrimų ir analizės centrai. 90,5 procento tyrimų ir analizės centrų buvo įkurti 1951 m. ir vėliau, o jų skaičius daugiau nei padvigubėjo nuo 1980 m.²⁸

Jeigu yra tokia didelė pasiūla, turėtų būti ir paklausa. Kodėl JAV politikos kūrėjai labai pasikliauja šių centrų patarimais? Vieną iš labiausiai įtikinančių atsakymų pateikė Donaldas Abelsonas, pabrėždamas, kaip pavojinga JAV neturėti nuolat veikiančios valstybės tarnybos, tokios kaip Vestminsterio sistemos, kokias turi Jungtinė Karalystė ar Kanada. Jis rašo:

...JAV aukščiausios biurokratijos sluoksnius pasikeičia kas ketverius ar aštuonerius metus, kai naujoji administracija perima valdžią. Todėl prireikia kelerių metų, kad naujoji biurokratija įgytų savo institucinę atmintį. Tokia perimamumo stoka biurokratijoje gali pakenkti ne tik teikiamos kompetencijos kokybei, bet taip pat ir pasitikėjimui, kurį išrinktieji pareigūnai turi vyriausybėje. Be to, kadangi Kongreso narių nesaisto parlamentinis stiprios partijos vienybės principas, jie gali laisvai paprašyti patarimo iš išorėje veikiančios ir politiką tiriančios bendruomenės²⁹.

Buvo pateikti keli kiti paaiškinimai dėl tyrimų ir analizės centrų didėjimo JAV, įskaitant valdžios pasidalijimą tarp šakų (teisminė, teisėkūra ir vykdomoji) ir lygmenų (valstijų ir federalinio), gerai išvystytos pilietinės ir filantropinės kultūros JAV ir politinės sistemos, kuri turi ne vieną, bet keletą įeigos punktų³⁰.

Taip pat buvo dedamos pastangos suskirstyti skirtingus ir įvairius tyrimų ir analizės centrus į kategorijas. Tyrimų ir analizės centrų ir pilietinės visuomenės programa (*The Think Tanks and Civil Society Program – TTCSP*) sukūrė naudingą tipologiją, kuria remiantis tyrimų ir analizės centrai klasifikuojami pagal jų priklausymo laipsnį: autonominius, nepriklausomus, kvazinepriklausomus, prisijungusius prie vyriausybės, kvazivyriausybinius, prisijungusius prie universitetų, prisijungusius prie politinių partijų ir korporacinius (t. y. siekiančius pelno)³¹.

Žinoma, reikėtų užduoti klausimą, kodėl tyrimų ir analizės centrai nusipelno mokslininkų dėmesio. Yra paprastas paaiškinimas: dėl jų poveikio. Kokią įtaką tyrimų ir analizės centrai daro sprendimų priėmimo procesui ir užsienio politikos viršūnėms? Paprastai šis klausimas užduodamas turint omenyje du tikslus. Pirmasis yra įvertinti, ar tyrimų ir analizės centrų poveikis

²⁸ McGann, James G., "2015 Global Go To Think Tank Index Report" (2016). *CSP Global Go To Think Tank Index Reports*. Paper 10. http://repository.upenn.edu/think_tanks/10.

²⁹ Abelson, Donald E. "Old world, new world: the evolution and influence of foreign affairs think-tanks." *International Affairs* 90, no. 1 (2014): p. 137.

³⁰ McGann, 2007, p. 21.

³¹ McGann, 2016.

tarnauja gėriui ar blogiui. Antrasis tikslas yra įvertinti, ar sparčiai kintančioje intelektualioje aplinkoje tyrimų ir analizės centrai praranda savo įtaką ir galbūt net tampa nebeaktualūs.

Kalbant apie pirmąjį klausimą, daugelis JAV mano, kad tyrimų ir analizės centrai turėtų būti ištirti dėl to, ką „jų dalyvavimas planuojant politiką galėtų pasakyti apie nerenkamų ekspertų vaidmenį ir ar jų dalyvavimas sustiprina demokratiją, ar kenkia jai“, arba dėl to, kad jiems turėtų būti taikomas monitoringas, siekiant suteikti JAV visuomenei „geresnį supratimą apie tai, kas ir kokios varomosios jėgos slypi už svarbių politikos iniciatyvų“³².

Su tuo susijęs ir klausimas, kas yra pagrindinis tyrimų ir analizės centrų tikslas. Pavyzdžiui, tipologiją, alternatyvią McGanno, pateikia Waeveris, kuris klasifikuoja tyrimų ir analizės centrus pagal jų tikslus (užuot klasifikavęs juos pagal priklausymą) ir siūlo tris kategorijas: universitetus be studentų, tyrėjus, pasirašiusius sutartį, ir propagavimo centrus. Dauguma tyrimų ir analizės centrų gali, iš esmės, būti apibūdinami kaip centrai, pirmiausia sutelkiantys dėmesį į politikos tyrimus arba į politinių idėjų propagavimą³³.

Kalbant apie tyrimus politikos srityje, tyrimų ir analizės centrai buvo tradiciškai numatyti tapti „smegenų fondais“, vykdančiais tyrimus ir teikiančiais rekomendacijas, taip padedant politikos planuotojams priimti teisingus, faktais grindžiamus politinius sprendimus. Šį tikslą įkūnija amžiaus pradžios tyrimų ir analizės centrai, dažnai įkurti geranoriškų filantropų (tokių kaip Carnegie'is ar Brookingsas) arba pavadinti gerbiamų valstybės veikėjų vardais (*Woodrow Wilson Center* ar *Hoover Institution*).

Antrasis tyrimų ir analizės centrų tipas – tie, kurie visų pirma propaguoja politiškai motyvuotą ar ideologinę politiką – yra vis labiau plintantis. Jie buvo apkaltinti tuo, kad tapo vien tik „lobistais dėl įvairių politinių tikslų“. Propagavimas dažnai apima bent vieną iš šių dalykų: „argumentavimą dėl konkrečia pozicija grindžiamų rezultatų, supriešinant jį su bešališka analize, mokslinės metodologijos naudojimą, visų pirma, siekiant daryti įtaką politikai ideologiškai priimtina kryptimi arba sutelkti dėmesį į rinkodaros idėjas užuot vykdžius tyrimus.“³⁴

Propagavimo veiklą vykdančios tyrimų ir analizės centrai buvo ypač kal-

³² Abelson, 2014, p. 128.

³³ Ibid., p. 127.

³⁴ McGann, 2007, p. 15.

tinami dėl kenkimo demokratiniais procesams³⁵. Jų turtas gali suteikti jiems galimybę paveikti užsienio politikos aparatą, o to turto šaltiniai gali ideologine prasme daryti įtaką tyrimų ir analizės centrų politikos rekomendacijoms³⁶. Pavyzdžiui, dėl filantropinių fondų ir korporacijų aukotojų įnašų buvo pradėtas tokių institucijų, kaip *Heritage Foundation*, *American Enterprise Institute*, *Center for New American Security*, kruopštus organizavimo ir veiklos patikrinimas. Kai kurių tyrimų ir analizės centrų prieiga ne tik prie užsienio politikos viršūnių, bet netgi prie vykdomosios valdžios, taip pat kėlė susirūpinimą³⁷.

Su tuo susijęs ir antrasis plačios tematikos tyrimų ir analizės centrų tyrinėjimo tikslas: ar tyrimų ir analizės centrai apskritai gali realiai daryti reikšmingą įtaką ir poveikį? Siekiant išmatuoti jų poveikį, svarbu nustatyti įvairias strategijas, kurias tyrimų ir analizės centrai naudoja tam, kad išplatintų savo tyrimų duomenis ir darytų poveikį politikai. Abelsonas nustatė keturias plačias strategijas:

- tyrimų produktai (knygos, straipsniai, moksliniai žurnalai, nuomone grindžiami žurnalai, politikos direktyvos, socialinė žiniasklaida ir informaciniai biuleteniai);
- sklaida žiniasklaidoje (nuomonę pateikiantys straipsniai svarbiuose JAV ir tarptautiniuose laikraščiuose, komentarai apie radijo ir televizijos laidas ir pokalbius su garsenybėmis, tinklaraščiai apie instituto svetainę ir parodymų davimas, gavus kvietimą, kongreso komitetuose ir pakomitečiuose);
- populiarinimo veikla (paskaitos, konferencijos, seminarai ir pasikeitimo patirtimi pasitarimai, kuriuose politikos kūrėjai, akademinė bendruomenė, žurnalistai, prekybos ir pramonės lyderiai keičiasi idėjomis);
- susitikimai su politikais (dažnai privatūs, su politikos formuotojais Kapitolijuje, Baltuosiuose Rūmuose ir visose biurokratijos struktūrose)³⁸.

Panašiai, kaip akademinė bendruomenė moderniuose universitetuose jaučia spaudimą, nes jos tyrimų rezultatai ir karjera dažnai priklauso nuo

³⁵ Abelson, 2014, p. 128. Daugiau apie tyrimų ir analizės centrų propagavimo ir lobistines šakas žr. Tevi Troy, 'Devaluing the think tank', *National Affairs*, no. 10, Winter 2012, pp. 75–90; Bryan Bender, 'Many DC think tanks now players in partisan wars', *Boston Globe*, 11 Aug. 2013. in U.S. foreign policyminedsed e introduced. t isas recentlyh resaerch ons, and their influence is rather marginal.

³⁶ Lawrence Davidson, *Foreign Policy, Inc.: Privatizing America's National Interest* (Lexington: University Press of Kentucky, 2009).

³⁷ Siekiant išnagrinėti santykius tarp kai kurių tyrimų ir analizės centrų ir JAV prezidentų, žr. Donald E. Abelson, *A Capitol idea: think tanks and US foreign policy* (Kingston and Montreal: McGill-Queen's University Press, 2006), pp.23–42.

³⁸ Abelson, 2014, p. 137; see also Abelson, 2016, and McGann, 2007.

tyrimų rezultatų poveikio įrodymų, taip ir tyrimų ir analizės centrai sukūrė kūrybinius rodiklius kontroliuoti ir išmatuoti savo veiklos poveikį. Rodikliai yra tokie: rubrikų dydis laikraščiuose arba citavimo atvejų skaičius; interneto paspaudimų ir (ar) prašymų sukurti puslapį skaičius; radijui ar televizijai duodamų interviu dažnumas; kolegų redaguotų publikacijų skaičius; viešas, profesionalus ir politinis dalyvavimas institucijų renginiuose, paskaitose ir konferencijose; naujų programų sudarymas, naujų darbuotojų priėmimas, projektų atnaujinimas; augantys gebėjimai pritraukti fondų stipendijas, vyriausybės kontraktus ir kitus finansinius šaltinius, palyginti su ankstesniais metais; tyrėjų paskyrimas į patariamąsias vyriausybės tarybas ir tyrėjų karjeros progresavimas, paskiriant juos į vyriausybines ir tarptautines organizacijas³⁹.

Akivaizdu, kad tai yra tyrimų ir analizės centrų savanaudiškumas, siekiant „sudaryti išpūdį, kad jie turi milžinišką įtaką“. Centrai matuoja savo poveikį tam, kad pritrauktų rėmėjų, įgytų prestižo ir pateisintų savo buvimą⁴⁰. Dėl tų, kurie abejoja tyrimų ir analizės centrų savianalizės tikslumu, akademikai kreipia dėmesį į kitus parametrus, įskaitant: ryšius / kontaktus su politikos kūrėjais / įgyvendintojais; tarybų narių, patarėjų ir t. t. ryšius su politikos kūrėjais, tyrimų produktų plitimo mastą / kokybę, politikos formuotojų naudojimąsi tyrimų rezultatais (viešos nuorodos), kitų įtakingų elito grupių naudojimąsi tyrimais: redakcinių kolegijų, laikraščių straipsnių autorių, žiniasklaidos komentatorių, politinio spaudimo grupių ir kitų valstybės tarnybos veikėjų naudojimąsi tyrimais, suvestinės žiniasklaidos nuorodos į tyrimo produktus, nuorodos į tyrimus ir analizes moksliniuose žurnaluose, naujojoje žiniasklaidoje, viešuose liudijimuose ir t. t.⁴¹

Tačiau svarbu pažymėti, kad nors akademinį poveikio matavimo priemonių galbūt yra daugiau, būdas, kuriuo tyrimų ir analizės centrai išmatuoja savo pačių poveikį, gali paveikti jų elgesį. Pavyzdžiui, tyrimų ir analizės centrai visada suteikdavo specialų prioritetą prieigai prie žiniasklaidos priemonių ir jie jau pradėjo prisitaikyti prie kintančios socialinės žiniasklaidos architektūros pridėdami papildomus savo poveikio rodiklius, tokius kaip *YouTube* ir *TED* pokalbių peržiūros, *Facebook* patiktukai, trumpųjų žinučių rašymas ir atsakymas ir t. t. Poreikio prisitaikyti prie socialinės žiniasklaidos rezultatas buvo tyrimų ir analizės centrų tyrimų rezultatų ir politikos receptų sumenki-

³⁹ Stone, D., Maxwell, S., and Keating, M. 'Bridging Research and Policy', *An International Workshop: Funded by the UK Department of International Development, Radcliff House, Warwick University*, 16–17 July 2001, pp. 29–30.

⁴⁰ Abelson, 2014, p. 130. Taip pat žr. Abelson, Donald E. *Do Think Tanks Matter?: Assessing the Impact of Public Policy Institutes*, 2nd edition. Montreal: McGill-Queen's University Press, 2014.

⁴¹ McGann, 2017, p. 41.

nimas iki lengvai suprantamų trumpųjų žinučių ir vaizdo klipų. Tai savo ruožtu gali pakirsti patį tyrimų ir analizės centrų tikslą: entuziastingai vaikydamiesi mygtuko paspaudimų ir trumpųjų žinučių, riboti tyrimų ir analizės centrų resursai gali būti nukreipti nuo tyrimų į rinkodarą. Andrew'as Schwartzas, *Center for Strategic and International Studies* vyresnysis viceprezidentas, netgi tvirtino, kad „mes tapome savo pačių žiniasklaidos kompanija“⁴². Vis dėlto kai kas pabrėžia naujosios žiniasklaidos naudą. Jessica Matthews, buvusi *Carnegie Endowment for International Peace* prezidentė, teigia, kad

masinis iš esmės neredaguotos naujosios žiniasklaidos plitimas leido lengviau surasti aukščiausios kokybės darbus ir nustatyti asmenis ir institucijas, kurios nuosekliai sukuria juos. Socialinėje žiniasklaidoje cirkuliuoja milžiniškas kiekis niekalo, kurį galima apeiti. Daug svarbiau, kad matome geriausią ir svarbiausią informaciją, daug greičiau išskylančią į paviršių⁴³.

Didelės apimties klausimai apie kintančią „informacijos ekosistemą“ ir vis didėjantį „idėjų turgaus“ konkurencingumą iškėlė klausimą, ar tyrimų ir analizės centrų įtaka nyksta. 2015 m. *Washington Post* išspausdino daugybę mokslininkų, politikos kūrėjų ir tyrimų ir analizės centrų lyderių atsakymų į klausimą: „Ar tyrimų ir analizės centrai jau tapo nebeaktualūs?“. Kartu su naujosios žiniasklaidos problemomis, šis forumas iškėlė klausimus apie potencialiai mažėjantį tyrimų ir analizės centrų poveikį dėl jų vis labiau šališkų perspektyvų, kenksmingos ideologinės aklavietės Vašingtone, ypač Kongrese⁴⁴, ir apie tai, kaip reikalavimas pateikti rezultatus nedelsiant neskatina nuodugnių tyrimų ir analizės⁴⁵.

Labiausiai tiesmuki tyrimų ir analizės centrų mokslininkai iš esmės pripažino, kad įtakos matavimas kelia iššūkį. Išmatuoti poveikį ten, kur svarbu – Kongrese, vykdomosios valdžios aparate ir žiniasklaidoje – yra sudėtinga dėl to, kad įtaka gali būti labai „epizodiška, ginčytina ir sunkiai nuspėjama.“⁴⁶ Kaip tik dėl šių sunkumų Abelsonas daro išvadą, kad mokslininkai „gali neturėti kito pasirinkimo, tik vertinti tyrimų ir analizės centrus ir jų nagrinėjamas

⁴² Bennett, Amanda. „Opinion | Are think tanks obsolete?“ *The Washington Post*. October 05, 2015. Accessed February 17, 2017. https://www.washingtonpost.com/news/in-theory/wp/2015/10/05/are-think-tanks-obsolete/?utm_term=.daa8414edf50.

⁴³ Mathews, Jessica. „Opinion | Why think tanks should embrace ‘new media.’“ *The Washington Post*. October 08, 2015. Accessed February 17, 2017. https://www.washingtonpost.com/news/in-theory/wp/2015/10/08/why-think-tanks-should-embrace-new-media/?tid=a_inl&utm_term=.c947ebaa1a4f.

⁴⁴ Harman, Jane. „Opinion | Are think tanks too partisan?“ *The Washington Post*. October 07, 2015. Accessed February 17, 2017. https://www.washingtonpost.com/news/in-theory/wp/2015/10/07/are-think-tanks-too-partisan/?utm_term=.dd4a2c6ecf0e.

⁴⁵ Laipson, Ellen. „Opinion | Why our demand for instant results hurts think tanks.“ *The Washington Post*. October 09, 2015. Accessed February 17, 2017. https://www.washingtonpost.com/news/in-theory/wp/2015/10/09/why-our-demand-for-instant-results-hurts-think-tanks/?utm_term=.dd19ed239723.

⁴⁶ Abelson, 2014, p. 142.

politines problemas kiekvienu atveju atskirai⁴⁷. Formuoti užsienio politiką be galo sudėtinga ir sunku tiksliai nustatyti įtakos apimtį, kurią tyrimų ir analizės centrai ar netgi specifinis tyrimų ir analizės centras tam tikromis sąlygomis padaro lyderio sprendimams užsienio politikos klausimais.

Nepaisant to, tyrimų ir analizės centrų politikos pozicijų įvertinimas yra vertinga patirtis; jie iš tiesų daro įtaką, nesvarbu, kaip sunku būtų tiksliai ją nustatyti. Tyrimų ir analizės centrai yra pagrindinis JAV užsienio politikos formavimo elementas. Abelsonas nurodė, kad tie tyrimų ir analizės centrai, kurie skiria daug dėmesio visuomenei informuoti, gali transformuoti viešąją nuomonę, kai kiti tyrimų ir analizės centrai galbūt mažai reklamuojasi, bet sėkmingai veikia darydami įtaką politikos kūrėjams už uždary durų⁴⁸. Taip pat labiau tikėtina, kad tyrimų ir analizės centrai atstovaus užsienio politikos viršūnių požiūriui, kadangi jie yra priešakinėje linijoje ir iš esmės reagoja į politikos formuotojų poreikius ir dabartinius prioritetus. Pavyzdžiui, McGannas padarė išvadą, kad „tyrimų ir analizės centrai turi daugiausia įtakos ankstyvosiose politikos planavimo proceso pakopose, ypač apibūdinant problemą ir sudarant darbotvarkės etapus“⁴⁹. Jeigu tyrimų ir analizės centrai primygtinai pabrėžia kokią nors problemą, yra racionalu manyti, kad tarp užsienio politikos lyderių tam yra poreikis, nesvarbu, ar jie prašė patarimų, ar ne.

4. Baltijos šalių saugumo perspektyvos: JAV užsienio politikos tyrimų ir analizės centrų tyrimų rezultatų analizė

Keletą pastarųjų metų tyrimų ir analizės centrai dėjo pastangas aiškiai suformuluoti savo atsaką į didelį nuoseklios politinės pozicijos poreikį, susijusį su Baltijos valstybių saugumu ir NATO vaidmeniu jų gynybai. Tie, kurie šaukia garsiausiai perpildytame name, išgirstami ir užsienio publikai susidarė įspūdis, kad tyrimų ir analizės centrai, vadovaudamiesi bendrosios realistų strategijos direktyvomis, iš naujo ir skubiai įvertina JAV saugumo įsipareigojimus, propaguodami išlaidų mažinimą. Tačiau šis įspūdis klaidingas, ir žemiau pateiktoje keleto žymių JAV tyrimų ir analizės centrų tyrimų rezultatų analizėje bus siekiama tokį įspūdį išsklaidyti.

⁴⁷ Abelson, 2006, p. 230.

⁴⁸ Abelson, Donald, E. *Do Think Tanks Matter? Assessing the Impact of Public Policy Institutes*, Montreal, McGill-Queen's University Press, 2002, p. 65.

⁴⁹ McGann, 2007, p. 41.

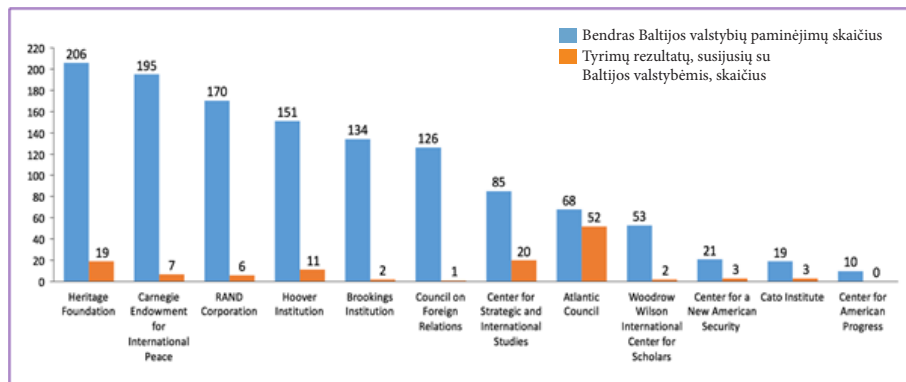
4.1. Tyrimų ir analizės centrų atranka

Tyrimų ir analizės centrų atranką analizei atlikti didele dalimi nulėmė 2015 m. *Global GO to Think Tank Index* (GGTTI) „Paskyrimo ir klasifikavimo kriterijai“, kuriuos sudaro dvidešimt aštuoni kriterijai, skirti įvertinti santykinę 6486 tyrimų ir analizės centrų reputaciją, kokybę ir poveikį visame pasaulyje. JAV buvo atrinkta dvylika tyrimų ir analizės centrų vadovaujantis jų reitingais trijose kategorijose: pasaulinio lygio tyrimų ir analizės centrai, geriausi gynybos ir nacionalinio saugumo tyrimų ir analizės centrai ir geriausi užsienio politikos ir tarptautinių santykių tyrimų ir analizės centrai. Remiantis apytikslu reitingavimo tvarka, pateko šie centrai: *Brookings Institution*, *Carnegie Endowment for International Peace*, *Center for Strategic and International Studies* (CSIS), *Council on Foreign Relations*, *RAND Corporation*, *Woodrow Wilson International Center for Scholars* (*The Keenan Institute*), *Cato Institute*, *Heritage Foundation*, *Center for American Progress* (CAP), *Center for a New American Security* (CNAS), *Atlantic Council* ir *Hoover Institution*. Reikia pažymėti, kad pirmieji šeši tyrimų ir analizės centrai yra pirmame pasaulinio lygio tyrimų ir analizės centrų dešimtuks.

4.2. Tyrimo rezultatų apžvalga

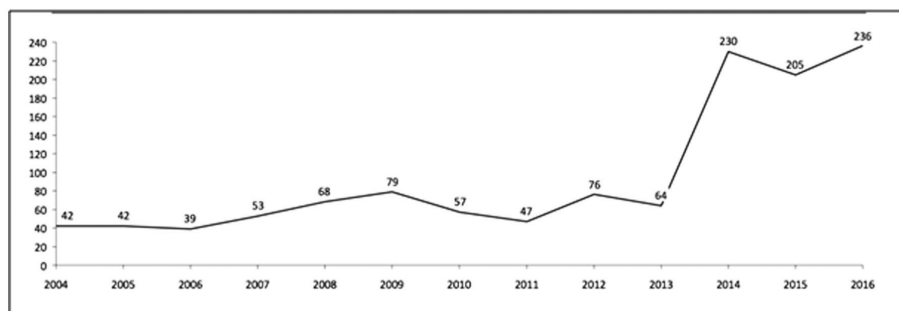
Tyrimų ir analizės centrų tyrimų rezultatai gana įvairūs ir skirtingi tyrimų ir analizės centrai naudoja įvairius formatus. Dauguma atvejų tyrimų rezultatus pateikia mokslininkai, prisijungę prie centrų arba juose nuolat dirbantys. Šiame straipsnyje pateikiami šie formatai: ataskaitos, memorandumai, spaudiniai (laikraščių straipsniai, mokslinių žurnalų straipsniai, rankraščiai), straipsniai internete ir tinklaraščiai, skelbimai ir stenogramos (interviu, pasakaitų, konferencijų ir kongreso liudijimų).

Nuo 2004 m. (kai trys Baltijos valstybės įstojo į NATO) iki 2016 m. dvylika aukščiau išvardytų tyrimų ir analizės centrų paminėjo Baltijos valstybes pateikiamoje informacijoje 1238 kartus. Šie paminėjimai beveik visais atvejais buvo susiję su NATO, Rusijos, Rytų Europos saugumo, demokratizacijos, ekonominio liberalizavimo ar energetinio saugumo kontekstais. Tyrimų rezultatai, kuriuose pagrindinis dėmesys buvo, visų pirma, sutelktas į Baltijos šalių problemas – kitaip nei paprasčiausi paminėjimai – buvo gerokai retesni ir siekė tik 126 atvejus. 1 pav. iliustruoja visų dvylikos tyrimų ir analizės centrų skirtumus.

1 pav. Atrinktų tyrimų ir analizės centrų tyrimo rezultatų apžvalga
2004–2016 m. laikotarpiu

2014 m. Baltijos valstybių saugumui buvo skiriama žymiai daugiau dėmesio, ką, matyt, galima paaiškinti Rusijos įvykdyta Krymo aneksija. Vėliau nuolatinis dėmesys Baltijos valstybėmis išliko dėl besitęsiančio konflikto Ukrainoje, dėl Trumpo NATO kritikos ir jo „sandėriško“ požiūrio į JAV gynybos įsipareigojimus per 2016 m. prezidentinę kampaniją.

2 pav. Tyrimų rezultatų, kur buvo paminėtos Baltijos valstybės
2004–2016 m., skaičius

Siekiant padaryti išvadas apie kiekvieno atrinkto tyrimų ir analizės centro bendrąjį požiūrį į JAV užsienio politiką ir Baltijos valstybes, buvo nustatyti kai kurie požymiai ir sudarytos veiklos reitingų skalės kiekvienos veiklos srities turiniui įvertinti. Tyrimų rezultatai buvo vertinami pagal tai, kokią nuomonę šie centrai pareiškė apie keturias bendras nagrinėjamų klausimų grupes: požiūrį į bendrąją JAV strategiją ir kryptį, Maskvos ketinimų ir pajėgumų suvokimą, NATO ir jos reikšmės JAV saugumui vertinimą, o taip pat įsipareigojimus, susijusius su grėsmėmis Baltijos valstybių saugumui, jų lygį ir šių grėsmių vertinimą. Tyrimų

rezultatų analizė apsiribojo 126 rezultatais, kurie išskirtinai arba pirmiausia nagrinėjo Baltijos valstybių saugumą. Kaip jau buvo minėta, beveik visuose kituose tyrimo rezultatuose Baltijos valstybės buvo paminėtos tik prabėgomis ir nors daugelis iš šių centrų reiškė nuomonę arba pateikė tyrimo duomenis apie bendrąją JAV strategiją, Rusiją ir NATO, jie taip pat palietė ir Baltijos valstybes. To nepadarius, situacija būtų buvusi iškreipta. Vis dėlto tyrimų ir analizės centrų požiūris į šias tris problemų sritis – nekalbant jau apie jų ideologinius įsipareigojimus – žinoma, daro įtaką jų požiūriui į Baltijos valstybes. Todėl būtina atsižvelgti į tai, kad visi tyrimo ir analizės centrai turi platesnį požiūrį į užsienio politiką, tačiau reikia stengtis nedaryti skubotų išvadų apie jų tikėtiną poziciją Baltijos valstybių atžvilgiu, kuri priklausytų vien tik nuo jų platesnių pažiūrų.

4.3. *Heritage Foundation*

Heritage Foundation, įkurtas 1973 m., turėjo didžiausią skaičių tyrimų rezultatų, kuriuose buvo paminėtos Baltijos valstybės, ir buvo trečias pagal tyrimų rezultatų skaičių, kur pagrindinis dėmesys buvo skiriamas Baltijos šalims. Pagal GGTTI, jis buvo aštuntas ir didžiausios įtakos viešajai politikai, ir tyrimo ir analizės centrų JAV kategorijose, tačiau jis yra daug žemiau gynybos ir nacionalinio saugumo ir užsienio politikos ir tarptautinių reikalų kategorijose, t. y. užima atitinkamai 36-ą ir 24-ą vietas.

Jo žemą vietą užsienio ir gynybos politikos sąrašuose iš dalies galima paaiškinti tuo, kad jis prioritetizuoja vidaus ir ekonomikos klausimus, kuriuose jis iš esmės remia laisvą rinką ir ribotą valdymą. Tai yra tvirtas konservatyvus tyrimų ir analizės centras, turintis stiprius ryšius su Respublikonų partija. Ryšius, kurie užsimezgė tada, kai Ronaldas Reaganas plačiai naudojo išsamia politikos studiją „Lyderystės mandatas: Politikos valdymas konservatorių administracijoje“. Buvo nustatyta, kad 60 % jame išdėstytos strategijos Reagano administracija buvo pradėjusi vykdyti jau iki 1982 m.⁵⁰ Nors tai patenkė fondo reputacijai ir per pastaruosius penkerius metus dėl vadovybės ir krypties pasikeitimų jis prarado daugelio respublikonų palankumą⁵¹, panašu, kad dabar jis patiria kažką panašaus į atgimimą. Be to, yra manoma, kad jis

⁵⁰ Abelson, 2006, p. 34.

⁵¹ Ball, Molly. “The Fall of the Heritage Foundation and the Death of Republican Ideas.” *The Atlantic*. September 25, 2013. Accessed February 19, 2017.

<https://www.theatlantic.com/politics/archive/2013/09/the-fall-of-the-heritage-foundation-and-the-death-of-republican-ideas/279955/>.

turėjo didelę įtaką, formuojant Trumpo pereinamojo laikotarpio komandą⁵². Jis taip pat yra didelis tyrimų ir analizės centras, turintis daugiau nei 500 000 narių, daug darbuotojų, o jo bendrai įsipareigojimai ir grynasis turtas 2015 m. siekė beveik 270 mln. dolerių⁵³.

Heritage Foundation paprastai pasižymi verslininkišku požiūriu į politikos analizę ir rekomendacijas, o požiūrio į užsienio politiką atžvilgiu, šis fondas yra nepalaužiamas gynėjas to, ką Posenas pavadintų bendrąja liberaliąja hegemonine strategija, skatinančia JAV galios projektavimą, siekiant ekonomikos liberalizavimo ir demokratizavimo. Jau 2005 m. vienas iš fondo vizituojančių mokslinių bendradarbių ragino prezidentą George'ą Bushą prieš jo vizitą į Rygą „pripažinti didelius mūsų naujųjų sąjungininkų pasiekimus, pereinant į demokratiją, perimant rinkos ekonomiką ir tampant NATO dalimi“⁵⁴. Be to, 2005 m. fondas pagyrė NATO už jos „nuostabią transformaciją“ ir išreiškė didelį palaikymą jos plėtrai: „pradedant Vidurio Europos šalių grąžinimu į jų Europos namus, vieningus ir laisvus, ir baigiant narystės suteikimu buvusioms pavergtomis Estijos, Latvijos ir Lietuvos tautoms, NATO atliko labai didelį darbą.“⁵⁵

Heritage Foundation vienas iš pirmųjų apibūdino Rusiją kaip grėsmę JAV regioniniams interesams ir sąjungininkams, jau 2004 m. skelbdamas pavojų dėl Maskvos kišimosi į Ukrainos reikalus ir reikšdamas susirūpinimą dėl jos motyvų ir ilgalaikės strategijos. Tuo metu sulaikymo (*containment*) politika kaip atsakas nebuvo rekomenduojama. Vietoj to, „didžiausias iššūkis yra turėti Rusiją, atvirą ir bendraujančią su Vakarais, judančią demokratijos ir laisvo verslo link ir gyvenančią taikiaiame sambūvyje su šalimis, kurios yra jos periferijoje.“⁵⁶ Tačiau vėliau, nuolat sekdamas įvykius per visą ateinančią dešimtmetį, *Heritage Foundation* vis dažniau įvardydavo Rusiją kaip revanšistinę ir iš pagrindų pakeitė savo politikos rekomendacijas, kuriose atsirado jėgos demonstravimas ir atgrasymas. Jis griežtai nepritarė Rusijos pasiūlytai nau-

⁵² Glueck, Katie, Kenneth P. Vogel, Edward-Isaac Dovere, Hadas Gold, Taylor Gee, James Kitfield, Jack Shafer, and Gregg Carlstrom. "Trump's shadow transition team." POLITICO. Accessed February 19, 2017. <http://www.politico.com/story/2016/11/trump-transition-heritage-foundation-231722>.

⁵³ "The Heritage Foundation's Financial Information." The Heritage Foundation. Accessed February 19, 2017. <http://origin.heritage.org/about/financials>.

⁵⁴ Cohen, Ariel. "President Bush's Messages to the Baltic States, Russia, and Georgia." The Heritage Foundation. Accessed February 2017. <https://www.heritage.org/europe/report/president-bushs-messages-the-baltic-states-russia-and-georgia>.

⁵⁵ Cohen, Ariel. "NATO's Frontiers: Eurasia, the Mediterranean, and the Greater Middle East." The Heritage Foundation. Accessed February 20, 2017. <http://www.heritage.org/defense/report/natos-frontiers-eurasia-the-mediterranean-and-the-greater-middle-east>.

⁵⁶ Brookes, Peter. "The Bear is Back." The Heritage Foundation. Accessed February 20, 2017. <http://www.heritage.org/europe/commentary/the-bear-back>.

jai Europos saugumo sutarčiai⁵⁷, o nuo 2014 m. įvardijo Rusiją „egzistencine grėsme“, teigdamas, kad „JAV ir NATO turi imtis tvirtos, ilgalaikės strategijos, kad sustiprintų NATO valstybių narių kolektyvinę gynybą ir padėtų apsaugoti Šiaurės ir Baltijos regioną“⁵⁸.

Palyginti su visais kitais, *Heritage Foundation* labiausiai ragino JAV užtikrinti Baltijos valstybių saugumą jaučiamos Rusijos grėsmės akivaizdoje. Daugybėje ataskaitų ir komentarų 2013–2016 m. laikotarpiu jo parama Baltijos valstybėms sustiprėjo ir pasiekė kulminaciją, išsakyus penkias politikos pozicijas: 1) JAV turi būti pasirengusios skubiai sustiprinti Baltijos valstybes, 2) JAV ir NATO turi įkurti nuolatinę bazę regione, 3) JAV ir NATO turi tvirtai pareikšti, kad 1997 m. NATO ir Rusijos santykių pagrindų aktas (*Founding Act*) nedraudžia steigti nuolatines bazes Vidurio ir Rytų Europoje, 4) keturi didesni nei bataliono dydžio daliniai, kurių buvimas regione šiuo metu yra nuolatinis, turi būti integruoti į kiekvienos Baltijos šalies gynybos planavimą ir 5) turi būti įsteigta Baltijos oro gynybos misija⁵⁹.

Trumpai tariant, *Heritage Foundation* besąlygiškai palaiko tvirtą gynybinę poziciją:

JAV turi labai aiškiai pareikšti Rusijai, kad žemėlapyje yra linija, kurios Rusija negali peržengti, nepatirdama rimtų pasekmių – iš šalių, kurios priklauso NATO ir iš šalių, kurios nėra NATO narės. JAV pagal sutartį yra įsipareigojusios ginti NATO šalis. Bet koks atsakas, kurio NATO imasi, siekdama sustiprinti savo narių teritorinį vientisumą, būtų patikima gynybos priemonė, skirta apginti Aljansą, o ne išprovokuoti karą su Rusija⁶⁰.

4.4. *Carnegie Endowment for International Peace*

Carnegie Endowment for International Peace (toliau – Carnegi'o fondas) yra antras pagal tyrimų rezultatų skaičių, kur minimos Baltijos valstybės. Septyniuose iš tyrimų rezultatų šis regionas yra pagrindinis tyrimo objektas. GGTTI vertinimu fondas užima antrą vietą tarp svarbiausių JAV tyrimų ir

⁵⁷ McNamara, Sally. "Russia's Proposed New European Security Treaty: A Non-Starter for the U.S. and Europe." The Heritage Foundation. Accessed February 20, 2017. <http://www.heritage.org/europe/report/russias-proposed-new-european-security-treaty-non-starter-the-us-and-europe>.

⁵⁸ Coffey, Luke. "Russia's Provocations in the Nordic-Baltic States: The U.S. Needs a Strategy to Support the Region." The Heritage Foundation. Accessed February 20, 2017. <http://www.heritage.org/europe/report/russias-provocations-the-nordic-baltic-states-the-us-needs-strategy-support-the>.

⁵⁹ Coffey, Luke. "NATO Summit 2016: The Alliance Must Defend the Baltic States." The Heritage Foundation. Accessed February 20, 2017. <http://www.heritage.org/global-politics/report/nato-summit-2016-the-alliance-must-defend-the-baltic-states>.

⁶⁰ Coffey, Luke. "The U.S. Needs to Get Its Baltic Force Posture Right." The Heritage Foundation. Accessed February 20, 2017. <http://www.heritage.org/europe/report/the-us-needs-get-its-baltic-force-posture-right>.

analizės centrų pagal didžiausią įtaką viešajai politikai, yra septintas pagal įtaką nacionaliniam saugumui ir gynybai ir trečias pagal įtaką užsienio politikai ir tarptautiniams reikalams. Tai didžiulė organizacija, turinti daugiau nei 200 etatinių darbuotojų ir kurios visų išipareigojimų ir turto vertė yra daugiau nei 345 mln. dolerių⁶¹, o jo biurai yra Vašingtone, Maskvoje, Briuselyje, Beirute, Pekine ir Naujajame Delyje.

Šį centrą 1910 m. įkūrė pramonininkas ir filantropas Andrew'as Carnegie'is, ir jo pradinis tikslas buvo „propaguoti taiką, skleisti teisingumą tarp tautų ir propaguoti pagarbų bendravimą pasaulyje, nesibaiminant karo pavojaus“⁶². Fondas tapo vienu iš labiausiai gerbiamų tyrimų ir analizės centrų JAV, o jo politinė ideologija yra tvirta centro kairioji, o jo užsienio politikos pozicija yra, iš esmės, liberalusis internacionalizmas.

Carnegie'o fondas išreiškė susirūpinimą Baltijos valstybėmis palyginti vėlai, tačiau jo aiškesnė pozicija – nors ir netvirta bei neįpareigojanti – išryškėjo per paskutinius metus. Kai bendras fondo rėmėjų ir etatinio personalo sutarimas, atrodo, yra toks, kad reikia pripažinti (ir apgailestauti), kad Rusijai nepavyko integruotis į Vakarų, jie bando gerokai sumažinti Rusijos keliamą grėsmę. Pavyzdžiui, Carnegie'o fondo centro Maskvoje direktorius Dmitrijus Treninas neseniai rašė, kad

...aktualiausias Vakarų politikos uždavinys: vengti susidūrimo kaktomuša su Rusija. Vargu, ar toks susidūrimas galimas dėl Rusijos pretenzijų vėl užkariauti Baltijos šalis ar įsiveržti į Lenkiją, siekiant suskaldyti NATO aljansą. Maskva neturi nei ketinimų, nei intereso to daryti, nepaisant visų istoriškai pagrįstų Lenkijos ir Baltijos valstybių nuogąstavimų⁶³.

Tokia Rusijos „įtraukimo“ politika yra būdinga Carnegie'o fondui. Pavyzdžiui, kitas fondo atstovas teigia, kad geriausias atsakas Rusijos karinės galios stiprinimui Kaliningrade būtų deeskalacija, nes tada Vakarai turėtų galimybę „atvirai ir tiesiogiai diskutuoti su Rusija dėl būsimo anklavo statuso.“⁶⁴ Deja, parama, kurią Baltijos valstybėms rodė šio centro tyrėjai, buvo labiau pripildyta tuščios retorikos, ne tiek pagrindžiant, kad Baltijos regionas yra strategiškai svarbus, bet teigiant, kad jis nusipelno Vakarų paramos, kadangi yra „viena iš vertingiausių turistinių vietų Europoje su, beje, tokiais įdomiais

⁶¹ Carnegie Endowment for International Peace. Accessed February 20, 2017. <http://carnegieendowment.org/about/annualreport/2015>.

⁶² Žr. Abelson, 2006, p. 57.

⁶³ Trenin, Dmitri. "The West and Russia: For Now, Do No (Further) Harm." Carnegie Middle East Center. Accessed February 20, 2017. <http://carnegie.ru/2016/04/10/west-and-russia-for-now-do-no-further-harm-pub-63301>.

⁶⁴ "Kaliningrad and the Escalatory Spiral in the Baltics." Carnegie Europe. Accessed February 20, 2017. <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=66402>.

miestais, kaip Talinas, Ryga ir Vilnius, natūraliais miškais ir nuostabiomis pakrantėmis.“⁶⁵ Carnegie'o fondo tyrimų rezultatuose Baltijos valstybių saugumas, bent jau iki šiol, nėra susilaukęs rimto dėmesio.

4.5. Hoover Institution, Brookings Institution, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Council on Foreign Relations, Center for American Progress ir Center for a New American Security

Labai panašiai kaip Carnegie'o fondas, šie penki respektabilūs užsienio politikos tyrimų ir analizės centrai Baltijos valstybėms skyrė mažai dėmesio. Tai nereiškia, kad jie nepateikia tyrimų rezultatų, kuriuose šios valstybės minimos ir pripažįstamos. Jie tai daro paprastai Rusijos agresyvumo kontekste, kuris patraukia jų dėmesį ir kurį jie labai kritiškai vertina. Tačiau Baltijos valstybės nesulaukia deramo ilgalaikio, rimto ir tikro dėmesio savo saugumo klausimams ir JAV bei NATO išipareigojimams joms. Tyrimų rezultatai dažniausiai apsiriboja trumpais straipsniais, kuriuose reiškia pavienių leidinių arba autorių nuomonė.

Norėdami susipažinti su naujausiais ir tipiškais kiekvieno iš šių tyrimų ir analizės centrų rezultatais, žr. 2016 metais skelbtus tyrėjų Josefo Joffe'o (*Hoover Institution*)⁶⁶, Steveno Piferio (*Brookings Institution*)⁶⁷ ar Michaelio Kofmano (*Wilson Center*)⁶⁸ komentarus.

Charakteringi Center for a New American Security (CNAS) tyrimų rezultatai labai panašūs į pirmųjų trijų centrų rezultatus, tačiau juose yra viena aiški išimtis. Pratybose, kurios mažai kuo skyrėsi nuo 2014–2015 m. *RAND Corporation* surengtų simuliacijų, 2016 m. vasario mėn. CNAS surengė teorinę simuliaciją (*tabletop exercise*), kurioje dalyvavo 50 aukšto rango dalyvių. Šių pratybų tikslas buvo „išnagrinėti galimus atsakomuosius veiksmus, kurių imtųsi nacionalinės ir daugiatautės pajėgos, reaguodamos į būsimas Rusijos

⁶⁵ "In Defense of the Baltics." Carnegie Europe. Accessed February 20, 2017. <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=64244>.

⁶⁶ Josef Joffe, "Trump To NATO: 'Pay Up, Or We Won't Protect You!'", Hoover Institution. Accessed February 20, 2017. <http://www.hoover.org/research/trump-nato-pay-or-we-wont-protect-you>.

⁶⁷ Steven Pifer, "Russian 'countermeasures' to NATO are coming." Brookings. July 29, 2016. Accessed February 20, 2017. <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2016/05/10/russian-countermeasures-to-nato-are-coming>.

⁶⁸ Michael Kofman, "NATO Deterrence and the Russian Specter in the Baltics." Wilson Center. January, 03, 2017. Accessed February 20, 2017. <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/nato-deterrence-and-the-russian-specter-the-baltics>.

provokacijas, ir realiomis sąlygomis patikrinti ribą, kurią peržengus tarptautinės organizacijos, tokios kaip NATO, ir šalies valdžia, imtųsi veiksmų.⁶⁹ Verta perskaityti visą aštuoniolikos puslapių ataskaitą ir išvadas, kuriose giriamas *RAND* vertinimas:

Pagrindinis rezultatas buvo keletas akivaizdžių išvadų, tokių akivaizdžių, kad jų negalima ignoruoti. Pirmiausia, egzistuoja didelis nuomonių skirtumas, suvokiant grėsmę skirtingose geografinėse ribose. Aljansas taip išsiplėtė, o jo atskirų valstybių nacionaliniai saugumo interesai yra tokie įvairūs, jog darosi vis sunkiau pasiekti sutarimą dėl iššūkių, su kuriais šios šalys susiduria. Antra, NATO jau nebėra tokia stipri ar atspari kariniu ar instituciniu požiūriu, kaip turėtų būti. Dėl kariuomenei skiriamų lėšų mažinimo per kelis pastaruosius dešimtmečius, nors svarbiausios sprendimus priimančių institucijų ir sutvirtėjo, ši organizacija pasidarė nelanksti juntamų hibridinių grėsmių akivaizdoje. Ir pagaliau Aljansas vis geriau suvokia, kad jis jau nebeturi aiškos strategijos akistatoje su greitai kintančiu pasauliu ir pasaulis tai žino. Tai sukelia institucinio pažeidžiamumo jausmą ir skatina reakciją. Rusijos agresija rytiniame Europos sparne ir neramumai Vidurio Rytuose kartu su po to sekusia migracijos krize parodo, kokiame strateginiame vakuume yra Europa, pritraukdama konfliktą taip, kaip juodoji skylė įtraukia materiją. NATO privalo sutelkti savo kolektyvinę išmintį ir parodyti pasauliui vieningą strateginį frontą.

Nei *Council on Foreign Relations*, nei *Center for American Progress* neatliko nieko tokio Baltijos valstybių klausimu, kas būtų verta dėmesio.

4.6. *RAND Corporation*

1948 m. įkurta *RAND Corporation* yra trečia pagal tyrimų rezultatus, kuriuose minimos Baltijos valstybės, skaičių, ir kur tik šešiuose tyrimų rezultatuose pagrindinis dėmesys skiriamas šiam regionui. Tačiau šis nedidelis rezultatų skaičius neturėtų reikšti, kad korporacija nesidomi Baltijos valstybių saugumu, priešingai, vienas naujausių tyrimų rezultatų turėjo bene didžiausią įtaką iš visų dvylikos atrinktų tyrimų ir analizės centrų.

GGTTI vertinimu, korporacija yra septinta geriausiųjų JAV tyrimų ir analizės centrų kategorijoje, dvylikta pagal įtaką ir trečia pagal gynybą ir nacionalinį saugumą. Tačiau nepaisant reitingų, *RAND Corporation* yra gana unikali tarp JAV užsienio politikos tyrimų ir analizės centrų. Skirtingai nuo likusių dvylikos centrų, kurie yra linkę skirti daugiau dėmesio politikos ir verslo santykiams ar politikos propagavimui, *RAND Corporation* pirmiausia yra pagal užsakymus dirbanti konsultavimo institucija. Nors apskritai, ji yra centristinė pagal savo ideologiją, kartais tai atrodo gana ginčytina. Bū-

⁶⁹ "Assured Resolve." Center for a New American Security. Accessed February 20, 2017. <https://www.cnas.org/publications/reports/assured-resolve-testing-possible-challenges-to-baltic-security>.

dama konsultavimo institucija, ji veikia glaudžiai bendradarbiaudama su vyriausybėmis įstaigomis ir priklauso nuo vyriausybės kontraktų. Ji panaši į didžiulę pabaisą su beveik 1900 darbuotojų⁷⁰, o jos visų išsipareigojimų ir grynojo turto vertė siekia 450 mln. dolerių⁷¹.

Per pastaruosius dvejus metus daugelyje publikacijų *RAND Corporation* išreiškė ypač aiškų požiūrį, kuris yra labai nuoseklus, pradedant bendrąja strategija ir baigiant Baltijos valstybių saugumo detalėmis. Korporacijos požiūrį į JAV bendrąją strategiją 2016 m. išdėstė Halas Brandsas savo keturiasdešimties puslapių rankraštyje, jame kritikuojami reikalavimai daryti poslinkį JAV politikoje, laikantis realistinės linijos – taikyti išlaidų mažinimą, ofšorinį balansavimą ir „nulinės sumos“ žaidimą – ir vietoj to skatinti selektyvų įtraukimą, siekiant „vėl imtis aktyvių veiksmų“ ir apsaugoti tarptautinę liberaliąją tvarką:

...detaliausiam ir labiausiai įtikinamam istoriniame darbe nurodoma, kad JAV galia ir aktyvumas buvo būtinos – jei ne pakankamos – sąlygos sukurti ir išlaikyti tą tvarką. ... tiek, kiek JAV turi naudoti iš pasaulio, kuriame daugiau taikos ir stabilumo, kuris ekonomiškai labiau atviras ir klestintis ir kuriame labiau gerbiama žmogaus teisės ir demokratinės vertybės, atrodytų, kad liberalioji tvarka pasitarnavo ir JAV⁷².

Taigi, Rusija yra suvokiama kaip grėsmė, o tolesniuose *RAND Corporation* tyrimo rezultatuose išdėstoma jų pozicija. Vyresnysis *RAND Corporation* prezidento patarėjas Brianas Jenkinsas pateikia ilgą ataskaitą⁷³, kurioje rašoma, kad „nacionalistinė ir revanšistinė Rusija“ pradeda „bauginti savo kaimynus, destabilizuodama Europą ir kenkdama NATO“⁷⁴.

Siekdamas įgyvendinti savo ambicijas įgyti įtakos sferą nuo Baltijos valstybių šiaurėje iki Bulgarijos pietuose, Putinas galvoja, kad šios šalys turėtų suprasti, kad NATO nenori ar negali jų apginti. Kremliaus požiūriu, jos turi išlikti silpnos ir paklusnios, taip pakertant dabartinę trapią Europos vienybę ir visą Vakarų aljansą⁷⁵.

Kalbant apie Baltijos valstybes, *RAND Corporation* doktrinos raida pasiekė apogėjų plačiai cituojamoje ataskaitoje apie daugelį karo simuliacijų, ku-

⁷⁰ Apie RAND korporaciją | RAND. Accessed February 20, 2017. <http://www.rand.org/about.html>.

⁷¹ Financial Statements, Fiscal Year Ended September 30 2016, Rand Corporation. Accessed February 20, 2017. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/corporate_pubs/CP600/CP665/RAND_CP665-2016.pdf.

⁷² Brands, Hall, American Grand Strategy and the Liberal Order: Continuity, Change, and Options for the Future, 2016. Accessed February 20, 2017. http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE200/PE209/RAND_PE209.pdf.

⁷³ Jenkins, Michael Brian, "A Revanchist Russia Versus an Uncertain West: An Appreciation of the Situation Since the 2014 Ukrainian Crisis", 2016. Accessed February 20, 2017. http://www.rand.org/pubs/external_publications/EP66776.html.

⁷⁴ Jenkins, Brian Michael, "Dealing with a Revanchist Russia." Accessed February 20, 2017. <http://www.rand.org/blog/2017/02/dealing-with-a-revanchist-russia.html>.

⁷⁵ Jenkins, Brian Michael, "Dealing with a Revanchist Russia." Accessed February 20, 2017. <http://www.rand.org/blog/2017/02/dealing-with-a-revanchist-russia.html>.

rias dvejus metus vykdė korporacija⁷⁶, ir kur buvo siekiama nustatyti, kokios būtų pasekmės, jeigu Rusija nuspręstų „atsiimti“ Lietuvos, Latvijos ir Estijos teritorijas, ir ką, jei apskritai įmanoma, būtų galima padaryti, norint užkirsti tam kelią.

Jų tyrimo išvados patvirtino tai, ką daugelis saugumo bendruomenės ekspertų jau seniai įtarė: dabartinės konfigūracijos ir laikysenos NATO nėra pajėgi apginti Baltijos valstybių teritoriją:

...jeigu Rusija surengtų beveik be išpėjimo puolimą prieš Baltijos valstybes, Maskvos pajėgos galėtų įriedėti į Estijos sostinės Talino ir Latvijos sostinės Rygos priemiesčius per 36–60 valandų. Tokio scenarijaus atveju pasirodytų, kad JAV ir jų sąjungininkės atsiliktų ne nuotoliu ir ginkluote, bet ir neprilygtų karių skaičiumi⁷⁷.

Ataskaitoje daroma išvada, kad galima „išvengti tokių pasekmių“, atgrasant Rusiją ekonomiškai efektyviomis priemonėmis, panaudojant „maždaug septynių brigadų pajėgas, įskaitant tris itin gerai ginkluotas šarvuočių brigadas, tinkamai remiamas aviacijos, artilerijos ir kitų sausumos pajėgų ir pasirėngusias kautis nuo pat karo veiksmų pradžios. To pakaktų, kad būtų galima užkirsti kelią žaibiškam Baltijos valstybių užgrobimui.“⁷⁸

Taigi, palyginti su kitais tyrimų ir analizės centrais, *RAND Corporation* pateikė reikšmingiausius, nuosekliausius ir labiausiai įtikinamus tyrimų rezultatus apie Baltijos valstybių saugumą per pastaruosius keletą metų, ragino laikytis griežtos ribos santykiuose su Rusija, tvirtai remia Baltijos valstybių gynybinių pajėgumų didinimą, šių šalių pozicijų stiprinimą ir pateikia save kaip vieną iš pagrindinių politikos autoritetų tiems, kuriems ateityje teks priimti sprendimus.

4.7. *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*

Iš dvylikos nagrinėtų tyrimų ir analizės centrų *Center for Strategic and International Studies* (toliau – CSIS) pateikė antrą didžiausią skaičių tyrimų rezultatų, tiesiogiai susijusių su Baltijos valstybių saugumu. CSIS atsidūrė aukščiausioje nacionalinio GGTTI saugumo ir nacionalinio saugumo tyrimų

⁷⁶ Shlapak, David A. “Wargaming the Defense of the Baltics.” Accessed February 20, 2017. http://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1253.html.

⁷⁷ Shlapak, David A. “Outnumbered, Outranged, and Outgunned: How Russia Defeats NATO.” Accessed February 20, 2017. <http://www.rand.org/blog/2016/04/outnumbered-outranged-and-outgunned-how-russia-defeats.html>.

⁷⁸ Shlapak, David A. “Wargaming the Defense of the Baltics.” Accessed February 20, 2017. http://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1253.html.

ir analizės centrų sąrašo vietoje, buvo penktas užsienio politikos ir tarptautinių reikalų sąraše ir šeštas pagal didžiausią įtaką viešajai politikai sąraše.

CSIS buvo įsteigtas 1962 m. ir pagal savo ideologiją yra paprastai laikomas centro dešiniuoju, o jo organizacinė charakteristika geriausiai apibūdinama kaip „akademiška ir diversifikuota“. Tai tokia tyrimo ir analizės centrų kategorija, kur „skatinamas akademinės bendruomenės pasitikėjimas, palaikymas ir įtaka, rodoma pagarba mokslininkams ir moksliniams tyrimams. Jie panašūs į akademines institucijas, bet yra „universitetai be studentų“. Jų personalą sudaro mokslininkai. Tokiems centrams būdinga akademinė kultūra ir organizacinė struktūra. Jie laikosi nustatytos akademinės drausmės ir atlieka tiriamąjį darbą, remdamiesi ilgesne laiko perspektyva“⁷⁹. Tai atsispindi ir šio centro tyrimo rezultatuose. Skirtingai nuo kai kurių kitų centrų, kurie labai pasikliauja leidinio ar autoriaus nuomonę pateikiančiais straipsniais, propaguojančiais jų politiką, STSC paprastai publikuoja ataskaitas apimties *pdf* formato dokumentus, kur racionaliai gilinamasi į politikos klausimus.

2008 m. Rusija pradėjo kelti nerimą CSIS (ypač dėl Gruzijos) ir šis susirūpinimas paskatino daugiau kalbėti apie vis blogėjančius Maskvos ir Vakarų santykius. Tuo metu šis centras pasisakė už įtraukimo politiką kaip labiau pagrįstą, kas labai priminė Carnegio fondo poziciją. 2008 m. ataskaitoje teigiama:

Per konfliktą ir Rusija, ir NATO buvo dažnai linkusios pasitraukti, mažiau reikšmės teikti savitarpio santykiams ir užimti labiau konfrontacinę poziciją. Tokios strategijos pakanka trumpam laikui, tačiau ji retai kada naudinga bet kuriai iš abiejų pusių ilguoju laikotarpiu. Norėdamos ar nenorėdamos, jos turi pripažinti, kad JAV, Europa ir Rusija yra vienos kitoms reikalingos dėl ekonominio stabilumo ir savo piliečių apsaugos ir saugumo⁸⁰.

2014 m. tyrimų, susijusių su Rusija ir Baltijos valstybėmis, apimtis labai išaugo. CSIS nepritarė Rusijos įvykdytai Krymo aneksijai, tačiau pripažino, kad JAV ar NATO vargu, ar galėjo arba privalėjo, ką padaryti:

...Vakarams nebuvo patikimos karinės alternatyvos, siekiant užkirsti kelią Krymo užgrobimui, netgi jei mes ir būtume gerokai iš anksto žinoję apie Rusijos ketinimus. Šiuo metu, mes nesame sudarę sutarties su Ukraina ir nesame įsipareigoję ją ginti. Nors mes ir pasipiktinę tuo, kaip Putinas trypia po Šaltojo karo nusistovėjusią pasaulio tvarką, siekdamas jėga pakeisti valstybių sienas, ir baiminamės dėl galimų pasekmių tarptautiniam saugumui, reikia pasakyti, kad JAV neturėjo įtikinamų nacionalinio saugumo interesų, kurie būtų pateisinę tiesioginės karinės intervencijos riziką⁸¹.

⁷⁹ McGann, 2007, p. 33.

⁸⁰ "The NATO-Russia Relationship." Center for Strategic and International Studies. Accessed February 20, 2017. <https://www.csis.org/analysis/nato-russia-relationship>.

⁸¹ "Responding to Putin's Plan Post-Crimea." Center for Strategic and International Studies. Accessed February 20, 2017. <https://www.csis.org/analysis/responding-putin%E2%80%99s-plan-post-crimea>.

Čia ir kituose komentaruose CSIS autoriai kritiškai vertino JAV sąjungininkų veltėdystę:

... ar toms NATO šalims, kurios šiuo metu neskiria krašto gynybai rekomenduojamų 2 proc. BVP, reikia dar įtikinamesnio „žadinančio skambučio“ negu pastarieji Putino veiksmai Ukrainoje? Žinoma, Latvija ir Lietuva, išleidžiančios mažiau negu 1 proc. BVP, turėtų persvarstyti savo lėšų paskirstymą⁸².

Vis dėlto šie autoriai rekomenduoja dislokuoti priešakines konvencines pajėgas įprastiniam ar netgi galbūt nuolatiniam buvimui ir nepritaria tam, ką jie mano esant tik populiaria nuomone:

tačiau, po pokalbių su daugeliu NATO ekspertų JAV ir Europoje susidarome nuomonę, kad Aljansas faktiškai nenori aktyvinti veiksmų šiose srityse. Yra teigiančių, kad planavimas ir su tuo susijusios pratybos kelia Rusijai baimę ir galėtų sukelti pavojingą jos reakciją⁸³.

Tų pačių metų pabaigoje, CSIS pasiūlė reikšmingesnių būdų, kaip palaikyti Baltijos valstybes ir atgrasyti Rusiją, įskaitant pritarimą Obamos 1 mlrd. dolerių įsipareigojimui sustiprinti karinį buvimą Rytų Europoje, panaudojant Europos laivus ir rengiant kolektyvinės gynybos pratybas, nors CSIS nusprendė nebepalaikyti priešakinio dislokavimo, kuris, jų manymu, būtų per daug provokuojantis žingsnis ir vargu, ar susilauktų finansavimo ir palaikymo⁸⁴. Kita vertus, CSIS vėl kartoja, kad „NATO neryžtingumas ir toliau drąsins Rusiją imtis veiksmų NATO periferijoje“⁸⁵.

Būgštavimus dėl Baltijos valstybių saugumo šis tyrimų ir analizės centras reiškė jau iki 2015 m., o CSIS vyresnysis mokslinis bendradarbis ir direktoriaus pavaduotojas Jeffery'is Rathke'as pradėjo tvirtinti, kad dabartinis NATO nesugebėjimas apginti Baltijos valstybes galiausiai destabilizuoja Lietuvą, Latviją ir Estiją: „šioms šalims gali tekti sužinoti, kad vieną dieną kelios Rusijos armijos divizijos atsidurs prie jų sienų su neaiškiais (o gal ir labai aiškiais) ketinimais.“⁸⁶ Jis pakartoja tai, dėl ko jo kolegos, atrodo, sutaria: „numatomas gausių NATO pajėgų buvimas palei sieną su Rusija bus pagrindinis veiksnys, taikant naują atgrasymo metodiką.“⁸⁷ Iki 2006 m. CSIS skatino taip pat atgai-

⁸² Ibid.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ „NATO and Ukraine: The Need for Real World Strategies and for European Partners Rather than Parasites.“ Center for Strategic and International Studies. Accessed February 20, 2017. <https://www.csis.org/analysis/nato-and-ukraine-need-real-world-strategies-and-european-partners-rather-parasites>.

⁸⁵ „NATO's Eastern Front.“ Center for Strategic and International Studies. Accessed February 20, 2017. <https://www.csis.org/analysis/nato%E2%80%99s-eastern-front>.

⁸⁶ „Can NATO Deter Russia in View of the Conventional Military Imbalance in the East?“ Center for Strategic and International Studies. Accessed February 20, 2017. <https://www.csis.org/analysis/can-nato-deter-russia-view-conventional-military-imbalance-east>.

⁸⁷ Ibid.

vinti branduolinę strategiją, kad būtų sustiprintas pasitikėjimas NATO branduoliniu atgrasymu:

atgrasymo priemonė turi išlikti efektyvi, įskaitant ir vis didėjančią Rusijos prieigos ribojimo ir regiono blokavimo kontekstą, kas reiškia tolesnį pajėgų ir atitinkamų platformų modernizavimą. Veiksmingesnė programa, kur naudojami branduoliniai pajėgumai ir kuri tebėra atskirta nuo įprastinių pratybų, pademonstruotų konkrečius sąjungininkų veiksmus ir galėtų sustiprinti pasitikėjimą šiuo patikimumu. Tą patį padarytų ir aktyvesnis nebranduolinių sąjungininkų dalyvavimas tokiose pratybose⁸⁸.

Iki 2016 m. pabaigos CSIS pareiškė tvirtą pritarimą Obamos Europos padrąsinimo (patikrinimo) iniciatyvai (*European Reassurance Initiative* – ERI); palyginti su praėjusiais metais, finansavimas buvo padidintas keturgubai, t. y. nuo 789 mln. dolerių iki 3,4 mlrd. dolerių, o Rusija siūloma daugiau nebepasitikėti:

Rusijoje įsigalėjo būdas negarbingai kalbėti apie bet kokius atgrasymo stiprinimo veiksmus, ypač tuos, kuriais NATO pajėgos dislokuojamos arčiau sienos su Rusija. Tai dalis jų ilgalaikių pastangų siekiant suvaržyti NATO veiksmus ir kenkti Europos vienybei. Pateikdami JAV veiksmus kaip agresyvius ir provokuojančius, jie tikisi Rusijoje kurstyti apsupties baimę, o Europoje sumažinti ERI įtaką ir trukdyti sąjungininkėms dalyvauti⁸⁹.

4.8. *Atlantic Council*

Atlantic Council (toliau – AC) iš viso turi net 52 tyrimų rezultatus, kuriuose nagrinėjamos Baltijos valstybės, kas verčia manyti, kad iš visų dvylikos atrinktų centrų šis paslaptingas tyrimų ir analizės centras rodo neabejotinai didžiausią dėmesį Baltijos valstybių saugumui. Jis daug mažiau matomas negu jo konkurentai. Pagal GGTTI vertinimus, jis užima 16-ą vietą geriausių JAV tyrimo ir analizės centrų sąrašė, 9-ą vietą gynybos ir nacionalinio saugumo kategorijoje ir 18-ą vietą užsienio politikos ir tarptautinių reikalų kategorijoje. AC nurodė 2015 m. turinti bendrų įsipareigojimų ir grynojo turto už maždaug 33,5 mln. dolerių, kas sudaro mažiau negu vieną dešimtąją turto, kurį turi didesni tyrimų ir analizės centrai, tokie kaip, pavyzdžiui, *Heritage Foundation*, *Carnegie Endowment* ar *RAND Corporation*.

Tačiau tai, ką matome, gali sudaryti klaidingą įspūdį. NATO finansuojamoje ataskaitoje, parašytoje 1998 m., buvo teigiama, kad „nedaug žmonių,

⁸⁸ “NATO’s Nuclear Policy as Part of a Revitalized Deterrence Strategy.” Center for Strategic and International Studies. Accessed February 20, 2017. <https://www.csis.org/analysis/nato%E2%80%99s-nuclear-policy-part-revitalized-deterrence-strategy>.

⁸⁹ “The European Reassurance Initiative.” Center for Strategic and International Studies. Accessed February 20, 2017. <https://www.csis.org/analysis/european-reassurance-initiative-0>.

kurie yra ne Vašingtone, žino apie JAV *Atlantic Council* darbą, iš dalies dėl to, kad jos direktoriai paprastai apsiriboja užkulisiniais veiksmais, skleiddami savo idėjas, o ne propaguodami savo instituciją.⁹⁰ Ši „užkulinė“ veikla neleidžia įvertinti AC poveikio. Toliau NATO ataskaitoje rašoma: „nebuvo kaip įrodyti Tarybos efektyvumo, jei jos pagrindinė funkcija buvo sukurti privačią įtakingų asmenų bendruomenę“⁹¹.

Šie įtakingi asmenys yra ypač svarbūs, norint suprasti AC poveikį. Direktorių taryba ir tarptautinė patariamoji taryba – tai tikras *kas yra kas* sąrašas, kuriame figūruoja buvusieji aukšti JAV vyriausybės pareigūnai. Daugelis vadybės narių taip pat išėjo iš AC ir užėmė aukštus postus vyriausybėje. Pakaks paminėti tik du iš jų, valdant Obamos administracijai: Chuckas Hagelis paliko pirmininkavimą AC ir tapo gynybos sekretoriumi, o AC narė Susan Rice pradėjo dirbti JAV ambasadore prie Jungtinių Tautų. Visai neseniai pranešta, kad tarptautinės patariamiosios tarybos pirmininkas Johnas Huntsmanas priėmė pasiūlymą dirbti ambasadoriumi Rusijoje⁹².

AC buvo įkurta 1961 m. ir turėjo aiškų tikslą savo veikloje remtis „įsitikinimu, kad geri transatlantiniai santykiai yra svarbiausi, kai siekiama pažangos, kuriant tvirtą tarptautinę sistemą“⁹³. Kaip galima būtų tikėtis iš šio mandato, atrodo, kad Baltijos valstybių saugumo klausimus AC išskyrė kaip prioritetinius labiau negu dauguma kitų tyrimų ir analizės centrų. Nedaug kas pasikeitė nuo 1998 m. ataskaitos, kurioje buvo pabrėžiama, kad „neseniai buvusios administracijos paprašė JAV AC pareigūnų atlikti svarbius vaidmenis, dirbant su rusais ir Rytų europiečiais šiuo sunkiu metu“⁹⁴.

Kadangi atrodo, kad AC turi savitą supratimą apie „poveikį“, jos nariai dažniausiai vengė siekti įtakos šiuolaikiškais būdais, kuriuos naudoja dauguma kitų tyrimų ir analizės centrų. Užuoat leidę nuolatinį srautą leidinių ar autorių nuomones pateikiančių straipsnių, siuntę trumpąsias žinutes ir rašę tinklaraščius, jie linkę skirti dėmesį įvykiams, liudijimams Kongrese ir mokslinių tyrimų publikacijoms. Didelė dalis tyrimų rezultatų, kurie buvo išnagrinėti, rašant šį straipsnį, yra paprasčiausiai tokie pavyzdžiai, o didelis jų

⁹⁰ Small, Melvin. „The Atlantic Council--The Early Years, Prepared for NATO as a report related to a Research Fellowship“, June 1998. Accessed April 18, 2017. <http://www.nato.int/acad/fellow/96-98/small.pdf>.

⁹¹ Ibid.

⁹² Savransky, Rebecca. „Huntsman accepts ambassadorship to Russia: report“ TheHill. March 08, 2017. Accessed April 18, 2017. <http://thehill.com/homenews/administration/323050-huntsman-offered-russia-ambassadorship-report>.

⁹³ Atlantic Council. „History“ Atlantic Council. Accessed April 18, 2017. <http://www.atlanticcouncil.org/about/history>.

⁹⁴ Small, Melvin. „The Atlantic Council--The Early Years, Prepared for NATO as a report related to a Research Fellowship“, June 1998. Accessed April 18, 2017. <http://www.nato.int/acad/fellow/96-98/small.pdf>.

kiekis tiesiog parodo, kaip aktyviai *Atlantic Council* yra įsitraukusi į Baltijos valstybių saugumo reikalus. Telekonferencija su gynybos ministru ar posėdis strateginiais klausimais, kur dalyvauja keli vadovai, yra žymiai reikšmingesni negu 500 tinklaraščio komentaro žodžių.

Tokie jų organizuojami renginiai, kaip susitikimai prie apvaliojo stalo, strateginės sesijos, diskusijos ir telekonferencijos, dažniausiai vyksta už uždurų arba neoficialiai. Kaip pavyzdį paimkime 2012 m. – mažiausiai trys renginiai, kuriuos surengė AC, nagrinėjo su Baltijos valstybių saugumu susijusius klausimus: 1) neoficiali strateginė sesija, kuriai vadovavo Lietuvos krašto apsaugos ministrė Rasa Juknevičienė ir kurioje dalyvavo Baltijos valstybių ambasadoriai JAV⁹⁵, 2) diskusija apie paskutinius įvykius ir Sustiprintos partnerystės Šiaurės Europoje iniciatyvos (*e-PINE*) ateities perspektyvas, kur kalbą pasakė Lietuvos užsienio reikalų ministro pavaduotojas Evaldas Ignatavičius, taip pat dalyvavo ir JAV valstybės sekretoriaus padėjėjo pavaduotoja Europos ir Eurazijos klausimams, ambasadorė Marie Yovanovitch, AC vyresnysis mokslinis bendradarbis Robertas Nurickas ir AC vykdomasis viceprezidentas Damonas Wilsonas⁹⁶ ir 3) interaktyvi konferencija „Saugios kibernetinės ateities kūrimas: atakos prieš Estiją po penkerių metų“, kurioje dalyvavo, Estijos atstovai, technikos ekspertai, privatus sektorius ir dabartiniai bei buvę JAV vyriausybės pareigūnai⁹⁷. Nors ir nebūtų protinga daryti išvadas apie tokių renginių turinį, neabejotinai galima sakyti, kad *Atlantic Council* yra svarbus forumas JAV politikos kūrėjams ir užsienio vyriausybių pareigūnams ir akivaizdu, kad jie siekia skirti didelį dėmesį Baltijos valstybių saugumui įtakingų JAV pareigūnų užsienio politikos darbotvarkėje.

Puiku, kad AC pozicija Baltijos valstybių atžvilgiu yra labiau matoma iš jos retkarčiais pasirodančių tyrimo rezultatų publikacijų. Viena išidėmėtiniausių yra 2011 m. problemų santraukų rinkinys „Šiaurės ir Baltijos valstybių saugumas XXI amžiuje: regiono darbotvarkė ir globalus vaidmuo“, kuriame apžvelgiama dabartinė saugumo padėtis regione, patariama, kaip toliau vystyti regioninę bendradarbiavimą saugumo gynybos ir užsienio politikos srityse⁹⁸, ir pabrėžiama, kad šis regionas turėtų būti JAV partneris, siekiantis spręsti to-

⁹⁵ Harmala, Jason. "Building Regional Security – Making Smart Defense Work in Practice." Atlantic Council. Accessed April 18, 2017. <http://www.atlanticcouncil.org/events/past-events/building-regional-security-making-smart-defense-work-in-practice>.

⁹⁶ Atlantic Council. "The United States and Nordic-Baltic Cooperation: An Enhanced Partnership in a Global World." Atlantic Council. Accessed April 18, 2017. <http://www.atlanticcouncil.org/events/past-events/the-united-states-and-nordicbaltic-cooperation-an-enhanced-partnership-in-a-global-world>.

⁹⁷ Chuck, Adrienne. "Building a Secure Cyber Future: Attacks on Estonia, Five Years On." Atlantic Council. Accessed April 18, 2017. <http://www.atlanticcouncil.org/events/past-events/building-a-secure-cyber-future-attacks-on-estonia-five-years-on>.

⁹⁸ Atlantic Council. "Nordic-Baltic Security in the 21st Century." Atlantic Council. Accessed April 18, 2017. <http://www.atlanticcouncil.org/publications/reports/nordicbaltic-security-in-the-21st-century>.

kiaus klausimus, kaip Europos energetinis saugumas ir apsauga nuo kibernetinių atakų. Visai neseniai AC pabrėžė, kaip svarbu yra atgrasyti Rusiją. 2015 m., rašydamas „Foreign Affairs“, asocijuotasis AC direktorius Robbie'is Gramer'is išreiškė tvirtą palaikymą kontroversiškai operacijai „Dragūnų reidas“:

vaizdai iš operacijos „Dragūnų reidas“ primena Antrojo pasaulinio karo dienas. Džiūgaujančios minios, išsirikiavusios Europos gatvėse, sutinka JAV šarvuotųjų kolonas. Akivaizdžios istorinės paralelės suteikia pojūtį, kad Europa ir vėl pavojuje ir kad JAV saugumo įsipareigojimai ir karinis buvimas tebėra svarbiausias Europos saugumo architektūros ramsčiai. „Dragūnų reidas“ parodė, kad JAV ir NATO iš naujo pabrėžia karinių pratybų svarbą rytiniuose savo pakraščiuose, didėjančią strateginio bendradarbiavimo reikšmę NATO, o taip pat ir silpnąsias puses, kurių yra ne tik JAV įsipareigojimuose Europai, bet ir jų formuluotėse. „Dragūnų reidas“ yra pavyzdinė operacija, kuria reiktų sekti, tačiau išlieka abejotina, ar tokios operacijos kaip ši yra pakankamai efektyvios, kad galėtų sustiprinti Europos saugumą⁹⁹.

2016 m. AC paskelbė dvi publikacijas, kurios dar labiau išryškino jos požiūrį. Pirmojoje, pavadintoje „Efektyvi Baltijos valstybių gynyba“, tvirtinama, kad „NATO yra pajėgi laimėti konvencinį karą Baltijos valstybėse, netgi Rusijai netikėtai užpuolus, jeigu būtų imtasi tinkamų veiksmų surengti tvirtą gynybą“. Toliau nurodomi keletas funkcionalių strateginių ir veikimo krypties patarimų, norint pasiekti tokį parengties lygį¹⁰⁰. Antroji publikacija – problemos santrauka, kurios pavadinimas „Pasipriešinimas Rusijos agresijai Rytų Europoje: efektyvus JAV rotacinių pajėgų panaudojimas“. Šios publikacijos autorius pulkininkas leitenantas Jonathanas P. Dunne'as, JAV jūrų pėstininkų korpuso vyresnysis mokslinis bendradarbis AC, remia JAV rotacinių pajėgų panaudojimą Baltijos valstybėse, teigdamas, kad:

Yra ribota galimybė pripažinti ERI tuo, kuo ji yra – reikšmingas JAV bandymas sustiprinti Rytų Europos saugumą – panaudojant rotacinių pajėgų konstrukta. Svarbu, kad atskiros valstybės sugebėtų pasinaudoti teikiama rotacinių pajėgų nauda, didinant pajėgumus, atgrasymą ir stiprinant pastangas, siekiant sumažinti jų išlaikymo lėšas ir švelninant pajėgų apsaugos riziką. Dar daugiau, pageidautina, kad regioninė strategija panaikintų nereikalingą dubliavimą ir kitais būdais skatintų rotacinių pajėgų veiksmingumą. Darbas, atliktas po Šaltojo karo, leido sukurti Rytų Europoje tam tikrą taiką ir stabilumą, kuriuos reiktų pripažinti ir ginti. Kolektyvinis požiūris, kuriuo pasisakoma už JAV rotacines pajėgas, gali padėti apginti tą sunkiai iškovotą pergalę¹⁰¹.

Nors šios neseniai parengtos ataskaitos gali aiškiau parodyti, kokios po-

⁹⁹ Gramer, Robbie. „Operation Dragoon Ride.” Foreign Affairs. May 13, 2015. Accessed April 18, 2017. <https://www.foreignaffairs.com/articles/baltics/2015-05-13/operation-dragon-ride>.

¹⁰⁰ Franklin D. Kramer and Bantz J. Craddock. „Effective Defense of the Baltics.” Atlantic Council. Accessed April 18, 2017. <http://www.atlanticcouncil.org/publications/reports/effective-defense-of-the-baltic>.

¹⁰¹ Jonathan Dunne. „Countering Russian Aggression in Eastern Europe.” Atlantic Council. Accessed April 18, 2017. <http://www.atlanticcouncil.org/publications/issue-briefs/countering-russian-aggression-in-eastern-europe>.

zicijos AC laikosi Baltijos valstybių atžvilgiu, svarbu pabrėžti, kad jos negalima vertinti vien tik pagal jos publikacijas. Melvinas Smallas pareiškė, kad pačios ataskaitos nėra tiek svarbios, kiek tas procesas, dėl kurio jos yra parašytos:

Josephas Harnedas, AC pareigūnas, organizavęs, kūręs ir pirmininkavęs daugeliui tyrimo grupių, kurios parengė knygas ir politikos dokumentus, pripažįsta, kad dauguma šių publikacijų nebuvo itin įdomios, ne tik žiūrint iš dabartinės perspektyvos, bet netgi tada, kai jos buvo publikuotos. Jam buvo aišku, kodėl vyriausybės pareigūnams nepavyko JAV AC ataskaitose rasti pažangių ar greit pritaikomų strategijų. Tačiau ne tai buvo svarbiausias tyrimo grupės veikloje. Esmė, kurios niekas niekada nepaaiškino tiems, kurie dalyvavo šioje veikloje, buvo tai, kad norint pateikti galutinę ataskaitą, prireikė nuo aštuoniolikos mėnesių iki dvejų metų. Per šį laiką vyriausybės vadovai ir verslo lyderiai, dažniausiai jaunesnieji antrojo rango žmonės, galėjo susipažinti ir suprasti vieni kitus ir užmegzti ilgalaikius santykius – „nuolatinio neoficialaus bendravimo tinklus“ – kurie tęsėsi dešimtmečius. Harnedui buvo svarbu ne paskelbti leidinius, kurie iš reikalo turėjo būti tiesiog mandagūs, bet sutelkti nedideles vadovų grupes ir ateities lyderius, kurie ilgą laiką glaudžiai dirbo vieni su kitais¹⁰².

4.9. *Cato Institute*

Nors *Cato Institute* – tyrimų centras neturi daug tyrimų rezultatų, kuriuose arba minimas, arba nagrinėjamas Baltijos valstybių saugumas, tačiau jis vis tiek nusipelno dėmesio dėl savo požiūrio. Skirtingai nei kiti tyrimo ir analizės centrai, jis laikosi palyginti radikalios pozicijos, prieštaraujančios JAV įsipareigojimui remti Baltijos valstybių saugumą.

Pagal GGTTI vertinimus, *Cato Institute* yra dešimtoje vietoje, vertinant pagal reikšmingiausią įtaką visuomeninei politikai, septynioliktoje pagal užsienio politikos ir tarptautinių reikalų ir tryliktoje pagal gynybos ir nacionalinio saugumo kriterijus. Kalbant apie dydį, jo bendri įsipareigojimai ir grynasis turtas yra daugiau nei 71 mln. dolerių¹⁰³ ir šiuo metu jis yra sutelkęs 67 politikos mokslo srities mokslininkus¹⁰⁴, iš kurių du – Tedas Galenas Carpenteris ir Douglas Bandow'as – yra atviri JAV dalyvavimo NATO kritikai.

Cato Institute yra vienas iš keleto liberaliųjų pažiūrų tyrimų ir analizės centrų, kuris užsiima užsienio politika ir yra labai ryškus propaguojančios institucijos pavyzdys. Jo tyrimai ir analizė yra aiškiai motyvuoti liberaliosios ir šališkos pasaulėžiūros, o kalbant apie užsienio politiką, jis dažnai laikosi rea-

¹⁰² Small, Melvin. "The Atlantic Council--The Early Years, Prepared for NATO as a report related to a Research Fellowship", June 1998. Accessed April 18, 2017. <http://www.nato.int/acad/fellow/96-98/small.pdf>.

¹⁰³ Cato Institute 2015 Annual Report. Date accessed February 20, 2017. <https://object.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/cato-annual-report-2015-update-ii.pdf>.

¹⁰⁴ "Policy Scholars." Cato Institute. Accessed February 20, 2017. <https://www.cato.org/people/policy-scholars>.

listinės pozicijos. Baltijos valstybių saugumo atžvilgiu, tarp kitų tyrimų ir analizės centrų jis stengiasi unikaliai išgarsėti savo specifiniu požiūriu, kuris yra itin kritiškas dėl JAV įsipareigojimų šiame regione.

Kalbėdamas apie bendrąją strategiją, Carpenteris seka Posenu, Merasheimeriu ir Waltu ir pagrindiniame konservatorių žurnale *National Interest* rašo, kad:

Tikslas turėtų būti ne surinkti sąjungininkus paprasčiausiai vien dėl paties surinkimo, nepaisant išlaidų ir galimų pavojų. Surenkant silpnas, pažeidžiamo saugumo valstybes, kurios dedasi esančios naudingos sąjungininkės, yra kvailumo viršūnė. Jos yra pavojingi strateginiai kliuviniai, o ne vertybės. Tačiau būtent tai padarė Vašingtonas, stumdamas NATO ekspansiją į tradicinę Rusijos interesų sferą¹⁰⁵.

Kitur Carpenteris atsargiai pagiria Trumpą už tai, kad jis iškėlė šį klausimą prezidentinės kampanijos metu:

Šalys, kurios reiškia nerimą dėl Rusijos agresijos, įdėjo neišpasakytai mažai pastangų. Pavyzdžiui, Lietuvos karinės išlaidos 2015 m. pirmą kartą pasiekė vos 1 procentą. Bet tiesą sakant, tai, kad Baltijos respublikos veltui naudojasi JAV pastangomis, sprendžiant saugumo klausimus, niekuo nesiskyrė nuo kitų NATO narių Europoje¹⁰⁶.

Cituodamas aukščiau paminėtą *RAND Corporation* tiriamąjį darbą, Carpenteris teigia, kad NATO nesugebėjimas apginti Baltijos valstybių suteikia puikią progą JAV persvarstyti savo įsipareigojimus ir strategiją, kadangi „Maskvos valdžia buvo akivaizdžiai nepakenčiama gyventojams, tačiau iki tol jos panaikinimas niekada nebuvo strateginis JAV prioritetas ir nėra jokių įtikinamų priežasčių, kodėl tai reikėtų daryti dabar.“¹⁰⁷ Douglas Bandow'as teigia netgi dar tiesmukiau, rašydamas *Foreign Affairs*, kad „pavyzdžiui, Juodkalnija, Baltijos valstybės ir Ukraina yra nereikšmingos JAV saugumui“, pridurdamas, kad „jei, pavyzdžiui, Baltijos valstybės ir Lenkija nori, kad NATO dislokuotų savo dalinius, tada kitos Europos valstybės turėtų tuo pasirūpinti“¹⁰⁸.

Atrodo, kad *Cato Institute* pasinaudojo Trumpo suteikta proga, kai jis komentavo NATO, ir paskelbė savo strategijos viziją. *Cato Institute* pavyko pateikti savo tyrimų rezultatus labai gerai žinomuose periodiniuose leidiniuose. Laikas parodys, ar šią progą pavyks išnaudoti per visą Trumpo kadencijos laikotarpį.

¹⁰⁵ Carpenter, Ted Galen. "Are the Baltic States Next?" Cato Institute. March 24, 2014. Accessed February 20, 2017. <https://www.cato.org/publications/commentary/are-baltic-states-next>.

¹⁰⁶ Carpenter, Ted Galen. "Biden's Baltic Bombast." Cato Institute. August 25, 2016. Accessed February 20, 2017. <https://www.cato.org/publications/commentary/bidens-baltic-bombast>. Carpenter had expanded on this theme earlier, in 2014; žr. Carpenter, Ted Galen. "Are the Baltic Republics Serious about Defense?" Cato Institute. December 16, 2014. Accessed February 20, 2017. <https://www.cato.org/blog/are-baltic-republics-serious-about-defense>.

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Bandow, Doug. "Trump and U.S. Alliances." *Foreign Affairs*. January 25, 2017. Accessed February 22, 2017. <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2017-01-25/trump-and-us-alliances>.

Išvados

Keletas paskutinių ir plačiai išplatintų mokslininkų realistų bei tyrimų ir analizės centrų rezultatų paskatino JAV iš naujo įvertinti savo išipareigojimus Baltijos valstybių saugumui. Tai kai kuriems skaitytojams galėjo sudaryti įspūdį, kad šie duomenys rodo JAV užsienio politikos viršūnių požiūrio poslinkį. Šiuo straipsniu buvo bandoma paneigti tokią nuomonę.

Pirmiausia, nors kai kurie žymūs mokslininkai realistai iš tikrųjų propaguoja bendrąją JAV „susivaržymo“ strategiją, jų idėjos lieka be didelio atgarsio JAV žiniasklaidos priemonėse ir tarp politikos formuotojų, labiausiai dėl to, kad kol kas jos labai skiriasi nuo vyraujančių idėjų. Kita vertus, tyrimų ir analizės centrai tradiciškai labiau nušviečiami žiniasklaidoje ir yra lengviau prieinami politikos formuotojams ir todėl jų požiūris lengviau pasiekia įsiklausančią auditoriją. Tačiau iš dvylikos žymiausių JAV užsienio politikos tyrimų ir analizės centrų tik vienas – *Cato Institute* – laikosi realistinio požiūrio. Kiti šeši – *Carneegie Endowment*, *Hoover Institution*, *Brookings Institution*, *Woodrow Wilson Center*, *Council on Foreign Relations* ir *Center for American Progress* – yra parodę nedidelį susidomėjimą Baltijos valstybėmis, nors Rusija joms, žinoma, ir kelia susirūpinimą, nors jie iš esmės ir pritaria JAV vaidmeniui NATO ir nors jie ir atrodo lengvai sunerimę dėl dabartinio Baltijos valstybių pažeidžiamumo. Jie nėra aiškiai išreiškę nieko, kas šiuo klausimu būtų panašu į rimtą ir išsamų tyrimą ar palaikymo kampaniją. Likusieji penki tyrimų ir analizės centrai – *Center for a New American Security*, *RAND Corporation*, *Heritage Foundation*, *Center for Strategic and International Studies* – CSIS ir *Atlantic Council* – yra arba visi rimtai įsitraukę į mokslinius Baltijos valstybių saugumo tyrimus, arba pasisako už tai, kad JAV karinis buvimas regione būtų padidintas ar bent jau išlaikytas. Tuomet į klausimą, ar JAV užsienio politikos tyrimų ir analizės centrai iš esmės linkę pasirinkti realistinę poziciją Baltijos valstybių atžvilgiu, atsakymas yra aiškus – ne. Tačiau, kadangi lygiai pusė išnagrinėtųjų tyrimų ir analizės centrų rodo menką susidomėjimą Baltijos valstybėmis ir nors jie ir gali užjausti jas dėl keblios padėties, būtų per daug drąsu daryti išvadą, kad JAV tyrimo ir analizės centrų bendruomenė yra tvirta Baltijos valstybių gynėja.

2017 m. vasario 17 d.

Konstantinas Andrijauskas*

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

Rusijos posūkis į Aziją: daugiau ar mažiau manevro laisvės?

Kilus Ukrainos krizei ir Vakarams paskelbus sankcijas Rusijai, šios šalies politinis elitas sugrįžo prie jos užsienio politikos tradicijai būdingos retorikos apie Aziją kaip atsvarą Europai ir JAV. Priešingai nei ankstesniais etapais, šįkart objektyvių šalies strateginių ir ekonominių poreikių pripažinimas leido tikėtis tikro proveržio santykiuose su tarptautinės politikos ir ekonomikos centru vis labiau virstančiu regionu. Tačiau pirmiausia Rusijai reikėjo susidoroti su ilgalaikėmis savo Rytų vektoriaus problemomis, tarp kurių svarbiausia tebebuvo auganti jos Azijos politikos priklausomybė nuo Kinijos. Šiame straipsnyje siekiama įvertinti Maskvos užsienio politikos Azijoje išsikeltų tikslų ir pasiektų rezultatų atitikimą per 2014–2016 metų laikotarpį, ypač pabrėžiant pamatinį jos siekį tokiu būdu įgauti daugiau manevro laisvės globaliu ir regioniniu tarptautinės politikos lygmenimis.

Įvadas

Rusijos Federacijos (Rusija) herbe į priešingas puses žiūrintis dvigalvis erelis dažnai yra siejamas su ypatinga istorine, kultūrine ir geostrategine didžiausios pagal plotą pasaulio valstybės tapatybe, apibūdinančia ją kaip unikalų veikėją tarp Rytų ir Vakarų, Azijos ir Europos. Vis dėlto ši šalis visada buvo labiau susijusi būtent su pastarąja erdve, o sąveikos su rytiniais kaimynais retorika ir praktika paprastai rėmėsi iš vakarinės pusės kylančiais motyvais. Tokia tendencija išliko būdinga ir vadinamajai posovietinės Rusijos daugiavektoriai užsienio politikai tiek vėlyvuju Borisu Jelcino, tiek ir Vladimiro Putino valdymo laikotarpiais. Santykių su Azija korta buvo naudojama siekiant paveikti JAV ir ypač (Vakarų) Europą saugumo politikos, energetikos, investicijų ir kitais klausimais.

Iš tiesų galima pastebėti, kad vadinamojo Rytų vektoriaus sąvokos vartojimas Rusijos lyderių retorikoje atitiko sąveikos su Vakarais blogėjimo tendencijas. Šalies politikos posūkis į Aziją buvo ypač pabrėžiamas po 2008 metų karinio konflikto su Gruzija, 2012 metais į jos prezidento postą kontroversiškai

*Dr. Konstantinas Andrijauskas – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto docentas. Adresas korespondencijai: Vokiečių g. 10, 01130 Vilnius, tel. 867163121, el. p.: konstantinas.andrijauskas@tspmi.vu.lt.

komis aplinkybėmis sugrįžus Putinui ir, žinoma, 2013 metų lapkritį Ukrainoje išpliekus Euromaidano protestams, galiausiai peraugusiems į „Orumo revoliuciją“ ir į vieną rimčiausių po Šaltojo karo tarptautinių krizių. Rusijai aneksavus Krymą ir sukėlus karinį konfliktą Donbase, Vakarų paskelbtos ekonominės sankcijos suteikė jai ypatingą paskatą iš tikrųjų įgyvendinti proveržį savo rytiniame vektoriuje, parodant, kad ji turi rimtų alternatyvų Europos Sąjungai ir JAV. Kitaip tariant, Kremlius siekė jei ne įgyvendinti „strateginės autonomijos“ principą, tai bent sukurti jo iliuziją, paremtą tikroms didžiosioms galioms būdinga užsienio ir saugumo politikos manevro laisve globaliu (sisteminu) lygmeniu.

Vis dėlto Rusijos politikos posūkio į Aziją perspektyvos buvo glaudžiai susijusios ne tik su jos nusistatymu ar transatlantinės Vakarų bendruomenės pasipriešinimu, bet ir su chronišką pobūdį įgijusiomis ankstesnio Rytų vektoriaus užsienio politikos planavimo ir įgyvendinimo problemomis. Nepaisant reikšmingų paties šalies tapatybinio priklausymo Azijai ir jos rytinių valdų socioekonominės krizės iššūkių, svarbiausia pastaraisiais dešimtmečiais čia išryškėjusia problema tapo didėjanti tarpusavio galios asimetrija ir ekonominė priklausomybė nuo Kinijos Liaudies Respublikos (Kinija). Žinoma, užsienio politikos pirmenybė šiai valstybei buvo sąlygota objektyvaus jos kaip didžiausios Rusijos kaimynės veiksnio ir tęsėsi nuo pat XVII amžiaus pabaigoje užmegztų tarpusavio santykių. Pasibaigus Šaltajam karui šis iššūkis tapo dar pavojingesnis, kadangi sparčiai auganti Kinijos galia vis labiau menkino buvusios supervalstybės vaidmenį Azijoje ir net kituose žemynuose, o kraštutiniu atveju net galėtų sukurti prielaidas revanšizmui, dalies kinų manymu, dėl caro XIX amžiuje neteisėtai atimtų jų teritorijų.

Vieno žymiausių Rusijos ir Kinijos tarpusavio santykių tyrėjo teigimu, šis ypatumas nulėmė tai, kad žlugus SSRS pagrindiniais Maskvos Rytų vektoriaus principais tapo strateginė įvairovė, „Azijos kongresas“ ir daugiašalis įsitraukimas. Pirmuoju siekta glaudesnių ryšių su svarbiausiais papildomais žemyno veikėjais; antrasis sąlygotų Rusijos įtraukimą į naujai Vienos kongreso (1815–1914) pavyzdžiu sukurtą regioninį saugumo problemų sprendimo forumą; na, o trečiasis lemtų jos įsitvirtinimą visoje Azijoje per narystę ir aktyvų dalyvavimą vietos tarptautinėse organizacijose¹. Pabrėžtina, kad visus tris principus jungia esminis siekis padidinti savo užsienio ir saugumo politikos manevro laisvę regioniniu (subsisteminu) lygmeniu, tik šiuo atveju kalba eina apie „strateginę autonomiją“ nuo Kinijos.

¹ Lo B., *Axis of Convenience: Moscow, Beijing, and the New Geopolitics*. London: Royal Institute of International Affairs, 2008, p. 120–127.

Vadinasi, straipsnio tikslas yra įvertinti Rusijos posūkio į Aziją rezultatus tiriamuoju 2014–2016 metų laikotarpiu, ypatingą dėmesį skiriant jos užsienio ir saugumo politikos manevro laisvės pokyčiams globaliu ir regioniniu analizės lygmenimis. Tyrimas remiasi viešai akademinėje literatūroje, tyrimų centrų publikacijose ir žiniasklaidoje prieinamais duomenimis ir yra suskirstytas į tris esminius etapus, nuosekliai nagrinėjančius (1) išimtinai dvišalius Rusijos santykius su Kinija ir jos „strateginės autonomijos“ įgyvendinimą per (2) antrines Azijos valstybes ir (3) savo įtakos skvarbos priemones (ekonominę, karinę ir saugumo bei institucinę). Kitaip tariant, paeiliui įvertinama Maskvos priklausomybė nuo Pekino, jos sąveika su kitomis svarbiausiomis trijų žemyno subregionų (Šiaurės Rytų, Pietų ir Pietryčių Azijos) šalimis ir tarpvalstybinių santykių paribiuose esantys savo įtakos sklaidos būdai. Tyrime vadovaujama tradicine Rusijos Rytų vektoriaus krypties samprata, todėl savo įtakos sfera laikomos penkios sovietinės Centrinės Azijos respublikos ir Vakarų Azija (Vidurio Rytai be Afrikos) atsiduria už šiame straipsnyje nagrinėjamos erdvės ribų.

1. Rusijos ir Kinijos tarpusavio strateginė partnerystė

Nepaisant visiškai lygų ir subalansuotą tarpusavio santykių pobūdį nuosekliai pabrėžiančios abiejų strateginių partnerių retorikos, dar iki šio straipsnio tiriamojo laikotarpio pradžios buvo galima įžvelgti akivaizdžių didėjančio Rusijos priklausymo nuo Kinijos pavyzdžių, ypač ekonomikos srityje. Iš tiesų net ir XXI amžiuje nuolat augęs rusiškų žaliavų ir reikšmingas ginkluotės eksportas į Azijos milžinę nesutrukdė 2007 metais atsirasti tarpusavio prekybos deficitui², kuris nuo tada tik didėjo. Kinija greitai tapo didžiausia Rusijos prekybos partnere, o Rusija kinų sąrašė niekada nepakilo iš dešimtuko dugno. Vis dėlto dinamiškai tarpusavio santykių plėtrai neabejotinai padeda tai, kad abi valstybės turi panašų požiūrį ne tik į dvišalių ryšių svarbą, bet ir į daugelį pagrindinių globalios politikos problemų. Nors būtent tai buvo dar kartą pabrėžta paskutinės redakcijos (2016 m.) Rusijos užsienio politikos koncepcijoje, Kinija žymiai nuosekliau teigia, kad abi šalys yra artimos, tačiau nėra tikri kariniai sąjungininkai. Atrodytų, kad Pekine puikiai suprantama, kad šioje strateginėje partnerystėje dominuoja jis ir tai bėgant laikui tik dar labiau ryškės. Tačiau bent kol kas abiem šalims būdingas nepasitikėjimas viena kita yra nustelbiamas kitų motyvų.

² Лукин А. В., «Российско-китайские отношения: не ослаблять усилий.» *Международная жизнь*, 11, 2009, p. 4.

Pasaulinės finansų ir ekonominės krizės žymiai labiau paveikta Rusija buvo priversta 2009 metais pagaliau užbaigti iki tol rimčiausią dvišalį energetinį ginčą, sutikdama nutiesti atšaką į Kiniją nuo savo Rytų Sibiro–Ramiojo vandenyno naftotiekio mainais į 25 milijardų JAV dolerių vertės paskolą „Rosneft“ ir „Transneft“ valstybinėms korporacijoms, kurią prieš tai atsisakė suteikti krizės taip pat krečiamos Vakarų ir Japonijos finansinės institucijos³. 2011 metų pabaigoje pradėjus vėl blogėti Rusijos ir Vakarų tarpusavio santykiams staiga suintensyvėjusios Maskvos derybos su Pekinu leido 2013 metais pasiekti šiuos susitarimus: „Rosneft“ sutiko Kinijos nacionalinei naftos ir dujų korporacijai (angl. *China National Petroleum Corporation*, CNPC) kasmet papildomai tiekti 16 milijonų tonų naftos per ateinančius dvidešimt penkerius metus mainais į Kinijos plėtros banko maždaug 2 milijardų JAV dolerių paskolą; didžiausia pasaulyje gamtinių dujų tiekėja „Gazprom“ pasižadėjo CNPC kasmet aprūpinti 38 milijardais kubinių metrų šio ištekliaus 30 metų; galiausiai stambiausia privati šalies gamtinių dujų gavėja „Novatek“ pardavė CNPC 20 procentų dalį suskystintų dujų gamyklos Jamalo pusiasalyje projekte⁴. Šie sandoriai buvo itin reikšmingi, kadangi iki jų Maskva gana nuosekliai įgyvendino „bet kas, tik ne kinai“ principą savo energetinių išteklių gavybos procesuose⁵.

Vis dėlto šiame straipsnyje nagrinėjamą proveržį vainikavo 2014 metų gegužę (darbo tiriamuoju ir dėl krizės Ukrainoje itin jautriu laikotarpiu) Putinui lankantis Šanchajuje pasiektas „amžiaus susitarimas“ dėl 400 milijardų JAV dolerių vertės rusų pažadėtų gamtinių dujų. Pabrėžtina, kad toks skambus sandorio apibūdinimas turėtų būti objektyviai siejamas ne tik su išpūdingomis jo apimtimis, bet ir su tuo, kad sunkios derybos su pertraukomis vyko beveik nuo pat šio tūkstantmečio pradžios. Tokiu būdu Kinija pagaliau iš tikrųjų virsta gamtinių dujų pirkėja iš Rusijos, iki 2014 metų beveik visas jas eksportavusios į Europą. Taip pat 2014 metų gegužės susitikime buvo pompastiškai paskelbtas naujas tarpusavio visapusiškos partnerystės ir strateginio bendradarbiavimo santykių etapas. Rusų analitikų teigimu, Ukrainos krizė privertė jų šalį pašalinti tris esmines kliūtis bendradarbiavimui su Kinija plėtoti: įtarumą dėl Pekino veiksmų posovietinėje Centrinėje Azijoje, neoficialų draudimą parduoti pažangiausią savo ginkluotę ir nenorą įsileisti kinų investicijas į savo didžio-

³ Lo B., *Russia and the New World Disorder*. London & Washington, D.C.: Chatham House & Brookings Institution Press, 2015, p. 144–145.

⁴ Hyodo S., Akimoto S., Yamazoe H., „Russia: Japan and Russia Hold First-ever “Two-Plus-Two” Meeting of Foreign and Defense Ministers.” In *East Asian Strategic Review 2014*. Tokyo: The Japan Times, 2014, p. 224–225.

⁵ Lo, (3 išnaša) p. 147.

sius gamtinių išteklių gavybos ir infrastruktūros kūrimo projektus⁶. Pastaruoju atveju 2015 metų pabaigoje CNPC pasižadėjo papildoma 700 milijonų eurų suma paremti Jamalo suskystintų dujų gamyklos projektą, Kinijos naftos ir chemijos korporacija (angl. *China Petroleum and Chemical Corporation*, Sinopec) įsigijo 10 procentų didžiausiu savo atitikmeniu Rusijoje buvusios „Sibur“ bendrovės, pasiekti susitarimai dėl bendradarbiavimo su vietos metalurgijos ir energetikos milžinais – „Norilsko nikeliu“ ir „En+ grupe“⁷.

Ypač sunku būtų pervertinti beveik dešimtmetį trukusio neoficialaus draudimo parduoti pažangiausią ginkluotę Kinijai nutraukimo svarbą. 2015 metais Rusija paskelbė apie baigtas derybas dėl oro gynybos sistemos paskutinio modelio S-400 „Triumf“ ir numatomo dvidešimt keturių Su-35 naikintuvų tiekimo partneriui⁸. Abu pirkiniai leis žymiai patobulinti kinų Liaudies išlaisvinimo armijos (LIA) pajėgumus su visomis iš to kylančiomis pasekmėmis Rytų Azijos saugumui, o įgyvendinus sandorius Pekinas taps pirmuoju šios ginkluotės pirkėju pasaulyje. Apibendrinant, Vakarų ekonominių sankcijų tęstinumo atveju Kinija greičiausiai savaime virs ne tik didžiausia Rusijos prekybos partnere, bet ir svarbiausiu jos išorinių investicijų šaltiniu⁹. Maskvai tampa vis sunkiau priešintis kinų kapitalui strateginiais laikomuose sektoriuose (energetikos, mineralų gavybos, gynybos pramonės) ir regionuose. Iš tiesų Rusijos Tolimieji Rytai jau dabar minimi kaip pavyzdys to, kaip galima užsitikrinti esminius gamtinius išteklius be tiesioginio teritorijos užkariavimo¹⁰. Visa tai leidžia konstatuoti, kad tiriamuoju laikotarpiu išimtinai dvišalė Maskvos priklausomybė nuo Pekino iš tikrųjų padidėjo.

2. Manevro laisvė per Azijos antrines valstybes

Nepaisant 2014 metais prasidėjusio agresyvaus posūkio Rusijos užsienio politikoje vakarų (Europos) ir kiek vėliau pietvakarių (Vidurio Rytų) kryptimis, tinkamų prielaidų didesnei manevro laisvei globaliu mastu Azijos veikėjų dėka būta nemažai. Šiuo klausimu daug ką pasako balsavimo dėl Ukrainos

⁶ Gabuev A., „Friends with Benefits? Russian–Chinese Relations After the Ukraine Crisis.“ Moscow: Carnegie Moscow Center, 2016, p. 4.

⁷ Lukin A., „Russia's Pivot to Asia: Myth or Reality?“ *Strategic Analysis*, 40 (6), 2016, p. 583.

⁸ Yamazoe H., Akimoto S., Hyodo S., „Russia: Focus of Strategic Engagement Shifts from Ukraine to Syria.“ In *East Asian Strategic Review 2016*. Tokyo: The Japan Times, p. 225.

⁹ Blank S. J., Kim Y., „Does Russo–Chinese Partnership Threaten America's Interests in Asia?“ *Orbis*, Winter 2016, p. 114.

¹⁰ Norris W. J., *Chinese Economic Statecraft: Commercial Actors, Grand Strategy, and State Control*. Ithaca and London: Cornell University Press, 2016, p. 64.

teritorinį vientisumą gynusios Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucijos 68/262 rezultatai. Nors tradicinės Vašingtono sąjungininkės Šiaurės Rytų Azijoje (Japonija ir Pietų Korėja) ir jam paprastai draugiškos svarbios Pietryčių Azijos valstybės (Indonezija, Malaizija, Tailandas, Filipinai ir Singapūras) palaikė šį Rusijos veiksmus kritikavusį dokumentą, visas likęs žemynas, išskyrus nykštukinius Butaną ir Maldyvus, susilaikė, dviem šalims (Laosui ir Rytų Timorui) balsavime nedalyvavus ir vienai (Šiaurės Korėjai) jį apskritai atmetus. Rezoliucija buvo apipinta Maskvos kaltinimais, kad ją parėmusios valstybės patyrė JAV spaudimą. Taip ji ne tik kvestionavo rezoliucijos rezultatus, bet ir sudarė galimybę būsimam dialogui su šiais tarptautinių santykių dalyviais. Azijoje svarbiausias iš jų, žinoma, buvo Tokijas.

Rusijos „strateginės autonomijos“ tikslas rytine savo užsienio politikos kryptimi tradiciškai buvo sietas su technologiškai ir ekonomiškai pažangiais Šiaurės Rytų Azijos veikėjais, ypač Japonija. Vis dėlto Dmitrijui Medvedevui 2010 metų rudenį tapus pirmuoju (nominaliu) Kremliaus vadovu, apsilankiusiu ginčytinose Pietų Kurilų (Šiaurinių teritorijų) salose, Maskvos ir Tokijo tarpusavio santykiai patyrė po Šaltojo karo neregėtą nuosmukį. Putinui ir Šinzui Abei sugrįžus į savo valstybių vadovų postus prasidėjo naujas dvišalės sąveikos gerinimo etapas. 2013 metų balandį pastarasis politikas tapo pirmuoju per 10 metų Rusijoje apsilankiusiu Japonijos premjeru. Abiejų lyderių susitikime buvo nuspręsta pradėti gynybos ir užsienio reikalų ministrų („du plus du“) reguliarią dialogą. Asmeninės diplomatijos proveržis buvo akivaizdus jau vien dėl to, kad Abė spėjo daugiau kartų susitikti su Putinu, nei su JAV prezidentu Baracku Obama, bei buvo vienintelis įtakingas Vakarų pasaulio lyderis, apsilankęs 2014 metų Sočio žiemos olimpinėse žaidynėse.

Tačiau gilėjanti Ukrainos krizė ir pagaliau Krymo aneksija privertė Japoniją nenoromis ir ribotai prisijungti prie sankcijų Rusijai. Nepaisant to, kad Tokijas nesėkmingai tikrino savo partnerių G7 formate nuomonę dėl Maskvos dalyvavimo jo rengiamame 2016 metų gegužės mėnesio šio forumo suvažiavime, o Abė prieš pat jį apsilankė Kremliuje, žala tarpusavio santykiams jau buvo padaryta. Kita vertus, prie dabartinio atšalimo reikšmingai prisidėjo ir pati Rusija. Sprendžiant iš pripažinto japonų Nacionalinio gynybos studijų instituto apžvalgų, jų šalyje jau seniai puikiai suprantama, kad skirtingas Putino ir Medvedevo elgesys teritorinio ginčo klausimu tėra „lazdos ir meduolio“ vaizdinį kurianti derybinė taktika. Priešingai Kremliuje kuriamam teritorinę problemą norinčio spręsti prezidento įvaizdžiui, pastaraisiais metais Maskva toliau militarizavo Pietų Kurilus ir savo kariniais lėktuvais nuosekliai pažeidinėjo Japonijos oro erdvę¹¹.

¹¹ Yamazoe, Akimoto, Hyodo, (8 išnaša) p. 225–243.

Vis dėlto, sprendžiant iš Tokijo pasiruošimo 2016 metų gruodžio viduryje įvykusiam abiejų šalių viršūnių susitikimui, Abė iš tikrųjų stengėsi išnaudoti netikėtai atsiradusią progą proveržiui kaip vienintelis su Putinu, atrodytų, draugiškus santykius išlaikęs G7 politinis lyderis. Tačiau reikšmingos Rusijos pozicijos kaitos abiem esminiais teritorinio nesutarimo ir taikos sutarties klausimais tiriamojo laikotarpio pabaigoje nebuvo sulaukta. Priešingai, Putino elgesys prieš pat susitikimą ir jo metu japonų kultūros požiūriu galėtų būti vertinamas kaip gana nedviprasmiškas pažeminimas. Iš tiesų neilgai trukus iki pirmojo Rusijos vadovo vizito į Japoniją per daugelį metų Pietų Kuriluose buvo dislokuota papildoma ginkluotė, o savo rezidencijoje Maskvoje jis japonų žurnalistų delegacijai paneigė patį teritorinio nesutarimo egzistavimo faktą. Vėliau Putinas atsisakė simbolinės dovanos (šuns) iš Abės aplinkos ir galiausiai naudodamas sau būdingą taktiką privertė Japonijos premjerą savo paties gimtajame miestelyje prieš televizijos kameras po lietumi jo laukti dvi valandas be jokio išankstinio perspėjimo ar konkrečios tarnybinės priežasties. Nepaisydami patirto pažeminimo, japonai galiausiai parėmė bendrus maždaug 2,5 milijardo JAV dolerių vertės ekonominius susitarimus, tačiau tokia apimtis buvo žymiai mažesnė nei tikėjosi rusai¹². Taigi, galima pagrįstai konstatuoti, kad jokio tikro tarpusavio santykių proveržio 2016 metų pabaigoje neįvyko ir Japonija išliko vienintele sankcijas Rusijai taikančia Azijos valstybe.

Korėjos pusiasalio atveju Maskva siekė gilinti ekonominį bendradarbiavimą su Pietumis ir Šiaurėje pasinaudoti, atrodytų, didėjančiais Kim Jong-uno nesutarimais su Pekinu. Norėdama įgyti naujus įtakos svertus 2014 metais Rusija nurašė beveik visą Šiaurės 10 milijardų JAV dolerių jai siekusių skolą mainais į pritarimą potencialiems dujotiekio ir geležinkelio į pusiasalio pietinę dalį projektams¹³. Kremliaus proveržį šiuo atveju galėjo simbolizuoti žadėtas pirmuoju jauniausiojo Kimo užsienio vizitu šalies vadovo poste turėjęs tapti apsilankymas 70-osioms pergalei Antrajame pasauliniame kare metinėms skirtose iškilmėse Maskvoje. Vis dėlto savo valdžios konsolidacijos iššūkį toliau sprendęs Šiaurės Korėjos vadovas Raudonojoje aikštėje nepasirodė. Maža to, 2016 metų pradžioje Pchenjanui paskelbus apie „vandenilinės bombos“ bandymą Kremlius buvo priverstas dar kartą įvertinti savo prieigą ir sureagavo neįprastai griežtai. Tebesitęsiant įtampai regione ir Rusijai nukreipus finansinius išteklius į aneksuotą Krymą, dvišalis tarpusavio bendradarbiavimas ir vėl sustojo. Pagaliau dėl Šiaurės provokacijų, lyderių kaitos Pietuose ir Ukrainos

¹² Topaloff, L. K., "How Putin Outplayed Abe in Japan." *The Diplomat*, December 23, 2016, <http://thediplomat.com/2016/12/how-putin-outplayed-abe-in-japan/>, 2016-12-26.

¹³ Tsygankov A. P., *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*. 4th edition. Lanham & London: Rowman & Littlefield, 2016, p. 249.

krizės atrodo išalęs ir Maskvos suartėjimas su Seulu, per kurį net spėta 2013 metais susitarti dėl tarpusavio bevizio režimo¹⁴. Nors Pietų Korėja tapo vienintele formalia JAV sąjungininke, atsisakiusia paskelbti sankcijas Rusijai, motyvuodama Kremliaus paramos svarba santykiuose su Pchenjanu¹⁵, 2016 metų rudenį čia prasidėjusi politinė krizė tik dar labiau prisidėjo prie bendro šalies užsienio politikos sulėtėjimo. Tokiomis sąlygomis neatgijo ir Rusijoje „Azijos kongreso“ prototipą laikytos šešiašalės derybos Šiaurės Korėjos branduolinio nusiginklavimo klausimu ir iš vietos nepajudėjo jos transporto ir energetinės infrastruktūros pusiasalyje projektai.

Jeigu Šiaurės Rytų Azijoje Rusijai nepavyko sumažinti giliai įsišaknijusios priklausomybės nuo Kinijos, tai Pietų Azijos regione, priešingai, tiriamuoju laikotarpiu atsirado neįprastų tradicinės draugystės su Indija kaip svarbiausia vietos galia kvestionavimo požymių. Diversifikuojant azijinį užsienio politikos vektorių čia buvo nueita taip toli, kad 2014 metais Maskva netikėtai nutraukė ginkluotės embargą esminiam savo strateginio partnerio varžovui – Pakistanui. Nuo tada rusai sutiko jam parduoti keturis Mi-35M karinius sraigtasparnius, pritarė jo stojimui kartu su Indija į Šanchajaus bendradarbiavimo organizaciją ir net surengė pirmąsias dvišales karines pratybas šios šalies kalnuotose vietovėse 2016 metų rugsėjo–spalio mėnesiais, t. y. būtent tuo metu, kai Naujasis Delis ir Islamabadas eilinį kartą susikivirčio dėl Kašmyro, o indų kariai dalyvavo pratybose Rusijoje. Tiriamojo laikotarpio pabaigoje Kremlius sušvelnino savo tradiciškai priešišką retoriką Afganistano Talibano atžvilgiu ir 2016 metų gruodį net surengė trišalį susitikimą su Pekino ir Kabulo atstovais šios šalies ateities tema, sukėlusį logišką (Naujojo) Delio nuostabą dėl jo nuomonės nepaisymo tokiu svarbiu ir jautriu klausimu¹⁶.

Ekonomikos srityje Maskva pasižadėjo pastatyti 2 milijardų JAV dolerių vertės dujotiekį tarp Pakistano didžiausių Karačio ir Lahoro miestų, leisiantį potencialiai aprūpinti šiuo ištekliumi maždaug trečdalį visų jo gyventojų¹⁷, ir nutarė reikšmingai paremti šiuo metu įgyvendinamą vadinamojo Kinijos–Pakistano ekonominio koridoriaus projektą, plačiai laikomą Pekino Juostos ir kelio (ar Vienos juostos ir vieno kelio) iniciatyvos dalimi, kuri be kitų dalykų pakerta Maskvos tradicinius logistinius pranašumus Eurazijoje, o Delyje verti-

¹⁴ Ramani S., „Russia, Japan, and North Korea's Nuclear Test.” *The Diplomat*, January 25, 2016, <http://thediplomat.com/2016/01/russia-japan-and-north-koreas-nuclear-test/>, 2016-09-16.

¹⁵ Charap S. et al., *The US and Russia in the Asia-Pacific*. International Institute for Strategic Studies & Primakov Institute of World Economy and International Relations, 2016, p. 12.

¹⁶ Pant H. V., „A Russian Volte Face on South Asia.” *The Diplomat*, January 23, 2017, <http://thediplomat.com/2017/01/a-russian-volte-face-on-south-asia/>, 2017-01-24.

¹⁷ Frolovskiy D., „What's behind Russia's Rapprochement with Pakistan?” *The Diplomat*, May 14, 2016, <http://thediplomat.com/2016/05/whats-behind-russias-rapprochement-with-pakistan/>, 2016-09-16.

nama kaip esminė kinų įgyvendinamo jo strateginio apsupimo dalis. Suprantama, kad tokios tendencijos sukėlė didelį susirūpinimą Indijoje, kuri jau negalėjo pasigirti ilgai puoselētu pažangiausios rusų ginkluotės pirkėjo statusu.

Maskva pabandė tai kompensuoti 2016 metų spalį pasiekusi keletą naujų sandorių nuo S-400 „Triumf“ oro gynybos sistemų pardavimo iki naujų branduolinių reaktorių statybos, tačiau Indija, priešingai nei prieš keletą dešimtmečių, šiandien daugelyje sričių turi ir kitų bendradarbiavimo alternatyvų, ką aiškiai parodė rugsėjo pabaigoje su Prancūzija pasiektas susitarimas dėl „Dassault Rafale“ naikintuvų tiekimo. Taigi, Rusija turi gerokai pasistengti norėdama išsilaikyti konkurencinėje kovoje dėl didžiausia viso pasaulio ginkluotės pirkėja tapusios Indijos rinkos.

Pagaliau tiriamuoju laikotarpiu Maskva suaktyvino savo užsienio politiką ir Pietryčių Azijoje, ypač tradiciškai jos vartais į regioną laikomame Vietname. 2014 metų rugpjūtį abi šalys pasirašė susitarimą dėl supaprastinto Rusijos jūrų ir oro pajėgų naudojimosi Kamranio baze. Be to, Vietnamas ir toliau iš savo strateginio partnerio gauna iki 90 % importuojamos ginkluotės, ypač svarbios jūrų pajėgoms¹⁸. 2016 metų spalio 5 dieną įsigaliojo Hanojaus ir Maskvos vadovaujamos Eurazijos ekonominės sąjungos pasirašytas laisvosios prekybos susitarimas¹⁹. Vis dėlto Vietnamas greitai paneigė rugsėį Rusijos žiniasklaidoje pasirodžiusius pranešimus apie Kamranio pavertimą pilnaverte savo karine baze. Tradiciniams Maskvos lyginamiesiems pranašumams ginkluotės pardavimų srityje, panašiai kaip ir Indijos atveju, čia ruošiasi mesti iššūkį amerikiečiai, vėlyvą 2016 metų pavasarį visiškai nutraukę buvusį jos embargą Hanojui. Pagaliau nepaisant pabrėžtino neutralumo sudėtingo Pietų Kinijos jūros teritorinio konflikto atveju, Maskva teikia prioritetą Pekino interesams, ribojantiems jos įtakos skvarbą į Vietnamą ir daugelį kitų šio regiono valstybių. Iš tiesų Rusija niekaip nesiryžta investuoti į ginčytinose teritorijose esančių, bet Hanojaus *de facto* kontroliuojamų angliavandenilių telkinių žvalgybą, tačiau 2016 metų rugsėjo mėnesį surengė bendras pratybas su LIA laivynu ne kur kitur, o būtent Pietų Kinijos jūroje, tokiu būdu pasiuntus neigiamą signalą kitiems suinteresuotiems ginčo dalyviams²⁰. Taigi, pirmenybė Pekinui pasireiškia ir šiuo ypatingu atveju.

¹⁸ Kuhrt N., „Russia and Asia-Pacific: Diversification or Sinocentrism?“ In David Cadier and Margot Light (eds.), *Russia's Foreign Policy: Ideas, Domestic Politics and External Relations*. Basingstoke & New York: Palgrave Macmillan, 2015, p. 185.

¹⁹ Putz C., „Eurasian Economic Union's First External FTA to Come Into Force.“ *The Diplomat*, September 21, 2016, <http://thediplomat.com/2016/09/eurasian-economic-unions-first-external-fta-to-come-into-force/>, 2016-09-25.

²⁰ Blank, Kim, (9 išnaša) p. 124.

3. Manevro laisvė per įtakos skvarbą

Tikriausiai didžiausius pasaulyje gamtos turtus valdanti Rusija turi ką pasiūlyti vis daugiau žaliavų reikalaujančioms dinamiškiausio planetos žemyno rinkoms mainais į jo kapitalą ir daugelį technologijų. Tiesa, pastaruoju atveju Azijos valstybės, atrodytų, vis dar neįgijo rusų taip trokštamų angliavandenilių gavybos itin atšiauriomis sąlygomis gebėjimų. Šios šalies „sugrįžimo“ į žemyną simboliu turėjęs tapti 2012 metų Azijos ir Ramiojo vandenyno ekonominio bendradarbiavimo (angl. *Asia-Pacific Economic Cooperation*, APEC) forumo suvažiavimas Vladivostoke yra laikomas iššvaistyta proga. Užuoat pasiūlusi konstruktyvią regiono plėtros viziją, Maskva atrodė labiau besirūpinanti pinigų paieška plėtoti savo vidaus infrastruktūros projektams. Vos po kelerių metų išryškėjęs suvažiavimui skirtų, išpūdingais iš pradžių atrodžiusių architektūros objektų nusidėvėjimas tik pabrėžė jos įsisenėjusias problemas šioje srityje. Nemažai pasako ir tai, kad 2015 metais Putinas net nerado laiko apsilankyti APEC ir Rytų Azijos viršūnių susitikimo (angl. *East Asia Summit*, EAS) suvažiavimuose. Tų pačių metų rugsėjį įvykusiame pirmajame Tolimųjų Rytų ekonominiame forume Vladivostoke jis taip pat nepasirodė, nusprendęs pirmenybę propagandos tikslais suteikti amerikiečių aktoriui Stevenui Seagalui²¹. Kitais metais įvykusiame antrajame forume Rusijos vadovas jau nekar-tojo šios klaidos, tačiau ekonominė konferencijos nauda, nepaisant skambių deklaracijų, kelia rimtų abejonių.

Apibendrinant, galima konstatuoti, kad Maskvos ekonominė skvarba į Aziją, ypač rytinę jos dalį, ir toliau priklauso nuo vis dar nepakankamai sėkmingai įgyvendinamos savo Sibiro ir Tolimųjų Rytų platybių modernizacijos ir energetinių išteklių tiekimo rytų kryptimi diversifikacijos. Vis dėlto, abiem atvejais pamatinis priklausomybės mažinimo nuo Kinijos uždavinys tiriamuoju laikotarpiu nebuvo pasiektas. Maža to, pastaraisiais metais Pekino plėtojami Juostos ir kelio iniciatyvos infrastruktūriniai projektai pakerta abi esmines Rusijos kaip tranzito centro tarp Azijos ir Europos vizijas. Iš tiesų tiek Šiaurinis laivybos kelias, tiek ir rusų „Plieninis šilko kelias“ Transsibiro geležinkelio magistrale jau nebeatrodo komerciškai patrauklūs ar vienašališkai įgyvendinami palyginti su kinų Centrinėje Azijoje ir už jos ribų sparčiai kuriama alternatyva.

Tačiau Rusijos bandymai skverbtis neapsiriboja šiaurės rytine nagrinėjamo žemyno dalimi. Pavyzdžiui, 2014 metais Maskva pagaliau pateikė prašymą tapti Pietų Azijos regioninio bendradarbiavimo asociacijos (angl. *South*

²¹ Stent A., „Russia, China, and the West after Crimea.” 2015–16 Paper Series No. 8. Washington, D.C.: Transatlantic Academy, 2016, p. 12–13.

Asian Association for Regional Cooperation, SAARC) stebėtoja, tačiau rašant šį straipsnį prašymas dar nebuvo patenkintas. Be to, 2016 metų gegužę Sočyje tarpusavio dialogo dvidešimtmečio proga įvyko pirmasis Rusijos ir Pietryčių Azijos šalių asociacijos (angl. *Association of Southeast Asian Nations, ASEAN*) viršūnių susitikimas²². Vis dėlto Maskvos skverbimasis į šį tolimą regioną daugiausia apsiriboja ginkluotės pardavimais ir sąveika energetikos srityje. Iš tiesų pastaraisiais metais rusai regione pasižymėjo sandoriais dėl povandeninių (Vietnamas ir Indonezija) ir antvandeninių (Vietnamas) laivų, naikintuvų (Vietnamas ir Indonezija), karinių sraigtasparnių (Indonezija) ir tankų (Tailandas) tiekimo. Pastaruoju atveju buvo pasinaudota po eilinio perversmo Bankoke įsitvirtinusios karinės chuntos santykių atšalimu su savo tradiciniu saugumo partneriu – Vašingtonu²³. Straipsnio rašymo metu panašiai intriguoja naujosios Filipinų valdžios žodiniai reveransai Rusijai, leidžiantys svarstyti galimybę, kad ši valstybė paseks Vietnamo pavyzdžiu sąveikaujant su ja saugumo srityje tiek, kiek leis Kinijos nepasitenkinimas iš vienos ir JAV tradicinis vaidmuo iš kitos pusės. Naujosios prezidentinės administracijos pastarojoje valstybėje priešiškus Ramiojo vandenyno partnerystės (angl. *Trans-Pacific Partnership, TPP*) projektui iš principo galėtų Kremliai suteikti didesnę akstiną plėtoti savo ekonominę integraciją su Rytų Azija, tačiau šiuo, kaip ir daugeliu kitų atvejų, jo pajėgumai nėra iš tolo neprilygsta atitinkamas iniciatyvas jau pradėjusios Kinijos ištekliams.

Išvados

Palyginti trumpo šio straipsnio tiriamojo laikotarpio užtenka prieiti tam tikras išvadas apie 2014 metais pradėto itin pabrėžti Rusijos posūkio į Aziją rezultatus pasibaigus 2016 metams. Pirmiausia, jos Rytų vektoriaus užsienio politikai iš tikrųjų būdingas suaktyvėjimas, daugeliu atvejų patenkantis į atliktos analizės laikotarpio rėmus. Vien šio aktyvumo savaime užtenka tam, kad globaliu lygmeniu atrodytų, kad Maskvos posūkis į Aziją buvo sėkmingas. Vis dėlto pažvelgus atidžiau į konkrečius jos dvišalius santykius ir įtakos skvarbos priemones, matyti, kad Rusijai nepavyko įgauti daugiau manevro laisvės išimtinai regioniniu (subsisteminiu) Azijos lygmeniu. Iš tiesų dvišalė jos priklausomybė nuo Kinijos per beveik trejus metus nuosekliai augo. O gilesnė są-

²² Trenin D., "Russia's Asia Strategy: Bolstering the Eagle's Eastern Wing." *Russie.Nei.Visions*, No. 94, 2016, p. 17.

²³ Dave B., "Russia's Asia Pivot: Engaging the Russian Far East, China and Southeast Asia." *RSIS Working Paper No. 297*, 2016, p. 14.

veika su naujais (Pakistanas) ar ilgai primirštais (Vietnamas) partneriais Azijoje iš principo negali atstoti santykių su didesnę politinę, ekonominę ir karinę svorį turinčiais jos veikėjais, ypač Indija ir Japonija. Visais šiais atvejais Rusija privalo subtiliai balansuoti tarp susipriešinusių šalių (Kinijos–Japonijos, Kinijos–Vietnamo, Kinijos–Indijos, Indijos–Pakistano) ašių), kiekvienoje poroje prireikus, vis dėlto pasirinkdama stipresnę (pirmąją) veikėją. Pagaliau, jos manevro laisvės per savo ekonominės, karinės ir saugumo bei institucinės įtakos sklaidą taip pat nepasiekė konkrečių, simbolizmą ir retoriką peržengiančių rezultatų ir dažnai nukentėjo nuo nebūtinai piktybiškų Kinijos veiksmų.

Tačiau būtent tokio strategijos posūkio užteko, kad Rusija išlaikytų didesnę užsienio ir saugumo politikos manevro laisvę globaliu (sisteminu) mastu, ypač jos „Naujajame šaltajame kare“ su Vakariais. Kitaip tariant, Maskvos Rytų vektorius į Aziją, o tiksliau Kiniją, iš tikrųjų atriša jai rankas trumpuoju laikotarpiu, kurio, vietos politinio elito manymu, turėtų užtekti įgyvendinant savo strateginę viziją Ukrainoje ir Sirijoje. Tačiau vidutiniu ir juo labiau ilguoju laikotarpiais šis politikos posūkis jai gali kainuoti itin daug, juolab kad azijinių platybių modernizacijos projektai toliau merdi, kaimyninės Kinijos įtaka vis didesnė ne tik į rytus nuo Uralo, o galimybė sąveikauti su JAV gana daug bendrų interesų apimančioje Azijos ir Ramiojo vandenyno erdvėje bent iki Donaldo Trumpo išrinkimo atrodė paaukota ant egzistencinius mastus įgavusios kovos vakariniame ir pietiniame vektoriuose aukuro. Pekinas galėjo mėgautis naujuoju sąlyginio „strateginio atokvėpio“ nuo ypatingo Vašingtono dėmesio laikotarpiu, įgyvendinti savo ilgai puoselėtus planus Maskvos valdose ir atidžiai tyrinėti nepriklausomai nuo jo susiklosčiusios tarptautinės krizės dinamiką, ruošiantis panašioms savo paties scenarijams ateityje. Kremlui lieka tikėtis, kad juose Rusijai neteks aukos vaidmuo ir kad rinkimai JAV iš tikrųjų patvirtins jo trumpalaikės strategijos pagrįstumą.

Niujorkas, 2017 m. sausis

Europos
saugumo
sistemas
kaita

Egdūnas Račius*

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Islamiška khilafos valstybė kaip post-/antinacionalinis valstybinis darinys: kintančios piliečio ir tautos sampratos iššūkiai Europai

Vakarų įprastiniame diskurse „užsienio kovotojais“ dažnai laikomi žmonės, per pastaruosius penkerius metus apsigyvenę Vakarų Azijoje. Nors iš tiesų nemaža jų dalis prisijungė prie įvairių ginkluotų grupuočių, tačiau dauguma, pavyzdžiui, su tėvais keliaujantys vaikai ir jaunos moterys – Vakarų valstybėse vyraujančiu populiariu žargonu menkinamai pavadintos „džihado nuotakomis“ – netapo arba net negalėjo tapti šių grupių dalimi. Tačiau, nekalbant apie šias kategorijas, tikėtina, kad į ginkluotas grupuotes Sirijoje ir Irake įstoję jauni žmonės, kurie gali būti tapatinami su „kovotojais“, nėra „užsieniečiai“ (ir tikrai didžioji jų dalis savęs tokiais nelaiko). Didžiulis skaičius į Vakarų Aziją nuvažiavusių žmonių įsiliejo į Islamišką khilafos valstybę (IKV), kurioje jų statusas panašus į „natūralizuotų piliečių“, kurių natūralizacijos procesas yra susijęs su įstojimu į IKV ginkluotąsias pajėgas. Žmonės, kurie neįstojo arba negalėjo įstoti į IKV ginkluotąsias pajėgas, tapo piliečiais, prisiekusiais ištikimybę kalifui (Abū Bakr al-Baghdadi) ir atlikusiais vadinamąją priverstinę hidžrą – išsikėlimą iš netikinčiųjų šalies į paskelbto kalifato vadovaujamą islamo šalį. „Islamo valstybės“ (toliau – IV) inicijuotas kalifato projektas yra unikalus reiškinys ne tik tarptautinių santykių teorijos, bet ir klasikinių valstybės formavimosi ir nacijos / nacionalinės savimonės kūrimo sampratų atžvilgiu ir atskleidžia naują požiūrį į pilietybės suvokimą. Tiek siaurąją karinio saugumo, tiek bendrąją valstybių prasme jis kelia naujus iššūkius ypač toms šalims (tarp jų ir Europos), kurių piliečiai atsako savo pradinio socialinio kontrakto kurdami naują.

Įvadas

Naujos valstybės atsiradimas vietoj buvusios arba jos formavimasis kaip dalies, atsiskyrusios nuo egzistuojančios šalies, yra įprastas reiškinys. XX amžiaus paskutiniame dešimtmetyje (iš naujo) atsirado daugiau nei dešimt nepriklausomų valstybių Europoje ir dešimt savarankiškų valstybių kitose pasaulio šalyse. Šias šalis sieja jų prigimtis – jos yra nacionalinės valstybės¹, daugeliu

* Dr. Egdūnas Račius yra Lietuvos karo akademijos Politikos mokslų katedros profesorius.

Adresas korespondencijai: Šilo 5A, 10322 Vilnius; tel. (8 5) 210 3582; el. p.: raciusegdunas@gmail.com

¹ Opello W.C., Rosow S.J. (2004) *The Nation-State and Global Order: A Historical Introduction to Contemporary Politics*, Second edition, Lynne Rienner Publishers.

atvejų vadinamos titulinių etninių grupių valstybėmis. Kitaip tariant, suverenitetą įgijusios etninės grupės virsdavo tautomis. Žinoma, naujai susiformavusios valstybės nėra vienatautės; jų valstybingumo ir nacijos naratyvas remiasi titulinių etninių grupių istorijų pasakojimo sistema.

2014 m. netikėtai nustebino pasaulį tuo, kad atsirado naujas teritorinis vienetas – IKV (arabų kalboje – *dawla al-khilafa al-islamiyya*), kuris pareiškė teisę į valstybingumą, savo oficialiame pavadinime vartodamas net du valstybės statusą patvirtinančius žodžius, ir kuris toli gražu neatitinka nacionalinės valstybės klasikinės sampratos. Pavadinime pirmasis žodis *dawla*, iš literatūrinės arabų kalbos verčiamas kaip „valstybė“ (šiuolaikinis standartinis terminas), yra visiškai priimtinas ir neverčiantis nustebti. Kai kurios arabų šalys šį žodį vartoja savo oficialiuose pavadinimuose, pavyzdžiui, Kuveito Valstybė, Kataro Valstybė. Kitas žodis *khilafa* kelia nuostabą, nes tai yra klasikinis terminas², laisvai verčiamas kaip „patikėtinystė“. Užtikrinant, kad naujas darinys visiškai skirtųsi nuo kitų šiuolaikinių valstybių, jo steigėjų buvo pridėtas žodis „islamo“. Tai nėra išimtis net ir tarp šiomis dienomis egzistuojančių valstybių, pavyzdžiui, prisiminkime Irano Islamo Respubliką, Afganistano Islamo Respubliką, Mauritanijos Islamo Respubliką. Taigi anksčiau minėtame pavadinime ypatingą dėmesį derėtų skirti gimstančio valstybinio darinio pretenzijai į „patikėtinystę“.

Šiuo straipsniu nesiekama išanalizuoti, juo labiau kritiškai išnagrinėti šios „patikėtinystės“ sąvokos, įteisinti IKV pretenziją į „patikėtinystę“ arba jas atmesti, bet siekiama nustatyti, koku būdu IKV atsiradimas ir įsitvirtinimas turėjo įtakos ir iš tiesų praplėtė „piliečio“ („pilietybės“) ir „nacijos“ („naciškumo“) sampratas naujų valstybių, tokių kaip IKV, neatitinkančių nacionalinės valstybės apibrėžimo, formavimosi kontekste. Nors šis pokytis, be abejonės, gali būti laikomas galiojančiu tik IKV, tačiau drįsčiau pritaikyti jį visam pasauliui, ypač Europai, kurios tūkstančiai gyventojų nusprendė atsisakyti pradinio socialinio kontrakto IKV labui. Emigracija (jų laikoma šventa pareiga hidžra) yra tik menka dalis iššūkio, išplaukiančio iš piliečio ir jo priklausymo nacijai pasikeitusio suvokimo. IKV piliečių grįžtamoji migracija į Europą, pasaulio galybės išardžius IKV, yra kitas didesnis iššūkis, jei ne grėsmė. Taigi šiame straipsnyje bus ne tik nagrinėjamas kintantis „piliečio“ ir „nacijos“ suvokimas IKV susikūrimo išdavoje, bet ir bus bandoma įžvelgti, kokius iššūkius šis pokytis atnešė būtent IKV kaip valstybinio darinio neišvengiamos pražūties akivaizdoje.

Taip pat šiuo straipsniu ketinama mesti iššūkį populiariam, žmonių sąmonėje įsišaknijusiam hegemoniniam diskursui, kai IKV laikoma neturinčia

² Kennedy H. (2016) *Caliphate: The History of an Idea*, Basic Books.

valstybingumo (ir naciškumo) vizijos teroristų grupė³, „užsienio kovotojus“ iš „teroristų“ paverčiant (natūralizuotais) „piliečiais“. Autorius anaipol neketina pripažinti IKV teisėtu pagrindu susiformavusia valstybe, bet siekia pažvelgti į IKV per nenormatyvinę prizmę, t. y. fenomenologiškai ir be išorinio poveikio ar išankstinių nuostatų. Tokiu būdu galima ne tik giliau ir plačiau suprasti daugybę su anksčiau minėtu reiškiniu susijusių procesų, tarp kurių ne mažiau svarbi yra trečiųjų šalių piliečių migracija į IKV, bet ir praturtinti pilietybės, natūralizacijos ir nacijos kūrimo sampratų teorijas. Beje, IKV žlugus ir praradus teritorinio vieneto statusą, jos ideologija ir ja paremta vizija beveik neabejotinai pritrauks pasekėjų iš kitų pasaulio šalių ir vėl pavers kai kuriuos IKV gyvenančius piliečius „migrantais“ (*muhadžirūn*). Kitaip tariant, IKV ideologija tikrai išlaikys ją kaip valstybės projektą, kurio ideologinių aspektų analizė išliks aktuali net sunaikinus IKV.

1. Islamiška khilafos valstybė kaip... valstybė

Nors čia nagrinėjamas teritorinis vienetas yra gana trumpalaikis reiškinys – IKV formaliai atsirado 2014 m. vasarą ir egzistavo mažiau nei trejus metus (straipsnis buvo rašomas 2017 m. vasarį; tuo metu IKV didžiausias miestas Mosulas jau buvo apgultas koalicijos prieš IKV ir buvo rengiamasi atakuoti jos sostinę Raką) – jo istorija yra kur kas ilgesnė. Jo atsiradimas siejamas su drąsiu bandymu pirmojo šio amžiaus dešimtmečio viduryje sukurti Islamo (nors visgi nacionalinę) valstybę iš griuvėsių, likusių Irake po Huseino; vėliau, po JAV okupacijos, dešimtmečio pabaigoje jis išgyveno letargo laikotarpį, o Arabų pavasariui pasibaigus jo reikšmė Artimųjų Rytų regione labai sustiprėjo, nes vėliau (nuo 2014 m.) jis kontroliavo sausumos ruožus – teritorijas, kadaise priklausiusias dviem buvusioms kolonijinėms nacionalinėms valstybėms – Irako Respublikai ir Sirijos Arabų Respublikai. Saltman ir Winter įrodinėja, kad „nepaisant to, jog IV valdoma teritorija yra reikšminga, tai nėra svarbiausias dalykas. Kur kas labiau stebina tai, kad IV yra valstybė *de facto*. Jos veiksmai yra aiškiai matomi; ji siekia gyventojų legitimacijos ir tam tikru mastu ją turi.“⁴ Yra ir kitų autorių, pripažįstančių IV dedamas pastangas įsteigti savo valstybę.

³ Autorius dėkoja dviem anoniminiams recenzentams už ankstesnės straipsnio versijos griežtą kritiką, kuri paskatino dar labiau įsigilinti į Islamiškos khilafos valstybės kūrimo pastangų problemą ir čia pristatyti dar daugiau šio proceso apraiškų.

⁴ Saltman E.M., Winter Ch. (2014) *Islamic State: The Changing Face of Modern Jihadism*, Quilliam Foundation, p. 31-32, <https://www.quilliamfoundation.org/wp/wp-content/uploads/publications/free/islamic-state-the-changing-face-of-modern-jihadism.pdf>, 2017-01-24.

Šiuo metu tai pastebi ir net pripažįsta daugybė mokslininkų ir apžvalgininkų; galima paminėti keletą jų, pavyzdžiui, Shany ir kt., Cronin, le Dret, Belanger-McMurdo, Bernstein, Günther ir Kaden⁵.

Paprastai šie mokslininkai ir apžvalgininkai palaiko keturis pagrindinius teisinius valstybingumo kriterijus, įtvirtintus 1933 m. Montevideo konvencijoje dėl valstybių teisių ir pareigų⁶: 1) *valstybė turi turėti nuolatinius gyventojus*, 2) *apibrėžtą teritoriją*, 3) *vyriausybę* ir 4) *gebėjimą užmegzti santykius su kitomis valstybėmis*. Nors per pastaruosius penkerius metus IKV sėkmė gerokai kito, egzistuoja sąlyginis susitarimas⁷, kad IKV iš principo atitinka šiuos kriterijus. Be to, Konvencijos 3 straipsnyje numatyta, kad „Valstybė politiškai egzistuoja nepriklausomai nuo to, ar ją pripažįsta kitos valstybės. Valstybė, net prieš ją pripažįstant, turi teisę ginti savo vientisumą ir nepriklausomybę, užtikrinti savo apsaugą ir gerovę, ir dėl to tvarkyti savo reikalus kaip mano tinkama, priimti įstatymus pagal savo poreikius, valdyti savo institucijas ir apibrėžti savo teismų jurisdikciją bei kompetenciją.“⁸

Kadangi šiuo straipsniu nesiekiama išnagrinėti IKV kaip valstybės galimumo ir juo labiau jos legitimacijos, bendra IKV bandymų suformuoti savo valstybę apžvalga skirta tik atskleisti kintančias pilietybės ir nacijos sampratas bei prigimtį. Anot autoriaus, nacijos aspektas turi pridėtinę vertę, nes populiariose diskusijose apie IKV prigimtį mažai dėmesio skiriama nacijos kūrimosi ir jos piliečių aspektui.

⁵ Shany Y., Cohen A., Mimran T. (2014) *ISIS: Is the Islamic State Really a State?*, The Israel Democracy Institute. <http://en.idi.org.il/analysis/articles/isis-is-the-islamic-state-really-a-state/>, 2017-01-23; Cronin A.K. (2015) “ISIS Is Not a Terrorist Group”, *Foreign Affairs*, March/April 2015, <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/isis-not-terrorist-group>, 2017-01-23; le Dret V.P. (2015) “International Law: An Analysis of the Montevideo Convention and ISIS’s Statehood Claim”, *Affairs Today*, <http://affairstoday.co.uk/analysis-of-the-montevideo-convention-and-isis-statehood-claim/>, 2017-01-23; Belanger-McMurdo A. (2015) “A Fight for Statehood? ISIS and Its Quest for Political Domination”, <http://www.e-ir.info/2015/10/05/a-fight-for-statehood-isis-and-its-quest-for-political-domination/>, 2017-01-23; Bernstein E. (2015) “Is The Islamic State A ‘State’ In International Law?”, https://www.academia.edu/17570619/Is_the_Islamic_State_a_State_in_International_Law, 2017-01-20; Günther Ch., Kaden T. (2016) *The Authority of the Islamic State*, Max Planck Institute for Social Anthropology Working Papers 169, <https://www.eth.mpg.de/pubs/wps/pdf/mpi-eth-working-paper-0169>, 2017-01-20.

⁶ Montevideo Convention on the Rights and Duties of States, 1933, <https://www.ilsa.org/jessup/jessup15/Montevideo%20Convention.pdf>, 2017-01-19.

⁷ Saltman E.M., Winter Ch. (2014) *Islamic State: The Changing Face of Modern Jihadism*, Quilliam Foundation, <https://www.quilliamfoundation.org/wp/wp-content/uploads/publications/free/islamic-state-the-changing-face-of-modern-jihadism.pdf>, 2017-01-24; Shany Y., Cohen A., Mimran T. (2014) *ISIS: Is the Islamic State Really a State?*, The Israel Democracy Institute. <http://en.idi.org.il/analysis/articles/isis-is-the-islamic-state-really-a-state/>, 2017-01-23; Cronin A.K. (2015) “ISIS Is Not a Terrorist Group”, *Foreign Affairs*, March/April 2015, <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/isis-not-terrorist-group>, 2017-01-23.

⁸ Montevideo Convention on the Rights and Duties of States, 1933, <https://www.ilsa.org/jessup/jessup15/Montevideo%20Convention.pdf>, 2017-01-19.

Tarp šešių ir dešimties milijonų žmonių – įvairūs šaltiniai pateikia skirtingus duomenis – apgyvendintų teritorijų ilgalaikė kontrolė įgalino IV lyderius veikti kaip vyriausybę. Įvyko simboliška permaina, kai buvo paskelbta, kad „Islamo valstybė“ tapo kalifatu – politine sistema, atpažįstama anksčiau egzistavusiuose (nors dažnai mistifikuotuose) arabų kalifatuose⁹. Taigi po dešimtmečio nuo jos įkūrimo, IV išaugo iš partizaninio karo kovotojų (glaudžiai besilaikančių „al Kaidos“ ideologijos ir naudojančių teroristines taktikas) grupės į valstybę, kuri tikriausiai atitinka keturis pagrindinius valstybingumo kriterijus, nustatytus Montevideo konvencijoje. Trumpai juos apžvelkime.

Vyriausybė. Galėtume pradėti nuo vyriausybės. Tačiau ne tik individų ar jų grupės, besiskelbiančių vyriausybe, buvimas suponuoja vyriausybiškumą – jie turi turėti valdžios monopolį teritorijoje, kurią jie pretenduoja valdyti; kitaip ji žlugtų, negalėtų funkcionuoti. Valdžios monopolis – nežiūrint į tai, kad jo legitimacija gali kilti iš socialinio kontrakto tarp valdančiųjų ir valdomųjų – neišvengiamai apima jėgos struktūras, pradedant policijos pajėgomis, slaptosiomis tarnybomis, teismais, sienos apsauga, baigiant ginkluotosiomis pajėgomis. Kitos ginkluotos grupuotės turi būti nuslopintos, o įstatymus pažeidę nusikaltėliai – patraukti baudžiamojon atsakomybėn.

IKV yra valstybė ne tik todėl, kad jai vadovaujantys lyderiai viešai paskelbė jos egzistavimą ir geležiniu kumščiu valdo teritoriją ir jos gyventojus, bet pirmiausia todėl, kad ji funkcionuoja kaip vyriausybė¹⁰. Akivaizdu, kad IKV lyderiai buvo įsitikinę, kad Vakarų Irake ir Rytų Sirijoje esančių teritorijų užgrobimas buvo tik pirmasis žingsnis būsimoje istorijoje naujai kuriant, šį kartą, amžiną ir tvirtą kalifatą. Todėl, kitų neturėtų stebinti jos pradinis etapas veikti kaip vyriausybė. Valstybė (daugiau vyriausybė) turi turėti atitinkamas valstybines institucijas (ministerijas ar departamentus). Net Talibano valdomas Islamiškasis Afganistano Emyratas apsimetė turįs tokias institucijas.

Atrodo, kad IKV turi gana panašią į šiuolaikinių valstybių administracinę struktūrą¹¹. Ir šioms administracinėms struktūroms pavesta užduotis – kuruoti atitinkamas veiklos sritis: ekonomikos, sveikatos priežiūros, socialinės apsaugos ir t. t. Pavyzdžiui, dideliuose miestuose IKV iš tiesų valdo (kitas klausimas, ar gerai) švietimo ir sveikatos priežiūros įstaigas, užtikrina infrastruktūros paslaugas, sanitarinės higienos priemones, šiukšlių surinkimą, vadovauja

⁹ Kennedy H. (2016) *Caliphate: The History of an Idea*, Basic Books.

¹⁰ Alkhouri L., Kassirer A. (2015), *Governing The Caliphate: The Islamic State Picture*, <https://www.ctc.usma.edu/?p=35830>, 2016-11-14.

¹¹ Aoude S. (2014) “The State of Things to Some: The Statehood of ISIS between Practice, International Law, and Religion, p. 6-9, https://www.academia.edu/9951214/The_Statehood_of_ISIS_between_practice_international_law_and_religion, 2017-01-24.

atliekų tvarkymo kompanijoms, kuriose dirba jos samdomi darbuotojai¹². To-kiu būdu IKV turi gana didelį valstybinį sektorių ir valstybės tarnautojų masę, primenančių bet kurioje dabartinėje valstybėje egzistuojančias. Tiesa, didelė dalis infrastruktūros ir jos darbuotojai paprasčiausiai buvo pagrobti iš Irako ir Sirijos buvusių valstybių. Šiuo atžvilgiu tiek IKV gyvavimo pradinis taškas, tiek jos požiūris į valstybės formavimąsi labai skiriasi nuo vyraujančio Tali-bane, kuris paveldėjo šalį su neišvystyta infrastruktūra ir be kompetentingų valstybės tarnautojų. Taip pat IKV požiūris kontrastuoja su „al Kaidos“ pozi-cija dėl valstybės kūrimo, kurio „al Kaida“ visada vengdavo, net savo kontro-liuojamose teritorijose.

Žiūrint vakarietišku liberaliu postreliginiu žvilgsniu, IKV įstatymai yra drakoniški. Nekreipiant dėmesio į tai, kad visi IKV įstatymai yra susiję su is-lamu, pagrindinis klausimas yra, ar egzistuoja teisės viršenybė (nepaisant įsta-tymų griežtumo); tik tada būtų galima kalbėti apie valdžios monopolį. Ir šiuo požiūriu IKV pateisina lūkesčius. Nors teisės viršenybė – o ypač tada, kai įsta-tymai akivaizdžiai pažeidžia visuotines žmogaus teises – pati nelegitimizuoja valstybės ir jos santvarkos, pasitelkiant valdžios monopolio kriterijų galima kalbėti apie pagrindinį valstybingumo požymį turintį teritorinį vienetą. Šia prasme, Talibano valdomas Islamiškasis Afganistano Emyratas arba Raudonųjų khmerų (su kuriais Schmid¹³ lygina IKV) valdoma Kampučija, nekalbant apie TSRS arba Trečiąją reichą, buvo valstybės, nors ir su žiauriais režimais. IKV režimas papildo šią ilgą panašaus pobūdžio režimų eilę.

Galiausiai – vyriausybė turi turėti ideologinį pagrindą, reikalingą vals-tybės valdymo vizijai įgyvendinti, tai yra tai, kuo ji skiriasi nuo nusikalstamų grupuočių, kontroliuojančių (kartais gana dideles) miestų konglomeratų dalis, kai kuriuose pasaulio metropoliuose arba net rajonuose (pvz., narkotikų kar-teliai Centrinėje ir Lotynų Amerikoje). Šalia valdžios monopolio, IKV taip pat turi ir ideologinę bazę (kuri, reikia pripažinti, yra totalitarinė). Ir būtent tuo skiriasi „al Kaida“ ir IV: kol „al Kaida“ nuolatos atidėdavo kalifato steigimą dėl jos manymu svarbesnio užsiėmimo – pasaulinio džihado prieš besibraunantį netikėlį „tolimą priešą“ – „kryžiuočių-sionistų“ aljansą (kalbant Usamos bin Ladino žargonu), IV nusprendė „atkurti“ pirmąją Muchamado valstybę Jas-ribe (Medinoje) nesėkmingų bandymų įsteigti musulmonų nacionalines vals-

¹² Dreazen Y. (2014) „From Electricity to Sewage, U.S. Intelligence Says the Islamic State Is Fast Learning How to Run a Country“, *Foreign Policy*, <http://foreignpolicy.com/2014/08/19/from-electricity-to-sewage-u-s-intelligence-says-the-islamic-state-is-fast-learning-how-to-run-a-country/>, 2017-01-20.

¹³ Schmid A.P. (2015) „Challenging the Narrative of the “Islamic State”, ICCT Research Paper, p. 1, <https://www.icct.nl/wp-content/uploads/2015/06/ICCT-Schmid-Challenging-the-Narrative-of-the-Islamic-State-June2015.pdf>, 2017-01-24.

tybes (tariamai valdomas atskalūnų – nacionalinių vyriausybių, kurios, anot IV ir jos šalininkų, tarnavo „tolimo priešo“ arba savo interesams, o jie vis vien buvo traktuojami kaip nemusulmoniški ir netgi antimusulmoniški) sąskaita¹⁴. Valstybingumui IKV suteikia pirmenybę prieš džihadą, o pats džihadas yra įtrauktas į valstybės kūrimo projektą.

Teritorija. Šio esminio valstybingumo kriterijaus turi būti laikomasi, bent jau atsižvelgiant į esančias aplink *de facto* sostinę, Raką, teritorijas, kurios kadaise priklausė rytinei Sirijos daliai ir kurias (straipsnio rašymo metu – 2017 m. vasarį) IKV valdė jau trejus metus. Nepaisant to, kad IKV neturi nuolatinį nustatytų sienų, Shany ir kt. įrodo, jog jos „nebūtinai reikalingos teritorijai pripažinti, pavyzdžiui, kai buvo įsteigta Izraelio valstybė, jos sienos nebuvo tiksliai apibrėžtos, dėl kurių lyg šiolei kyla ginčų. Tačiau pagal tarptautinę teisę tai neatėmė iš Izraelio valstybės teisinio statuso.“¹⁵

Tarptautiniai santykiai. *Gebėjimas užmegzti santykius su kitomis valstybėmis* yra įtvirtintas Montevideo konvencijoje. Tačiau Shany ir kt. teigia, kad „gebėjimas užmegzti santykius su kitomis valstybėmis, regis, nėra svarbiausias valstybingumo reikalavimas, numatytas Montevideo konvencijoje. Šis kriterijus siejamas su teritorinio subjekto gebėjimu plėtoti užsienio santykius – tai nebūtinai reišia, kad kitos valstybės nutaria palaikyti su šiuo subjektu diplomatinis, ekonominis ar kitus ryšius. Kitaip tariant, daugumos pasaulio šalių nepripažįstama valstybė visgi gali teoriškai atitikti šį valstybingumo kriterijų.“¹⁶

Galima užtikrinti, kad IKV nesiekia ir neturėtų siekti JT narystės dėl paprastos priežasties – ji nenorėtų įteisinti savo valstybės įstodama į JT, narystę kurioje IKV laiko diskreditacija ar netgi pralaimėjimu ir apskritai neigia JT legitimumą. Tačiau, žinoma, nepriklausymas JT narystei neneigia valstybingumo egzistavimo, pavyzdžiui, Šveicarijos atveju. IKV nesuinteresuotumas nei JT naryste, nei aljansais, nei bet kuria tarptautine organizacija labai skiriasi nuo šiais laikais besiformuojančių (nacionalinių) valstybių požiūrio į valstybingumą ir jos pripažinimą, kurio per pastaruosius dešimtmečius siekia naujai įkurtos valstybės. Šiuo atžvilgiu, IKV yra postmoderni (ir postnacionalinė – tai bus nagrinėjama kituose šio straipsnio skyriuose) valstybė. Taip pat ji yra ir ikimoderni valstybė, kadangi ji pareiškia teisę į kalifato, kaip politinės sistemos, įkūrimą.

¹⁴ Bunzel C. (2015) *From Paper State to Caliphate: The Ideology of the Islamic State*, Analysis paper No. 19, The Brookings Institution, <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/The-ideology-of-the-Islamic-State.pdf>, 2016-11-14.

¹⁵ Shany Y., Cohen A., Mimran T. (2014) *ISIS: Is the Islamic State Really a State?*, The Israel Democracy Institute. <http://en.idi.org.il/analysis/articles/isis-is-the-islamic-state-really-a-state/>, 2017-01-23.

¹⁶ Shany Y., Cohen A., Mimran T. (2014) *ISIS: Is the Islamic State Really a State?*, The Israel Democracy Institute. <http://en.idi.org.il/analysis/articles/isis-is-the-islamic-state-really-a-state/>, 2017-01-23.

Gyventojai. Montevideo konvencijoje numatytas paskutinis valstybingumo požymis – nuolatiniai gyventojai, be kurių valstybė tikrai negalėtų egzistuoti, nes pati vyriausybė, kurią sudaro žmonės (t. y. visuomenės atstovai), netektų prasmės be jos valdomų gyventojų. Tačiau piliečių prasme gyventojų ir nacijos sampratos nebūtinai visada sutampa. Kaip jau buvo minėta, IKV gyventojų skaičius vienu momentu būtų galėjęs pasiekti dešimt milijonų. Tačiau neaišku, kiek iš jų tapatino save su IKV ir kiek laikė save jos nacija / piliečiais.

2. Pilietybė ir piliečiai... islamiškoje khilafos valstybėje

Islamiškai khilafos valstybei dalyvaujant savo valstybės kūrime būtinai piliečiai, kad ir kaip juos pavadintume, kad ir kaip jie būtų traktuojami ir paskirstyti. IKV gyventojus galima susiskirstyti į dvi kategorijas: autochtonų (buvusių Irako ir Sirijos piliečių), sudarančių daugumą, ir imigrantų (arabų kalboje – *muhadžirūn*), kurie, kalbant Vakarų šalių žargonu, yra bene visuotinai laikomi „užsienio kovotojais“. Apskaičiuota, kad trečiųjų šalių piliečių, persikrausčiusių į IKV arba jos šalininkų valdomas teritorijas, skaičius siekė 30 tūkst.¹⁷ Jie ir yra šio straipsnio tyrimo objektas, nes būtent imigrantai išryškino IKV atvejo unikalumą, atsižvelgiant į kintančią pilietybės sampratą ir jos padarinius pasauliui, o ypač Europai. Beje, būtent jie pavertė IKV postnacionaline (nes IKV nepaiso socialinio kontrakto principų, kuriais remiantis kuriamos šiuolaikinės nacijos ir šalys) ir ikimodernia (antinacionaline, nes ji atgaivina klasikinę islamo sampratą apie valstybę ir jos piliečius).

Žinoma, IKV piliečių samprata yra kitokia (ne klasikinė), kadangi IKV neišduoda asmens tapatybę patvirtinančių dokumentų, leidžiančių asmeniui keliauti į užsienį. Tačiau būta nepatvirtintų pranešimų, kad IKV pradėjo išdavinėti pasus iš karto po to, kai ji paskelbė kurianti suverenią valstybę¹⁸. IKV pilietybė ir jos piliečiai yra daugiau dvasinio pobūdžio (arba „virtuali pilietybė“) ir šiuo atžvilgiu IKV pilietybė yra postmodernus socialinis reiškinys.

IKV, kaip postnacionalinė valstybė, nepripažįsta arabų „tautų“ kolonijinio palikimo – ji neišskiria Sirijos, Irako, Jordanijos ir Saudo Arabijos gyventojų. Pranešta, kad kalifu pasiskelbęs Abu Bakras al Baghdadis pasakė: „[Ji] „Is-

¹⁷ The Soufan Group (2015) Foreign Fighters: An Updated Assessment of the Flow of Foreign Fighters into Syria and Iraq, http://soufangroup.com/wp-content/uploads/2015/12/TSG_ForeignFightersUpdate3.pdf, 2017-01-23.

¹⁸ al-Arabiya (2014) “ISIS Allegedly Issues ‘caliphate’ Passport”, <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2014/07/05/ISIS-allegedly-issues-caliphate-passport.html>. <http://www.nytimes.com/2014/06/11/world/middleeast/militants-in-mosul.html>, 2017-01-24.

lamo valstybė“ nepripažįsta nei valstybės dirbtinių sienų, nei bet kurios kitos pilietybės, išskyrus savo valstybės pilietybę.¹⁹ Be to, IKV vaizduoja save kaip jos piliečių priklausymą etninei grupei ignoruojančią valstybę. Nepalyginamai svarbus jai yra religinis tapatumas – IKV naciją gali sudaryti tik tikintys (kad ir kaip juos traktuotų IKV vyriausybė) musulmonai, tradicinio musulmonų viseto (*umos*) atitikmuo. Tačiau, nepaisant to, kad hipotetiškai visi pasaulio musulmonai gali tapti IKV nacijos atstovais (tokiu atveju IKV nacija sutaptų su visuotine *uma*), iki šiolei savo piliečiais IKV laikė tik tuos, kurie sąmoningai nustatė su ja ryšį. IKV pasakytų, kad tik patys geriausi iš *umos* jau yra tapę jos piliečiais; žinoma, tai yra griežtai ginčijama tų musulmonų, kurie nesilaiko IKV ideologijos.

IKV pilietybės įgyvendinimo klausimas tiesiogiai siejamas su fiziniu persikėlimu į kalifato teritoriją, kalbant IKV žargonu, atliekant hidžrą. Skelbdamas islamiškos khilafos valstybės įkūrimą, al Baghdadis savo garso įrašo pranešime aiškiai skatina viso pasaulio musulmonus atlikti hidžrą: „O! Viso pasaulio musulmonai! Kas gali emigruoti į „Islamo valstybę“, leiskime jiems tai padaryti. Nes emigracija į islamo erdvę – privaloma.“²⁰ Šis šūkis atsispindi intensyviai propaguojant hidžrą „Islamo valstybės“ oficialaus žurnalo *Dabiq* trečiajame numeryje, išleistame 2014 m. rugpjūtį, praėjus keletui mėnesių po to, kai buvo paskelbtas kalifatas. Galima manyti, kad *Dabiq* atvaizduoja ir paviešina IKV oficialią pilietybės ir natūralizacijos politiką. Iki 2014 m. jau buvo daugybė musulmonų imigrantų, traktuojančių hidžrą pirmiausia kaip priemonę įvykdyti džihadą; IKV įsikūrus, hidžra įgavo naują aspektą – tūkstančiai moterų ir ištisų šeimų skyrė išskirtinį dėmesį hidžrai atlikti²¹. Kitais žodžiais tariant, nors iki to laiko hidžra dėl džihado buvo gerai žinomas reiškinys Irako ir Sirijos teritorijose, IKV atsiradimas ne tik suteikė jai naują postūmį, bet ir kardinaliai pakeitė supratimą apie pilietybę.

Hidžros prototipas – Muchamado išsikėlimas 622 m. iš Mekos į Jasribą. Hidžros *raison d'être* yra susijusi su sąmoningu, iš anksto apgalvotu persikėli-

¹⁹ Bunzel C. (2015) *From Paper State to Caliphate: The Ideology of the Islamic State*, Analysis paper No. 19, The Brookings Institution, p. 24, <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/The-ideology-of-the-Islamic-State.pdf>, 2016-11-14.

²⁰ Bunzel C. (2015) *From Paper State to Caliphate: The Ideology of the Islamic State*, Analysis paper No. 19, The Brookings Institution, p. 32, <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/The-ideology-of-the-Islamic-State.pdf>, 2016-11-14.

²¹ Sherwood H., Laville S., Willsher K., Knight B., French M., Gambino L. (2014) „Schoolgirl jihadis: The female Islamists leaving home to join Isis fighters“, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2014/sep/29/schoolgirl-jihadis-female-islamists-leaving-home-join-isis-iraq-syria>, 2017-01-23; Simsek B., Satter R. (2014) „Turks Leave for 'Family Friendly' IS Group“, Associated Press, <http://www.sandiegouniontribune.com/sdut-turks-leave-for-family-friendly-is-group-2014sep24-story.amp.html>, 2017-01-24.

mu iš vienos terpės, kurioje žmogus negali visapusiškai įgyvendinti islamiško gyvenimo būdo (musulmonų klasikinėje jurisprudencijoje žinomo kaip *Dar al-charb*), į tą, kurioje islamas yra visiškai realizuojamas (tokiu atveju – *Dar al-islam*) arba tikimasi sudaryti atitinkamas sąlygas islamui realizuoti. IKV propagandos mechanizmas nuėjo toli, įtikinėdamas potencialius imigrantus atlikti hidžrą – suvokiamą kaip *fard ain*, ir kurią privalo atlikti kiekvienas (tikintis) musulmonas, gyvenantis bet kurioje pasaulio dalyje – nes visos IKV, tariamai atgimstančio *Dar al-islam*, nekontroliuojamos teritorijos yra *Dar al-kufr* („netikėjimo buveinė“), nepriklausomai nuo to, ar tai yra šalys, kuriose gyvena musulmonų dauguma arba jų mažuma, ir ar jos buvo musulmonų valdomos. Šia prasme viso pasaulio musulmonai įsipareigoję atlikti hidžrą, tačiau jų tikslo vieta gali skirtis – nekalbant apie Sirijos ir Irako teritorijas – tai gali būti bet kuri *vilaja* (provincija), įtraukiant (bet neapsiribojant): Libiją, Nigeriją, Afganistaną ir tas teritorijas, kuriose yra grupių, davusių priesaiką IKV. Tokiu būdu hidžros klausimas (ir problema) tapo globalios svarbos reikalu.

Yra keletas tipų migrantų (*muhadžirūn*), kuriems pavyko įsilieti į IKV arba bent jau tokių, kurie dėjo pastangas atlikti hidžrą, tačiau buvo sustabdyti teisėsaugos institucijų savo valstybėse arba trečiosiose šalyse. Pirmoji ir labiausiai paplitusi yra anksčiau minėta „užsienio kovotojų“ kategorija, sudaryta daugiausia iš jaunų vyrų. Nors iš tiesų jų didžioji dauguma hidžrą laiko būdu vykdyti džihadą, kurį jie aiškina vien militaristiniu požiūriu, galima pastebėti, kad ne visi atvykusieji į IKV teritoriją iš tikrųjų tapo „kovotojais“. Pavyzdžiui, trys jauni Latvijos gyventojai (kurie atsivertė į islamo tikėjimą) atliko hidžrą į Vidurio Rytus²², tačiau nežinoma, ar jie tikrai tapo „kovotojais“, naudodami ginklus ir stodami į mūšį.

Bet kuriuo atveju didžioji dalis į IKV teritoriją sugebėjusių patekti vyrų tapo šios valstybės kovotojais. Tačiau remiantis T. Hegghammerio²³ atlikta musulmonų užsienio kovotojų analize, reikėtų susilaikyti nuo atvažiavusiųjų iš užsienio šalių vadinimo „teroristais“, nors vadinti juos sukilėliais taip pat būtų nepagrįsta. Kita vertus, fenomenologiniu požiūriu: argi nebūtų tikslinga juos laikyti IKV ginkluotųjų pajėgų dalimi²⁴, įtrauktų į mūšį prieš kitų šalių (Irako, Sirijos ir Kurdistano) ginkluotąsias pajėgas ir neregulias ginkluotąsias formuotes? Argi nebūtų pagrįsta visą IKV ginkluotą kovą laikyti „nepriklausomybės kovų“ išraiška?

²² The Baltic Times (2016) Several Latvians join IS to fight in Syria, 2016-03-07, http://www.baltictimes.com/several_latvians_join_is_to_fight_in_syria/, 2017-01-23.

²³ Hegghammer Th. (2010) “The Rise of Muslim Foreign Fighters: Islam and the Globalization of Jihad”, *International Security*, Vol. 35, No. 3, p. 53-94.

²⁴ Cronin A.K. (2015) “ISIS Is Not a Terrorist Group”, *Foreign Affairs*, March/April 2015, <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/isis-not-terrorist-group>, 2017-01-23.

Ypač jeigu pripažįstame, kad šiose teritorijose gyvenantys arabai sunkiai susitapatina su Irako ir Sirijos postkolonijinėmis nacionalinėmis valstybėmis ir sunitų, gyvenančių pohuseininiam Irake, separatistinės nuotaikos buvo pastebimos ne tik retoriniu lygmeniu, bet ir veiksmuose praktiškai nuo pat amerikiečių Irako okupavimo pradžios²⁵. Galiausiai – ar jie nekovoja už suverenią valstybę, kad ir kaip jų pavadintą? Tiesa, šiomis dienomis ji yra apsiausta islamo drabužiu, tačiau jeigu IKV nebeegzistuos, tai savaime nereikš, kad gyventojai norės vėl prisijungti prie Irako ir Sirijos atitinkamai.

Šiame Irako ir Sirijos teritorijose vykstančių socialinių ir politinių įvykių, kurių pagrindiniai veikėjai yra autochtoniniai (vietiniai) sunitai, platesniame ir žymiai sudėtingesniame kontekste, atvykstantys *muhadžirūn* matytini kaip prisidėję prie pastangų vietinių gyventojų, kurie ne tik sukūrė IKV pirmtakus, bet ir įsteigė ją pačią. Šiuo atžvilgiu *muhadžirūn* yra vietinių gyventojų malonėje – bus ar nebus jie pripažinti kaip „natūralizuoti piliečiai“, kuriais tampama įstojus į kuriamos valstybės ginkluotąsias pajėgas. Deja, šiuo klausimu nėra atliktų tyrimų, paaiškinančių, kaip „užsienio kovotojai“ yra suvokiami ir priimami vietinių gyventojų IKV teritorijose.

Antra imigrantų kategorija apima jaunas vienišas moteris²⁶. Apskaičiuota, kad jos sudaro vieną dešimtąją visų *muhadžirūn*²⁷. IKV neleidžia moterims dalyvauti kovinėse operacijose, tad vertinti jas kaip „užsienio kovotojas“ būtų klaidinga. Kita vertus, galimas dalykas, kad IKV įtraukia šias moteris į džihadą per nekovines operacijas, pavyzdžiui, leisdama joms tarnauti IKV pasienyje arba dirbti moralės policijos sergėtojoms.

Galiausiai galima išskirti šeimų su vaikais kategoriją, apie kurią tikriausiai yra mažiausiai kalbama, galbūt ne tik dėl to, kad ją sudaro neabejotinai mažesnė *muhadžirūn* dalis, bet ir dėl tokių atvejų jautraus pobūdžio. *Dabiq* puslapiuose IKV dažniausiai vaizduojama kaip ideali vieta šeimoms įsikurti ir toks *muhadžirūn* tipas yra puoselėjamas. Nors vargu ar yra tam tikrų apskaičiavimų – jau nekalbant apie patikimus statistinius duomenis apie atvykusias į IKV šeimas – tačiau yra daug kalbama apie išvažiavusias į IKV šeimas iš

²⁵ International Crisis Group (2013) *Make or Break: Iraq's Sunnis and the State*, Report 144, <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/iraq/make-or-break-iraq-s-sunnis-and-state>, 2017-01-24.

²⁶ Rafiq H., Malik N. (2015) *Caliphettes: Women and the Appeal of Islamic State*, Quilliam Foundation, <https://www.quilliamfoundation.org/wp/wp-content/uploads/publications/free/caliphettes-women-and-the-appeal-of-is.pdf>, 2016-11-18.

²⁷ Sherwood H., Laville S., Willsher K., Knight B., French M., Gambino L. (2014) "Schoolgirl jihadis: The female Islamists leaving home to join Isis fighters", *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2014/sep/29/schoolgirl-jihadis-female-islamists-leaving-home-join-isis-iraq-syria>, 2017-01-23.

Jungtinės Karalystės ir keleto kitų šalių²⁸. Žinoma, kad bent jau viena šeima (kurioje į islamą atsivertę abu tėvai) buvo atlikusi hidžrą tiek iš Estijos²⁹, tiek iš Latvijos³⁰.

Nors tarp *muhadžirūn* gali būti ganėtinai daug pragmatikų ir nuotykių ieškotojų – nuvykusių į IKV ne religiniais ar ideologiniais sumetimais, bet dėl kitų priežasčių – ir jų judėjimą galima traktuoti kaip hidžrą tam tikra to žodžio prasme, didžioji dauguma moterų tikriausiai leidosi į pavojingą kelionę dėl religinių įsitikinimų, tikėdamosis rasti jei ne rojų žemėje, tai bent pačią autentiškiausią islamišką terpę. Turbūt didelė dalis šeimų taip pat turėjo šių lūkesčių, sustiprintų tiek nepaliaujamos IKV propagandos, realizuojamos prašmatniuose internetiniuose žurnaluose, pavyzdžiui, *Dabiq* (anglų kalba), *Vostok* (rusų kalba), *Dar al-Islam* (prancūzų kalba), tiek sėkmingai atlikusių hidžrą ir apsigyvenusių (tai pavyko padaryti per socialinius tinklus ir panašiai) IKV teritorijoje moterų. Kokie buvo jų tikri patyrimai (pvz., nesėkmingas integravimasis, kalbos barjeras ir kultūriniai skirtumai, vietinių gyventojų rodoma panieka, galimas rasizmas ir t. t.) yra visiškai kitas klausimas. Tačiau bet kuriuo atveju kalbant apie dabartinius migracijos procesus Vidurio Rytuose ir aplink juos, galima pastebėti ne tik išeivių, bet ir ateivių (nors jų skaičius ištis daug mažesnis) srautus ir iš to kylančias pasekmes ir priimančiajai šaliai (šiuo atveju tai yra IKV vietiniai gyventojai), ir patiems imigrantams (*muhadžirūn*).

Yra keletas natūralizacijos būdų. Vienas iš jų – atlikti karo tarnybą šalyje. JAV įgyvendina būtent tokį natūralizacijos metodą – į JAV kariuomenę įstojęs užsienio valstybės pilietis gali tikėtis greitesnio pilietybės suteikimo. Kitas būdas apima glaudžius šeimos ryšius, pavyzdžiui, imigrantui sutuoktiniui pilietybė gali būti suteikiama lengviau.

Pagrindinis natūralizacijos kriterijus IKV – duoti priesaiką kalifui, kitais žodžiais tariant, bet kuris asmuo, parodęs ištikimybę IKV ideologijai (arba jos griežtai laikęsis), gali tapti šios valstybės piliečiu. Tarnaujantys IKV ginkluotosiose pajėgose natūraliai tampa jos piliečiais, nes būtent jų stojimas į šias pajėgas laikomas lojalumu valstybingumo formavimuisi. Taigi „užsienio ko-

²⁸ Sherwood H., Laville S., Willsher K., Knight B., French M., Gambino L. (2014) "Schoolgirl jihadist: The female Islamists leaving home to join Isis fighters", *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2014/sep/29/schoolgirl-jihadist-female-islamists-leaving-home-join-isis-iraq-syria>, 2017-01-23; Dutch News (2014) "Two more Dutch families head for Syria, taking their children", 6 September 2014, http://www.dutchnews.nl/news/archives/2014/09/two_more_dutch_families_head_for_syria, 2017-01-24.

²⁹ Roonemaa H. (2015) "Estonian man converted to Islam and went to fight with ISIS in Syria", *Delfi.ee*, 22 January 2015, <http://www.delfi.ee/news/en/news/estonian-man-converted-to-islam-and-went-to-fight-with-isis-in-syria?id=70620007>, 2017-01-23.

³⁰ Security Police of Latvia (2016) *Annual Report 2015*, p. 21, www.dp.gov.lv/en/?rt=documents&ac=download&id=15, 2017-01-23.

votojų“ apibrėžimas yra nebeaktualus ir netinkamas kalbant apie IKV – IKV nėra užsienio kovotojų, bet tik šalies ginkluotosiose pajėgose tarnaujantys natūralizuoti *muhadžirūn*. Tai iš esmės neturi ryšio su „užsienio kovotojais“, kariaujančiais daugybės nereguliarių ginkluotų grupuočių arba Irako ir Sirijos režimų pusėje, nes jie nesusitapatina su jokia valstybe arba teritoriniu vienetu kovinės operacijos zonoje, bet labiau identifikuoja save su konkrečia ginkluota grupuote.

Nepaisant to, kad dauguma natūralizuotų IKV piliečių išlaiko savo pradinę pilietybę (nors kai kurie iš jų viešai sunaikino savo pasus), tai nėra svarbu IKV – ji nepripažįsta kitų valstybių teisėtais subjektais ir, kaip buvo anksčiau minėta, priima tik „islamo pilietybę“. Antra vertus, kai kurių šalių gyventojų pasai (ir juose nurodyta pilietybė) virsta vertingais arba naudojami kaip priemonė, leidžianti IKV piliečiams judėti laisvai po visą pasaulį ir dalyvauti kovinėse operacijose.

Siekiant užkirsti kelią natūralizuotiems IKV piliečiams grįžti į savo kilmės šalis, kai kurios valstybės pradėjo svarstyti galimybę atimti iš IKV piliečių jų pradinę pilietybę – tai nuspręstų *muhadžirūn* kaip IKV ir tik IKV piliečių likimą. IKV žlugus, tokie žmonės, kuriuos jų valstybės oficialiai laiko teroristais, galėtų atsidurti keblioje savo teisinio statuso neapibrėžtumo padėtyje. Tai būtų dar vienas reikšmingas pilietybės sampratos vystymosi (ir ypač piliečių apsaugos supratimo) aspektas.

Galimybė tapti IKV piliečiu – net jam iš esmės neižengus į jos teritoriją – daro ją unikalią ir postmodernią. Žmogui užtenka tik duoti priesaiką jos alifui. Tokiu būdu IKV turi „provincijas“, gerokai nutolusias nuo jos pagrindinės teritorijos rytų Sirijoje ir vakarų Irake. Šios provincijos apima žemės plotus, tariamai kontroliuojamus kalifo arba jo vardu Šiaurės ir Vakarų Afrikoje, Centrinėje ir Pietinėje Azijoje – manoma, kad šių regionų gyventojai yra IKV piliečiai, tačiau nežinoma, kiek iš jų laiko save IKV piliečiais arba apskritai kiek supranta apie tai. Analogiškai, galimas dalykas, kad Europoje gyvenantys musulmonai, kurie galbūt net nebuvo išvažiuavę iš savo gimtojo krašto, bet (ne būtinai viešai) buvo prisiekę ištikimybę kalifui Abū Bakrui, tapo IKV „natūralizuotais nereziduojančiais piliečiais“. Jų skaičius gali būti didesnis negu bent jau bandžiusių atlikti hidžrą. Kitaip tariant, „dvasinių *muhadžirūn*“ skaičius galimai gerokai pralenkia „fizinį *muhadžirūn*“. Europos šalys tam neteikia didelės reikšmės – svarbu pabrėžti, šis naujas piliečių ir jų priklausymo nacijai ir valstybei suvokimas pastebimas Europoje ir kelia daugybę iššūkių.

3. Iššūkiai Europai

Apskaičiuota, kad vien Rusija „eksportavo“ apie tris tūkstančius *muhadžirūn*. Kartu su europiečiais šis skaičius siekia daugiau nei dešimt tūkstančių žmonių, atlikusių hidžrą į Vidurio Rytus nuo 2012 m. – pirmiausia, be abejonės, į IKV kontroliuojamas teritorijas. Žinoma, dalis jų mirė (buvo nužudyti) ir patvirtinimai buvo išsiųsti į jų tėvynes. Kasdien augant tikimybei, kad IKV jos priešininkų pajėgų bus greitu laiku sužlugdyta, šių IKV natūralizuotų piliečių padėtis tampa labai nesaugi. Nors dauguma jų – būtent tarnaujančių IKV ginkluotosiose pajėgose – bus nužudyti mūšio lauke arba pergale pasiekusios kovojančios pusės kalėjime, didžioji dalis likusių gyvų bus „deportuoti“ į savo kilmės šalis (įskaitant Europos šalis). Ir štai čia galima susidurti su didžiuliais iššūkiais.

Iki 2015 m. didžioji dalis Europos šalių vienu ar kitu būdu laikė hidžrą į IKV, ir konkrečiai IKV pilietybės priėmimą, nusikaltimu, o kai kurios šalys, pasisakiusios už patraukimą baudžiamojon atsakomybėn, taip pat svarsto galimybę atimti iš *muhadžirūn* pilietybę. Tiesa, šis būdas – už hidžrą į IKV patraukimas baudžiamojon atsakomybėn – tik likviduoja minėtų veiksmų padarinius, bet nesprenžia klausimo, kodėl europiečiai norėtų, pirma, atsisakyti europinės pilietybės kartu su europine tapatybe, antra, pasirinkti naujai atrastą musulmonišką tapatybę ir pilietybę. Taigi nors tam tikrais atvejais hidžros patraukimas baudžiamojon atsakomybėn gali būti laikomas atgrasimo priemone, tačiau daugeliu atvejų tai tik įgalina hidžrą atlikti slapta. Kitaip tariant, tokie veiksmai nepašalina pagrindinių priežasčių. Todėl žlugus IKV vis tiek būtų ieškoma galimybės pasirinkti „musulmonišką pilietybę“ (įsivaizduojamą pilietybę), kurią suteikė IKV. Taigi, hidžros iššūkiai tikrai išliks ir IKV nustojus egzistuoti.

Sulaikytiems atvykusiems iš IKV *muhadžirūn* – pvz., vienam iš Latvijos, dviem musulmonams iš Estijos, keturiems čekėnams Lenkijoje, tūkstančiui kitų visoje Europoje – buvo pateikti kaltinimai dėl įstojimo į teroristines organizacijas arba joms teikiamos paramos. „Deportuotiems“ *muhadžirūn* grįžus, patrauktų baudžiamojon atsakomybėn skaičius smarkiai išaugtų, o kai kuriose šalyse iki dešimties kartų. Tarnavusių IKV ginkluotosiose pajėgose atveju baudžiamasis persekiojimas gali būti vykdomas viešai ir greitai, o moterų ir vaikų – nebus toks sklandus; tai tapo akivaizdu, kai žmonės, norėdami išvykti į IKV teritorijas, buvo sulaikyti.

Nepaisant to, kad *muhadžirūn* susidurs su teisinėmis pasekmėmis hidžros kriminalizacijos atveju, jų socialinė diskriminacija, jau pastebima šalyse, kuriose sugrižę arba deportuoti *muhadžirūn* buvo patraukti į teismą, bus

Europai didesnis iššūkis. Vietinėje spaudoje yra daug šališkų ataskaitų apie šiuos žmones ir bendrai su islamu ir musulmonais susijusius įvykius, kuriuose įtariamieji išreiškia simpatiją IKV ir jos ideologijai ir dėl to yra laikomi tiesioginiu pavojumi arba „ateiviais“, nepriklausančiais Europos kultūrinei terpei ir joje negyvenančiais. Todėl yra didelė rizika, kad buvę *muhadžirūn*, paleisti iš kalėjimo, susidurtų su marginalizacija ir diskriminacija, o tai neišvengiamai pastūmėtų juos nuo visuomenės vėl į radikalių grupuočių rankas.

Laikant *muhadžirūn* ir kitus Europoje gyvenančius musulmonus iš esmės skirtingais nuo nemusulmonų, skatinama segregacija, rasizmas, šovinizmas ir ksenofobija. Tačiau didesnę dalį *muhadžirūn* ir musulmonų diskriminacijos suponuoja paplitusi „muslimofobija“³¹ (šiuolaikinio orientalizmo³² forma), kuri prasismelkė į visą Europos visuomenę ir vis didėja pastaruosius kelis dešimtmečius. „Muslimofobiškas“ požiūris ir veiksmai ateina iš įvairių šaltinių - valstybės ir visuomenės segmentų, pavyzdžiui, vyriausybės, politinių partijų, nemusulmonų tikėjimo bendruomenių, neformalių pilietinės visuomenės grupių, žiniasklaidos, švietimo sistemos (vadovėlių) ir netgi menų.

„Muslimofobija“ savo apraiškomis yra viena iš Europos musulmonų radikalizacijos tiesioginių priežasčių, pasitelkiant daugybę Europoje gyvenančių musulmonų (imigrantų ir į islamą atsivertusių žmonių) liudijimų, bylojančių apie kitos religijos atstovų neigiamą požiūrį į islamą ir musulmonus, lemiantį žmogaus apsisprendimą tapti (pamaldžiu) musulmonu ir skatinantį radikalizaciją.

Nors muslimofobija gali būti laikoma musulmonų sprendimo veikti radikaliai veiksniu, pati viena ji nesąlygoja šios transformacijos. Greičiau ji stumteli į apologetyvų izoliacionizmą. Pagrindinės musulmonų radikalizacijos priežastys glūdi giliau negu europiečių neigiamas požiūris į musulmonus. Europos musulmonų radikalizaciją būtina analizuoti pasitelkus platesnį (pasauliniu mastu) spektrą įvykių, atskleidžiančių religijos vietą žmogaus ir socialiniame (politiniame) gyvenime. Europos musulmonai, kaip ir jų tikėjimo broliai ir seserys, yra vis labiau įtraukiami į sukurtą, sukurtą islamo revaivalizmo, ir ypač salafi-džihadi atmainos, pasireiškusias kaip IKV konvulsijos.

Anot mokslininkų³³, islamo revaivalizmas laikomas reakcija tiek į musulmonų visuomenių ir valstybės santvarkos modernizavimą, vykstantį nuo XIX amžiaus, tiek į pasenusius procesus, kuriuos patys revaivalizmo atstovai laiko dvasinėmis ir socialinėmis deviacijomis – nukrypimu nuo „tikrojo, tyrojo“ islamo. Puoselėjantys tikėjimo atgaivinimą musulmonai siekia įdiegti

³¹ Erdenir B. (2010) „Islamophobia qua racial discrimination: Muslimophobia“, *Muslims in 21st Century Europe: Structural and Cultural Perspectives*, ed.: Anna Triandafyllidou, Routledge.

³² Said E. (1978) *Orientalism*, Penguin books.

³³ Demant P.R. (2006) *Islam vs. Islamism: The Dilemma of the Muslim World*, Praeger.

(arba atkurti) holistinę islamišką sistemą, valdančią įsivaizduojamos islamiškos santvarkos piliečių visuomeninį ir asmeninį gyvenimą. Nepaisant to, kad dauguma revaivalizmo atstovų yra taikūs ir tiki neprievartine reislamizacija, mažuma – nekantrūs žmonės, manantys, kad agresyvesnės priemonės, įskaitant valstybės struktūros uzurpavimą panaudojus ginklą, bus tinkamesnės.

Iki XXI amžiaus islamo revaivalizmas tapo visuotiniu reiškiniu, sustiprintu, be kita ko, greitai besikeičiančių informacinių technologijų, platinančių akimirksniu informaciją ir idėjas daugybei „sąmoningų“ žmonių, tarp jų – Europos gyventojams. Europos musulmonams per IKV internetinę žiniasklaidą paskelbtas pranešimas buvo labai patrauklus. Perskaitę IKV propagandos tekstus, didžioji dalis Europoje gyvenančių musulmonų jautėsi arba pradėjo jaustis esą ne savo vietoje Europoje, kadangi jų dvasiniai poreikiai tikriausiai nebuvo patenkinti arba, dar blogiau, Europos visuomenių ir valstybių socialinė ir politinė sandara ignoravo juos. Veiksmingas religijos išstūmimas iš Europos visuomenės ir privačių sektorių sukėlė jos gyventojų prieššūkimą, įskaitant ir dalį musulmonų, kurie priėmė tai asmeniškai suvokdami, kad iš anksto parengta antiislamiška valstybės santvarka lieka už viso proceso ribų. Kai kurie iš jų nusprendė šiam vyksmui pasipriešinti.

Taigi kai kurių (Europos) musulmonų radikalizacija vertintina per vidinės kovos prizmę pavienių musulmonų, kuriems nepavyko susidoroti (dėl to ir priešinamasi) su pagrindine tendencija, dėl kurios Europos visuomenės (ir jų valstybės) tapo potencialiai postreliginės ir, šių musulmonų nuomone, „naujų barbarų“ visuomene, nebeturinčia transcendentinio tikslo. Europa, kaip *Dar al-charb*, nepaliko šiems musulmonams kito pasirinkimo, kaip tapti *muhadžir*, jei ne fiziškai, tai bent dvasiškai. Ir kol viltis atlikti hidžrą į įsivaizduojamą *Dar al-islam* gyva, tol, IKV atveju, egzistuos tikimybė, kad kai kurie Europos musulmonai (sieks tapti arba) taps „natūralizuotais piliečiais“ savo įsivaizduojamoje „tikrojo“ *Dar al-islam* realybėje.

Išvados

IKV valstybingumo projektas tikriausiai yra pasmerktas, tačiau ne dėl jos piliečių uolumo stokos. Visų pirma, taip yra dėl to, kad pagrindinės pasaulio jėgos vengia tokio politinio subjekto, kuris kelia klausimą dėl Vestfalijos sistemos, padėjusios įsteigti šiuolaikines nacionalines valstybes, egzistavimo. Tačiau tiek jos kaip eksteritorinės valstybės savitos prigimties, tiek jos „dvasinės pilietybės“ atžvilgiu, išstumiant IKV iš Sirijos ir Irako teritorijų nereikštų savaime jos sunaikinimo, kol yra „provincijos“ – kalifatas neturi išskirtinio

sąlyčio su teritorija (nors, tiesa, Vidurio Rytai turi tam tikrą vietą suvokiant valstybingumą) ir galėtų būti „perkeltas“ į bet kurią teritoriją, veiksniančią kaip *Dar al-islam*. Be to, kol yra per visą pasaulį paplitusių IKV piliečių, suvokiamų kaip naujo tipo diaspora, tikėtina, kad bus dedamos pastangos (iš naujo) įgyti IKV nepriklausomybę, nes kartą iš butelio išleistą kalifato džiną būtų sunku vėl į jį patalpinti: tai tęsiasi šimtmetį po to, kai Turkijos vyriausybė panaikino kalifato instituciją XX amžiaus pradžioje.

Vis dėlto netgi jei kalifatas nebus iš naujo atkurtas bet kokio kito iškart atpažįstamo pseudoportreto pavidalu, IKV valstybingumo ir atitinkamai nacionališkumo projektas pakeitė tradicinį valstybės formavimosi, valstybės ir nacijos kūrimosi, migracijos reikšmės, natūralizacijos ir pilietybės suvokimą pasauliniu mastu, ypač Europoje. Politologams rimtai įvertinus IKV kaip valstybingumo projektą, būtina persvarstyti tarptautinius santykius ir geopolitinius procesus pasaulyje.

Kai kurių Europos musulmonų ir pasirinkusių hidžros kelią (nors ir dvasinį) žmonių kintantis piliečio ir jų priklausymo nacijai (tradicinio socialinio kontrakto) suvokimas – IKV žlugimo ir neišvengiamo (priverstinio) grįžimo į savo gimtąsias vietas atveju – iškels naujų iššūkių, su kuriais jau buvo susidūrusios Europos valstybės. Hidžros kriminalizacija yra viena iš Europos valstybių visuotinai pripažintų atoveiksmių. Tačiau ši kriminalizacija sprendžia padarinius, o ne priežastis. Kai kurių musulmonų radikalizacijos priežastys, iš dalies skatinamos musulmofobijos, lieka neišspręstos.

Todėl artimiausioje ateityje Europos politinio ir intelektualinio elito neadekvatus požiūris į IKV, kai šis elitas traktuoja ją vien tik kaip teroristinę grupuotę, o išeivius iš Europos laiko paprastais „užsienio kovotojais“, paskatins plačiau ir nuodugniau išanalizuoti tiek IKV reiškinių, tiek nacijos, valstybės ir pilietybės sampratas, nagrinėjant (pasaulinės postnacionalinės valstybės) pilietybę, IKV pateiktą kaip vieną iš vertingų apsvarstyti alternatyvų. Pandoros skrynja ne tik kad buvo atverta, ji netgi sudaužyta, todėl nėra greitų būdų problemoms spręsti, tačiau yra daugybė potencialių iššūkių, su kuriais, regis, galėtume susidurti tik labai tolimoje ateityje arba kuriuos kai kurių Europos šalių vyriausybės tik nuspėja. Tačiau laikyti musulmonus „užsienio kovotojais“ gali būti visiškai klaidinga ir žalinga bet kurios Europos šalies nacionaliniam saugumui, nepriklausomai nuo jų skaičiaus.

Valdis Otzulis*, Žaneta Ozoliņa**
Latvijas universitetas

Baltijos šalių gynybos strategijos formavimas: priimančiosios šalies parama

Pastaruoju metu NATO karių Baltijos valstybėse padaugėjo dėl kintančios tarptautinės aplinkos, padidėjusio potencialių pavojų ir grėsmių lygio ir būtinybės sustiprinti atgrasymo priemones regione. Varšuvoje ir Velse vykusiuose NATO viršūnių susitikimuose priimtų sprendimų pagrindu Estija, Latvija ir Lietuva turės priimti bataliono dydžio kovines grupes. Straipsnyje siekiama išnagrinėti, kaip *priimančiosios šalies parama* (PŠP; angl. *Host Nation Support, HNS*) gali prisidėti prie nacionalinės gynybos ir prie Baltijos valstybių savarankiškos gynybos pajėgumų. PŠP sąvoka figūruoja visų trijų šalių nacionalinės gynybos koncepcijose. Tačiau ją pradėta aktyviai naudoti ir taikyti tik per pastaruosius dvejus metus. Straipsnyje teigiama, kad intensyvesnis PŠP sistemos inkorporavimas į nacionalinės gynybos politiką padeda plėtoti pajėgumus tokiose srityse kaip nacionalinė karinė logistika, infrastruktūra ir civilių ir karių bendradarbiavimas. Šie pajėgumai gali būti naudingi kaip nacionalinės gynybos tąsa.

Įvadas

Rusijai okupavus Krymo pusiasalį ir pradėjus hibridinį karą Ukrainos rytinėse teritorijose 2014 m. pradžioje, saugumo balansas rytinėje Europos dalyje buvo pažeistas. Po to sekę įvykiai, tokie kaip vienašališki Rusijos kariniai veiksmai Sirijoje, nuolatinės provokacijos Baltijos jūros regione, jos karinės ir politinės galios demonstravimas, parodė, kad Rusija siekia persvarstyti tarptautinę pasaulio tvarką, iš naujo apibrėžti tarptautines normas ir taisykles. Rusijos karinės pozicijos atkūrimas ir modernizavimas kartu su jos tarptautinėmis ambicijomis iškėlė daug klausimų, metančių iššūkį Vakarų šalių institucijų patikimumui ir pajėgumui, tarkim, ar NATO gali ir nori ginti šalis, kurioms kelia pavojų galimos provokacijos, ir taip pat atskirų NATO valstybių narių, turinčių sieną su Rusija, tokių kaip Estija, Latvija ir Lietuva karinių pajėgumų veiksmingumui.

* Valdis Otzulis – Latvijos universiteto Socialinių mokslų fakulteto doktorantas. Adresas korespondencijai: Lomonosova iela 1A, LV-1019 Rīga, Latvija; tel. +371 25929523; el. p.: valdis.otzulis@gmail.com.

** Dr. Žaneta Ozoliņa – Latvijos universiteto Socialinių mokslų fakulteto profesorė. Adresas korespondencijai: Lomonosova iela 1A, LV-1019 Rīga, Latvija; tel. +371 67140233; el. p.: zaneta.ozolina@lu.lv.

Siekdamos parodyti NATO ryžtą ir gebėjimą veikti vieningai ir taip suteikdamos atgrasymo priemones Baltijos valstybėms, valstybės narės susitarė dėl tam tikrų sprendimų ir veiksmų. Pavyzdžiui, sprendimai, priimti NATO viršūnių susitikime Velse 2014 m., aiškiai teigė, kad Aljansas ir toliau didins gebėjimą greitai ir efektyviai sustiprinti sąjungininkes, įskaitant infrastruktūros paruošimą, įrangos ir resursų išankstinį išdėstymą ir konkrečių bazių kūrimą¹. Šie sprendimai buvo patvirtinti Varšuvos viršūnių susitikime 2016 m. viduryje ir buvo susitarta sukurti Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje sustiprintas priešakines daugiatautes pajėgas, gebančias veikti kartu su vietinėmis gynybos pajėgomis².

Dėl to Baltijos valstybės priims bataliono dydžio kovinę grupę, kuri visą laiką bus šiose šalyse ir bus paremta įgyvendinamo sustiprinimo strategija³. 500–1000 karių dislokavimas Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje pareikalaus atitinkamų priemonių iš priimančiųjų šalių, t. y. *priimančiosios šalies paramos (PŠP)* tam, kad būtų užtikrintos tinkamos gyvenimo sąlygos, mokymo galimybės, suteikiančios pajėgoms manevringumo ir padidinančios reagavimo gebą. Sprendimų įgyvendinimas, dėl kurio sutarė visos NATO šalys, kelia klausimus apie Estijos, Latvijos ir Lietuvos pasirengimą užtikrinti, kad sąjungininkių pajėgos gautų visą reikiamą paramą. Ar Baltijos valstybės turi mechanizmus ir politiką paremti atvykstančias pajėgas? Ar Estija, Latvija ir Lietuva turi tinkamų pajėgumų ir resursų, kurie būtų skirti sprendimams įgyvendinti, ir kaip sąjungininkių pajėgų priėmimas gali būti suderintas su savarankiškos gynybos koncepcija? Tokie veiksmai, kaip Baltijos oro policijos misija, JAV rotacinių pajėgų priėmimas operacijos „Atlanto ryžtas“ rėmuose ir nuolatinis NATO pajėgų buvimas, NATO pajėgų integracinių elementų įkūrimas, gynybos biudžetų augimas, intensyvių karinių pratybų programa ir PŠP pasirengimo priimti Labai aukštos parengties jungtines pajėgas (LAPJP; angl. *Very High Readiness Joint Task force, VJTF*) gerinimas, reikalauja besąlygiškų Baltijos valstybių pastangų atitikti sąjungininkių lūkesčius ir reikalavimus, būtinus priimant sąjungininkių pajėgas. Savaime suprantama, kad anksčiau minėti veiksniai turi poveikį Baltijos valstybių požiūriui į PŠP ir savarankišką gynybą.

Šio straipsnio tikslas yra išnagrinėti, kaip PŠP gali prisidėti prie šalies gynybos ir prie Baltijos valstybių savarankiškos gynybos pajėgumų. Mes tei-

¹ NATO. “Wales Summit Declaration”, accessed November 5, 2016 http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm.

² NATO. “Warsaw Summit Communiqué”, accessed January 24, 2017, http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm

³ NATO. “Warsaw Summit Communiqué”, accessed January 24, 2017, http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm

giame, kad pajėgumų vystymas tokiose srityse, kaip šalies karinė logistika, infrastruktūra ir civilių ir karių bendradarbiavimas, gali būti naudingi kaip nacionalinės gynybos tąsa PŠP rėmuose. Pagrindinę mūsų tezę patvirtina Estijos, Latvijos ir Lietuvos gynybos strategijų ir karinių koncepcijų analizės, kur savarankiškos gynybos pajėgumams, tokiems kaip pagrindinių kovinių dalinių plėtra, suteikiamas didelis prioritetas vykdant pagrindinę užduotį, t. y. ginti teritorinį vientisumą ir laimėti laiko, o PŠP buvo kuriama palaipsniui, suvokiant ją kaip instrumentą, siekiant sustiprinti nacionalines ginkluotąsias pajėgas sąjungininkių pajėgomis.

Pradžioje pateiksime PŠP apibrėžimą ir šios sistemos interpretaciją turimose NATO doktrinos ir kituose šaltiniuose. Siekiant nustatyti, kaip PŠP yra suprantama, išanaluosime trijų Baltijos valstybių nacionalines gynybos strategijas. Tai padės įvertinti mechanizmus, veikiančius priimant sąjungininkių pajėgas, ir nustatyti, koku mastu šalys laiko PŠP savo nacionalinės gynybos dalimi. Kitoje straipsnio dalyje dėmesys bus sutelktas į Baltijos valstybių gynybos išlaidas, taip parodant jų ryžtą padidinti savo parengtį ir įsipareigojimą įvykdyti NATO sprendimus, priimtus Velse ir Varšuvoje. Mūsų straipsnio trečioje dalyje aptarsime priemones, kurių ėmėsi NATO siekdama sustiprinti trijų valstybių apgiamumą. Baigiamojoje dalyje susumuosime svarbiausius PŠP poveikius Baltijos valstybių nacionalinei gynybai.

1. Priimančiosios šalies parama: apibrėžimas

Reikia atsižvelgti į tą faktą, kad priimančiosios šalies parama NATO ir jos šalyse partnerėse iki šiol buvo daugiausia naudojama tik kaip dalis karinės logistikos, bet ne kaip platesnė valstybės strategija ar politika. Tam, kad suprastume kas yra priimančiosios šalies parama, svarbu išanalizuoti PŠP apibrėžimą, kuris yra priimtas NATO⁴ ir jos narių.

NATO priimančiosios šalies paramos apibrėžimas apibūdina ją kaip civilinę karinę pagalbą, teikiamą priimančiosios šalies taikos, krizės ar konflikto

⁴ Straipsnyje iš esmės remiamasi NATO ir jos valstybių narių priimtu apibrėžimu, kadangi straipsnio akcentas yra PŠP kaip priemonė, prisidedanti prie Baltijos valstybių gynybos. Taip pat pripažįstame, kad buvo daug straipsnių, traktuojančių PŠP iš kitokių pozicijų, tokių kaip civilinės misijos, atstatymas po konflikto, saugumo sektoriaus reforma, kontrterorizmas ir kitos. Pavyzdžiui, Draeger J. Jeffrey, *Overseas military Bases: Understanding host Nation Support*, (Air University, Air war College, 2012); Škvařil Martin. "Application and Analysis of the Host Nation Support Planning and Providing Principles", accessed January 24, 2017. http://www.unob.cz/eam/Documents/Archiv/EaM_2_2013/%C5%A0kva%C5%99il.pdf; Wither K. James. "Challenges of Developing Host Nation Policy Capabilities", *Prism: a Journal of the Center for Complex Operations*, September 2012.

metu, taip padedant NATO ir (ar) kitoms pajėgoms ar NATO padaliniais, kurie yra išsidėstę ir veikia priimančiosios šalies teritorijoje, iš jos arba vyksta tranzitu per jos teritoriją.⁵

Paprastai PŠP suprantama kaip operacinis instrumentas bendrais bruožais nusakantis sąlygas, kuriomis vadovaudamasi priimančioji šalis priima siunčiančiosios šalies karius. Daug dažniau PŠP siejama su daugeliu indėlių, dažniausiai identifikuojamų kaip piniginė parama, išlaidų pasidalijimas, naštos pasidalijimas arba išlaidų kompensavimas⁶. Labai svarbu pabrėžti, kad PŠP yra ne vien tik siunčiančiosios ar priimančiosios šalies ginkluotųjų pajėgų atsakomybė, kaip buvo suvokiama Šaltojo karo metu. PŠP apima didelį spektrą įvairių viešųjų administravimo institucijų, kurios yra atsakingos už infrastruktūrą, aplinką, užsienio reikalus, ekonomiką, finansus, transportą ir vidaus saugumą, iš esmės įtraukiant beveik visas valstybės institucijas, atsakingas už krizių valdymą šalyje. Dėl to, kuriant politiką PŠP srityje, yra svarbu neprarasti atsakomybės visų dalyvaujančių šalių koordinavimo proceso metu. O ginkluotosios pajėgos yra atsakingos už planavimą ir civilinės infrastruktūros panaudojimą, priimant sąjungininkių pajėgas. Atsižvelgiant į tai, kas paminėta, šiandieninėje situacijoje, pačios ginkluotosios pajėgos beveik negali užtikrinti PŠP funkcionavimo; vykdant PŠP užduotis, net savarankiškoms ginkluotosioms pajėgoms gali tekti paprašyti valstybės civilinių institucijų paramos. Tokios šalys, kaip Baltijos valstybės, turinčios mažas kariuomenes ir stokojančios karinių logistinių pajėgumų, yra labai priklausomos nuo valstybės viešųjų administravimo institucijų. Civilinio sektoriaus dalyvavimas PŠP operacijose būtų proporcingai didesnis nei ginkluotųjų pajėgų, nebent ginkluotosios pajėgos įgytų ir išvystytų priėmimo infrastruktūrą, kaip antai, jūrų uostai, oro uostai ir sausumos kelių komunikacijos. Todėl yra be galo svarbu, kad PŠP veikimo mechanizmas būtų visiškai sinchronizuotas su kitais gynybos planais, nes jis yra dalis visos gynybos strategijos, kuri apima ir latentines⁷, ir karines galias.

Kaip teigiama PŠP apibrėžime, ji gali būti taikoma taikos, krizės ir konflikto metu. Taikos metu PŠP atspindi atgrasymo funkcijas; kilus krizei ir konfliktui (karui), PŠP vykdoma, kai tikėtina, kad atgrasymas neduos rezultato.

⁵ NATO Standardisation Agency, "Allied Joint Doctrine for Host Nation Support.", accessed January 24, 2017. <http://nso.nato.int/nso/zPublic/ap/ajp-4.5%20edb%20v1%20e.pdf>.

⁶ RAND National Research Defence institute, "Overseas Basing of U.S Military Forces: An assessment of relative Costs and Strategic benefits.", accessed January 24, 2017. http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR200/RR201/RAND_RR201.pdf.

⁷ Latentinė galia – resursai, gaunami iš civilinio sektoriaus, tokie kaip infrastruktūra, žmonių parama, paslaugos ir t. t.

Taikos metu PŠP vykdoma siekiant priimti ir dislokuoti partnerių ir sąjungininkų pajėgas, kad jos galėtų dalyvauti pratybose, ir taip pat pagerinti PŠP sistemų parengtį ir organizuoti įprastinius mokymus visoms dalyvaujančioms pusėms. Žiūrint iš atgrasymo perspektyvos, dalyvavimas pratybose rodo Aljanso išipareigojimą ir ryžtą ginti savo sąjungininkę. Tačiau žvelgiant iš Aljanso perspektyvos, yra labai naudinga, kad valstybės narės vystytų savo pajėgų priėmimo pajėgumus ir taip užtikrintų bendrą Aljanso atgrasymo poziciją, demonstruodamos labai greitą pajėgų manevringumą visoje Aljanso teritorijoje iš anksto neįspėjus. Taip pat Baltijos valstybių nacionalinė gynyba atlieka kolektyvines NATO saugumo užduotis, kur PŠP atlieka svarbų vaidmenį, taip patvirtindama Aljanso pajėgumus apginti savo nares. Taikos meto PŠP apima pasirengimą, parengties patikrinimą ir pratybas, kartu naudodama šią sistemą kaip atgrasymo priemonę, balansuojančią ant krizės eskalavimo fazės ribos.

PŠP naudojimas krizės atvejais yra būtinas pajėgoms išsilaikyti ir pastiprinimams priimti⁸. Krizės valdymas pareikalaus papildomų resursų ir paramos iš priimančiosios šalies. Šalių sugebėjimas greitai paskirstyti resursus gali lemti krizės trukmę. Pavyzdžiui, nekonvencinis karas (hibridinio pobūdžio) gali būti klasifikuojamas kaip krizė, kai priešas, naudodamas riboto tikslo strategiją, bando užgrobti konkrečią teritorijos dalį⁹. Šiuo atveju priešas bando nekonfrontuoti su besipriešinančių pajėgų pagrindine dalimi ir visi jo veiksmai yra maskuojamojo pobūdžio, kad nebūtų identifikuota agresijos rūšis, o valstybė nepaskelbtų atitinkamo lygio nepaprastosios padėties. Susidarius tokiai situacijai, valstybė turi būti pasiruošusi įgyvendinti visas būtinas procedūras, kad galėtų reaguoti į iššūkius, suteikdama visą būtiną paramą teisėtvarkos struktūroms ir karinėms pajėgoms ir priimti Aljanso siunčiamas atgrasymo pajėgas. Tokiu metu labai svarbu, kad PŠP mechanizmas veiktų sklandžiai ir valstybėje, ir Aljanse, todėl mokymai taikos metu yra labai svarbūs, kad būtų sinchronizuoti veiksmai ir pasiekta tinkama dalyvaujančių junginių sąveika. Reikia atsižvelgti į tai, kad NATO parengta PŠP doktrina, priimta 2004 m. ir persvarstyta 2013 m., nenurodo, kaip veikti per krizę ar karą PŠP srityje, dėl to galima improvizacija ir nesusipratimai, kurie gali neigiamai paveikti NATO ir valstybių narių sąveiką teikiant PŠP.

Kitas NATO apibrėžimo trūkumas yra tai, kad naudojama sąvoka „konfliktas“ užuot panaudojus sąvoką „karas“. Turint omeny, kad konfliktas gali kilti ne vien tarp valstybių, bet ir tarp įvairių teroristų grupių, yra

⁸ McLaughlin S. Douglas, *My 39 ½ years in the US Army reserve January 1964 – July 2003* (Oakland: Red Anvil Press, 2010), 230.

Wallace J. Thies, *Why NATO Endures* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 239.

⁹ Mearsheimer John, *Conventional Deterrence* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1983), 53.

svarbu atskirti krizės pobūdžio PŠP nuo karo meto PŠP. Teikiant karo meto priimančiosios šalies paramą (KPŠP; angl. WHNS)), galima padengti sąjungininkių pajėgų, dislokuotų šalyje krizės ar karo metu, rimtus logistinės paramos trūkumus¹⁰. Žvelgiant iš karinės perspektyvos, priimančiosios šalies pagrindinės atsakomybės sritys susijusios su užnugario zonos saugumu, pavyzdžiui, aerodromų remontu, medicinos, neutralizavimo tarnybomis ir kitais dalykais, dėl kurių buvo susitarta su siunčiančiąja šalimi. Neatsiejama KPŠP dalis yra civilinio sektoriaus paramos teikimas, tokios kaip transportas, priežiūra, remontas ir daug kitų paslaugų¹¹. Prisiimdama didelę dalį logistinės paramos, priimančioji šalis leidžia ginkluotosioms pajėgoms visą dėmesį skirti karinei operacijai, kas suteikia didelę galimybę laimėti konfliktą arba karą. Kai kas gali teigti, kad konfliktas yra tas pats kaip karas, todėl PŠP turėtų būti suteikiama tokiu pačiu pagrindu, naudojant lanksčią metodiką. Nepaisant to, PŠP priklauso nuo krizės masto, bet tikėtina, kad nebus reikalinga įvesti mobilizaciją, norint užtikrinti PŠP, kas visiškai skiriasi nuo poreikių per karą. Per karą šalys linkusios mobilizuoti visus resursus, kad užtikrintų savarankiškos gynybos pajėgumus, drauge kaupdamos resursus, kad galėtų priimti sąjungininkių pajėgas. Palyginti su taikos meto ir krizės PŠP, KPŠP mechanizmai veikia skirtingai. Deja, NATO PŠP doktrinoje nėra aprašymo, kaip užtikrinti PŠP per karą, taip paliekant kiekvienai valstybei narei galimybę interpretuoti KPŠP ir vėl trukdyti NATO sąveikai su valstybėmis narėmis.

Tai galėtų būti paaiškinama tuo, kad dėl Šaltojo karo pabaigos NATO požiūris į PŠP pakito. Nebuvo priežasčių ginkluotis, kadangi Sovietų Sąjunga žlugo, Rusija buvo labiau suvokiama kaip partnerė negu priešas ir NATO politika dėl misijų sričių, kaip antai, Afganistanas, Irakas, Bosnija ir Hercegovina, kontrterorizmas ir įvairios paramos misijos, pakito¹². Esminiai pokyčiai pasaulinėje saugumo politikoje, įvykę po 1990-ųjų, ir išlaidos, susijusios su KPŠP įgyvendinimu, neskatino šalių noro išlaikyti KPŠP sistemą ir toliau ją kurti. Vis dėlto tam tikros KPŠP metodikos buvo panaudotos, siekiant užtikrinti PŠP per krizę.

PŠP apibrėžimas grindžiamas dvišaliu ir daugiašaliu požiūriais, todėl, remiantis PŠP pobūdžiu ir dalyvaujančiais veikėjais, galima išskirti dvi šalių grupes, vykdančias pavestas užduotis. Viena valstybių grupė susideda iš ka-

¹⁰ U.S. Government Accountability Office, *U.S. – German wartime host nation support agreement* (Washington, National Security and International Affairs Division, November 3, 1987), 1.

¹¹ U.S. Government Accountability Office, *U.S. – German wartime host nation support agreement* (Washington, National Security and International Affairs Division, November 3, 1987), 1.

¹² Duignan Peter, *NATO: Its Past, Present and Future* (Hoover Institution Press Publication No.470, 2000), 60.

rine prasme gerai išsivysčiusių ir pajėgių šalių, prisidedančių savo pajėgomis prie partnerių ir sąjungininkių apsaugos ir taip įvykdo siunčiančiųjų šalių užduotis ir įsipareigojimus. Antroji grupė sudaryta iš valstybių, kurios turi nepakankamus karinius pajėgumus, kad galėtų išlaikyti teritorinį vientisumą susidūrusios su karinę viršenybę turinčia valstybe, todėl pasikliauja partnerių parama ir pagalba plėtodamos pajėgumus priimti ir dislokuoti atvykstančias sąjungininkių pajėgas ir prisiimdamos priimančiųjų šalių pareigas. Siunčiančiosios ir priimančiosios šalies skirtis pabrėžia, kad PŠP pajėgumų vystymas iš esmės taikomas priimančiosioms šalims kaip dalis karinės gynybos pajėgumų. Kadangi Baltijos valstybės akivaizdžiai priklauso antrajai šalių grupei, kitoje straipsnio dalyje bus analizuojama, kaip gynybinės Estijos, Latvijos ir Lietuvos strategijos pritaikytos prie PŠP funkcijų ir ar jos atspindi galimą PŠP indėlį į nacionalinės gynybos pajėgumus.

2. Priimančiosios šalies parama Baltijos valstybių gynybos strategijose

Baltijos valstybės – šalys su mažomis latentinėmis ir karinėmis galiomis. Neseniai įvykę pasikeitimai tarptautinėje saugumo architektūroje iškėlė klausimą dėl jų vaidmens NATO gynybos strategijoje, pasirengimo įgyvendinti politiką ir sukurti pajėgumus, kad galėtų ginti Aljanso Rytų sparną¹³. Šiuo atveju greta individualių karinių pajėgumų plėtros ir dalyvavimo Aljanse, PŠP tampa viena iš valstybių gynybos strategijos ramsčių, sustiprinančių šalių ginkluotąsias pajėgas. Siekiant įvertinti PŠP būklę visose trijose Baltijos valstybėse, išanalizuosime Estijos, Latvijos ir Lietuvos nacionalinės gynybos strategijas, kad galėtume nustatyti PŠP mechanizmo buvimą jose ir kaip PŠP yra inkorporuota į savarankiškos gynybos koncepcijas.

¹³ See: Shlapak A. David, and Johnson W. Michael, *Reinforcing Deterrence on NATO's Eastern Flank: Wargaming the Defense of the Baltics*, RAND, 2016; Wess A. Mitchell, "A Bold New Baltic Strategy for NATO", *The National Interest* (2016); Ljung Bo, Malmlöf Tomas, Neretnieks Karlis, and Winnerstig Mike, eds., *The Security and Defensibility of the Baltic States*, FOI, October 2012; Coffey Luke, "The Baltic States: Why the United States Must Strengthen Security Cooperation", The Heritage Foundation, accessed January 24, 2017, <http://www.heritage.org/research/reports/2013/10/the-baltic-states-why-the-united-states-must-strengthen-security-cooperation>.

2.1. Estija

2.1.1. 1991–2004 m.

Dar prieš įstodama į NATO, Estija pradėjo PŠP koncepcijos įdiegimo parengiamuosius darbus, išsikeldama tikslą nustatyti struktūras, priemones ir procedūras, garantuojančias pakankamą paramą NATO pajėgoms, kad jos galėtų vykdyti karines operacijas Estijos teritorijoje¹⁴. Tuo metu Estija ne-laikė PŠP savo nuolatine karine koncepcija, kuri turėtų užtikrinti šalies saugumą kartu su savarankiškos gynybos pajėgumais. Jos pagrindinis dėmesys buvo nukreiptos į savarankiškos gynybos pajėgumų vystymą ir į pajėgumus vykdyti operacijas už šalies ribų, kaip į Aljanso kolektyvinio saugumo politikos dalį.

2.1.2. 2004–2014 m.

PŠP, kaip savarankiškos gynybos pajėgumų sustiprinimo, svarba iš esmės pasikeitė įstojus į NATO 2004 m., kai ji buvo apibūdinama kaip įtiki-ma karinė atgrasymo priemonė, kuria vadovaujantis gynybos veiksmai pir-miausia būtų nukreipti į karinių grėsmių ir jų eskalavimo stabdymą. Estijos gynybos patikimumas buvo suvokiamas kaip priklausomas nuo kolektyvinės gynybos, kur, kartu su savarankiškos gynybos pajėgumais, PŠP užtikrintų kolektyvinių saugumo priemonių įgyvendinimą¹⁵. Patvirtinus PŠP koncepci-ją 2010 m. gruodžio mėn., pagrindinių institucijų, atsakingų už PŠP teikimą, užduotys ir pareigos buvo nustatytos¹⁶.

2.1.3. Nuo 2014 m.

Po krizės Ukrainoje, Estija propagavo siekį didinti ir stiprinti NATO saugumo užtikrinimo pajėgas, t. y. intensyvinti pratybų programą ir dislokuoti NATO daugiatautį kovinį batalioną. Be to, Estija dėjo pastangas, kad pagerintų

¹⁴ Ministry of Defence of the Republic of Estonia, "Estonian Defence Forces 2003 – 2006.", accessed November 19, 2016. www.digar.ee/arhiiv/et/download/232844.

¹⁵ Ministry of Defence of the Republic of Estonia, "National Security Concept of the Republic of Estonia 2004", accessed November 19, 2016. <http://www.defesa.gov.br/projetosweb/livrobranco/arquivos/pdf/Estonia%202004.pdf>.

¹⁶ The main elements were related with coherent and comprehensive approach involving state institutions and agencies by marking HNS as a State policy.

sienos kirtimo ir muitinės darbo procedūras priimant sąjungininkių pajėgas. Politiniu lygmeniu Estijos vyriausybė veikė vieningai paskirdama papildomus finansinius resursus, kad galėtų išplėtoti naują karinę infrastruktūrą ir taip pat pagerinti turimą¹⁷.

2.2. Latvija

2.2.1. 1991–2004 m.

2001 m., Latvijos gynybos ministerija patobulino nacionalinę teisinių aktų leidybą, kad galėtų priimti sąjungininkių pajėgas, panaikino visus apribojimus dėl atvykstančių karių skaičiaus ir išleido Vyriausybės potvarkį, nurodantį, kaip karo laivai gali įplaukti į Latvijos uostus¹⁸. Šis žingsnis buvo sustiprintas priėmus pirmąsias PŠP veikimo gaires, kuriose pagrindinė užduotimi įvardijamas atviras kelias nacionalinėms gynybos pajėgoms ir kitoms institucijoms, susijusioms su PŠP teikimu¹⁹. Nustatant užduotis ginfluotosioms pajėgoms, buvo siekiama parengti plačią PŠP sistemą, kurią būtų galima taikyti ir tarptautinėms pratyboms ir krizėms, įskaitant Vašingtono sutarties 4 straipsnio ir 5 straipsnio operacijas.

2.2.2. 2004–2014 m.

Įstojus į NATO 2004 m., svarbiausias PŠP kūrimo proceso dalykas buvo susijęs su teisinės bazės pataisomis, būtent su Tarpusavio supratimo memorandumu su Jungtinių pajėgų Europoje vyriausiąja vadovybe²⁰ ir PŠP gairėmis 2008–2010 m., numatančiomis PŠP planavimo etapus²¹. Dėl įvairių nedidelių nacionalinės teisinių aktų leidybos pataisų buvo nustatyta,

¹⁷ Tambur S., "Estonia to allocate additional 40 million euros to accommodate allied troops" accessed January 24, 2017. <http://news.err.ee/v/politics/21baa88a-9012-4800-889b-f55fa479e8d1>.

¹⁸ Latvian Cabinet of Ministers, "On Hosts Nation Support Guidelines" accessed November 23, 2016. http://www.l2d.lv/l.php?doc_id=66636.

¹⁹ Latvian Cabinet of Ministers, "The State Defence Concept" accessed November 24, 2016. http://www.mod.gov.lv/~media/AM/Par_aizsardzibas_nozari/Plani,%20konceptijas/2012_va_EN.ashx.

²⁰ Saeima, "Memorandum of Understanding between the Government of the Republic of Latvia and Supreme Headquarters Allied Powers Europe and Headquarters Supreme Allied Commander transformation regarding provision of host nation support for the execution of NATO operations/exercises", accessed November 24, 2016. <http://likumi.lv/doc.php?id=146482>.

²¹ Ministru Kabinets, "Valsts aizsardzības koncepcija", accessed November 27, 2016. http://www.mod.gov.lv/~media/AM/Par_aizsardzibas_nozari/Plani,%20konceptijas/2008va.ashx.

kad tinkama infrastruktūra, civilinė aviacija, jūrų ir sausumos transporto infrastruktūra ir bendradarbiavimas su savivaldybėmis yra svarbu norint pasiekti, kad PŠP būtų visapusiška²².

2.2.3. Nuo 2014 m.

Krizė Ukrainoje privertė parengti vaidmenis ir pareigas visoms institucijoms, dalyvaujančioms teikiant paramą priimančiai šaliai²³. PŠP svarba buvo dar kartą patvirtinta Valstybės gynybos koncepcijoje, kurią 2016 m. birželio mėn. priėmė Latvijos parlamentas. Joje numatyta, kad Latvija turi įgyvendinti visas būtinas priemones, kad galėtų priimti atvykstančias sąjungininkių pajėgas ir bet kokiomis priemonėmis užtikrinti PŠP²⁴. Planuodama nacionalinę gynybą labai glaudžiai drauge su kolektyvine gynyba, Latvija siekia palankios situacijos, kurioje šalies gynyba prilyginama karinio pasipriešinimo išorės grėsmėms pajėgumams, o kolektyvinė gynyba remiasi PŠP pajėgumais priimti sąjungininkių pajėgas ir taip išplėsti nacionalinę gynybą. Tačiau tam, kad užtikrintų atgrasymo priemones, Latvija siekia ilgalaikių sprendimų dėl reikšmingo ir nuolatinio sąjungininkių pajėgų buvimo sausumoje, jūroje ir ore.

2.3. Lietuva

2.3.1. 1991–2004 m.

Tinkamai vadovaujamos ir gerai parengtos, galinčios sąveikauti su NATO pajėgomis ginkluotosios pajėgos tapo pagrindiniu Lietuvos gynybos strategijos akcentu, kai PŠP nebuvo minima tarp svarbiausiųjų pajėgumų²⁵. 2002 m. Gynybos politikos dokumentuose buvo pabrėžiama, kad tik reikalui esant ginkluotosios pajėgos turėtų pasirengti priimti partnerių pajėgas. Tokie principai, kaip demokratinė kariuomenės kontrolė, atgrasymas, grindžiamas

²² Latvian Cabinet of Ministers, "The State Defence Concept", accessed November 27, 2016. http://www.mod.gov.lv/~media/AM/Par_aizsardzibas_nozari/Plani,%20konceptijas/2012_va_EN.ashx.

²³ Ministru Kabinets, "Par uzņemošās valsts atbalsta nodrošināšanu", accessed November 27, 2016. <http://likumi.lv/ta/id/272608-par-uznemosas-valsts-atbalsta-nodrosinasanu>.

²⁴ Latvijas Republikas Aizsardzības ministrija, "Valsts aizsardzības koncepcija", accessed November 27, 2016. http://www.mod.gov.lv/~media/AM/Par_aizsardzibas_nozari/Plani,%20konceptijas/2016/AIM-VAK_260516.ashx.

²⁵ Ministry of National Defence of the Republic of Lithuania, "National Security Strategy", accessed January 24, 2017. <https://www.files.ethz.ch/isn/156885/LithuaniaNationalSecurity-2002.pdf>.

gynyba, visuotinė ir besąlygiška gynyba ir taip pat kolektyvinė gynyba, ir buvo numatyti gairės²⁶.

2.3.2. 2004–2014

Tapusi NATO nare, Lietuva pradėjo reformas, rengdamasi suteikti sąjungininkams visą infrastruktūrą, reikalingą PŠP²⁷. Vidutinės trukmės planuose, Lietuva planavo savo gynybą manydama, kad NATO pastiprinimas garantuotas, ir pagrindiniu punktu laikė NATO PŠP procedūrų pritaikymą ir NATO reikalavimų įvykdymą. Lietuvos karo meto koncepcija buvo grindžiama visų sąjungininkių patikiniu priešintis potencialiai agresijai kartu, kai Lietuvos rezervo daliniai kartu su civiline vadovybe, visų pirma, užtikrintų PŠP sąjungininkių pajėgoms²⁸. Lietuvos PŠP tapo dalimi patikimo atgrasymo 2012 m., kai buvo patvirtinta naujoji karinė strategija. Ji numatė, kad atgrasymas grindžiamas agresoriaus supratimu, kad Lietuva yra pasirengusi ir geba sėkmingai apsiginti padedant ginkluotosioms pajėgoms, gyventojams ir NATO sąjungininkams.²⁹

2.3.3. Nuo 2014 m.

2015 m. viduryje buvo atliktas šalies PŠP potencialo įvertinimas ir įvyko reikšmingas PŠP vystymo pasikeitimas, įskaitant paramą įgyvendinant NATO ir Jungtinių Valstijų karinių pajėgų Europoje vadovybės planus nenumatytiems atvejams³⁰. PŠP sistemos plėtra, leidžianti greitą ir sklandžią dislokaciją ir judėjimą, buvo svarbus pajėgumas Lietuvos gynybos koncepcijoje. Netgi politiniu lygmeniu PŠP buvo pripažinta pagrindiniu pajėgumu, kai Lietuvos parlamentinės partijos susitarė užtikrinti sąveiką tarp Lietuvos ginkluotųjų pajėgų, NATO vadovybės struktūrų, Europos Sąjungos valstybių narių kuriant

²⁶ Ministry of National Defence of the Republic of Lithuania, “National Security Strategy”, accessed January 24, 2017. <https://www.files.ethz.ch/isn/156885/LithuaniaNationalSecurity-2002.pdf>.

²⁷ Ministry of National Defence of the Republic of Lithuania, “White Paper: Lithuanian defence policy”, accessed January 24, 2017. http://www.ecfr.eu/page/-/Lithuanie_-_2006_-_Lithuanian_Defence_Policy_White_Paper.pdf.

²⁸ Ministry of National Defence of the Republic of Lithuania, “The Military Strategy of the Republic of Lithuania” accessed January 24, 2017. <https://www.files.ethz.ch/isn/15267/MilStrategyLT.pdf>.

²⁹ Ministry of National Defence of the Republic of Lithuania, “The Military Strategy of the Republic of Lithuania” accessed January 24, 2017. <https://www.files.ethz.ch/isn/15267/MilStrategyLT.pdf>.

³⁰ Ministry of National Defence of the Republic of Lithuania, “Guidelines of the Minister of National Defence 2016–2021”, accessed January 24, 2017. https://kam.lt/download/51024/gaires%202016-2021_en.pdf.

PŠP pajėgumus³¹. Grįsdama visuotinę ir besąlygišką gynybą nacionalinėmis karinėmis pajėgomis ir NATO sąjungininkėmis, Lietuva deda pastangas norėdama pasiekti integruotos ir savarankiškos gynybos, suteikiant šalies resursus, padedant PŠP sistemai, nacionaliniam ir kolektyviniam saugumui.

Analizuojant Estijos, Latvijos ir Lietuvos gynybos koncepcijas tampa aišku, kad požiūris į PŠP turi keletą vystymosi etapų, todėl jie atspindi laipsnišką inkorporavimą į NATO struktūras ir nacionalinės gynybos pajėgumų plėtrą. Visos trys Baltijos valstybės neteikė prioriteto PŠP prieš įstodamos į NATO dėl įvairių užduočių, kurios turėjo būti atliktos per trumpą laikotarpį. Įstojus į NATO, PŠP koncepcija buvo integruota į nacionalinės gynybos strategijas. Tačiau ji labiau siejosi su narystės išipareigojimais nei su atgrasymo priemonėmis. Nuo 2014 m. PŠP pasiekė įgyvendinimo ir patikrinimo etapą, reaguojant į agresyvią Rusijos politiką bei Velso ir Varšuvos viršūnių susitikimuose priimtus sprendimus. Visų trijų valstybių PŠP kūrimas nelabai tėsiskiria, kadangi pirmame etape Baltijos valstybėms buvo iškelti vienodi NATO reikalavimai, kad jos galėtų tapti Aljanso narėmis. Vėliau, antrame etape, jos kartu tęsė regioninės ir nacionalinių PŠP sistemų kūrimą. Be to, kalbant apie galimybę naudoti resursus ir infrastruktūrą, visos trys Baltijos valstybės susidūrė su beveik tokiais pat problemomis, susijusiomis su gebėjimu priimti ir integruoti NATO saugumo užtikrinimo pajėgas, JAV rotacines pajėgas ir daugiautę kovinę grupę. Pavyzdžiui, bendri Estijos kariniai pajėgumai grindžiami vidutinio gyventojų skaičiaus duomenimis; papildomos kovinės grupės, kuri sudarytų 1/6 jos karių taikos metu (jų yra 6000), priėmimas galėtų sukelti tokias problemas, kaip incidentai su vietiniais gyventojais arba nacionalinių įstatymų ir taisyklių pažeidimai. Sunkumai gali kilti dėl nacionalinės teisinių aktų leidybos parengimo lygio priimti sąjungininkių pajėgas ir taip pat dėl to, kaip vietiniai gyventojai traktuos užsienio karių buvimą šalyje.

³¹ Guidelines of Minister of national defence Republic of Lithuania. "Agreement between Lithuanian parliamentary parties regarding the defence policy for 2012 – 2016", accessed January 24, 2017. http://www.ecfr.eu/page/-/agreement_between_the_lithuanian_parliamentary_parties_regarding_the_defence_policy_for_2012-2016.doc.

3. Baltijos valstybių gynybos biudžetų dalys PŠP

Kadangi PŠP yra suvokiama kaip bendrosios karinės logistikos dalis ir glaudžiai susijusi su resursų skyrimu, Baltijos valstybių vyriausybės skiria daug dėmesio gynybos išlaidų persvarstymui. PŠP reikia papildomo finansavimo, norint paremti pasirinktą gynybos strategiją, tačiau dar svarbiau yra tai, kad ji yra ilgalaikis tikslas, kuriant šiuolaikines ginkluotąsias pajėgas ir funkcionalią gynybos politiką. Esant stabiliai saugumo situacijai, nereikia perskirstyti PŠP finansinių išteklių, taigi, iki 2014 m. PŠP tikslams vyriausybių skirti resursai buvo nukreipti vien tik Baltijos oro policijos misijai ir karinėms pratyboms. Tačiau 1 % BVP Latvijos ir Lietuvos karinio biudžeto neleido paskirti papildomo finansavimo infrastruktūrai, kuri gali būti taip niekada ir nepanaudota. Situacija pasikeitė 2014 m., kai įgyvendinimo sprendimai, priimti NATO viršūnių susitikimuose Velse ir Varšuvoje, paskatino visų trijų Baltijos valstybių vyriausybės imtis įsipareigojimo padidinti gynybos išlaidas taip, kad jos atitiktų PŠP poreikius.

Neskaitant 2 % BVP, skirtų kariniam biudžetui, 2015 m. Estijos vyriausybė papildomai skyrė daugiau negu 40 mln. eurų tam, kad Estijoje būtų galima padidinti sąjungininkių karių skaičių, iš anksto išdėstyti įrangą ir įkurti tankų poligoną³². Skirdama šiuos finansinius resursus, Estijos vyriausybė sustiprino NATO atgrasymo priemonių įgyvendinimą, įskaitant ir nuolatinį sąjungininkių buvimą. Patvirtinus Pasirengimo veiksmų planą, svarbiausieji Estijos investicijų prioritetai buvo susiję su gynybos pajėgų centrinio poligono plėtra ir kareivinių ir sandėlių sąjungininkių pajėgoms statyba. Plėtodama šiuos pajėgumus, Estija užsitikrino nuolatinį sąjungininkių buvimą šalyje. Be to, 2016 m. ji išleido 51,6 mln. eurų infrastruktūrai vystyti, įskaitant 10,1 mln. investicijų, skirtų kareivinių NATO kariams statybai³³.

2014 m. pabaigoje Latvijos vyriausybė patvirtino nuostatus padidinti išlaidas PŠP 19,2 mln. eurų³⁴, ypač infrastruktūros plėtrai, skirtai pajėgoms priimti. Latvija padidino savo gynybos biudžetą 45 %, palyginti su 2015 m.³⁵

³² BNS, "Estonia to invest additionally EUR 40 million to host allies", accessed January 24, 2017. <http://news.postimees.ee/3090945/estonia-to-invest-additionally-eur-40-mln-to-host-allies>.

³³ Caffrey Craig, "Estonia increase defence spending to 2,1% of GDP", *IHS Jane's Defence Weekly*, 30 September 2015.

³⁴ Ministru kabinets, "Par papildu finansējuma piešķiršanu 2016.–2018.gadam, lai nodrošinātu uzņemošās valsts atbalstu sabiedroto spēkiem", accessed November 19, 2016. http://likumi.lv/m/doc.php?id=271236&version_date=23.12.2014.

³⁵ Marine Alessandro, De France Olivier, Fattibene Daniele. "Defence budgets and cooperation in Europe: Developments, Trends and Drivers", accessed January 24, 2017. http://www.iai.it/sites/default/files/pma_report.pdf.

Bendras Latvijos gynybos biudžetas 2016 m. yra 367,86 mln. eurų arba 1,41 % BVP³⁶, iš kurio infrastruktūrai vystyti Latvija skiria 30,1 mln. eurų, o 18,71 mln. eurų yra skiriama palaikyti aukštos parengties ir sąjungininkių pajėgų buvimą šalyje³⁷. Paskyrus papildomą finansavimą infrastruktūrai vystyti, bus iš esmės patenkinti nacionaliniai poreikiai, o tik nedidelė lėšų dalis bus panaudota iš anksto išdėstyti įrangą ir įrengti sandėlius nuolatinio sąjungininkių buvimo metu. Sujungdama šalies ir sąjungininkių pajėgų infrastruktūros poreikius, Latvija bando sukurti bendrą infrastruktūrą, kad būtų užtikrinti su PŠP susiję pajėgumai ir patenkinti šalies poreikiai.

Prieš pat prasidedant NATO viršūnių susitikimui Velse, Lietuvos Seimas, pažeisdamas visas fiskalinės drausmės taisykles, kurios buvo priimtose, siekiant įstoti į euro zoną, patvirtino 38 mln. eurų sumą, siekdamas sustiprinti nuolatinį NATO buvimą šalyje. Priimdama šį sprendimą, Lietuva suteikė gynybai aukščiausią prioritetą, panaudodama paskirtas lėšas infrastruktūrai, reikalingai priimti NATO pajėgas, kurti. Iš viso, 2015 m. Lietuva padidino gynybos biudžetą trečdaliu, t. y. 425 mln. eurų, kas sudaro 1,1 % BVP³⁸. Nepaisant to, 2016 m. spalio mėn. pabaigoje pateiktame 2016 m. biudžete buvo planuojama padidinti gynybos biudžetą 35,2 %, t. y. 574 mln. eurų, kas sudaro 1,48 % BVP³⁹. Jeigu nutarimams, priimtiems NATO viršūnių susitikime Velse, finansavimas būtų buvęs skirtas iš nacionalinių biudžetų, NATO saugumo investicijų programos arba JAV finansuojamos Europos saugumo užtikrinimo investicijų programos, tai Varšuvoje priimtiems nutarimams neabejotinai iškiltų problemų, susijusių su infrastruktūros projekto įgyvendinimu, finansine parama ir nustatytais terminais. Siekiant dislokuoti bataliono dydžio dalinį (1000 karių) nuolatiniam buvimui šalyje, reikalingos atitinkamos patalpos, mokymo infrastruktūra, socialinių paslaugų objektai ir netgi šeimos paramos sistema.

Teisinių, finansinių, planavimo ir įgyvendinimo elementų analizė (žr. lentelę) parodė, kad Estijos, Latvijos ir Lietuvos sukurtos PŠP sistemos yra labai panašios ir skiriasi vien tik tokiais aspektais, kaip požiūris į PŠP teikimą,

³⁶ Sargs.lv, "Latvian defence budget expenditures in 2016", accessed November 27, 2016. http://www.sargs.lv/Zinas/Military_News/2016/02/16-01.aspx#lastcomment.

³⁷ Sargs.lv, "Latvian defence budget expenditures in 2016", accessed November 27, 2016. http://www.sargs.lv/Zinas/Military_News/2016/02/16-01.aspx#lastcomment.

³⁸ Marine Alessandro, De France Olivier, Fattibene Daniele, "Defence budgets and cooperation in Europe: Developments, Trends and Drivers", accessed January 24, 2017. http://www.iai.it/sites/default/files/pma_report.pdf.

³⁹ Caffrey Craig, "Lithuania plans 35% increase in 2016 defence budget", *IHS Jane's Defence Weekly*, 1 October 2015.

nutarimų priėmimo procedūras ir finansines galimybes. Finansinis šalies gynybos pajėgumų ir gebėjimų priimti sąjungininkių pajėgas plėtojimo aprūpinimas yra pagrindinis Baltijos valstybių gynybos politikos kriterijus. Kadangi Estija sugebėjo skirti didesnius finansinius resursus PŠP ir nacionaliniams gynybos pajėgumams vystyti, šios šalies pasirengimą galima vertinti geriau nei Latvijos ir Lietuvos. Baltijos šalių gynybos biudžetai iki 2014 m. buvo išgyvenimo biudžetai, nes pirmenybė buvo teikiama savarankiškos gynybos interesams, o PŠP pajėgumų plėtra buvo užmiršta, neskiriant PŠP, kaip svarbiam šalies gynybos komponentui, pakankamai dėmesio. Tai sukėlė daug problemų po 2014 m., kai Baltijos valstybės suprato, kad norėdamos užtikrinti atgrasymą, jos turi greitai sukurti PŠP pajėgumus. Skubūs veiksmai, siekiant užtikrinti sąjungininkių buvimą Baltijos šalyse, sukėlė problemų, susijusių su teisinių sistemų pasirengimu remti sąjungininkių pajėgas, su įsigijimais, projektų įgyvendinimo terminais ir nepakankamu finansavimu, numatytu konkrečioms su PŠP susijusiems klausimams. Pašalinus aukščiau minėtas problemas, Baltijos valstybių PŠP mechanizmai būtų parengti suteikti didelės apimties priimančiosios šalies paramą sąjungininkių valstybėms ir taikos metu, ir iškilus krizei. Be to, atsižvelgus į dabartinius saugumo iššūkius, o taip pat Latvijos ir Lietuvos vyriausybės apsisprendimą padidinti gynybos išlaidas iki 2 % BVP, artimiausioje ateityje bus neabejotinai užtikrinta sėkminga šių šalių gynybos plėtra.

Naudodamos NATO kolektyvinio saugumo ir nacionalines PŠP sistemas, visos trys valstybės gali užpildyti savo gynybos pajėgumų spragas. Be to, JAV vyriausybės sprendimas imtis Europos saugumo užtikrinimo iniciatyvos numatė paramą ne tik savo rotacinėms pajėgoms, dislokuotoms Baltijos valstybėse, bet ir paramą Estijai, Latvijai ir Lietuvai tose srityse, kuriose jos stokojama. Ši programa atskleidžia bendrą problemą, planuojant NATO ir Baltijos valstybių gynybą, kai valstybės neturi tarpusavyje veikiančių mechanizmų, kurie leistų pasiekti visišką operacinius pajėgumus ir sukurti tinkamo lygio infrastruktūrą, kad būtų galima priimti sąjungininkių pajėgas Baltijos valstybėse. Be to, gali konkuruoti oro policijos misija, JAV rotacinės pajėgos, sustiprintos priešakinėmis kovinėmis grupėmis ir labai aukštos parengties jungtinėmis pajėgomis, siekiančiomis įvykdyti jiems keliamus reikalavimus, dėl išteklių, o tai gali labai paveikti Baltijos valstybių gynybos biudžetus ir pajėgumus, užtikrinant tinkamą PŠP lygį.

1 lentelė. PŠP teisiniai, finansiniai, planavimo ir įgyvendinimo Baltijos valstybėse aspektai

Šalis	Teisiniai	Finansiniai	Planavimo	Įgyvendinimo
Estija	Kadangi Baltijos valstybės palaiko glaudžius bendradarbiavimo ryšius ir dalijasi savo geriausia praktika, o taip pat naudoja standartizuotas NATO PŠP doktrinas, kiekviena iš šių valstybių turi gerai parengtą PŠP srities teisinę bazę.	Nuo 2012 m. savo gynybai skiria daugiau nei 2 % BVP, taigi jos PŠP pajėgumai yra labiau išvystyti.	PŠP planuojama pagal šalies gynybos strategiją ir NATO standartus, numatytus PŠP.	PŠP įgyvendinimo procesas yra standartizuotas ir atitinka NATO procedūras.
Latvija		Vėl pradėjo didinti gynybos biudžetą tik 2014 m., kurdama PŠP pajėgumus ir savarankiškos gynybos pajėgumus.		
Lietuva				

4. NATO saugumo užtikrinimo priemonių ir PŠP įtaka Baltijos valstybių gynybos pajėgumams

Šioje straipsnio dalyje apžvelgsime Velso ir Varšuvos viršūnių susitikimuose patvirtintas saugumo užtikrinimo priemones, kurias Baltijos valstybės buvo įpareigos vykdėti ir kuriomis remiantis didinamas sąjungininkių buvimas Baltijos valstybėse ir stiprinami jų pajėgumai. Taigi, tokios priemonės, kaip NATO oro policijos misijos stiprinimas Baltijos šalyse, JAV rotacinių pajėgų dislokavimas, labai aukštos parengties jungtinių pajėgų bei NATO pajėgų integracijos vieneto sukūrimas, išaugęs karinių pratybų skaičius regione – visa tai reikalauja sukurti PŠP sistemą. Dar svarbiau yra tai, kad šie veiksniai prisidės prie Baltijos valstybių gynybos sistemų ir pajėgumų stiprinimo.

4.1. Oro policijos misija Baltijos šalyse

2014 m. pradžioje NATO sustiprino savo buvimą, atsiųsdama naikintuvus į Lietuvą ir Estiją, kad galėtų stebėti oro erdvę virš Baltijos valstybių ir pasiųstų atitinkamą žinią Rusijai, kad NATO yra pasiruošusi ginti savo sąjungininkes rytiniame NATO sparne. Reaguojant į Rusijos inicijuotus naikintuvų skrydžius, buvo atsiųsti papildomi naikintuvai, kurie tapo patikimomis atgrasymo⁴⁰ pajėgomis, saugančiomis Baltijos valstybių oro erdvę. Tačiau ką reiškia Estijai, Latvijai ir Lietuvai priimti NATO orlaivius savo žemėje ir kaip tai atspinti jų gynybos strategijoje?

Pirmiausia, Baltijos valstybės neturi naikintuvų, o jų gynybos strategijos nenumato tokių pajėgumų dėl finansinių priežasčių ir dėl to, kad jų prioritetai siejami su sausumos kaip pagrindinių kovinių pajėgų plėtojimu. Dėl NATO Saugumo investicijų programos Baltijos valstybės gali vystyti infrastruktūrą, kad galėtų priimti ir išlaikyti sąjungininkų pajėgas. Šiaulių karinis aerodromas (Lietuvoje) ir Amario bazė (Estijoje) jau dabar gali suteikti visą reikalingą paramą sėkmingam oro policijos misijos vykdymui, o Latvija, pasinaudodama NATO bendruoju finansavimu, kuria Lielvards karinę oro bazę ir artimiausioje ateityje bandys pasiekti visišką operacinį pajėgumą, kad oro policijos misija rotaciniu pagrindu galėtų būti vykdoma visose trijose Baltijos valstybėse⁴¹. Oro policijos misija yra akivaizdus sąjungininkų solidarumo ir atsidavimo įrodymas, leidžiantis Baltijos valstybėms prisidėti savo resursais ir reikšmingai gerinti priimančiosios valstybės paramą šiai misijai⁴².

Prieš Rusijos agresijos Ukrainoje pradžią, visų Baltijos valstybių finansiniai išipareigojimai išlaikyti Baltijos oro policijos naikintuvus sudarė maždaug 1 mln. eurų. Šios misijos išplėtimas ir papildomų naikintuvų atsiuntimas, reaguojant į geopolitinę įtampą kaimyniniuose regionuose, pareikalavo būtinai padidinti finansavimą. Pavyzdžiui, 2015 m. Latvijos išlaidos sudarė apie 1,7 mln. eurų⁴³.

⁴⁰ SHAPE, „Enhanced NATO air policing patrols Baltic Airspace“, accessed December 2, 2016. <https://www.shape.nato.int/enhanced-nato-air-policing-patrols-baltic-airspace>.

⁴¹ Latvian Institute of International affairs, „The Baltic States’ air policing - a change of command and the future mission“, accessed December 3, 2016. <http://liia.lv/en/blogs/the-baltic-states-air-policing-a-change-of-command/>.

⁴² Ministry of Defence of the Republic of Estonia, „Joint communiqué of the Ministerial Committee“, accessed December 5, 2016. http://www.kaitseministeerium.ee/sites/default/files/sisulehed/balti_kaitsekoostoo/2010-12-17_jc_3b_defmin_tartu.pdf.

⁴³ Latvian Public Broadcasting English-language service, „Latvia to allocate €1.7m to airspace policing mission“, accessed, December 5, 2016. <http://www.lsm.lv/en/article/society/society/latvia-to-allocate-1.7m-to-airspace-policing-mission.a145539/>.

Pagal savo pobūdį ši patruliavimo misija yra visiškai gynybinė, kuri siunčia signalus Rusijai, kad NATO yra regione ir yra pasirengusi ginti Baltijos valstybes. Į šią misiją įeina ir naikintuvus prižiūrinčių sausumos aptarnavimo dalinių rengimas, ir PŠP pajėgumų vystymas, gerinant skubų atsargų priėmimą ir tiekimą, kas yra nepaprastai svarbus aspektas Baltijos valstybių gynybos strategijai. 2015 m. rugsėjo mėn., remiantis NATO vertinimu po pirmųjų trijų patruliavimo mėnesių, NATO nusprendė sumažinti naikintuvų skaičių nuo 16 iki 8⁴⁴, paaiškęs, kad Rusijos karinių naikintuvų aktyvumas vidutiniškas, palyginti su 2014 m. 400 skrydžių. Žiūrint iš Baltijos valstybių perspektyvos, šios šalys norėtų, kad netgi daugiau naikintuvų būtų dislokuota jų žemėje, kadangi Rusija lengvai galėtų įgyti pranašumą ore erdvėje virš Baltijos valstybių. Oro policijos misija Baltijos valstybėse reiškia šių šalių oro pajėgų gynybos pajėgumų plėtimą, kadangi jų oro pajėgose yra vos keletas sraigtasparnių ir mokomųjų reaktyvinių orlaivių. Estija, Latvija ir Lietuva gali prisidėti prie savo oro gynybos, suteikdamos NATO sąjungininkėms PŠP ir padengdamos išlaidas, reikalingas naikintuvų dalinių dislokavimui. Taip, įgyvendindamos PŠP, Baltijos valstybės gali užpildyti savo gynybos pajėgumų spragas.

4.2. Operacija „Atlanto ryžtas“

Pirmoji šalis, reagavusi į Rusijos veiksmus prieš Ukrainą ir panaudojusi karines priemones, buvo JAV, kai nuo 2014 m. balandžio mėn. JAV karinės pajėgos Europoje panaudojo savo kariuomenės sausumos pajėgas, dislokuodamos kuopos dydžio rotacinius dalinius visose Baltijos valstybėse. Karinių pajėgų dislokavimas Baltijos valstybėse, vykdamt operaciją „Atlanto ryžtas“, pademonstravo JAV įsipareigojimą NATO sąjungininkių saugumui⁴⁵. Saugumo iššūkiai ir Baltijos valstybių reikalavimai dislokuoti karines pajėgas šiose šalyse parodė JAV, kad būtina grąžinti į Europą sunkiąją kovinę techniką.

Panašiai kaip ir oro policija Baltijos šalyse, JAV dislokavo tokius karinius pajėgumus, kurių Baltijos valstybės neturi ir negali įsigyti, taip užpildydama pajėgumų spragą. Nepaisant pajėgumų dislokavimo, JAV vyriausybė patvirtino Europos saugumo užtikrinimo iniciatyvą, siekdama dar kartą patikinti sąjungininkes kaip NATO aljanso nares dėl JAV įsipareigojimo jų saugumui

⁴⁴ Martyn-Hemphill Richard, "NATO scales back Baltic Air Policing", accessed January 24, 2017. http://www.baltictimes.com/nato_scales_back_baltic_air_policing/.

⁴⁵ U.S. Army Europe. "Operation Atlantic Resolve fact sheet", accessed January 24, 2017. <http://www.eucom.mil/doc/35204/operation-atlantic-resolve-fact-sheet-april-15-2016>.

ir teritoriniam vientisumui⁴⁶. Ši programa buvo naudojama, siekiant padidinti JAV investicijas penkiose kategorijose: 1) buvimas, 2) mokymas ir pratybos, 3) infrastruktūra, 4) išankstinis įrangos išdėstymas ir 5) partnerystės pajėgumų kūrimas⁴⁷. Visos penkios kategorijos labiausiai paveikė PŠP pajėgumus, ypač infrastruktūros kūrimą ir išankstinį išdėstymą, kurie yra esminiai, priimančios pajėgas ir užtikrinant tinkamą atsaką krizės atveju. Panaudodamos šią finansinę priemonę, JAV iš dalies bando prisidėti vystant Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje nacionalinius PŠP pajėgumus, o gynybos biudžetuose numatoma pagerinti sąveikumą su nacionalinėmis ginkluotosiomis pajėgomis ir padidinti savarankiškos gynybos pajėgumus. Esant šalyse JAV rotacinėms pajėgoms, atliekančioms priešakinių pajėgų vaidmenį, Rusijai buvo pasiūsta atitinkama žinia, teigianti, kad jei ji sugalvotų pulti Baltijos valstybes, JAV nedelsiant imtųsi karinių veiksmų. Jeigu trumpalaikėje perspektyvoje atgrasymas gali išspręsti susidariusią situaciją, tai ilgalaikis JAV pajėgų buvimas gali pagerinti bendradarbiavimą tarp Baltijos valstybių, joms plėtojant savarankiškos gynybos ir PŠP pajėgumus. Baltijos valstybių gynybai, JAV rotacinių pajėgų buvimas reiškia aukštos kokybės pajėgumų sukūrimą, stiprina pajėgų sąveiką ir padeda pasiekti abipusį supratimą. Be tos naudos, kurią Baltijos valstybės gauna bendruose mokymuose, šalys dar išmoka, kaip geriau realiomis sąlygomis suteikti paramą realiems daliniams, dislokuotiems šalyje, ir panaudoja išmoktas pamokas, siekdamos pagerinti nacionalinių ginkluotųjų pajėgų išlaikymo sistemą.

4.3. Labai aukštos parengties jungtinės pajėgos (LAPJP)

Viena iš priemonių, padėjusių sustiprinti rytinį NATO sparną, buvo NATO viršūnių susitikime Velse priimtas nutarimas sudaryti Labai aukštos parengties jungtines pajėgas (LAPJP) ir NATO Pajėgų integravimo vienetą⁴⁸. Kaip numatyta Vyriausiosios jungtinių pajėgų Europoje vadovybės, LAPJP sudaro daugiatautė brigada, turinti apie 5000 karių⁴⁹. Kai LAPJP bus visiškai pasirengusios veikti, jas papildys dar 2 brigados (maždaug 6000–10000 karių), kurios sudarys greito pastiprinimo pajėgas. Rimtos krizės atveju, Estija, Latvija

⁴⁶ Samp Lisa, and Cancian Mark, "The European Reassurance Initiative", accessed January 24, 2017. <http://csis.org/publication/european-reassurance-initiative>.

⁴⁷ Samp Lisa, and Cancian Mark, "The European Reassurance Initiative", accessed January 24, 2017. <http://csis.org/publication/european-reassurance-initiative>.

⁴⁸ NATO, "NATO's Readiness Action plan", accessed January 24, 2017. http://shape.nato.int/resources/3/images/2015/misc/20150508_factsheet-rap-en.pdf.

⁴⁹ SHAPE, "NATO Response Force Fact Sheet", accessed December 9, 2016. <http://www.shape.nato.int/page349011837>.

ir Lietuva turėtų priimti iki 15000 karių ir užtikrinti, kad būtų visi įrenginiai, reikalingi dislokuoti ir išlaikyti pajėgas. Lyginant ginkluotųjų pajėgų skaičių visose Baltijos valstybėse taikos metu, Estija turi 3250, Latvija – 5310, o Lietuva – 9100 karių, t. y. bendrai paėmus, visose Baltijos valstybėse yra apie 17660 karių⁵⁰, kas yra beveik tiek pat, kiek ir NATO pajėgos, kurias reikės priimti. Netgi jei NATO dislokuotų tik pirmąją LAPJP dalį, atvykstančioms pajėgoms dabar esančią infrastruktūrą šios šalys turės plėsti. Be to, verta prisiminti PŠP apibrėžimą, kur į paramą įeina ir karinis personalas, dirbantis kartu su civiliais. Taikos metu beveik visos pagrindinės infrastruktūros (jei nėra karinės arba pagal valstybės įstatymus nenumatyta kitaip), kaip antai, oro uostai, jūrų uostai arba geležinkeliai, yra naudojami civilių verslininkų kartu su valstybe.

Šiuo metu LAPJP Baltijos valstybėms reiškia NATO įsipareigojimą ginti jų suverenitetą ir teritorinį vientisumą. Kaip priimančiosios šalys, Estija, Latvija ir Lietuva turi dėti besąlygiškas pastangas ir skirti resursus iš savo gynybos biudžetų, siekdamos išplėsti priimančiosios šalies pajėgumus, kad per trumpą laiką būtų pasirengta priimti LAPJP. Iš esmės, LAPJP yra kovinės pajėgos, kurios krizės metu turėtų sustiprinti nacionalines ginkluotąsias pajėgas atitinkamai oro, sausumos, jūrų daliniais ir specialiųjų operacijų pajėgomis (SOP; angl. SOF). Norėdamos priimti skirtingus komponentus, sudarančius LAPJP, valstybės turi užtikrinti sklandžią PŠP sausumos, oro, jūrų ir specialiųjų operacijų pajėgoms, tokiu būdu sutrumpinant pajėgų dislokavimo trukmę. Žvelgiant iš PŠP perspektyvos, LAPJP yra kovinis vienetas, kurio priėmimas yra tam tikras iššūkis, nors šalies gynybai jis suteikia vertingą paramą.

4.4. NATO Pajėgų integravimo vienetas (NPIV)

Paprašius Rytų Europos sąjungininkėms, NATO karinis komitetas rekomendavo kartu su LAPJP sukurti jų teritorijose NPIV (angl. NFIU)⁵¹. NPIV buvo keliami du pagrindiniai tikslai: pirmiausia, tęsti integracijos procesą su palyginti naujomis valstybėmis narėmis, rengiant karines pratybas, ir, antra, padėti priimančiajai šaliai priimti savo šalyse NATO pajėgas, tokias kaip, pavyzdžiui, LAPJP. Pagal NATO, šios priemonės padėtų pasiekti jau seniai vykdomą misiją, kad jos narės tinkamai sąveikautų. Iš esmės, ši ir kitos papildan-

⁵⁰ Szymański Piotr, "The Baltic States' Territorial Defence Forces in the Face of Hybrid warfare threats", accessed January 24, 2017. <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2015-03-20/baltic-states-territorial-defence-forces-face-hybrid-threats>.

⁵¹ Allied Joint Force Command Brunsum, "NATO Force Integration units – Concept to Realization", accessed December 10, 2016. <https://jfcbs.nato.int/page7715057/nato-force-integration-units-concept-to-realisation>.

čios iniciatyvos yra įgyvendinamos, siekiant užtikrinti saugumą silpnesnėms ir labiau pažeidžiamoms NATO narėms, o taip pat sustiprinti NATO pajėgumus šiame regione⁵².

Nuo pat įstojimo į NATO Baltijos valstybių gynybos strategijose buvo numatyta PŠP kaip vienas iš jų gynybos ramsčių, kur NPIV sukūrimas šiose šalyse turėjo iš esmės pakeisti požiūrį į PŠP pajėgumus. Žinoma, norėdamos sukurti NPIV, priimančiosios šalys turėjo investuoti lėšas, kad būtų parengtos darbo vietos, būtina įranga ir pagal NATO Pagrindinės paramos susitarimą būtų užtikrinta parama šioje struktūroje realiomis sąlygomis tarnaujantiems kariams. Tačiau investicijos, reikalingos sukurti NPIV Baltijos valstybėse, yra vertos pastangų, kai įgyjama ypatinga PŠP patirtis, nes neskaičiuojant strateginio lygmens Baltijos valstybių energetinio saugumo centrų, tai yra pirmoji operacinė NATO struktūra.

NPIV sukūrimas Baltijos valstybėse 2015 m. turėjo didelę įtaką Baltijos valstybėms labiau integruojantis į bendrąją NATO saugumo sistemą. NPIV leidžia pagerinti bendradarbiavimą tarp Estijos, Latvijos ir Lietuvos, keičiantis informacija, suteikiant paramą atvykstančioms sąjungininkių pajėgoms, užtikrinant laisvą judėjimą Baltijos valstybėse. Kadangi NPIV yra laikomas NATO struktūros dalimi, jis nėra tiesiogiai susijęs su nacionalinių gynybos pajėgumų plėtote, bet yra tik PŠP informacijos pasikeitimo vienetas šalyje, priimančioje LAPJP. Sukūrus NPIV, visos trys valstybės turėjo peržiūrėti savo PŠP, siekdamos integruoti šį NATO vienetą į savo nacionalines gynybos sistemas, taip per PŠP stiprindamos ir plėtodamos šalies gynybą.

4.5. Karinės pratybos

Nuo 2014 m. karinių pratybų skaičius ir mastas abiejose pusėse – NATO ir Rusijoje – labai išaugo. Pagal NATO, dabartinė pratybų su Baltijos šalių sąjungininkėmis programa leidžia įgyvendinti Rusijos atgrasymo politiką ir pagerinti sąveikumą su Baltijos valstybių kariuomenėmis. Atsakydama į NATO veiksmus, Rusija rengia prie pat Baltijos valstybių sienų reguliarias pratybas, kuriose dalyvauja didelis karių skaičius. Tokios karinės pratybos kelia labai didelį susirūpinimą Baltijos valstybėms, nes jų pasekmės nėra prognozuojamos. Todėl Estijos, Latvijos ir Lietuvos karinės pratybos – ir jungtinės, ir atskirai su NATO bei JAV rotacinėmis pajėgomis – gerina šalių savarankiškos gynybos

⁵² STRATFOR, "NATO improves Readiness in Eastern Europe", accessed December 10, 2016. <https://www.stratfor.com/image/nato-improves-readiness-eastern-europe>.

pajėgumus ir suteikia patirties PŠP srityje. Bendradarbiaujant Baltijos valstybėms, nuo 2009 m. vyksta pratybos „Baltijos šeimininkas“, kurių tikslas yra parengti gynybos sektorių kartu su valstybės civilinėmis institucijomis, kad priimant sąjungininkų karius ir humanitarinę paramą, galima būtų suteikti PŠP⁵³. Tai unikalios pratybos, per kurias visos trys valstybės gali pasitikrinti savo PŠP pajėgumus ir pagerinti tarnybų ir agentūrų koordinavimą, o taip pat strateginiu lygmeniu suderinti paramos teikimą tarp Estijos, Latvijos ir Lietuvos tam, kad būtų pasirengta užtikrinti laisvą sąjungininkų pajėgų judėjimą. Be bendradarbiavimo PŠP srityje, toks karinių pratybų intensyvumas padeda užmegzti glaudų tarpusavio ryšį tarp NATO karių, kas vėliau leidžia daugiataučiams daliniams veikti suderintai. Karinės pratybos Baltijos valstybėse taikos metu parodo Estijos, Latvijos ir Lietuvos ryžtą ginti ir išlaikyti savo teritorinį vientisumą ir suverenitetą, o Rusijai nusprendus pulti, jos pasiekti laimėjimai toli gražu nebus didesni už patirtus nuostolius.

Išvados

Šio straipsnio tikslas buvo aptarti PŠP vaidmenį, formuojant ir stiprinant Estijos, Latvijos ir Lietuvos savarankiškos gynybos pajėgumus. Atsižvelgiant į Baltijos valstybių logistikos, infrastruktūros civilių ir karių bendradarbiavimą, PŠP sistema yra mechanizmas, įgalinantis sustiprinti nacionalines ginkluotąsias pajėgas. Karinė logistika padeda užtikrinti fizinį sąjungininkų pajėgų priėmimą ir jų buvimą. Nepaisant to, nedidelės Baltijos valstybių kariuomenės gali susidurti su iššūkiu, susijusiu su nepakankamais žmonių resursais, užtikrinant logistinę paramą atvykstančioms pajėgoms, tokioms kaip NATO daugiatautės kovinės grupės, ir taip pat tenkinant nacionalinių ginkluotųjų pajėgų poreikius. NATO karių priėmimas ir integravimas leis patikrinti Baltijos valstybių karinės logistikos sistemų lankstumą ir tvirtumą.

Reikiamos infrastruktūros, leidžiančios priimti sąjungininkų karius, sukūrimas yra dar vienas iššūkis. Tinkamai įrengtos kareivinės, angariai, sausumos ryšių linijos, poligonai ir kiti kariniai įrenginiai užtikrintų sėkmingą pajėgų dislokavimą. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad iki 2014 m. Lietuvos ir Latvijos gynybos biudžetai buvo nepakankami, sąjungininkų pajėgų, tokių kaip, pavyzdžiui, NATO kovinės grupės, priėmimas, gali būti neviseišškai sėkmingas dėl reikalingos infrastruktūros trūkumo.

⁵³ STRATFOR, “NATO improves Readiness in Eastern Europe”, accessed December 10, 2016. <https://www.stratfor.com/image/nato-improves-readiness-eastern-europe>.

PŠP apibrėžime akcentuojamas civilių ir karių bendradarbiavimo vaidmuo, kur civilių valdoma infrastruktūra teikia reikšmingą paramą, priimant pajėgas. Kadangi Baltijos valstybių gynybos biudžetai nepakankami įsteigti specifinius karinius atvykimo punktus, tokius kaip jūrų uostai, geležinkeliai, keliai ar oro uostai, išskirtinai pajėgoms priimti, bendrų veiksmų tarp atitinkamų institucijų koordinavimas galėtų užtikrinti tinkamą PŠP lygį. Civilinės institucijos teikia paramą atliekant funkcijas, kurios nėra kasdienės ginkluotųjų pajėgų užduotys. Šiuo požiūriu civilių ir karių bendradarbiavimas yra trečiasis esminis PŠP aspektas po karinės logistikos ir infrastruktūros.

Sujungę visus aukščiau paminėtus PŠP aspektus, galime daryti išvadą, kad PŠP pajėgumų kūrimas, stiprinant nacionalines gynybos pajėgas, pasitelkiant NATO sąjungininkes, yra svarbus Baltijos valstybių gynybos darbotvarkės prioritetas. Be to, analizuodami Baltijos valstybių gynybos koncepcijas ir strategijas, o tai pat ir NATO saugumo užtikrinimo priemonės, galime reziumuoti, kad Baltijos valstybių gynybos strategijose yra du pagrindiniai ramsčiai: nacionaliniai gynybos pajėgumai – nacionalinių ginkluotųjų pajėgų vystymas, siekiant būti pasirengus apginti teritorinį vientisumą ir suverenitetą, ir priimančiosios šalies parama, daugiausia paremta NATO kolektyvinio saugumo sistema, kuri krizės ar karo atveju užtikrintų nacionalinių ginkluotųjų pajėgų sustiprinimą.

2016 m. lapkritis

Andžėj Pukšto*

Vytauto Didžiojo universitetas

Lietuvos ir Lenkijos santykiai: naujos darbotvarkės paieškos

Šio straipsnio tikslas yra išanalizuoti, kokios prielaidos yra sukurtos Lietuvos ir Lenkijos kultūriniam bendradarbiavimui, atskiriant tris dėmenis: dvišalį kultūrinį bendradarbiavimą, kultūrinę diplomaciją ir tautinių mažumų kultūrinę veiklą. Tokia atskirtis yra daroma sąmoningai, siekiant nustatyti Lietuvos ir Lenkijos santykį kaip subjekto ir objekto arba subjekto ir kito subjekto santykį tarp Lietuvos ir Lenkijos. Pirmuoju atveju, reikštų, kad Lietuva ir Lenkija yra viena kitos kultūrinės politikos objektas, antruoju, kad Lietuva ir Lenkija yra lygiavertės partnerės kultūrinio bendradarbiavimo srityje. Siekiant šio tikslo, būtina išanalizuoti ne tik dvišalę, bet ir nacionalinę teisinę bazę ir kultūrinę veiklą, nes kultūrinė diplomacija yra skirta vienkrypčiam valstybės poveikiui kitai valstybei, o kultūrinis bendradarbiavimas apibrėžia bendro tikslo įgyvendinimą kultūros srityje.

2015 metų rugpjūčio 6 dieną įvyko šeštojo Trečiosios Lenkijos Respublikos prezidento Andrzejaus Dudos inauguracija. Teisės ir teisingumo partijos atstovo pergalė prezidento rinkimuose buvo susieta su Jaroslavo Kaczynskio vadovaujamos partijos pergale parlamento rinkimuose. Visuomenės apklausos tik patvirtino šią sąsają: net 37 proc. piliečių norėtų, kad Lenkiją valdytų dešinieji, o ne senate ir seime dominuojanti centro „Piliečių platforma“¹. Politinės valdžios pasikeitimas Varšuvoje gali ir neturėti jokios teigiamos įtakos Lietuvos ir Lenkijos santykiams. Įtakingiausiuose Lenkijos savaitraščių *Polityka*, *W sieci*, *Newsweek* numeriuose, skirtuose pristatyti naujojo prezidento Andrzejaus Dudos politikos prioritetus, nė karto nebuvo paminėti santykiai su Lietuva. Pirmuosiuose interviu Duda taip pat neminėjo Lietuvos, o netrukus paaiškėjo, kad pirmiesiems savo vizitams prezidentas pasirinko Taliną, o ne Vilnių.

Vyraujančios politinės tendencijos leidžia daryti kelias prielaidas. Visų pirma, Lietuvą ir Lenkiją vienijančiu interesu išliks saugumo užtikrinimas, o intensyvaus bendradarbiavimo sritimi – saugumo ir gynybos. Tačiau nepai-

* Dr. Andžėj Pukšto – Vytauto Didžiojo universiteto Politologijos katedros vedėjas. Adresas korespondencijai: Gedimino g. 44-201, 44246 Kaunas, el. p. andzej.puksto@vdu.lt.

¹ Daugiau informacijos oficialiame 2015 metų Lenkijos parlamento rinkimų tinklapyje: <http://ewybory.eu/wybory-parlamentarne-2015/>.

sant to, kad kaimynės išliks Šaltojo karo su Rusija karėmis², būtina pabrėžti, kad Lenkijos elitas aukščiausiu prioritetu paskelbė Lenkijos suverenitetą³, kaip teisę spręsti, kas yra geriausia Lenkijos valstybei ir visuomenei. Iš to išplaukia, kad naujuose užsienio politikos prioritetuose Europos Sąjunga taps erdve ne įgalinančia įgyvendinti juos, bet ribojančia pasirinkimą ir alternatyvius užsienio politikos sprendimo būdus. Skeptiškumas dėl ES priimamų sprendimų, neskiriamas deramas ES dėmesys Ukrainos krizei, didins Lenkijos poreikį ieškoti sąjungininkų Centrinėje ir Rytų Europoje. Priimant regioninius sprendimus Varšuva ir Vilnius sugeba iškelti regioninius prioritetus aukščiau nacionalinių, tačiau dvišalių santykių kontekste pilnavertė strateginė partnerystė nebus atgaivinta tol, kol Lietuva neįgyvendins savo įsipareigojimų lenkų tautinei mažumai, įtvirtintų Lietuvos Respublikos ir Lenkijos Respublikos draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo sutartyje. Vadinas, Lietuvos ir Lenkijos santykiai vis dar niekur neveda⁴. Šiame kontekste būtina atkreipti dėmesį į tas sritis, kuriose Lietuva ir Lenkija gali bendradarbiauti, nepaisant politikų nesugebėjimo palaikyti dialogą.

Kultūrinis bendradarbiavimas leidžia pažinti kitą visuomenę ir susitapatinti su ja: neigiamus stereotipus ilgainiui pakeičia teigiami, mažėja *mes* ir *kiti* mąstymo apraiškos tiek vidaus, tiek užsienio politikoje konkrečios valstybės atžvilgiu. Dėl šios priežasties kultūrinis bendradarbiavimas buvo skatinamas SSRS ir JAV Šaltojo karo laikotarpiu, nes kultūrinė diplomatija, kultūriniai kontaktai ir bendradarbiavimas kultūros srityje buvo laikomi galimybe pažinti priešiškas visuomenes, mažinti įtampą, keisti abipusius neigiamus stereotipus ir panaudojant kultūrinius mainus pakreipti kitos valstybės vidaus politiką sau parankia linkme⁵. Lietuvos ir Lenkijos santykių kontekste kultūrinis bendradarbiavimas taip pat gali tapti viena alternatyvaus bendradarbiavimo sritimi, leidžiančia kurti strateginę partnerystę ne iš viršaus į apačią, o iš apačios į viršų.

Šio straipsnio tikslas yra išanalizuoti, kokios prielaidos sukurtos Lietuvos ir Lenkijos kultūriniam bendradarbiavimui, atskiriant tris dėmenis: dvišalį kultūrinį bendradarbiavimą, kultūrinę diplomatiją ir tautinių mažumų kultūrinę veiklą. Tokia atskirtis yra daroma sąmoningai, siekiant nustatyti Lietuvos

² Leonard, M., Popescu, N. A power audit of EU – Russia relations. European council on Foreign relations (ECFR), 2007, p. 2.

³ Kaczyński, J. Mamy prawo bronić naszej suwerenności. Šaltinis: <http://pis.org.pl/aktualnosci/mamy-prawo-bronic-naszej-suwerennosci>; žiūrėta: 2015 09 17.

⁴ Būtent taip apibūdino Lietuvos ir Lenkijos santykius tuo metu dar kandidatas į Lenkijos prezidentus Andrzejus Duda. Šaltinis: <http://kurierwilenski.lt/2015/05/29/polsko-litewskie-relacje-czeka-nowe-otwarcie/>; žiūrėta: 2015 06 02.

⁵ Richmond, Y. Cultural Exchange and the Cold War: Raising the Iron Curtain. University Park: Pennsylvania State University Press, 2003, p. 210–211.

ir Lenkijos santykį kaip subjekto ir objekto arba subjekto ir kito subjekto. Pirmuoju atveju reikštų, kad Lietuva ir Lenkija yra viena kitos kultūrinės politikos objektas, antruoju, kad Lietuva ir Lenkija yra lygiavertės partnerės kultūrinio bendradarbiavimo srityje. Siekiant šio tikslo būtina išanalizuoti ne tik dvišalę, bet ir nacionalinę teisinę bazę ir kultūrinę veiklą, nes kultūrinė diplomacija yra skirta vienkrypčiam valstybės poveikiui kitai valstybei, o kultūrinis bendradarbiavimas apibrėžia bendro tikslo įgyvendinimą kultūros srityje⁶. Taigi, nors kultūrinė diplomacija ir kultūrinis bendradarbiavimas yra glaudžiai susijusios sąvokos, jos negali būti vartojamos sinonimiškai: kultūrinė diplomacija yra vienos valstybės pastangos pristatyti savo kultūrą kitos valstybės visuomenei, o kultūrinis bendradarbiavimas apima bendras valstybių pastangas planuoti ir įgyvendinti kultūros projektus. Pagrindinis klausimas, į kurį siekiama atsakyti šiame straipsnyje, yra, ar Lietuva ir Lenkija bendradarbiauja kultūros srityje, ar yra viena kitos kultūrinės diplomatijos objektas. Dvišalis bendradarbiavimas suponuoja partnerystę ir lygiavertiškumą, o kultūrinė diplomacija nurodo sąmoningas valstybės pastangas paveikti kitos valstybės visuomenės nuomonę.

Kultūros politika yra viena sudėtingiausių viešosios politikos sričių, neturinti bendros sampratos⁷, tačiau apibendrintai ši politika apima politinių ir administracinių sprendimų priėmimą ir įgyvendinimą kultūros srityje (meninę ar kultūrinę vertę turinčių objektų kūryba, gamyba, pristatymas, platinimas ir išsaugojimas, švietimas, pramoginė veikla ir daugelis kitų procesų ir veiklų⁸, pavyzdžiui, kalba, tradicijos, papročiai, religija). Taip pat kultūros politika įtraukia ne valstybinės ar vietinės valdžios institucijas, bet ir kultūrines industrijas, mokymo įstaigas, individus ar jų grupes. Taigi, kultūros politika yra ir prioritetų nustatymas, ir finansavimas, ir identiteto formavimas, ir paveldo išsaugojimas⁹. Valstybės kultūros politika turi dvi dimensijas: orientaciją į vidaus veiklą ir orientaciją į išorės veiklą. Orientacija į išorės veiklą, arba užsienio kultūros politika, yra ne tik kultūrinės politikos, bet ir užsienio politikos sritis, kuri apima tiek tarptautinį bendradarbiavimą kultūros srityje (kultūros politika – pirmasis dėmuo), tiek kultūrinę diplomaciją (užsienio politika – antrasis dėmuo). Kodifikuota ir institucionalizuota valstybės kultūrinė politika yra būtina sėkmingo tarptautinio kultūrinio bendradarbiavimo ir efektyvios kul-

⁶ Daugiau informacijos apie kultūrinę diplomaciją ir kultūrinį bendradarbiavimą oficialiame Kultūrinės diplomatijos instituto tinklalapyje http://www.culturaldiplomacy.org/index.php?en_culturaldiplomacy.

⁷ What is Cultural Policy? A Dialogue for an Emerging Field, Princeton University, Center for Arts and Cultural Policy Studies Faculty and Student Affiliates, 1999. Šaltinis: <https://www.princeton.edu/cultural-policy/dialogue.html>; žiūrėta: 2015 07 18.

⁸ Mulchany, K. V. Cultural policy: Definitions and Theoretical approaches, *The Journal of Arts Management, Law, and Society*, Vol. 35, Is. 4, p. 319-330, 2006, p. 321.

⁹ Lewis, J., Miller, T. *Critical Cultural Policy Studies: A Reader*, Oxford: Blackwell, 2003, p. 2-4.

tūrinės diplomatijos sąlyga. Lietuvos ir Lenkijos dvišalių santykių kontekste nacionalinių kultūros politikų analizė parodo, kaip valstybės apibrėžia išorės kultūros politiką ir kokias priemones gali naudoti siekdamos ją įgyvendinti. Šiame kontekste didžiausias dėmesys yra skiriamas nacionalinės kultūrinės politikos modelio pažangai, išorės (užsienio) kultūrinės politikos apibrėžimui, įvertinimui, ar išorės politika yra skirta skatinti dvišalį bendradarbiavimą kultūros srityje ar tiesiog naudoti kultūrą kaip švelniosios galios instrumentą vienai prieš kitą.

Pirminiai Lietuvos ir Lenkijos kultūrinės politikos tikslai sutapo – teisinės bazės, leisiančios vykdyti kultūrinę veiklą ir užtikrinti raiškos laisvę demokratijos ir rinkos ekonomikos sąlygomis, kūrimas. Pokomunistinėse valstybėse šis tikslas buvo įgyvendinamas, siekiant kultūros politikos kompetenciją decentralizuoti: suteikti įgaliojimus šioje srityje veikti vietinės valdžios institucijoms. Taip pat buvo svarbu pritraukti visuomenės finansinę paramą kuriamoms ir esamoms kultūros institucijoms bei jų veiklai ir sukurti valstybinius kultūros finansavimo mechanizmus¹⁰. Šį procesą lydėjo kultūrinių institucijų privatizavimas – privačių asmenų ir nevyriausybinių organizacijų įtraukimas į kultūros sritį tapo įprasta visose meno ir kultūros srityse¹¹. Tokia pati tendencija vyravo ir Lenkijoje, ir Lietuvoje. Nepaisant to, reformų įgyvendinimas Lenkijoje buvo sėkmingesnis ir tai lėmė Lietuvos ir Lenkijos kultūros politikos raidos etapų nesutapimą.

Lenkija sukūrė nacionalinės kultūros politikos modelį, kuriame išorės kultūros politika pabrėžia kultūrinės diplomatijos vaidmenį, o ne tarptautinio bendradarbiavimo. 1993 metais buvo patvirtinti Lenkijos kultūros politikos principai. 1998 metais imta kurti nauja Lenkijos kultūrinės politikos programa, į kurios projektą pirmą kartą buvo įtrauktas toks prioritetas kaip Lenkijos kultūros sklaida užsienyje. Šis prioritetas tapo 1999 metais patvirtintos nacionalinės kultūros politikos tikslu, kurio įgyvendinimo funkcija buvo paskirta ne konkrečiai ministerijai, bet valstybei kaip institucijų visumai¹². Šis procesas žymėjo poslinkį autonomijos ir strateginio planavimo kultūros srityje visais lygmenimis¹³. Svarbiausias pasiekimas šiuo laikotarpiu buvo kultūros politikos įgyvendinimas ne tik ministerijų (kultūros ir nacionalinio paveldo ir užsienio reikalų), bet ir vietinės valdžios lygmeniu.

Ilgainiui buvo sukurta Nacionalinio kultūrinio vystymosi strategija

¹⁰ Ibidem, p. 2.

¹¹ Liutkus, V. Country Report: Lithuania // "Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe, 15th edition", Council of Europe/ERICarts, 2014, p. 2.

¹² Ociepa, B. Miekka siła i dyplomacja publiczna Polski, Scholar: Warszawa, 2013, p. 149.

¹³ Ilczuk, D., Novak, M., Pro Cultura Foundation, Culture and the Structural Funds in Poland, Paper, European Expert Network on Culture, 2012, p. 4–5.

2004–2013 m., pratęsta iki 2020 metų. Pagrindinė šios strategijos idėja buvo galimybės išnaudoti ES fondus, išsaugant kultūrinį paveldą ir kultūrinį Lenkijos identitetą. Šios strategijos tarpiniu užsienio kultūros politikos pasiekimų įvertinimu tapo Lenkijos pirmininkavimas ES Tarybai 2012 metais. Kultūrinė pirmininkavimo programa parodė, kad dabartinis Lenkijos užsienio kultūrinės politikos modelis pasižymi keliomis svarbiausiomis savybėmis: orientacija į Vakarų Europą, nutolimu nuo Rytų Europos; dvišalių projektų ir iniciatyvų pakeitimu ES institucijų projektai ir tiesioginio menininkų, jų tinklų, nevyriausybių organizacijų ar institucijų bendradarbiavimo dominavimu¹⁴. Kultūrinis bendradarbiavimas tapo ne tik valstybės, bet ir privačių asmenų ar jų sukurtų institucijų atsakomybės sritimi nuo finansavimo iki kultūrinės diplomatijos įgyvendinimo.

Lietuva tik praėjus beveik dešimtmečiui nuo tada, kai Lenkija 1993 metais patvirtino Kultūros politikos principus, apibrėžė poreikį kurti nacionalinę kultūros vystymo programą¹⁵, tačiau šis tikslas taip ir liko neįgyvendintas. 2001 metais buvo paskelbti Lietuvos kultūros politikos principai, kuriuose numatyta decentralizuoti ir demokratizuoti kultūros sritį, remiantis Europos tarnybos principais – demokratiško sprendimų priėmimo, skaidrumo, teisės viršenybės.

2010 metais kritiška padėtis kultūros srityje buvo įvertinta ir sukurtos Kultūros politikos kaitos gairės, kuriose buvo pripažinta, kad kultūros sritis išliko menkai decentralizuota, finansavimas šiai sričiai yra nepakankamas, o ir apskritai kultūra taip ir nebuvo laikoma strategine Lietuvos raidos kryptimi¹⁶. Taigi, būtina kultūros srities transformacija, paremta Europos Tarybos principais, pradėta įgyvendinti, kai Lietuva jau šešerius metus buvo ES nare. Demokratizacija, decentralizacijos ir finansinės autonomijos ir diversifikacijos procesai vis dar išlieka Lietuvos prioritetu Kultūros srityje. Lietuvos kultūrinės politikos modelis yra tik kuriamas ir tai lemia kokybinį atotrūkį nuo Lenkijos kultūros politikos modelio raidos ir kultūrinės diplomatijos įgyvendinimo galimybių.

Nuo 2009 metų kultūra Lenkijos užsienio politikoje yra traktuojama kaip švelniosios galios pagrindas¹⁷ – Lenkijos populiarinimo kryptyse iki 2015 metų ir Lenkijos užsienio politikos prioritetuose 2012–2016 m. yra įtvirtinta nuostata, kad Lenkų kultūros sklaida užsienyje ir kultūros diplomatija yra vienas iš svarbiausių būdų sustiprinti Lenkijos poziciją Europoje, skatinti turizmą

¹⁴ Ilczuk, D., Pro Cultura Foundation collaborators, Country report: Poland // “Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe, 15th edition”, Council of Europe/ERICarts, 2014, p. 9.

¹⁵ II, III principai. Lietuvos kultūros politikos principai, Nr. 542, Vilnius, 2001.

¹⁶ 1 gairė. Lietuvos kultūros politikos kaitos gairės, Nr. XI-977, Vilnius, 2010.

¹⁷ Ociepka, B. Opt. cit., p. 152.

ir netgi užsienio investicijas. Be to, dar 2013 metais patvirtinta prekės ženklo *Lenkija* komunikacijos taisyklės. Svarbiausias vaidmuo įgyvendinant Lenkijos kultūros politiką tenka Lenkijos institutams, kurių tikslas yra platinti žinias apie Lenkiją ir užtikrinti lenkų dalyvavimą tų šalių, kuriose gyvena, kultūros gyvenime. Būtent šiam tikslui pasiekti veiksmingiausia priemone yra laikoma bendri projektai su vietinėmis žinomomis kultūros institucijomis. Lenkija aktyviai siekia pakeisti tų valstybių, kuriose veikia Lenkijos institutas, visuomenių ir svarbių atskirų jos narių nuomonę į palankią Lenkijos įgyvendinamai vidaus ir užsienio politikai, mažinant neigiamus stereotipus ir formuojant grupes, išimtinai palankias Lenkijai: „formuojamos būsimų sąjungininkų – Lenkijos pažinimo, polonistikos, slavistikos fakultetų ir Vidurio Europos studijų darbuotojų ir studentų – gretos garsinant lenkų laimėjimus.“¹⁸ Taigi, Lenkija aktyviai populiarina savo kultūrą ir tuo pačiu metu siekia sukurti sistemingą, palankų valstybės įvaizdį tarptautinėje erdvėje. Lenkijos kultūrinė diplomatija ir kultūrinis politikos modelis akivaizdžiai lenkia lietuviškąjį.

Lietuva tik 2010 metais ėmė formuoti kultūros sklaidos užsienyje, tarptautinio bendradarbiavimo kultūros srityje programas bei ES Struktūrinių fondų paramos perspektyvą¹⁹. Lietuvos užsienio kultūros politika yra grindžiama dvišalių kultūrinių susitarimų ir programų įgyvendinimu, tačiau pirmininkavimas ES Tarybai 2013 metais paskatino orientuotis į kultūrinio identiteto išsaugojimą ir jo reprezentavimą Europinėje erdvėje, neapsiribojant Šiaurės Europa²⁰. Pasiūšimas pirmininkauti Kultūros programos įgyvendinimui paskatino Tarptautinio kultūros programų centro (K-operator) sukūrimą 2008 metais. Taigi, Lietuvos kultūros politika vis dar nukreipta į valstybės vidų, siekiant populiarinti Lietuvos kultūrą tarp lietuvių, gyvenančių Lietuvoje ir užsienyje²¹: meno kūrybos ir kultūrinių industrijų stoka išlieka daug didesne problema nei minimalus tarptautinis kultūrinis bendradarbiavimas nacionaliniu lygmeniu. Lietuvos kultūros politika yra nukreipta, visų pirma, į paveldo išsaugojimą, kultūrinio identiteto ribų nustatymą ir įtvirtinimą. Geriausias šio prioriteto įgyvendinimo pavyzdys yra Lietuvos kultūros instituto įsteigimas 2009 metais.

Apibendrinant Lietuvos ir Lenkijos kultūros politiką galima daryti kelias išvadas. Visų pirma, Lenkija sukūrė kompleksinį kultūros politikos modelį, o Lietuva modelį dar tik kuria. Antra, Lenkijos modelyje yra aiškiai

¹⁸ Lenkų insitutas Vilniuje. Šaltinis: www.lenkukultura.lt.

¹⁹ 10, 11 gairės. Lietuvos kultūros politikos kaitos gairės, Nr. XI-977, Vilnius, 2010.

²⁰ Liutkus, V. Country Report: Lithuania // “Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe, 15th edition”, Council of Europe/ERICarts, 2014, p. 11–12.

²¹ Tikslai ir programos. Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos 2015–2017 metų strateginis veiklos planas, Nr. IV-37, Vilnius, 2015.

suformuoti vidaus ir išorės / užsienio kultūros politikos prioritetai ir tikslai. Lietuvos išorės kultūros politika yra kuriama *ad hoc*. Trečia, Lenkijos kultūrinės politikos modelis pabrėžia išorės dimensiją, Lietuvos kultūrinė politika yra orientuota į valstybės vidų. Ketvirta, Lenkijos vidaus kultūros politika yra priskiriama individų veiklos sričiai, išorės politika – valstybės institucijų. Lietuvoje valstybės institucijos daugiau veikia vidaus politikos srityje, tačiau dominuojantis vaidmuo tiek vidaus, tiek išorės politikoje tenka individams ar jų grupėms, nevyriausybinėms organizacijoms. Penkta, išorės kultūros politikoje Lenkija skatina kultūrinę diplomatiją, o ne kultūrinį bendradarbiavimą. Lietuva užsienio kultūros politikoje pabrėžia tarptautinio bendradarbiavimo naudą, o kultūrinė diplomatija nėra laikoma prioritetine ar strategine veiklos sritimi nei kultūros, nei užsienio politikoje. Taigi, Lenkija kultūros srityje kitų valstybių atžvilgiu propaguoja subjekto ir objekto santykį, o Lietuva ribotai skatina dviejų subjektų santykį. Pažangesnės Lenkijos užsienio kultūros politikos modelis atsispindi Lietuvos ir Lenkijos dvišalio bendradarbiavimo kultūros srityje teisiniame reglamentavime.

Lietuvos ir Lenkijos sutartis dėl draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo įtvirtino labai ribotą kultūros, kultūrinės raidos ir bendradarbiavimo interpretaciją. Nacionalinės kultūros stiprinimas ir jos plėtra buvo tiesiogiai susieta su nacionaliniu Lenkijos ir Lietuvos saugumu ir atsparumu išorės grėsmėms nestabilioje pilkojoje saugumo zonoje iki narystės NATO. Šis kaimynių požiūris lėmė maksimaliai ribotą kultūrinį bendradarbiavimą, todėl dvišalių santykių kontekste buvo pabrėžiama saugumo, gynybos ir ekonominio bendradarbiavimo darbotvarkė. Be to, tautinės mažumos buvo laikomos objektu, kurį reikia saugoti nuo kaimyninės valstybės vidaus politikos net ir kultūros srityje²². Kultūrine ir kalbine tautinių mažumų integracija į šias visuomenes buvo siekiama sukurti homogeniškos, vieningos valstybės įvaizdį, nes politinis stabilumas ir ekonominis vystymasis garantavo valstybingumo įtvirtinimą.

1996 metais Lietuva ir Lenkija pasirašė teritorinės sienos sutartį, kuri užbaigė konfliktišką Lietuvos ir Lenkijos santykių periodą. Didžiausią įtaką tam turėjo Lenkijos stojimo į NATO procesas: Lenkija neabejotinai turėjo tapti NATO nare per artimiausius kelerius metus, o Lietuvai NATO jokių konkrečių įsipareigojimų nebuvo įvardijusi. Taigi, Lenkijos narystė NATO ne tik buvo tiesiogiai susijusi su Lietuvos nacionaliniu saugumu dėl priklausymo vienam saugumo kompleksui, bet ir dėl potencialios Lenkijos kaip NATO na-

²² *Draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo sutartis*, Valstybės žinios, 1994-12-16, Nr. 97-1907, Vilnius, 1994. Str. 13–17.

rės palaikymo Lietuvos narystei ir dėl pagalbos pasirengti atitikti šios narystės keliamus reikalavimus²³. Dėl šios priežasties po teritorinių sienų įtvirtinimo sutarties pasirašymo Lietuvos Prezidentas Algirdas Brazauskas ir Lenkijos Prezidentas Aleksandras Kvašneuskis pasirašė bendrą deklaraciją, kurioje teigiama, kad Lietuva ir Lenkija remia „vieną kitą integracijos į Europos Sąjungą, Vakarų Europos sąjungą ir NATO procesuose“, taip pat siekia „suintensyvinti bendradarbiavimą visose srityse, ypač užsienio ir saugumo politikos, gynybos, ekonomikos, prekybos, transporto ir komunikacijų, infrastruktūros, kultūros ir švietimo“²⁴. Taigi, bandymas sukurti universalų teisinį pagrindą dvišaliam kultūriniam Vilniaus ir Varšuvos bendradarbiavimui buvo siekis užsitikrinti nacionalinį saugumą ir tapti NATO narėmis.

Iki 1998 metų Lietuva ir Lenkija neteikė didelės reikšmės bendradarbiavimo kultūros srityje skatinimui nacionaliniu lygmeniu. Draugiškų santykių ir geros kaimynystės sutartyje nebuvo pabrėžiama būtinybė skatinti kultūrinį bendradarbiavimą, kuris leistų pažinti kitos valstybės kultūrą ir taip gilinti tarpusavio supratimą. Sutarties, kaip ir 1993 metų prezidentų deklaracijos, tekstas suteikė prielaidas tik kultūrinės diplomatijos viena kitos atžvilgiu plėtojimui: kultūros populiarinimo institucijų steigimas, galimybės mokytis kaimyninės valstybės kalbą, skatinti lituanistines ir polonistines studijas²⁵. Taigi, teisinis Lietuvos ir Lenkijos bendradarbiavimo pagrindas nebuvo paskata efektyviam kultūriniam bendradarbiavimui, kurio tikslas yra skatinti taiką, tarpusavio supratimą ir praturtinti bendradarbiaujančių šalių kultūrą²⁶. Reglamentuotas bendradarbiavimas kultūros srityje buvo traktuojamas kaip legitimus būdas vystyti kultūrinę diplomatiją – sukurti prielaidas įgyvendinti nacionalinius tikslus, pakeitus kitos valstybės viešąją nuomonę²⁷. Dėl šių nuostatų atsirado Lenkijos institutas Vilniuje 1995 metais ir veikia iki šiol.

Plačiai taikomos Vidurio ir Rytų Europoje Geros kaimynystės ir draugiškų santykių sutartys kultūrinį bendradarbiavimą apibrėžė kaip abipusį bendro ir nacionalinio kultūrinio paveldo išsaugojimą, tačiau nebuvo orientuotos į bendrų kultūrinių projektų įgyvendinimą dėl didelių vidinių reformų būti-

²³ Sirutavičius, V. *Lithuanian-Polish Strategic Partnership: Genesis and Prospects. Lithuanian Political Science Yearbook, Issue 1, 2000*, p. 2–3.

²⁴ Lietuvos Respublikos Prezidento ir Lenkijos Respublikos Prezidento bendra deklaracija, Gdynia, 1996 09 16.

²⁵ *Draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo sutartis*, Valstybės žinios, 1994-12-16, Nr. 97-1907, Vilnius, 1994. Str. 20.

²⁶ Declaration of Principles of International Cultural Co-operation, General Conference of UNESCO, XIVth Session, Paris, 1966. Str. 4, 6.

²⁷ Schneider, C. P. *Culture Communicates: US Diplomacy That Works* // Melissen, J. (ed.) *The new Public Diplomacy: Soft Power in International relations*. Basingstoke: Palgrave Macmillian, 2005, p. 147.

nybės. Pažadas plėtoti bendradarbiavimą kultūros srityje imtas įgyvendinti tik po Lenkijos įstojimo į NATO. Vyriausybių sutartis dėl bendradarbiavimo kultūros, švietimo ir mokslo srityje buvo pasirašyta 1998 metais, tačiau nepaisant labai aptakaus sutarties teksto, skirto „geresniam abiejų valstybių piliečių tarpusavio supratimui“²⁸, ji buvo ratifikuota tik 2000 metais. Ribotas kultūrinio bendradarbiavimo reglamentavimas buvo nulemtas kultūrinės politikos modelio kūrimo tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje. Be visavertės nacionalinės kultūros programos ir jos įgyvendinimo nebuvo įmanoma plėtoti efektyvų kultūrinį bendradarbiavimą, tačiau kaip kitose dvišalio bendradarbiavimo srityse svarbiausią vaidmenį atliko kultūrinės politikos prioritetų ir tikslų sutapimas. Dėl šios priežasties devintasis dešimtmetis buvo skirtas Lietuvos ir Lenkijos vidaus politikos procesams – kultūriniam regionų vystymuisi, bet ne aktyviam kultūriniam bendradarbiavimui. Taigi, teisinis dvišalio kultūrinio bendradarbiavimo reglamentavimas yra ribotas ir neįpareigojantis, o Draugiškų santykių ir geros kaimynystės sutartytis pabrėžia ne kultūrinį bendradarbiavimą, bet kultūrinės diplomatijos įgyvendinimą.

Kultūrinis Lietuvos ir Lenkijos bendradarbiavimas yra ne nacionalinės programos, bet būtent regionų ir vietinės valdžios bei bendruomenių ar atskirų individų prioritetas dėl dviejų priežasčių: Lenkijos vidaus kultūros politika yra priskiriama individų veiklos sričiai, išorės politika tenka valstybės institucijų kompetencijai, bet kadangi išorės kultūros politikoje Lenkija skatina kultūrinę diplomatiją, bet ne kultūrinį bendradarbiavimą, o Lietuva užsienio kultūros politikoje pabrėžia tarptautinio bendradarbiavimo naudą, tačiau kultūros sritis Lietuvos atveju yra individų, o ne valstybės veiklos sritis, tai iš to išplaukia, kad dvišaliu valstybiniu lygmeniu kultūrinis Lietuvos ir Lenkijos bendradarbiavimas yra nerezultatyvus, o pati bendradarbiavimo iniciatyva ar jų įgyvendinimas tiesiogiai priklauso nuo asmeninių ar grupinių Lietuvos ir Lenkijos piliečių iniciatyvų. Puikiausias to įrodymas Jerzy Giedroyc dialogo ir bendradarbiavimo forumas ir Lenkijos ir Lietuvos draugystės ir bendradarbiavimo forumas, įkurtas 2012 metais, siejantis Lietuvos ir Lenkijos mokslininkus, politikos, kultūros, meno, žiniasklaidos atstovus, intelektualus, visuomeninių organizacijų atstovus, skatinant bendradarbiavimą meno, kultūros, mokslo, švietimo srityse, jaunimo mainus, istorinius ir visuomeninius debatus. Šie forumai, rodantys didžiausius kultūrinio bendradarbiavimo rezultatus, buvo visuomenės atstovų asmeninė iniciatyva – menininkų, mokslininkų, visuomenės veikėjų.

²⁸ Preambulė. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Lenkijos Respublikos Vyriausybės sutartis dėl bendradarbiavimo kultūros, švietimo ir mokslo srityje, Valstybės žinios, 2000-04-07, Nr. 29-809, Vilnius, 1998 12 17.

Lietuvos ir Lenkijos institucijų ribotą susidomėjimą kultūriniu bendradarbiavimu nacionaliniu lygmeniu rodo dėmesys tik paveldosaugos, profesinių, mokslinių, edukacinių mainų klausimams, pavyzdžiui, tarp Vavelio rūmų ir LDK valdovų rūmų, Lietuvos dailės muziejaus ir Nacionalinio muziejaus Varšuvoje. Tačiau Lietuvos ir Lenkijos jaunimo mainai, muziejininkų profesiniai mainai ar bibliotekų ir archyvų keitimasis medžiaga nėra pakankamas intensyvaus kultūrinio bendradarbiavimo rodiklis. Nacionaliniu lygmeniu didžiausiu pasiekimu yra laikoma tai, kad Lietuvos Seimo ir Lenkijos Senato sprendimai 2011-uosius paskelbti Nobelio literatūros premijos laureato Č. Milošo metais, minint 100-ąsias gimimo metines. Nepaisant to, renginiai vyko paraleliai Lietuvoje ir Lenkijoje, o bendrų projektų buvo įgyvendinta vos keletas²⁹. Taigi, nei kaimynystė, nei bendra tautų istorija nėra veiksnys, skatinantis efektyvų kultūrinį bendradarbiavimą valstybiniu lygmeniu, todėl kad Lietuva ir Lenkija orientuojasi į skirtingas kultūrinės veiklos erdves. Sėkmingiausiu ir bene vieninteliu regioninio Lietuvos ir Lenkijos kultūrinio bendradarbiavimo pavyzdžiu galima laikyti „Paribio“ fondo veiklą. Seiniuose įkurtas fondas ir centras „Paribys – menų, kultūrų, tautų“ yra lenkų nevyriausybinių privati organizacija, pradėjusi veikti dar 1990 metais. Nuo 2000 metų Kėdainių krašto muziejus ėmė dalyvauti fondo projektuose: „Stiklo karoliukų žaidimas“ ir „Paribio Atlantida – valstybių sienas kertantis kultūrinis kelias“. Taigi, bendradarbiavimas kultūros srityje nėra aktyvus, nepaisant bendros teritorinės sienos ir ilgametės dviejų tautų bendros istorijos.

Nepaisant Lietuvos ir Lenkijos priklausomybės Baltijos jūros regionui, Lietuva po nepriklausomybės atkūrimo didžiausią dėmesį skyrė bendradarbiavimui su Baltijos šalimis – Latvija ir Estija – ir Šiaurės Europos valstybėmis. Lietuva apibrėžia savo kultūrinį bendradarbiavimą dvišaliu formatu daug dažniau nei daugiašaliu dėl to, kad Lietuvos geografinė kultūrinio bendradarbiavimo kryptis yra Europos ekonominė erdvė, apimanti ne tik ES, bet ir Skandinavijos valstybes. Nuo 2012 metų Lietuva, Latvija ir Estija pradėjo kultūrinio bendradarbiavimo ir kultūrinės veiklos koordinavimo strateginį planavimą³⁰. Taigi, būtent Skandinavijos ir Baltijos šalys buvo ir išlieka Lietuvos užsienio kultūros politikos prioritetine sritimi – Šiaurės ministrų taryba³¹ ir *Ars Baltica*³² yra svarbiausia Lietuvos tarptautinio kultūrinio bendradarbiavimo erdvė. Svarbu paminėti ir tai, kad Lietuvos bendradarbiavimas per sieną kultūros srityje taip pat intensyviausiai plėtojamas su Skandinavijos ir Baltijos valsty-

²⁹ Tarptautinė programa „Milošo kelias“. Šaltinis: <http://www.llti.lt/failai/Miloso%20programa.pdf>.

³⁰ Tarpministerinės kultūrinio bendradarbiavimo programos 2012–2014; 2014–2016 m.

³¹ Šiaurės ministrų tarybos biuras Lietuvoje. Šaltinis: <http://www.norden.lt/projektai/8>.

³² *Ars Baltica*. Šaltinis: <http://www.ars-baltica.net/projects/projects.html>.

bėmis: Baltijos Euroregiono tinklas yra puikiausias tokio bendradarbiavimo pavyzdys, pradėtas dar 2006 metais. Taip pat Lenkija visada pabrėžė savo europinį identitetą, o nuo 2004 metų ėmė siekti būti tiltu tarp Vakarų ir Rytų Europos. Dėl šios priežasties Lenkijos užsienio kultūros politika ir kultūrinė diplomacija yra orientuota į ES branduolio valstybes (Vokietiją, Prancūziją ir Didžiąją Britaniją) ir ES Rytų partnerystės valstybes, teikiant ypatingą dėmesį Ukrainai.

Rengiamos parodos, bendri kūrybiniai projektai, kino filmų kūrimas, festivaliai ar kultūros dienos yra ne dvišalės Lietuvos ir Lenkijos darbotvarkės pasiekimai. Nacionaliniu lygmeniu Lenkija Lietuvos atžvilgiu įgyvendina kultūrinę diplomaciją, o kultūrinis bendradarbiavimas yra vietinės valdžios ir individų motyvacijos ir veiklos nuopelnas, pavyzdžiui, Gdanskos dienos Vilniuje, Vilniaus dienos Gdanske, Lietuvos kultūros dienos Krokuvoje. Netgi labiausiai prisidėję prie Lietuvos ir Lenkijos santykių puoselėjimo asmenys ar institucijos yra dažniau įvertinami Jerzy Giedroyco dialogo ir bendradarbiavimo forumo, o ne valstybinių Lietuvos ar Lenkijos institucijų.

Kultūrinė valstybės raida ir kultūrinės politikos kūrimas po Šaltojo karo pabaigos nei Lietuvai, nei Lenkijai nebuvo prioritetas. Devintasis dešimtmetis buvo skirtas valstybių politinei ir ekonominei transformacijai: demokratijos konsolidacija ir rinkos ekonomikos kūrimas tapo valstybių vidaus politikos varomąja jėga. Šie vidiniai procesai taip pat užtikrino galimybę įgyvendinti užsienio politikos tikslą – narystę ES ir NATO. Nacionalinis saugumas buvo pirminis valstybių nacionalinis interesas, lėmęs visų sričių raidą. Istorinė partitės reikalavo Lietuvos ir Lenkijos nesaugumą sumažinti šliejimusi prie JAV ir narystę tarptautiniuose demokratiškuose forumuose, kurie garantuoja visoms, net ir silpnoms valstybėms, lygiavertį balso teisę.

Didžiausią įtaką kultūrinei Lenkijos ir Lietuvos politikai iki 2004 metų turėjo šių valstybių priklausymas Europos Tarybai – tarptautiniam forumui, skirtam siekti didesnės jos narių vienybės, kad būtų apsaugoti ir įgyvendinti idealai ir principai, kurie yra bendras jų paveldas, ir skatinama jų ekonominė ir socialinė pažanga³³. Priklausymas Tarybai reikalavo decentralizuoti ir demokratizuoti visas nacionalinės politikos sritis, įskaitant ir kultūros politiką. Dabartinio nacionalinio kultūros modelio kūrimą ir jo tikslų įgyvendinimą labiausiai veikia Lietuvos ir Lenkijos narystė ES, nes ES teikia paramą kultūros projektams iš Struktūrinių fondų ar Sanglaudos programos lėšų.

Kultūrinis Lietuvos ir Lenkijos bendradarbiavimas yra ne nacionalinės programos, bet vietinės valdžios ir bendruomenių ar atskirų individų priorite-

³³ 1 straipsnis. Europos Tarybos tikslas. Europos Tarybos statutas, Londonas, 1949.

tas. Ši tendencija yra nepakankamai kultūrai skiriamo finansavimo ir strateginio planavimo rezultatas. Lenkija orientuojasi į kultūrinės diplomatijos teikiamą naudą ir sistemingą valstybės įvaizdžio kūrimą. Lietuva vis dar įgyvendina būtinas reformas kultūros srities administravimo, kultūrinių industrijų kūrimo, kultūros decentralizacijos ir kitose srityse.

Didžiausia kliūtis kultūriniam Lietuvos ir Lenkijos bendradarbiavimui yra skirtingi valstybių kultūrinės politikos raidos etapai, prioritetai ir geografinė kultūrinio bendradarbiavimo kryptis. Tenka pripažinti, kad Lietuvos sugebėjimą įgyvendinti kultūros diplomatiją ir palaikyti intensyvų kultūrinį bendradarbiavimą nacionaliniu lygmeniu lemia ir kompetentingų, tik šiai misijai sukurtų institucijų stygius. Lietuva ir Lenkija tik kuria sąlygas nacionalinių kultūros politikų, atitinkančių ES ir Europos Tarybos standartus, įgyvendinimui, todėl kultūrinis bendradarbiavimas nėra laikomas prioritetu, o sėkmingi kultūrinio Lietuvos ir Lenkijos bendradarbiavimo rezultatai yra veikiau išimtis, o ne taisyklė.

Lietuvos
Rytų
kaimynai

Virgilijus Pugačiauskas*

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Lietuvos įvaizdžiai Rusijos žiniasklaidoje po Krymo aneksijos

Rusijos konfrontacijos su Vakarais 2014–2016 m. laikotarpio vienas iš išskirtinių bruožų yra Rusijos propagandos suaktyvinimas tiek užsienyje, tiek pačioje Rusijoje. Lietuva, kurios santykių normalizacija su didžiąja kaimyne nebuvo užbaigta ir kuri atvirai parėmė Ukrainos poziciją, susilaukė papildomo Rusijos žiniasklaidos dėmesio, o tiksliau, joje sustiprėjo antilietuviškų nuotaikų kurstymas. Šiuo atveju pirmiausia mėginama bendrais bruožais apibūdinti, kaip masinės informavimo priemonės (televizija ir periodinė spauda) atliko socialinio konstrukto kūrėjų vaidmenį, ir išsiaiškinti Rusijos žiniasklaidoje pateikiamas Lietuvos kiekybines charakteristikas. Remiantis šia analize išskiriami trys dominuojantys negatyvūs Lietuvos įvaizdžiai – rusofobiška ir antirusiška, istorijos falsifikatorė, žlunganti ir neįtakinga. Šie įvaizdžiai nuosekliai ir kryptingai eksploatuojami Rusijos informacinėje erdvėje, beveik neegzistuojant alternatyviems šaltiniams, tapo neginčijama tiesa daugumai Rusijos piliečių. Tai suteikia Kremlui dideles manipuliacijos perspektyvas kuriant geopolitinio nestabilumo taktiką ir strategiją. Antra vertus, nederėtų pamiršti, kad Lietuvos negatyvus poveikslas padeda Rusijos visuomenei pateisinti Putino sukurtą politinę sistemą ir jos pranašumus prieš Vakarų pasaulį.

Įvadas

2014 m. Rusijoje prasidėjo antivakarietiško nuotaikų renesansas, kurį inspiravo Maidano revoliucija Ukrainoje. Lietuva, pademonstravusi ukrainiečiams solidarumą ir visokeriopą pagalbą, kokią gali tik pademonstruoti tokio potencialo valstybė, dar labiau sustiprino Rusijos aukščiausiuose sluoksniuose vyravusias negatyvias nuostatas – Lietuva tiesiogiai įvardijama kaip priešiško išorinio pasaulio sudedamoji dalis. Akivaizdu, kad Rusijos propagandos dinamika Maidano revoliucijos įvykių kontekste ėgavo naują, aiškią aktyvinimo kryptį. Rusijos valdžios kontroliuojamose masinėse informacijos priemonėse

* Prof. dr. Virgilijus Pugačiauskas – Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Politikos mokslų katedros profesorius. Adresas korespondencijai: Šilo g. 5A, 10322 Vilnius, tel. (8 5) 210 3582, el. p. virgilijus.pugaciauskas@lka.lt.

pagrindiniu propagandos taikiniu tapo ne tik Ukraina, bet ir valstybės, remiančios prasidėjusį demokratizacijos procesą¹.

Tarp Baltijos valstybių Lietuva aiškiai užėmė lyderės pozicijas, todėl Rusijos valdžios kontroliuojamose masinėse informacijos priemonėse susilaukė papildomo dėmesio. Šia kampanija siekiama visuomenės sąmonėje stiprinti kaimyninės šalies vaizdinius, neatitinkančius tikrovės, tiksliau sakant, verčiančius juos galvoti atitinkamomis kategorijomis atrenkant tuos sociopolitinio ir ekonominio gyvenimo realybės elementus, kurie yra svarbūs pačiai suasmenintai politinės valdžios sistemai egzistuoti ir jos tvarumui išlaikyti.

Jurijaus Levados analitinio centro sociologinės apklausos liudija, kad apie ketvirtadalį (apie 37 mln.) rusų mano, kad Lietuva yra antirusiška, rusofobiška ir priešiška šalis: 2014 m. Rusijos priešų („priešišškai nusiteikusių, nedraugiškų“) sąraše po JAV ir Ukrainos Lietuva užėmė trečiąją vietą (24 proc.), 2015 m. pasidalijo 3–4 vietas su Latvija (25 proc. apklaustųjų), 2016 m. taip manančių sumažėjo vos 1 proc., o į žemesnę vietą (5–6 su Latvija) nustūmė Turkija ir Lenkija².

Sėkmingai naujos propagandinės kampanijos užduotis realizuoti itin padeda ilgiau kaip du dešimtmečius Rusijos žiniasklaidos priemonėse naudojamą Lietuvos (kartu su kitomis Baltijos valstybėmis) kaip priešiškos valstybės įvaizdį. Nesutarimai dėl bendros praeities vertinimo ir sudėtingi dvišaliai Rusijos ir Baltijos šalių santykiai lėmė neigiamo požiūrio į Baltijos valstybes dominavimą Rusijos informacinėje erdvėje, o šalių santykiams aštrėjant, aktyvius Rusijos veiksmus tarptautinėje politikoje lydėjo ir didelio masto puolamosios propagandinės kampanijos, kurių, anot Nerijaus Maliukevičiaus, scenarijus ir veikimo būdus Kremlius Vladimiro Putino prezidentavimo metu pasiskolino iš sovietinių laikų³. Viktoro Denisenko tyrimas apie Baltijos valstybių įvaizdžius Rusijoje (remiantis periodine spauda) atskleidė, kad įvairių propagandinių technikų pagalba Baltijos valstybės apibūdinamos kaip fašistinės, nacistinės, antirusiškos ir rusofobiškos⁴.

¹ Spurga S. A., Maliukevičius N., *Russian Media Politics Before and After the Annexation of Crimea*. Fortress Russia: Political, Economic and Security Development in Russia Following the Annexation of Crimea and its Consequences for the Baltic States, *The Centre for East European Policy*, editor: Andis Kudors, Riga: University of Latvia Press, 2016, p. 49–70; Darczewska J., *The Anatomy of Russian Information Warfare. The Crimean Operation, a Case Study*, *Ośrodek Studiów Wschodnich, Point of View*, 2014, number 42, may 2014, 37 p.

² Союзники „враги” России, европейская интеграция, 2016, <http://www.levada.ru/2016/06/02/13400/>, 2016 08 10.

³ Vitkus G., *Diplomatinė aporija: tarptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 176; Maliukevičius N., *The Roots of Putin's Media Offensive in the Baltic States: Learning Lessons in Counter strategies*, <http://www.forum-ekonomiczne.pl/wp-content/uploads/2015/09/Chapter-4.pdf>, 2016 09 11ю.

⁴ Denisenko V., *Rusijos periodinės spaudos požiūris į Baltijos šalis geopolitinių pokyčių kontekste (1991–2009)*, daktaro disertacija, Vilnius, 2016, 252 p.

Savo ruožtu Rusijos politologai taip pat pripažino tokio reiškinio egzistavimą – Renaldo Simoniano nuomone „masinės informacinės priemonės didelei daliai (*značitelnoje*) Rusijos visuomenės suformavo neigiamą požiūrį į Baltijos valstybes“⁵. Taigi per kelis dešimtmečius realizuotų pastangų rezultatas yra toks, kad pirminė žinia apie Lietuvą dažniausiai turi akivaizdžią negatyvią informaciją, kuria disponuoja dažnas eilinis Rusijos pilietis.

Tai atsispindi Levados analitinio centro gyventojų sociologinėse apklausoje, kuriose matome tokius skaičius: 2005 m. 42 proc. rusų deklaravo negatyvų požiūrį į Lietuvą, tačiau 2013 m. taip manančių sumažėjo iki 17 proc.⁶ Taigi maksimumas pasiektas 2005 m., po to, kai Lietuva 2004 m. įstojo į NATO ir Europos Sąjungą, tačiau vėliau matome stabilią mažėjimo tendenciją. O palyginus 2013 ir 2014 m. sociologinius duomenis paaiškėjo, kad Maidano revoliucija Ukrainoje vėl pakeitė trajektoriją, t. y. padidino rusų, vertinančių Lietuvą kaip priešišką valstybę, skaičių iki 7 proc., o tai apie 10 mln. gyventojų.

Pagrindinis straipsnio tikslas yra apžvelgti Rusijos pagrindinėse masinėse informacijos priemonėse formuojamus Lietuvos įvaizdžius. Ieškant atsakymo į iškeltus klausimus pasirinkta tradicinė ir masiškiausia visuomeninės nuomonės formuotoja – televizija ir periodinė spauda.

1. Masinės informavimo priemonės socialinio konstrukto kūrėjai

Pirmiausia trumpai pasižiūrėkime, kaip klostėsi situacija Rusijos žiniasklaidoje pastarųjų metų geopolitinių pokyčių laikotarpiu. Kaip pastebi politologai, žiniasklaida patyrė naujų valdžios įvairiausio pobūdžio suvaržymų, o propaganda tapo itin naudojama plačiuose informacinio karo frontuose⁷. 2014–2016 m. nelaisvos spaudos statusas išliko stabilus – čia dominavo nacionalinis tonas, buvo tęsiama laisvos ir kritinės žurnalistikos naikinimo politika, o politikai ir provyriausybinių žiniasklaida mobilizavo visuomenę ir malšino

⁵ Симонян Р. Х. Образ стран Балтии в российских масс-медиа, Социологические исследования, 2004. № 6, с. 98–106, arba <http://www.isras.ru/files/File/Socis/2004-06/Simonyan.pdf>, 2016 08 11.

⁶ Внешнеполитические враги и друзья России, 2013, Назовите пять стран наиболее недружественно, враждебно настроенных по отношению к России, <http://www.levada.ru/2013/06/18/vneshnepoliticheskie-vragi-i-druzya-rossii/>, 2016 08 12.

⁷ Plačiau žr. Spurga ir Maliukevičius (1 išnaša), p. 49–54.

priešingą nuomonę⁸. Taigi Rusijos žiniasklaida, atlikdama visuomenės informavimo funkcijas, prioritetus akivaizdžiai sudėliojo pagal jau nusistovėjusią tradiciją – padėti Kremliui vykdomai naujai politinei taktikai ir strategijai. Kitaip sakant, ji siekė, kad skaitytojas ir žiūrovas mąstyti reikiama kryptimi, todėl dėliojo ir interpretavo sociopolitinę tikrovę pagal politinį užsakymą, o tai reiškė, kad Lietuvos negatyvus įvaizdis bus dar labiau sustiprintas. Pasižiūrėkime kaip tai buvo realizuota konkrečiai.

Pradėkime nuo televizijos. Rusijos informacinėje erdvėje akivaizdžiai dominuoja trys valstybiniai kanalai: *Rusija-1, NTV, 1 kanalas*. Juos nuolatos žiūri daugiamilijoninė auditorija – nuo 54 iki 82 proc. šalies. 2014 m. televizija užėmė pagrindinio informacijos šaltinio pozicijas potencialiai daugumai Rusijos gyventojų 90–94 proc. (nepriklausomai nuo jų asmens duomenų: gyvenamosios vietos, socialinio statuso, išsilavinimo lygio, amžiaus ir t. t.)⁹. Apie pusę šalies gyventojų informaciją gauna iš vieno šaltinio, būtent televizijos. Tiesa, nederėtų pamiršti, kad du trečdaliai gyventojų gyvena ne didžiuosiuose miestuose – čia gauti naujienas iš alternatyvių šaltinių galimybės yra ribotos. Nepriklausomų televizijos kanalų skaičius yra mažas (*Ren-TV, Dodž, Euro-news*), o auditorija 15–18 proc.

Tvirtas televizijos pozicijas papildomai sustiprina tai, kad šie kanalai transliuojami internetu, kurio auditorija palaipsniui didėja, be to, juos retransliuoja regioniniai kanalai, o jais pateikiamą informaciją spausdina laikraščiai. Centrinę televizijos kanalų vaidmuo reikšmingas ir dar dėl vienos priežasties – sociologinės apklausos duomenys liudija, kad 2014 – 60 proc., 2016 m. – 52 proc. apklaustųjų teigė pasitikintys gaunama informacija, o Ukrainos įvykių laikotarpiu šis skaičius išaugo papildomai 20 proc.¹⁰ Taigi valstybei priklausančių ir kontroliuojamų informacijos priemonių, kaip socialinio konstrukto kūrėjų, vaidmenį Rusijoje didina itin didelis visuomenės pasitikėjimas ir itin ribotos alternatyvių šaltinių galimybės pateikti savo pozicijas.

Periodinė spauda informacinės sklaidos varžybose, remiantis sociolo-

⁸ 2014 m. laisvos spaudos reitingas buvo 81 iš 100 balų (0 balų vertinama visiškai laisva spauda), teisinės aplinkos atitinkamai – 24 iš 30 balų, politinės aplinkos – 32 iš 40 balų, ekonominės aplinkos – 24 iš 30 balų. 2015–2016 m. bendrasis reitingas pablogėjo iki 83, kiti vertinimai išliko stabilūs. Russia, <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2014/russia>, 2016 08 15; Russia, <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2015/russia>, 2016 09 15; Freedom House. Russia, Freedom of the Press 2016, <http://freedomhouse.org/report/freedom-press/2016/russia>, 2016 08 15.

⁹ Волков Д, Гончаров С., Российский медиа-ландшафт: телевидение, пресса, Интернет (2014) <http://www.levada.ru/2014/07/08/rossijskij-media-landshaft-televidenie-pressa-internet-3>, 2016 08 16.

¹⁰ Freedom House. Freedom in the World Russia <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2016/russia>, 2016 08 13; Пресс-выпуск №- 3098 ТВ, Интернет, газеты, радио: доверяй, но проверяй? <http://wciom.ru/index.php?id=236&uid=115679>; 2016 08 16; Волков Д., Родина вне критики, <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2016/03/18/634111-rodina-kritiki>, 2016 08 17.

giniais tyrimais, užima vos ketvirtą vietą praleisdama į priekį televiziją (skirtumas 3 kartai) ir šiek tiek nusileidžia tokiems šaltiniams, kaip kaimynai, giminės, draugai, ir internetiniams leidiniams. Tačiau sociologinių apklausų duomenys, galima manyti, neatspindi realios šio klasikinio šaltinio sklaidos svarbos, kadangi „artimos aplinkos“ žinios taip pat pateikiamos iš spaudos, o laikraščiai disponuoja internetinėmis versijomis. Taigi spauda kaip žinių šaltinis išlieka vienas iš svarbiausių, tačiau negalima paneigti, kad kasdienių spaudos skaitytojų skaičius nuolat mažėjo – nuo 39 proc. 2003 iki 2014 m. 28 proc.¹¹

Pasirinkta keletas periodinių leidinių remiantis tokiais kriterijais: pirma, spausdinami dideliais tiražais, antra, platinami visoje Rusijos teritorijoje. Kita vertus, tai leidiniai, turintys ilgametes nepertraukiamos leidybos tradicijas, nuolatinius skaitytojus ir gali būti priskirti prie politinių visuomeninių spaudos leidinių kategorijos. Taigi būtent *Argumenty ir fakty*, *Komsomolskaja Pravda*, *Izvestia* užima lyderio pozicijas, o ketvirtas laikraštis *Rosyjskaja gazeta* įtrauktas į sąrašą kaip Rusijos vyriausybei priklausiantis dienraštis, kuriame galima surasti, kaip teigiama, „visapusišką ir patikimą (*dostovernaja*) informaciją apie priimtus įstatymus, kurią savo komentaruose pateikia politikai“¹².

2. Įvaizdžių kiekybinės charakteristikos

Ieškodami tikslesnio atsakymo į klausimą, ar Lietuva iš tikrųjų yra Rusijos žiniasklaidos intensyvaus dėmesio zonoje, pradėsime nuo kiekybinių duomenų aptarimo. Šiuo atveju fiksuojami dviejų su puse metų laikotarpio pranešimai, kuriuose vartojami žodžiai: Lietuva, lietuvis (-iai), lietuviška, Vilnius, Baltijos valstybės (tik kai tekstuose šalys įvardijamos atskirai). Tradicija vertinti (dažniausiai antraštėse) Baltijos šalis kaip vieną regioną *Pribaltika*, galima sakyti, išlieka, tačiau akivaizdžiai dominuoja pranešimai apie atskiras šalis. Pavyzdžiui, 2014 m. *NTV* naujienų pranešimų antraštėse „*Pribaltika*“ minima vos 9 kartus, kai Lietuva tiesiogiai įvardijama 70 kartų, o 2016 m. per pusę metų *Rosyjskaja gazeta* atitinkamai 12–50. Štai didžiausią žiūrovų skaičių turinčioje 1 kanal televizijoje Lietuva minima įvairiuose politinių, socioekonominių, sporto, kultūros įvykių kontekstuose, neskaičiuojant pasikartojimų, 2014 m. – 27, 2015 m. – 50, 2016 m. iki birželio mėn. – 26 kartus. Išties skaičius neįspūdingas, tačiau statistinę padėtį pagerina *NTV* televizija, kurioje intensyviausiu laikotarpiu 2014 m. suskaičiuojame 221 žinutę, 2015 m. – 174, 2016 m.

¹¹ Žr. 8 išnašą.

¹² Наши издания. Российская Газета, <https://rg.ru/izdania/>, 2016 08 21.

per pirmuosius 6 mėnesius – 71. Informacijos srautas kito nuo 7 iki 28 kartų per mėnesį, be to, dažnai per dieną žinučių išaugdavo nuo 2 iki 5 kartų. Tačiau kalbant apie informacijos kiekius, tikslumo vardan, reikėtų atsižvelgti į tai, kiek yra žinučių, kurių pavadinime yra nuoroda į Lietuvą. Pavyzdžiui, 2014 m. minėtoje NTV televizijoje tik 70, t. y. beveik trečdalis visų žinučių, o 1 kanal visą tiriamąjį laikotarpį 54 iš 103.

Periodinės spaudos apie Lietuvą kiekybiniai parametrai yra panašūs kaip ir televizijos. Štai 2014 m. savaitraštyje *Argumenty i fakty* Lietuva minima 268 kartus, tačiau tiesiogiai tik 30, dienraštyje *Izvestia* atitinkamai 98 ir 9, o 2015 m. *Rosyjskaja gazeta* – 431 ir 87. Taigi šiuo atžvilgiu žiniasklaidos vartotojas gauna ne itin gausią informaciją, juolab kad potencialią daugumą televizijoje sudaro trumpi pranešimai žinių laidose ir tik keliolika atskirų reportažų, diskusinių laidų ar dokumentinių filmų. Nereikėtų pamiršti, kad į žiniasklaidos dienotvarkę Lietuva dažniausiai įtraukiama, kai čia fiksuojami įvykiai, susiję su Rusija.

Atsižvelgus į šiuos svarstymus galima konstatuoti, kad Rusijos piliečiams informacijos apie Lietuvą srautas nėra intensyvus, tačiau pakankamas suformuoti arba sustiprinti negatyvų Lietuvos įvaizdį, ypač turint omenyje tai, kad kalba eina apie ilgalaikį procesą. Kita vertus, nemaža dalis informacijos apima dažnai propagandos uždaviniams realizuoti nepalankias temas, kaip antai sporto ir kultūros, o tiksliau sakant, jos yra labiau orientuotos į neutralaus nei negatyvaus įvaizdžio formavimą.

Apie Lietuvą Rusijos televizijos ekranuose įvairi informacija, tačiau dominuoja tarptautinio, vidinio politinio ir socialinio-ekonominio gyvenimo problematika, o įvykiai susiję su Rusija dažniausiai interpretuojami negatyviai. Istorinė tematika įprastai nagrinėjama per šiandienos prizmę – Žaliojo tilto skulptūrų Vilniuje demontavimas, Antrojo pasaulinio karo veteranų situacija, o pagrindinės istorinės problemos – Lietuvos įstojimas ir išstojimas iš Sovietų Sąjungos – aktualizuojamos specialiuose diskusijų forumuose ir dokumentiniuose filmuose.

Periodinėje spaudoje situacija identiška. Štai *Rosyjskaja gazeta* puslapiuose 2015 m. pirmavo Lietuvos vidaus politinė ir socialinė-ekonominė problematika (neskaiciuojant sporto ir kultūros tematikos (85), po jos sekė Lietuvos įvardijimas kaip NATO ir ES (38) narės, JAV politikos šalininkės (52), taip pat nevengiama istorinės tematikos (27), Lietuvos Prezidentė minima 6 kartus. *Izvestia* skiria mažesnę dėmesį istorijai, nei *Rosyjskaja gazeta*, tačiau dėmesį sutelkia į Lietuvą pagrindinių Rusijos priešų NATO ir JAV kontekste. *Komsomolskaja pravda* labiau akcentuoja Lietuvos vidinio gyvenimo peripetijas.

Žvelgiant iš minėtos perspektyvos, Rusijos žiniasklaidoje dominuoja

toks Lietuvos įvaizdis: rusofobiška ir antirusiška, istorijos falsifikatorė, žlunganti ir neįtakinga.

3. Rusofobiškos ir antirusiškos Lietuvos įvaizdis

Rusijos televizijoje ir spaudoje antirusiškos ir rusofobiškos Lietuvos įvaizdis yra neabejotinai dominuojantis. Taip reaguojama į Rusijos valdžios politines nuostatas – užsienio reikalų ministro Sergejaus Lavrovo nuomone, Lietuva yra ne kas kita kaip „agresyviausias rusofobijos branduolys visame NATO aljanse“¹³. Šis įvaizdis formuojamas įvairiais sudėtiniais elementais, iš kurių išskirtume labiausiai praktikuojamus: Lietuva Ukrainos Maidano revoliucijos aktyviausia rėmėja, Lietuvos „išskirtinė“ pozicija ES sankcijų politikoje, Lietuva kaip placdarmas NATO karinėms pratyboms ir karinių dalinių dislokacijos vieta. Šiuos tris elementus jungia žiniasklaidos išskirtinis dėmesys Lietuvos Prezidentei Daliai Grybauskaitei kaip rusofobiškai lyderei (Latvijos ir Estijos lyderiai laikomi mažiau rusofobiški).

Lietuvos pastangos remti Ukrainos siekius visomis įmanomomis priemonėmis dažnai mirga žiniasklaidoje, o dėmesį patraukia šūkiai. Šiuo atveju išlaisvinama visa rašančiųjų vaizduotė, turinys perteikiamas emociškai, supaprastinti pranešimai eliminuoja menkiausią faktologinį objektyvumą¹⁴. Štai keletas kraštutinės propagandinės retorikos pagrindinių pavyzdžių: „*Prezidentė D. Grybauskaitė reikalauja iš sąjungininkų siųsti į Ukrainą tankus ir lėktuvus*“¹⁵, „*lietuvių ir lenkų samdiniai aktyviai dalyvauja karinėse operacijose Donbase, o jų buvimą prie Rusijos sienų bandoma įteisinti įkuriant Ukrainos, Lenkijos ir Lietuvos batalioną, vadovaujamą NATO*“¹⁶, „*Lietuviai apmoko ukrainiečius*

¹³ S. Lavrovo išskirtinis dėmesys Lietuvai: ką Kremlius tuo nori pasakyti? <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/s-lavrovo-isskirtinis-demesys-lietuvai-ka-kremlius-tuo-nori-pasakyti.d?id=71141522>, 2016 08 24; Lietuvos saugumo departamento įvardyta Rusijos diplomatų Lietuvoje vykdoma žvalgybinė veikla įvertinama, kaip Lietuvos „odiozinės rusofobijos pasireiškimas“. МИД РФ: Шпионаж в Литве - политический заказ и проявление русофобии, <https://rg.ru/2015/04/02/litva-site-anons.html>, 2016 08 24.

¹⁴ Киев и Вильнюс договорились о сотрудничестве в военно-технической сфере. Литва пообещала поставить Украине вооружение <http://www.ntv.ru/novosti/1266831>, 2016 08 24; Литва готова помочь Украине вести войну, <http://www.ntv.ru/novosti/1204396>; 2016 08 24; ООН проведет неформальную встречу по Украине <http://www.aif.ru/politics/world/1134783>, 2016 08 25; Украина получит танки США, <https://rg.ru/2014/11/26/orujie.html>, 2016 08 25.

¹⁵ НАТО рвется к Днепру, <https://rg.ru/2014/09/04/nato-site.html>, 2016 08 26.

¹⁶ КППРФ предлагает наказать страны, поставляющие оружие на Украину, <http://izvestia.ru/news/583884>, 2016 08 25.

*puolamųjų veiksmų taktikos*¹⁷. Pastarosios politinės propagandos iniciatorių mi galima laikyti Rusijos prezidentą Vladimirą Putiną, kuris susitikime su žiniasklaidos atstovais įvardijo, kad Maidano kovotojai ilgą laiką buvo ruošiami instruktorių specialiose bazėse Lietuvoje ir Lenkijoje¹⁸. Taigi žiniasklaida ne tik atspindi, bet dar labiau sustiprina ir sutirština Kremliaus politines nuostatas.

Lietuvos, kaip antirusiškos valstybės, įvaizdžiui kurti labiausiai išnaudojamas karinis aspektas – nuolatos į informacinę erdvę įterpiamos žinutės apie NATO ir JAV karinius planus apginti savo sąjungininkę (apie bendras karines pratybas, apie karinių dalinių dislokaciją ir t. t.)¹⁹. Taigi Lietuvos pastangos užsigerantuoti saugumą, remiantis sąjungininkų karine pagalba, vertinamos vienareikšmiškai kaip antirusiškas veiksmas. Ir šis mitas nėra naujas, jis turi susiformavusią tradiciją nuo pat Sovietų Sąjungos griūties laikų, įvardijamas kaip Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių „gintarinis placdarmas“, naudojamas Vakarų agresijai prieš Rusiją²⁰.

Kalbant apie propagandos technikas pastebime tam tikrų naujovių – skiriamas nuolatinis eterio laikas, kartais keletas žinučių per dieną įvairiuose kontekstuose, o pagrindinis propagandos svoris įprastai sukoncentruojamas į pavadinimą: „*Vilnius gali dislokuoti amerikiečių priešlėktuvinės gynybos sistemas*“, „*Lietuvoje vienu metu vyksta penkerios karinės pratybos*“, „*NATO ruošia placdarmą „dideliam Rusijos puolimui*“, „*Amerikiečių kariai išsilaipino Lietuvoje*“²¹. Taip eiliniam informacijos vartotojui nubrėžiamos griežtos mąstymo kryptys, sakančios vienintelę tiesą – Lietuva nepagrįstai vertina Rusiją kaip pagrindinį priešą, o jos iniciatyvos dislokuoti savo teritorijoje sąjungininkų karines pajėgas kelia grėsmę pačiai Rusijai, todėl ji priversta adekvačiai reaguoti. Tuo pat metu bandoma įrodyti, kad šios pastangos neduos reikia-

¹⁷ Литовцы обучат украинских солдат наступательным действиям <https://rg.ru/2015/11/12/litva-site-anons.html>, 2016 08 26.

¹⁸ Главные заявления Путина по поводу событий на Украине, <http://www.ntv.ru/novosti/851819/>, 2016 08 27.

¹⁹ Литва попросила НАТО увеличить число солдат в Прибалтике, <https://rg.ru/2015/11/26/nato-site-anons.html>, 2016 08 27; Страны Балтии и Польша попросили НАТО усилить ПВО на их территориях <https://rg.ru/2016/06/13/strany-baltii-i-polsha-poprosili-nato-usilit-pvo-na-ih-territoriiah.html>, 2016 08 28; Литва намерена пустить американских военных на свои объекты, http://www.aif.ru/society/safety/litva_podtverdila_informaciyu_o_razmeshchenii_tyazhelyh_vooruzheniy_ssha, 2016 08 28.

²⁰ Maliukevičius N., *Rusijos informacijos geopolitikos potencialas ir sklaida Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 45.

²¹ В ответ Вильнюс может разместить американскую систему ПРО на своей территории: <http://izvestia.ru/news/570393#ixzz4CHTMpXzXh> <http://izvestia.ru/news/570393>, 2016 08 28; В Литве начинаются пять военных учений одновременно, http://www.aif.ru/society/safety/v_litve_nachinayutsya_pyat_voennyh_ucheniy_odnovremenno, 2016 08 28; Клинецвич: НАТО готовит плацдарм для «глобального удара» по России, <http://izvestia.ru/news/616778>, 2016 08 29; Американские военные высадились в Литве, <http://www.ntv.ru/novosti/930237>, 2016 08 29.

mų rezultatų, kadangi kariniu požiūriu apginti šį regioną neįmanoma. Kaip įrodymas vėl pasitelkiama papildoma ekspertinė nuomonė, šiuo atveju pačių amerikiečių karinių ekspertų (citata ištraukta iš bendro konteksto), pareikšta 2000 metais²².

Nuo pat ES sankcijų Rusijai įvedimo Lietuvai priskiriamas išskirtinis vaidmuo – kaip svarbiausios sankcijų politikos tvarumo sergėtojo. Pranešimų antraštės ir jų turinys orientuojamas taip, kad būtų suformuota esminė propagandinė kliše – Lietuva yra pagrindinė sankcijų Rusijai šalininkė ir jų pratęsimo iniciatorė. Netgi žinios iš Briuselio pristatomos Lietuvos užsienio reikalų ministro Lino Linkevičiaus pareiškimais²³.

Lietuvos Prezidentės Dalios Grybauskaitės aktyvi pozicija nuo pat Maidano revoliucijos pradžios susilaukė Rusijos žiniasklaidos išskirtinio dėmesio, kai šalia visiškai antirusiškos lyderės įvaizdžio kūrimo buvo dedamos didžiulės pastangos ją diskredituoti kaip nesąžiningą politikę. 2014 metų Lietuvos prezidento rinkimų kontekste propagandinis srautas koncentravosi ties Grybauskaitės biografija, t. y. nusišleptas ryšys su KGB, o informacijos įtaigumui ir teisingumui sustiprinti pasitelkiami vietiniai šaltiniai ir Rusijos ekspertai²⁴. Vėliau ši informacija prikabinama prie bet kurios kitos žinutės, susijusios su šalies lydere. Savo ruožtu Grybauskaitės kaip antirusiškos politinės lyderės įvaizdžio kūrimo procesą paspartino NTV televizijos žurnalisto Dmitrijaus Kiselio Lietuvos apdovanojimo anuliavimas ir Natalijos Mitkovos analogiško apdovanojimo atsisakymas solidarumo vardan²⁵. Tačiau itin neigiami Lietuvos Prezidentės vertinimai žiniasklaidoje išplėtoti po pranešimo apie Rusiją, kaip turinčią teroristinės valstybės požymių, o šis žingsnis įvardytas kaip „didžiausias skandalas, šokiravęs pasaulio visuomenę“ ir argumentuojamas kaip

²² Пентагон заявил о невозможности защитить Прибалтику, <https://rg.ru/2015/09/06/doclad-site.html>, 2016 09 30; России не о чем беспокоиться, Литва не нападет», <http://izvestia.ru/news/615727>; 2016 08 30.

²³ Глава МИД Литвы призвал политически изолировать Россию, http://www.aif.ru/politics/world/glava_mid_litvy_prizval_politicheski_izolirovat_rossiyu, 2016 08 30; 2016 08 30; МИД Литвы выступил против отмены антироссийских санкций, <http://izvestia.ru/news/629428>, 2016 09 02; Литва опасается ослабления антироссийских санкций после Brexit, <http://izvestia.ru/news/619765>, 2016 09 02; Глава МИД Литвы не видит причин для ослабления санкций против России, <http://www.ntv.ru/novosti/1295958>, 2016 09 03; МИД Литвы поддержал санкции США в отношении России Литва весной начнет заново обсуждение санкций против РФ, <http://www.aif.ru/money/economy/1465002>, 2016 09 03.

²⁴ Президент Литвы напугала Прибалтику «российской угрозой», <http://www.ntv.ru/novosti/1349896/>, 2016 09 05; Президент Литвы заявила о нежелании общаться с Путиным, <http://www.aif.ru/politics/world/1400057>, 2016 09 05; Кандидат на вылет: президент Литвы оказалась в центре скандала с КГБ, <http://www.ntv.ru/novosti/888757>, 2016 09 05.

²⁵ Ведущая НТВ Татьяна Миткова отказалась от госнаграды Литвы в знак солидарности с Киселёвым, <http://www.ntv.ru/novosti/883996/>, 2016 09 10.

Prezidentės, žadėjusios per rinkimus šviesią ateitį, noras paslėpti vidines šalies problemas: krizę, augančią bedarystę, bendrojo produkto smukimą²⁶.

Apibendrinant galima pasakyti, kad hiperbolizuotas Lietuvos priešišku-
mo Rusijai įvaizdis liudija vidiniam šios šalies vartotojui, kad mažos valstybės
pasirinktas konfrontacijos kelias su kaimynine didžiąja galia yra klaidingas,
nekonstruktyvus ir akivaizdžiai neperspektyvus.

4. Lietuvos kaip istorijos falsifikatorės įvaizdis

Propagandai pasitelkiamos ne tik šiandienos realijos, tačiau ir istorija,
o tiksliau sakant, esminis dėmesys sukoncentruojamas į du istorinius įvykius –
Antrąjį pasaulinį karą (Didysis Tėvynės) ir Didžiąją geopolitinę katastrofą (So-
vietų Sąjungos griūtis).

Nebereikia papildomai įrodinėti, kad Rusijos istorijos politiką yra mo-
nopolizavusi valstybė, ji naudojama valdžios interesams ir kaip vidaus ir užsie-
nio politikos įrankis²⁷. Reikia pastebėti, kad istorijos teminė paradigma Baltijos
šalių atžvilgiu, bent jau Rusijos spaudos puslapiuose, pradėta aktyviai nagrinėti
tik Putino valdymo laikotarpiu²⁸. Lietuvos įvaizdis vienareikšmiškas – istorijos
falsifikatorė. Šis įvaizdis kuriamas pasitelkiant šias temas: Lietuvos įstojimą
į Sovietų Sąjungą, holokaustą, pokario rezistenciją, Antrojo pasaulinio karo
metinių minėjimus, veteranus ir Lietuvos išstojimą iš Sovietų Sąjungos, o itin
naudojami propagandai 1991 m. sausio 13 d. įvykiai.

Lenkų tyrinėtojos Marijos Domańskos nuomone Didžiojo Tėvynės karo ir
pergalės prieš fašizmą tema yra centrinis elementas Rusijos valdžios istorijos politi-
koje ir vienintelis tautinis mitas, vienijantis rusų visuomenę²⁹. Bandantys revizuoti

²⁶ Обвинившая Россию в терроризме президент Литвы старательно скрывает свое партийное прошлое; <http://www.ntv.ru/novosti/1266500/>, 2016 09 09; Нарышкин предрек президенту Литвы участь «изгоя», <https://rg.ru/2014/11/25/narishkin-site.html>, 2016 09 09; Президент Литвы вновь обрушилась на Россию с обвинениями, Президент Литвы Даля Грибаускайте, которая накануне оказалась в центре скандала из-за оскорбительной речи в адрес РФ, продолжила грубую антироссийскую риторику. <http://www.ntv.ru/novosti/1265684>, 2016 09 09; Когда президент Литвы Грибаускайте была агентом КГБ, она была другой, Вести. Эфир от 31.03.2015 (17:00) https://russia.tv/video/show/brand_id/5402/episode_id/1186201/#, 2016 09 11; Депутат Государственной думы Шамсиль Саралиев – о тех, кто подрывает стабильность в стране <http://izvestia.ru/news/585398>, 2016 09 11.

²⁷ Lopata R., Rusijos istorijos politika, *Politologija*, 2013/4 (72), p. 3–42; Андрей Колесников, Знание истории или историческая политика, <http://carnegie.ru/2016/08/17/ru-64344/j3p6>; 2016 09 12.

²⁸ Denisenko (4 išnaša), p. 149.

²⁹ Maria Domańska, Russia marks the 70th anniversary of the victory over Nazism: What significance does it have in an epoch of global confrontation?, *OSW Commentary*, <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2015-05-20/russia-marks-70th-anniversary-victory-over-nazism-what>, 2016 09 12.

rusišką šio istorinio įvykio interpretaciją įrašomi į istorijos klastotojų sąrašą³⁰. Pirmas propagandinio aparato kuriamas mitas – 1940–1941 m. Lietuvos įstojimas į Sovietų Sąjungą buvo teisėtas veiksmas, inspiruotas tautos apsisprendimo.

Į propagandos sklaidos lauką, siekiant sustiprinti įtaigumą, įtraukiami valstybinių mokslo institucijų atstovai, kurie tampa ideologizuotos istorijos skleidėjais. Pavyzdžiui, Lietuvos įtraukimas į Sovietų Sąjungos sudėtį traktuojamas tokiomis Rusijos istorijos instituto istoriko Juriiaus Žukovo paprastomis ir primityviomis klišėmis: pusiau fašistinis Lietuvos (minima kartu su Latvija ir Estija) režimas prarado tautos pasitikėjimą ir buvo nuverstas, šalyje surengti laisvi demokratiniai rinkimai, naujasis parlamentas nutarė įstoti į Sovietų Sąjungą, todėl įstojimą dera vertinti kaip teisėtą veiksmą³¹. Šio mito kūrimo procesas vyksta kryptingai, tačiau jo negalima pavadinti nuosekliu ir sklandžiu, kadangi laikraščio *Izvestia*, puslapiuose poetas ir vertėjas Igoris Koroulovas, lygindamas Krymo ir Pabaltijo valstybių prisijungimo atvejus, teigė, kad pastarosios buvo jėga įtrauktos į Sovietų Sąjungą, tiesa, čia pat laikraščio redakcija apsidraudė įrašydama klasikinę frazę – autoriaus nuomonė gali nesutapti su redakcijos³². Vėliau analogišką poziciją, išsakė garsus poetas, kompozitorius, dainininkas Aleksandras Rozenbaumas, pridurdamas, kad Rusija turi atsiprašyti ir pripažinti savo kaltę už Baltijos šalių okupaciją³³.

Propagandiniam diskurse dėmesio susilaukė holokausto problema. Čia, bene, uoliausiai darbavosi *Rosijskaja gazeta* redakcija, kuri vėlgi, pasitelkusi į pagalbą lietuviškus šaltinius ir istoriko komentarus, skaitytojui perša vienintelę mintį, kad Lietuvoje bijomasi, nenorima kalbėti ir tirti holokaustą³⁴. Savo ruožtu pokario partizanai „miško broliai“ apibūdinami kaip ne kovotojai už laisvę, bet fašistų pagalbininkai, o tokie vertinimai atsiranda, kai Lietuvoje susilaukia teismo nuosprendžio susilaukę buvę Sovietų Sąjungos represinių struktūrų atstovai³⁵.

³⁰ Путин сравнил пересмотр итогов Второй мировой войны с ящиком Пандоры, <http://www.ntv.ru/novosti/1657366/>, 2016 09 15; Историки отмечают рост фальсификаций спустя 70 лет после Победы, <http://izvestia.ru/news/584023>, 2016 09 14; Война: горячий архив, <https://rg.ru/2015/06/22/artizov.html>, 2016 09 12.

³¹ Еще шесть вопросов историку о пакте Молотова-Риббентропа, http://www.aif.ru/society/history/shest_voprosov_istoriku_o_pakte_molotova-ribbentropa Александр, 2016 09 16.

³² Иллюзия легитимности <http://izvestia.ru/news/588059>, 2016 09 16.

³³ Александр Розенбаум: Россию никогда не оставят в покое, http://www.aif.ru/culture/person/aleksandr_rozenbaum_rossiyu_nikогда_ne_ostavyat_v_pokoe, 2016 09 16.

³⁴ Turimas omenyje Rūtos Vanagaitės knygos „Mūsiškai“ aptarimas. Вильнюс прячет концы. Историк: Расследование Холокоста в Литве никогда не произойдет, <https://rg.ru/2016/02/04/istorik-rassledovanie-holokosta-v-litve-nikогда-ne-proizojdet.html>, 2016 09 21; Власти Литвы отказались рассказывать в школах о Холокосте. <https://rg.ru/2016/02/02/vlasti-litvy-otkazalis-rasskazivat-v-shkolah-o-holokoste.html>, 2016 09 21.

³⁵ В Литве осудили экс-сотрудника КГБ, боровшегося с «лесными братьями», <http://www.ntv.ru/novosti/1401191/>, 2016 09 22; Литовские «лесные братья» не представляли свой народ, <http://www.kompravda.eu/daily/26451/3321420/>, 2016 09 25.

Maidano revoliucijos įkarštyje informacinėje erdvėje suaktyvėjo gero-kai prislopinta teritorinės problematikos aktualizacija. Štai laikraščio *Izvestia* korespondentas šalia plataus spektro minčių srauto teigė, kad „Varšuva ir Vil-nius nuvainikavo Staliną ir Gorbačiovą, todėl tai suteikia moralinę teisę naujai svarstyti sienų klausimus, kadangi Klaipėda atiteko Lietuvai dėka Stalino“³⁶. Nors Rusijos žiniasklaida viską, kas susiję su Lietuvos Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu tematika viešojoje erdvėje, stengiasi atidžiai fiksuoti, tačiau nesu-randa itin daug tinkamų siužetų. Todėl propagandiniu turiniu stengiamasi už-pildyti kiekvieną, net ir menkiausią, žinutę, kaip antai, paskelbiant informaciją apie paskutinio Pabaltijo šalyse Sovietų Sąjungos didvyrio Leonido Borodino mirtį Vilniuje pridedama, kad karo veteranas pastaruoju metu – „totalios an-tirusiškos ir antisovietinės propagandos sąlygomis“ siekė „jaunimui perduoti dvasines vertybes“, tačiau buvo privestas slėpti savo apdovanojimus dėl galimų problemų su valdžia³⁷.

Propaganda realizuojama iškreipiant, ignoruojant ir falsifikuojant is-torinius faktus – dar vienas akivaizdus pavyzdys – teiginiai apie SS legionų veiklą „Pribaltikoje“, nors yra žinoma, kad Lietuvoje tokio dalinio nepavyko sukurti. Kitu atveju žinia apie tokio dalinio veikimą užbaigiama pranešimu apie Lietuvoje vykdomą teismo nuosprendį KGB karininkui Ijai Vorobjovui, dalyvavusiam suimant vieną iš pasipriešinimo vadų Adolfą Ramanauską-Va-nagą³⁸. Minėtuose kontekstuose žiniasklaida, kaip jau įprasta, pažymi Lietuvos nedalyvavimą Gegužės 9 d. pergalės minėjimo renginiuose Rusijoje, tačiau, galima sakyti, šio fakto neakcentuoja, Lietuva dažniausiai minima ne antraštė-se, tačiau bendrame kontekste³⁹.

Ukrainos karinio konflikto pradžia „sutapo“ su atsinaujinusiais svarsty-

³⁶ Европа неблагодарная. Что было бы, отбрось мы Гитлера ровно до своих границ, http://www.aif.ru/society/history/evropa_neblagodarnaya_chno_bylo_by_otbros_my_gitlera_rovno_do_svoih_granic 2016 09 20; Как делили Европу после 1945 г. Инфографика, <http://www.aif.ru/dontknows/infographics/1479608>, 2016 09 20; Дипломатия без газа, <http://izvestia.ru/news/616379>, 2016 09 20.

³⁷ В Литве скончался последний из проживавших в Прибалтике Героев Советского Союза Леонид Бородин https://www.ltv.ru/news/2015/02/05/26537v_litve_skonchalsya_posledniy_iz_prozhivavshih_v_pribaltike_geroev_sovetskogo_soyuza_leonid_borodin; 2016 09 22; Звезда связала Вильнюс и Донецк <https://rg.ru/2015/02/06/geroy.html>, 2016 09 22.

³⁸ Война с прошлым: в Прибалтике решили закрыть глаза на преступления СС, <http://www.ntv.ru/novosti/1622113/>, 2016 09 23. В Москве назвали установку памятника «лесным братьям» в Латвии героизацией нацизма, <http://www.ntv.ru/novosti/1530036/>, 2016 09 23, 2016 09 24.

³⁹ Литовские дипломаты вновь не приедут на парад Победы в Москву 9 мая, http://www.aif.ru/society/history/litovskie_diplomaty_vnov_ne_priedut_na_paran_pobedy_v_moskvu_9_maya, 2016 09 21; На парад Победы в Москве приедет племянник Шарля де Голля, <http://izvestia.ru/news/586268>, 2016 09 21.

mais⁴⁰ apie Lietuvos išsivadavimą iš Sovietų Sąjungos. Pirmiausia visuomenei eilinį kartą siekiama paaiškinti „kaip buvo iš tikrųjų“ Lietuvoje 1991 m. sausio 13 d. prie televizijos bokšto. Šiuo atveju neapsiribota žinutėmis, bet NTV pasitelkė dokumentinį filmą *Pasmerktieji. Spąstai grupei Alfa*. Filmo siužetinė linija nėra nauja – pasitelkus tų įvykių dalyvius*, liudijama, kaip klestėjo Lietuva Sovietų Sąjungos laikais, kaip buvo sugrąžintos teritorijos (Klaipėda, Vilnius ir Vilniaus kraštas) ir kaip Lietuvos Sąjūdžio „separatistai“, „nacionalistai“, „smogikai“, apmokyti JAV Centrinės žvalgybos valdybos instruktorių, išprovokavo tragiškus įvykius. Filme kelete įterptinių siužetų, rodančių Maidano revoliucijos epizodus, pateikiama galutinė išvada – abi revoliucijos vykdytos pagal identišką scenarijų⁴¹. Kitos žinutės savo propagandiniu turiniu, šabloniška argumentacija labai nesiskyrė, tačiau akcentavo 1991 m. įvykių Vilniuje paraleles su Ukrainos Maidano revoliucija ir spalvotosiomis revoliucijomis Gruzijoje ir Kirgizijoje⁴².

Plačiai nuskambėjo valdančiosios partijos *Vieninga Rusija* deputatų iniciatyva kreiptis į Rusijos prokuratūrą dėl Baltijos šalių pasitraukimo iš Sovietų Sąjungos⁴³. *Argumenty i fakty* laikraštyje politologas ir ekspertas Olegas Matveičevas primityviai įrodinėja, kad Krymas 1954 m. buvo perduotas Ukrainai neteisėtai, pažeidžiant įstatymus, o analogiškas neteisėtos veiklos atvejis – Pabaltijo valstybių pasitraukimas iš Sovietų Sąjungos sudėties⁴⁴. Tiesa, ši iniciatyva nebuvo plėtojama nei Rusijos prokuratūros, nei Kremliaus⁴⁵, tačiau žinutė buvo ištransliuota nekritiškam adresatui dar kartą akcentuojant šį politinį mitą.

⁴⁰ „NTV“ televizijoje pakartotinai rodomas 2007 m. sukurtas propagandinis filmas „*Neišmoktos pamokos. Pabaltijis*“, Невыученные уроки. Прибалтика, https://russia.tv/video/show/brand_id/4830/episode_id/105994, 2016 09 21.

* Specialiosios paskirties KGB grupės „Alfos“ vado pavaduotojas Michailas Golovatovas, 1991 metų „teisėtos“ valdžios atstovai: Lietuvos komunistų partijos (senoji platforma) pirmasis sekretorius Algimantas Naudžiūnas, antrasis sekretorius Vladislavas Švedas, Lietuvos TSR generalinis prokuroras Antanas Petrauskas, Vilniaus garnizono vadas Vladimiras Ushopčikas ir kiti.

⁴¹ Приговоренные. Капкан для группы „Альфа“, <http://www.ntv.ru/peredacha/Prigovorennnye/last24545604/>, 2016 09 22.

⁴² Галина Сапожникова, 25 лет событиям в Вильнюсе: Шесть уроков истории, которые мы не должны забыть, <http://www.kompravda.eu/daily/26479/3349619/>, 2016 09 21; Сценарии под копирайту, <https://rg.ru/2016/06/02/galina-sapozhnikova-prezentovala-v-rime-knigu-o-prestupleniih-v-litve.html>, 2016 09 23; Šis teiginys papildomas nauju mitininiu pasakojimu, kad Ukrainos „Dešiniojo sektoriaus“ kovotojai (vadinami smogikais) buvo rengiami 20 metų ruošiami Lietuvoje, Estijoje, Latvijoje ir Lenkijoje. Радикалы в масках запугивают жителей Восточной Украины, требуя «покаяться», <http://www.ntv.ru/novosti/863217>, 2016 09 24.

⁴³ Авторы запроса о независимости Прибалтики объяснили суть своей инициативы <http://www.ntv.ru/novosti/1434480>, 2016 09 23.

⁴⁴ Превентивные действия. Эксперт о незаконности выхода стран Балтии из СССР, http://www.aif.ru/politics/world/preventivnye_deystviya_ekspert_o_nezakonnosti_vyhoda_stran_baltii_iz_sssr, 2016 09 23.

⁴⁵ В Кремле не поняли сути инициативы проверить законность выхода Прибалтики из СССР, <http://www.ntv.ru/novosti/1434394>, 2016 09 23.

Šis istorijos falsifikatorės įvaizdis, pasitelkus istorinę praeitį ir sujungiant ją su dabarties aktualijomis, perša Rusijos visuomenei dvi pagrindines mintis – neigia Lietuvos valstybingumo idėją, realizuotą XX a., o tai savo ruožtu sudaro pagrįstas galimybes Rusijai, kaip Sovietų Sąjungos įpėdinei, reikšti tariamai teisėtas teritorines pretenzijas šiai buvusiai integraliai daliai.

5. Žlungančios ir neįtakingos Lietuvos įvaizdis

Šis įvaizdis kuriamas ir itin plėtojamas, tačiau labiausiai naudojamos politinės ir socioekonominės temos, kurių pagrindas nepagrįsti teiginiai, kad Europos pakraštyje esanti Lietuva neturi realios politinės įtakos tarptautinėje politikoje – atstovauja JAV ir ES interesams, nacionalizmas yra vyraujanti valstybės ideologija, korumpuota valdžia neatstovauja tautos interesams, o ekonominė ir socialinė situacija šalyje vaizduojama kaip kritinė. Pranešimus apie nepriklausomos Lietuvos politinį gyvenimą Rusijos žiniasklaida stengiasi interpretuoti neigiamai pagal ganėtinai šablonišką, tačiau socialinių grupių įtikinėjimo kontekste paveikų būdą. Šioje srityje aktyvumu itin pasižymi spauda. Štai *Komsomolskaja pravda* viename iš interviu Eurazijos ekonominio vystymosi instituto direktorius Vladimiras Lepiochinas pažėrė daugybę nepagrįstų teiginių: „Lietuva nieko negauna iš Vakarų, tačiau labiausiai praranda dėl „agresyvos pozicijos prieš Rusiją“, „valdžia negina tautos interesų Briuselyje“, „Lietuvos valdžia bijo rusakalbių gyventojų pasipriešinimo“, „migrantai taps pagrindiniais šalies šeimininkais“⁴⁶. Savo ruožtu *Rosijskaja gazeta* laikraštyje 98-ųjų Lietuvos nepriklausomybės metinių proga cituojamas Vytauto Landsbergio kalbos fragmentas, kuriame įvardijama korupcijos problema valstybėje. Taip sudaromas įspūdis, kad Lietuvoje valdžia yra korumpuota⁴⁷. Kita žinutė apie bendrovės „Lietuvos jūrų laivininkystė“ bankrotą įvertinama „politinio elito trumparegiškumu nuolatinėmis vyriausybių klaidomis“ ir pateikiama galutinė apibendrinanti išvada – „tai yra visos valdžios būsenos indikatorius“⁴⁸.

Pagrindinė vertinama ekonominė problema – ES sankcijų politikos pasekmės. Tiksliau sakant, kuriamas toks mitas – Lietuvos ekonomika patyrė milžiniškų nuostolių dėl Rusijos įvestų atsakomųjų sankcijų, o dėl to kalti

⁴⁶ Литовская элита превратила народ в заложников Евросоюза, Верхушка балтийской страны уже ничего не решает ни в экономике, ни в политике, <http://www.kompravda.eu/daily/26543.4/3559673/>, 2016 09 23.

⁴⁷ Политик: Коррупция и воровство в Литве стали нормой, <https://rg.ru/2016/02/17/politik-korrupcia-i-vorovstvo-v-litve-stali-normoj.html>, 2016 09 24.

⁴⁸ Из морской державы Литва превратилась в государство у моря, <http://www.kompravda.eu/daily/26514/3383913/>, 2016 09 24.

vietiniai politikai, pasisakę už sankcijų įvedimą. Televizijos naujienų žinutės ir laikraščių straipsniai ilgą laiką deklaravo beveik apokaliptinę situaciją – „*Rusijos embargas gali sunaikinti Lietuvos gyvulininkystę*“, „*Lietuva nesugebėjo rasti naujų rinkų pieno produktams, skirtiems Rusijai*“, „*Lietuvos sostinė paralyžiavo masinę fermerių demonstraciją*“⁴⁹. Šio mito dinamikai papildomų impulsų suteikė Rusijos premjero Dmitrijaus Medvedevo teiginys, kad Lietuvos, kaip ir kitų Baltijos valstybių, žemės ūkio gamintojai bankrutuoja dėl įvestų sankcijų⁵⁰. Galiausiai konstatuojama, kad Lietuvos pieno produkcija gali būti paklausi išimtinai tik Rusijoje⁵¹. Tačiau nesugriuvus Lietuvos žemės ūkiui, teigiama, kad ji išsigelbėjo tai, kad lietuviai žemės ūkio produktus eksportuoja nelegaliai per trečiąsias šalis⁵². Kaip įprasta, šie teiginiai argumentuojami vietiniais oficialiais šaltiniais – Lietuvos statistikos departamento, *Swedbank* analitikų pateikiamais duomenimis, savaime suprantama, juos atitinkamai interpretuojant.

Atotrūkis tarp realiųjų ir interpretacijos išryškėja kitame pranešime, kai Kaliningrado srities gubernatorius Nikolajaus Cukanovas Putino viešnagės Kaliningrade metu įvardijo, kad dėl emigracijos Lietuvoje gyventojų skaičius sumažėjo iki 1,4 mln., o valstybės vadovas pasiūlė visiems likusiems atvykti į Rusiją⁵³. Lietuvos demografinė problema Rusijos žiniasklaidos taip pat aptariama, kadangi ši problema palanki formuoti neigiamą šalies įvaizdį. Šiuo atveju statistika pateikiama remiantis Europos Komisijos duomenimis, tačiau ji interpretuojama visai kitaip. Pavyzdžiui, Lietuvos priklausymo Sovietų Sąjungai laikotarpiu Lietuvoje gyveno 3,5 mln. žmonių, o per 45 metus jų sumažėjo 38 proc. Teigiama, kad viena iš tokio sumažėjimo priežasčių (šiuo atveju pateikiamos bendros visoms Baltijos šalims priežastys) yra diskriminacinė politika, nukreipta XX a. 9-ajame dešimtmetyje prieš rusakalbius gyventojus, privertusi juos emigruoti⁵⁴.

⁴⁹ Эмбарго России на ввоз продуктов может уничтожить животноводство Литвы, <http://www.ntv.ru/novosti/1198778>, 2016 09 24; Литва не смогла найти замену российскому рынку для продажи молока, <https://rg.ru/2015/08/07/moloko-site-anons.html>; Пострадавшая от российских санкций Литва просит у ЕК 50 млн евро компенсации, <http://www.ntv.ru/novosti/1207757>; Анита КАЛЕЯ, Литва стремительно теряет рынок России для сбыта своей продукции, <http://www.kompravda.eu/online/news/2271110>, 2016 09 25.

⁵⁰ Медведев укорил страны Прибалтики в создании из Москвы «образа врага», <http://www.ntv.ru/novosti/1423379/>, 2016 09 25.

⁵¹ Литовская молочная продукция может быть востребована только в России <http://www.kompravda.eu/daily/26512.5/3381259/>, 2016 09 25.

⁵² Год без хамона и пармезана. К чему привели продуктовые санкции? http://www.aif.ru/money/market/god_bez_hamona_i_parmezana_k_chemu_priveli_produktovyje_sankcii, 2016 09 26.

⁵³ Путин пригласил жителей Литвы приезжать в Россию, <http://www.ntv.ru/novosti/1449496/>, 2016 09 26.

⁵⁴ Население Прибалтики сократится на треть <https://rg.ru/2015/05/13/pribaltika-site.html>, 2016 09 27. Литва столкнулась с катастрофическим сокращением численности населения, <https://rg.ru/2016/07/11/litva-stolknulas-s-katastroficheskim-sokrashcheniem-chislennosti-naseleniia.html>, 2016 09 27.

Anot Rusijos žiniasklaidos, Lietuvos valdžia susiduria su didelėmis problemomis dėl mažų mokytojų atlyginimų⁵⁵, dėl didžiulės socialinės nelygybės (už skurdo ribos yra 610 tūkst. gyventojų⁵⁶), dėl nesprendžiamų tautinių mažumų (rusų, lenkų) problemų sukeldama gyventojų visuotinę nepasitenkinimą beveik visose valstybės srityse. Lietuvoje valdžia ne tik toleruoja fašizmo idėjas, bet ir propaguoja jas, t. y. lietuvių nacionalizmas yra ne kas kita kaip fašistinė ideologija⁵⁷.

Žlungančios ir neturinčios potencialios galios Lietuvos įvaizdis, iš esmės, argumentuojamas taip – Lietuva sugriovė tai, kas pasiekta Sovietų Sąjungos laikais, nutraukė naudingus ryšius su Rusija, tačiau narystė ES neužtikrino gerovės visiems gyventojams, dėl šios priežasties vyksta masinė emigracija ir didėja gyventojų nepasitenkinimas valdžia, egzistuoja didelė socialinė atskirtis ir diskriminuojamos tautinės mažumos.

Išvados

Trys pagrindiniai neigiami Lietuvos įvaizdžiai nuosekliai ir kryptingai naudojami Rusijos masinės informacijos priemonėse, beveik neegzistuojant alternatyviems šaltiniams, tapo praktiškai neginčijama tiesa daugumai Rusijos piliečių. Dėl šių neigiamų įvaizdžių Rusijos visuomenei atrodo, kad, pirma, Vakarų koalicijos pafrontėje esanti Lietuva, nepaisant to, kad yra nutraukusi ryšius su Rusija, tebepasilieka interesų zonoje kaip jos išorinio pasaulio dalis, antra, Rusijai, kaip Sovietų Sąjungos įpėdinei, priklaususių teritorijų (Lietuvos ir Ukrainos paralelė) išsilaisvinimas vyksta pagal nekintantį scenarijų, t. y. antikonstituciniais būdais, kai saujelė nacionalistų, radikalų suorganizuoja teisėtos valdžios perversmą. Tačiau laikinai pasitraukusių teritorijų grąžinimas Rusijai istoriniais ir dabartiniais laikais visada vyksta teisėtu būdu – „atsiklausus“ tautos nuomonės. Tai lemia pagrindinę idėją apie nenatūralų ir laikiną Lietuvos valstybės savarankiškumo statusą ir jos priklausymą Vakarų pasauliui.

Visa tai destruktvyvi žiniasklaida pasiekia primityviomis, tačiau efekty-

⁵⁵ В Литве поднимается волна народного возмущения политикой государства в области образования <http://www.kp.md/daily/26493/3362862/>, 2016 10 02.

⁵⁶ На капусте и моркови. Тысячи литовцев и эстонцев будут голодать на Рождество, <https://rg.ru/2014/11/26/nishie-site.html>, 2016 10 03.

⁵⁷ Сегодня в Литве прошел митинг в защиту школ нацменьшинств, http://www.ltv.ru/news/2015/06/01/18439-segodnya_v_litve_proshel_miting_v_zaschitu_shkol_natsmenshinstv; 2016 10 11; Кто и почему ощущает в Литве дискриминацию, <http://www.kompravda.eu/daily/26519/3535746/>, 2016 10 18; Очередной виток нацистских настроений в Литве, http://www.ltv.ru/news/2015/03/13/21165-ocherednoy_vitok_natsistskih_nastroeniy_v_litve, 2016 10 13.

viomis propagandos priemonėmis kurdama virtualias istorijas, klastodama ir išgalvodama faktus ir pasitelkdama supaprastintą diskursą (pranašiški pavadinimai, atskirais atvejais, kalinių žargonas), taip lengvai suprantamą eiliniams piliečiams. Taigi dauguma tikinčių tokiais Lietuvos įvaizdžiais suteikia Kremliui galimybę manipuluoti kuriant geopolitinio nestabilumo taktiką ir strategiją. Antra vertus, nederėtų pamiršti, kad Lietuvos neigiamas įvaizdis padeda Rusijos visuomenei pateisinti Putino sukurta politinę sistemą ir jos pranašumus prieš Vakarų pasaulį.

2016 m. lapkritis

Vilius Ivanauskas, Vytautas Keršanskas**, Laurynas Kasčiūnas****
Rytų Europos studijų centras

Kaliningrado veiksnys Lietuvos ir Rusijos santykiuose: reikšmė Lietuvos saugumui****

Kaliningrado klausimas nuolat iškyla net keliuose Lietuvos užsienio politikos ir saugumo užtikrinimo kontekstuose. Todėl svarbu pažvelgti, kokius santykių modelius Lietuva bandė įgyvendinti su Kaliningradu ir kokias galimybes ir grėsmes jis kūrė Lietuvai. Šiame straipsnyje gilinamasi į V. Putino valdymo laikotarpiu pastebimai išryškėjusį Kaliningrado veiksnį Rusijos ir Lietuvos, ES ir NATO santykiuose, atsižvelgiant tiek į griežtojo saugumo, tiek į švelniojo saugumo aspektus. Tokioje analizėje svarbu įvertinti, ką Rusijai reiškia Kaliningrado ir kokį vaidmenį ji atlieka užsienio politikoje, kaip jis kinta, kokia yra ES, Lietuvos ir Kaliningrado santykių kaita pastaraisiais metais, kokie yra galimi ir pageidautini Lietuvos bendradarbiavimo su Kaliningradu scenarijai.

Ivadas

Sovietų Sąjungos subyrėjimas nulėmė specifinę Kaliningrado srities padėtį – atkūrus Baltijos valstybes Kaliningradas buvo atskirtas nuo likusios Rusijos dalies ir virto eksklavu, o Lenkijai ir Lietuvai prisijungus prie Europos Sąjungos, Kaliningrado sritis tam tikra prasme tapo ES anklavu¹. Pastebima, kad tokio pobūdžio dariniai nepaisant mažos teritorijos ar negausios populiacijos tarptautiniuose santykiuose dažnai įgauna neproporcingai didelę reikšmę

* *Dr. Vilius Ivanauskas* – Rytų Europos studijų centro vyr. politikos analitikas. Adresas korespondencijai: D. Poškos 59, 08114 Vilnius; tel. +370 5 270 5993; el. p. vilisius.ivanaukas@gmail.com.

** *Vytautas Keršanskas* – Rytų Europos studijų centro politikos analitikas. Adresas korespondencijai: D. Poškos 59, 08114 Vilnius; tel. +370 5 270 5993; el. p. vytautas.kersanskas@eesc.lt.

*** *Dr. Laurynas Kasčiūnas* – Rytų Europos studijų centro vyr. politikos analitikas. Adresas korespondencijai: D. Poškos 59, 08114 Vilnius; tel. +370 5 270 5993; el. p. laurynas.kasciunas@eesc.lt.

**** Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Rusijos raidos scenarijai: implikacijos Lietuvos ir regioniniam saugumui“ (sutarties nr. REP-7/2015).

¹ Tikslumo dėlei Kaliningrado sritis laikytina pusiau eksklavu, kadangi ją iš pagrindinės Rusijos dalies galima pasiekti jūros keliu. Tačiau dauguma apie Kaliningradą rašančių autorių renkasi patogesnę eksklavo sąvoką, nes tai neturi esminės įtakos aptariamiems procesams. Kaliningrado sritis kaip ES anklavas vertinamas Kaliningrado sritį analizuojančioje literatūroje ir yra svarbus tiek, kiek atspindi specifinę šios Rusijos Federacijos srities situaciją palyginti su kitomis.

ir neretai skaldo². Svarbią karinio forposto funkciją Kaliningrado sritis atliko per Šaltąjį karą, kai geografiškai dar nebuvo atskirta nuo pagrindinės Rusijos dalies. Tačiau griuvus SSRS ir atvertus naują Vakarų ir Rusijos santykių puslapį iškilo klausimas dėl Kaliningrado srities ateities. Kaliningrado klausimas nuolat iškyla net keliuose Lietuvos užsienio politikos ir saugumo užtikrinimo kontekstuose. Pirma, jis ne kartą yra tapęs ES ir Rusijos santykių vienu iš prioritetų, abiem pusėms reiškiant savąją švelniojo saugumo ir įtraukimo (angl. *engagement*) politiką. Antra, Kaliningrado sritis tampa svarbia dvišalių Lietuvos ir Rusijos (ar Lenkijos ir Rusijos) santykių dalimi, kai Lietuva (ar Lenkija) vertina bendradarbiavimo su Kaliningrado sritimi galimybes ir grėsmes ar yra priversta reaguoti į Lietuvos (ar Lenkijos) ir Rusijos santykių kaitą. Todėl svarbu pažvelgti, kokius santykių su Kaliningradu modelius Lietuva bandė taikyti ir kokias galimybes ir grėsmes jis kūrė Lietuvai. Trečiasis aspektas apima griežtojo saugumo klausimą, atsižvelgiant į Kaliningrado svarbą Rusijos užsienio ir gynybos politikoje, į Rusijos požiūrį į NATO ir karinio saugumo klausimus. Taip pat ir atvirkščiai, klausiant, ką saugumo srityje Kaliningradas reiškia Lietuvai ir NATO.

Šiame straipsnyje gilinamasi į Vladimiro Putino valdymo laikotarpiu pastebimą Kaliningrado veiksnį Rusijos ir Lietuvos, ES ir NATO santykiuose, įvertinant tiek griežtojo³, tiek švelniojo saugumo⁴ aspektus. Tokioje analizėje svarbu įvertinti, ką Rusijai reiškia Kaliningrado sritis ir kokią vaidmenį ji atlieka užsienio politikoje, kaip šis vaidmuo kinta, kokia yra ES, Lietuvos ir Kaliningrado santykių dinamika pastaraisiais metais, kokias galimybes kuria ir grėsmes kelia Lietuvos ar ES bendradarbiavimas su Kaliningradu, kokie yra galimi ir pageidautini Lietuvos bendradarbiavimo su Kaliningradu scenarijai.

Ši tema Lietuvoje nėra nauja. Pavyzdžiui, Vladas Sirutavičius ir Inga Stanytė-Toločkienė yra pažymėję, kad Kremlius Kaliningradui sukūręs dvi pagrindines strategijas: 1) karinio forposto, ypatingo strateginio regiono arba 2) ekonomikos reformų bandymų aikštelės, tačiau nėra išskirta, kuri strategija yra pagrindinė⁵. Raimundas Lopata teigė, kad Kaliningradą Rusija išnaudoja kaip geopolitikos įkaitą, neleisdama Kaliningradui reikštis kaip subjektui, o

² Diener A. C., Hagen J. (2011), "Geopolitics of the Kaliningrad exclave and enclave: Russian and EU perspectives", *Eurasian Geography and Economics*, vol. 52, issue 4, p. 568, http://mds.marshall.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1006&context=geography_faculty, 2016-09-15.

³ Griežtojo saugumo grėsmėms šiame tekste priskiriamos išskirtinai karinės grėsmės (konvencinės ir nekonvencinės).

⁴ Švelniojo saugumo grėsmėms priskiriamos aplinkosaugos, kontrabandos ir tarpvalstybinio organizuoto nusikalstamumo srityse kylantios grėsmės.

⁵ Sirutavičius V., Stanytė-Toločkienė I. (2003), „Rusijos Federacijos Kaliningrado srities strateginė reikšmė“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2002*, t. 1, p. 176.

palaikydama Kaliningrado išskirtinumo iliuziją išnaudoja ją bandydama paveikti santykius su Vakarais (ypač su NATO)⁶. Taip pat yra pateikta nemažai šių ir kitų autorių tyrimų, susijusių su tranzitu tarp Kaliningrado ir likusios Rusijos ir Lietuvos euroatlantinė integracija, kuriuose aptariami praktiniai Lietuvos interesai, įvertinamas Rusijos karinio tranzito veiksnys ar Lietuvos narystės ES įtaka⁷. Pavyzdžiui, Lopata, Sirutavičius ir Česlovas Laurinavičius yra teisingai prognozavę, jog Rusijos karinis tranzitas per Lietuvos teritoriją neturėtų sutrukdyti Lietuvos euroatlantinei integracijai⁸. Kadangi pagrindiniai tyrimai, kurie Lietuvoje formavo Kaliningrado srities tyrimų diskursą, yra atlikti prieš dešimtmetį, atsižvelgiant į per dešimtmetį įvykusius pokyčius ir padidėjusį Rusijos susipriešinimą su Vakarais, aktualu atgaivinti Kaliningrado srities studijas ir iš naujo įvertinti Kaliningrado veiksnį, atpažinti vyraujančias Kremliaus strategijas, ypač turint omenyje, kad griežtojo saugumo klausimas tampa vis svarbesnis.

Analitinius rėmus straipsniui suteikia anklavų raidos teorija. Vienas svarbiausių bandymų sistemiškai ištirti ekonominės ir politinės pasaulyje egzistuojančių anklavų raidos procesus yra Evgeny'aus Vinokurovo knyga „A Theory of Enclaves“ („Anklavų teorija“)⁹. Autorius teigia, kad ypatingas anklavo statusą turinčių teritorijų pobūdis lemia kur kas didesnę joms skiriamą dėmesį, neproporcingai didelį lyginant su jų dydžiu ar gyventojų skaičiumi¹⁰.

Vinokurovas pasiūlė Anklavų tyrimo būdą, kurį pavadino MES trikampiu (*angl. Mainland – Enclave (Exclave) – Surrounding state triangle, 1 schema*). Jis apibrėžia keturis anklavo raidai įtakos turinčius vektorius: 1) pagrindinės valstybės teritorijos (centro) ir anklavo santykiai, 2) anklavo ir jį supančios valstybės (-ių) santykiai, 3) pagrindinės valstybės (centro) ir anklavą supančios valstybės (-ių) santykiai bendrais klausimais ir 4) pagrindinės valstybės (centro) ir anklavą supančios valstybės (-ių) santykiai anklavo klausimu.

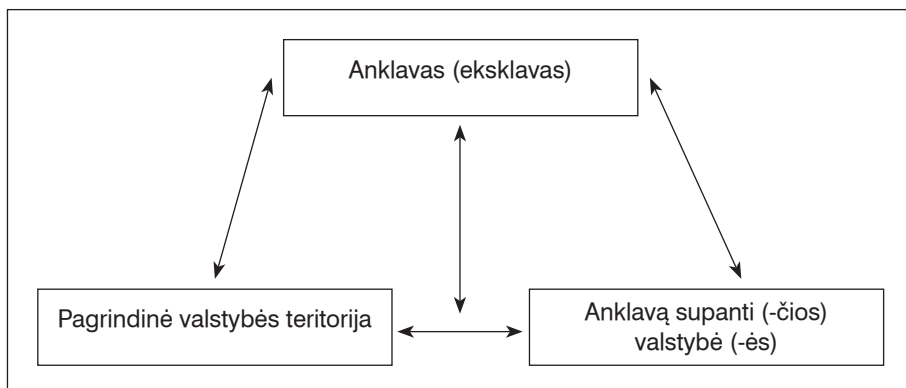
⁶ Lopata R. (2004), „Geopolitinis įkaltas: Rusijos Federacijos Kaliningrado (Karaliaučiaus) srities atvejis“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2003*, t. 2, p. 177–192.

⁷ Laurinavičius Č., Lopata R., Sirutavičius V. (2002), *Military Transit of the Russian Federation through the Territory of the Republic of Lithuania*, Vilnius: Eugrimas, p. 79; Joenniemi P., Lopata R., Sirutavičius V., Vilpišauskas R. (2002), „Impact assessment of Lithuania's integration into the EU on relations between Lithuania and Kaliningrad Oblast of Russian Federation“, *Lithuanian Foreign Policy Review*, vol. 6, p. 46.

⁸ Lopata R., Sirutavičius V., Laurinavičius Č. (2002), „Rusijos Federacijos karinis tranzitas per Lietuvos Respublikos teritoriją“, *Politologija*, 4 (28), p. 2–34.

⁹ Vinokurov E. (2007), *A Theory of Enclaves*, Lanham: Rowman & Littlefield, p. 328.

¹⁰ Vinokurov E. (2007), *Kaliningrad Enclaves and Economic Integration*, Brussels: CEPS, 2007, p. 1, <http://aei.pitt.edu/11753/1/1472.pdf>, 2016-09-15.

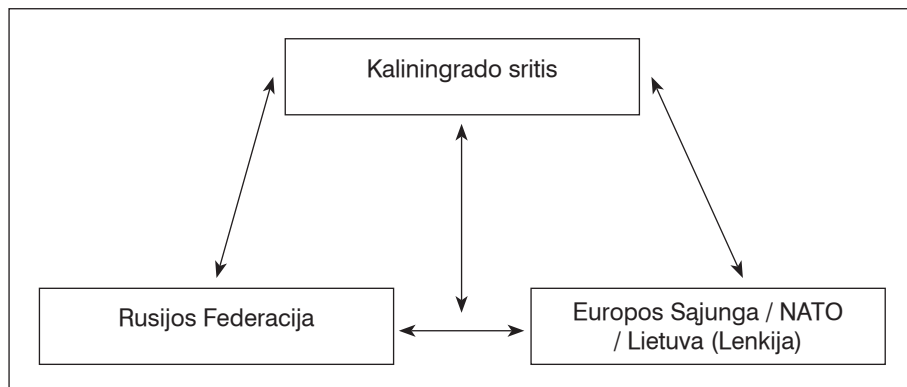
1 pav. MES modelis¹¹

Ryšius apibrėžiančios rodyklės yra dvikryptės, nes jos rodo abipusį iš šių santykių kylantį poveikį, tačiau jis nebūtinai yra vienodo stiprumo. Šiuos ryšius apibrėžia keletas sąlygų. Valstybės, kuriai priklauso anklavas, centrinė valdžia daro didžiausią įtaką teritorijos raidai. Atitinkamai centrinės valdžios ir aplink esančių valstybių santykiai apibrėžia anklavo veikimo ribas, prie kurių jis turi prisitaikyti. Taip pat aplinkinių valstybių įtaka anklavui yra didesnė nei anklavo į supančioms valstybėms, tačiau svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad nepaisant anklavo dydžio jis daro tam tikrą įtaką ir centrinės valdžios sprendimams, ir aplink esančių valstybių politikai, ir net jų dvišaliams santykiams¹².

Pritaikant šį analitinį modelį Kaliningrado srities analizei svarbu atkreipti dėmesį, kad sritis yra apsupta ne vienos, o dviejų valstybių, taip pat su pagrindine Rusijos teritorija turi tiesioginį susisiekimą jūros keliu. Dėl šių priežasčių sritis nėra griežtai laikoma anklavu, bet laikoma likusios teritorijos eksklavu. Dar daugiau – 2004 m. Lietuvai ir Lenkijai tapus Europos Sąjungos narėmis, ekonomine ir politine prasme Kaliningrado sritis tapo anklavu ES teritorijoje. Atitinkamai galima vertinti ir Kaliningradą kaip anklavą NATO atžvilgiu. Vinokurovo išskirtų keturių vektorių dinamikos schema (2 schema) padės atsakyti į klausimus apie Kaliningrado srities vaidmenį regione ir šio veiksnio įtaką Rusijos ir Lietuvos, Rusijos ir Lenkijos bei Rusijos ir ES santykiams.

¹¹ *Ten pat*, p. 9.

¹² *Ten pat*.

2 pav. MES modelis, pritaikytas Kaliningrado srities tyrimui¹³

Straipsnyje laikomasi prielaidos, kad Kaliningrado sritis išlaiko geopolitikos įkaitės statusą, o karinis dėmuo šiandien tampa esminiu jos raidos varikliu. Svarstant apie reikšmę Lietuvos ir regiono saugumui galima vertinti, kiek Kaliningradas Rusijai svarbus kaip gynybinė (pvz., reaguojant į NATO plėtrą ir saugumo situaciją regione) ir kiek kaip karinės ar kitos agresijos platforma ir, žvelgiant iš Lietuvos ir NATO perspektyvos, kaip Kaliningrado sritį, kuri šiuo metu vertintina kaip ašaka gerklėje, paversti šaške aklavietėje.

1. Rusijos centrinė valdžia ir anklavas: dvi Kaliningrado raidos vizijos

Geopolitinį regiono neapibrėžtumą visų pirma lemia federalinio Rusijos centro politika Kaliningrado srities atžvilgiu. Pirmaisiais Rusijos Federacijos gyvavimo metais centrinė valdžia neturėjo aiškios regioninės politikos, taigi ir Kaliningrado srities raidos vizijos, todėl stiprios decentralizacijos tendencijos lėmė didelį regiono veikėjų savarankiškumą. Nors nuo pat 1991 m. Maskva ėmėsi priemonių, siekdama kompensuoti dėl specifinės Kaliningrado srities padėties (tiek geografinės, tiek socioekonominės) atsirandančius sunkumus, ji nevykdė kryptingos politikos. Šiuo atžvilgiu ji buvo nenuosekli ir neefektyvi griaudama egzistuojančius barjerus, trukdančius regiono raidai¹⁴.

1991 m. buvo priimtas sprendimas regione kurti laisvąją ekonominę zoną (LEZ). Nepateisinusi lūkesčių, ji 1993 m. buvo panaikinta, o 1995 m.

¹³ Sudaryta autorių.

¹⁴ Falkowski N., Marszewski M. (2010), "The 'Tribal areas' of the Caucasus: the North Caucasus – an enclave of 'alien civilisation' within the Russian Federation", *OSW Studies*, no. 34, 2010.

įkurta specialioji ekonominė zona (SEZ), turinti daugiau patrauklių svėrtų pritraukti investicijų. Tačiau tokių priemonių nepakako, todėl vietos politinis elitas skatino Kaliningrado sritį formuoti kaip tam tikrą bandomąją ekonomikos reformų projektą, stiprinant bendradarbiavimo su kaimyninėmis valstybėmis ir ES kanalus. Deja, Maskva baiminosi, kad dėl ekonomikos reformų gali sustiprėti separatistinės tendencijos, todėl tokių reformų atžvilgiu užėmė pasyvaus stebėtojo ar net tokius procesus stabdančio veikėjo vaidmenį.

Ilgainiui Rusija tapo suinteresuota įtraukti šį eksklavą į didžiąją politiką, Maskvoje susiformavo dvi Kaliningrado srities raidos vizijos: 1) ypatingo strateginio regiono, karinio forposto ir 2) ekonomikos reformų bandymų aikštelės¹⁵.

Šaltojo karo laikotarpiu Kaliningrado sritis buvo visiškai uždara Vakarams, socialistinei Lenkijai ir net SSRS gyventojams. Srityje veikė (ir tebeveikia) Baltijos jūros laivyno vadavietė, buvo dislokuota 100 tūkst. karių, taktinių branduolinių ginklų, nukreiptų į NATO valstybes. Po SSRS griūties pakitus karinio tranzito galimybėms ir Rusijos Federacijai priėmus Lietuvos iškeltas sąlygas dėl karinio tranzito, srityje keturis ar penkis kartus sumažėjo dislokuotų karių skaičius. Maskva paskelbė, kad 2003 m. jis sumažės iki 8,6 tūkstančių. 1997 m. panaikinus Kaliningrado specialiosios gynybinės apskrities statusą, teigta, kad regiono karinė konfigūracija tapo visiškai gynybinė. 2010 m. Kaliningrado sritis buvo galutinai sujungta su buvusiomis Leningrado ir Maskvos karinėmis sritimis, suformuojant Vakarų karinę apygardą.

Kaliningrado sritis Maskvoje buvo suvokiama kaip instrumentas, atliekantis NATO plėtros link Rusijos sienų sulaikymo funkciją. Kaip ir SSRS laikais srities militarizavimas ir šios kortos išnaudojimas įtikinant Vakarų partnerius nevykdyti plėtros į Baltijos valstybes turėjo užtikrinti Rusijos dominavimą regione. Tai, Kremliaus strategų nuomone, buvo pagrindinė strateginė Kaliningrado srities funkcija. Pavyzdžiui, NATO ir ES plėtros kontekste Kremlius, iškeldamas karinio ir civilinio tranzito klausimą, siekė Kaliningradą panaudoti kaip instrumentą stabdyti euroatlantinės integracijos procesus. Šiuo metu Kaliningrado srities militarizavimas yra vėl naudojamas kaip priemonė prieš Aljansą: šį kartą atgrasinti NATO nuo karinio ir politinio Aljanso matomumo Baltijos šalyse stiprinimo (karių, karinės technikos dislokavimo ir pan.), taip viliantis išlaikyti Baltijos šalių kaip tam tikra prasme nevisaverčių NATO narių statusą.

Antrasis aspektas – Kaliningrado srities kaip ekonomikos reformų bandymų aikštelės – susijęs ne tik su srities ar visos Rusijos ekonomikos reformomis, bet ir su ekonominio ES ir Rusijos bendradarbiavimo skatinimu,

¹⁵ Sirutavičius V., Stanytė-Toločkienė I. (5 išnaša), p. 176.

stiprinant Kaliningrado srities kaip tranzitinio regiono, ekonominio prekybos centro Baltijos jūros regione formavimą¹⁶. Dėl savo karinės svarbos Sovietų Sąjungoje Kaliningrado sritis buvo vienas mažiausiai produktyvių ir išvystytų regionų¹⁷, todėl ekonominis srities restruktūrizavimas buvo būtinas. Reikšmingesnis dėmesys Kaliningradui pradėtas skirti pamažu: tik pripažinus, kad Kaliningradas ilgą laiką bus dotuojamas (t. y. pats savęs neišlaikys), buvo siekiama didinti regiono pelningumą investuojant į gamybos ir transporto infrastruktūrą, kuriant SEZ. Tačiau ir tai buvo daroma iškeliant srities plėtrą į santykių su ES lygmenį (ypač po Lietuvos ir Lenkijos įstojimo į ES), taip siekiant priversti ES dalintis reformoms reikalingomis išlaidomis.

Išskirtina 2001 m. patvirtinta Federalinė Kaliningrado srities vystymo tikslinė programa iki 2010 metų¹⁸. Joje apibrėžiama, kuo Kaliningradas skiriasi nuo likusios Rusijos: 1) yra anklavas, apsuptas Lenkijos ir Lietuvos, ir 2) turi panašią rinką ir transporto koridorius kaip Vakarų ir Rytų Europa, europietišką komunikacijos infrastruktūrą, neužšąlantį uostą ir 3) turizmui palankias sąlygas, gintaro išteklius (jie sudaro 90 proc. visų pasaulio atsargų). Taip pat dokumente pabrėžta, jog dėl migracijos Kaliningrado srityje mažėja gyventojų, tačiau daugėja investicijų. Numatytos priemonės stiprinti gamybos įmonių, transporto ir energetikos infrastuktūrą, skirta dėmesio kultūros objektų rekonstrukcijai. Apibrėžtos specifinės priemonės, kurios skatintų bendradarbiavimą su ES. Taip pat išsakyti lūkesčiai dėl SEZ statuso, numatytos specialios skatinamosios priemonės, kad ši zona taptų veiksminga ir kurtų investicijoms palankią aplinką.

Tačiau šiandien pripažįstama, kad Kaliningrade nepajėgta sukurti į eksportą orientuotos SEZ¹⁹, kurios statusas baigė galioti 2016 m. balandžio 1 d.²⁰ Nors SEZ siekė stiprinti ekonominius santykius su kaimyninėmis valstybėmis, Maskva iš principo siekė įsisavinti specialiai Kaliningradui ir Baltijos jūros regionui vystyti skirtų ES fondų paramą, išnaudoti ją Kaliningrado srities ekonominei plėtrai ir išlaikyti Kaliningrado uždaramą. SEZ neįgyvendino tikslo sukurti ekonomiškai klestintį regioną, o Kaliningradas išliko sritimi, kurioje

¹⁶ *Ten pat*, p. 176–178.

¹⁷ Diener A. C., Hagen J. (2 išnaša), p. 574.

¹⁸ „Federalinė Kaliningrado srities vystymo tikslinė programa laikotarpiui iki 2020 m.“, 2001 m. gruodžio 7 d., <http://fcp.economy.gov.ru/cgi-bin/cis/fcp.cgi/Fcp/ViewFcp/View/2014/135>, 2016-09-16.

¹⁹ Remiamasi 2004 m. liepos mėn. Kaliningrado srities plėtros ekspertų asociacijoje pasakyta kalba. Žr. Vinokurov E. (2004), „What can replace the Kaliningrad SEZ?“, <http://www.vinokurov.info/assets/files/SEZeng.pdf>, 2016-09-16.

²⁰ Liuhto K. (2009), „Special economic zones in Russia – what do the zones offer for foreign firms?“, *Electronic Publications of Pan-European Institute*, no. 2, <https://www.utu.fi/fi/yksikot/tse/yksikot/PEI/raportit-ja-tietopakettit/Documents/Liuhto%202009%20web.pdf>, 2016-09-17.

yra viena didžiausių šešėlinių darbo rinkų Rusijos Federacijoje – apie 10 proc. visų gyventojų dirba nelegaliai²¹.

Lopata ir Sirutavičius išskyrė Maskvos politiką Kaliningrado srities atžvilgiu formuojančias grupes: griežtosios politikos šalininkai, siekiantys remilitarizuoti sritį, ir nuosaikieji, kartu su Kaliningrado politikos ir verslo elitu siekiantys sukurti realiai veikiančią SEZ ir kad sritis atsivertų kaimyninių valstybių ir ES rinkai²². 1999 m. autoriai teigė, kad griežtosios politikos šalininkų pozicijos Kremliui yra nepriimtinos, o Kaliningrado kaip LEZ vizija dar nebuvo pradėta realiai įgyvendinti. Tačiau Putino valdymo laikotarpio politika Kaliningrado srities atžvilgiu parodo, kad, formaliai įgyvendinant nuosaikiųjų viziją, realiai buvo ruošiamasi sritį remilitarizuoti. Kaliningrado politikos ir verslo elitas, nors ir turi kitokią srities raidos viziją, yra priverstas laikytis centrinės valdžios krypties, o srities ir kaimyninių valstybių bendradarbiavimas vyksta tik savivaldybių lygmeniu ir tik mažosios politikos klausimais.

Šiandien didesnę priešišumą Vakarams demonstruojanti Maskva, ypač reaguodama į NATO plėtrą, vis didesnę vaidmenį Kaliningrado sričiai skiria griežtojo saugumo klausimu²³. Tai neatitinka poreikio gaivinti srities ekonomiką ir atsiverti išorės investuotojams. Todėl federalinei valdžiai sprendžiant šią dilemą ekonominio ar politinio bendradarbiavimo klausimai tampa antriniais. Tą patį pastebi ir Jamesas Horrisas, kuris, analizuodamas ekonominius, saugumo plačiąja prasme ir karinius veiksnius, apibendrina, kad Kaliningradas kaip geopolitinis vienetas manipuliuoja šiais veiksniais ir daro žalingą poveikį ES (taip pat ir NATO) ir Rusijos santykiams²⁴.

2. ES santykiai su Rusija ir Kaliningradu dėl srities plėtros

Rusija pirmą kartą Kaliningradą kaip galimą bandomąjį regioną plėtoti ES ir Rusijos bendradarbiavimui XXI a. įvardijo dokumente, pristatytame ES ir Rusijos susitikime 1999 m. spalio mėnesį. Dokumente buvo suformuluoti siekiai įgyvendinti teisės ir ekonomikos reformas, inicijuoti kovą su korupcija.

²¹ Sukhankin S. (2016), „Kaliningrad: Russia's stagnant enclave“, http://www.ecfr.eu/article/commentary_kaliningrad_russias_stagnant_enclave_6052, 2016-09-15.

²² Lopata R., Sirutavičius V. (1999), „Lithuania and the Kaliningrad Oblast: a clearer frame for cooperation“, *Lithuanian Foreign Policy Review*, vol. 3, p. 51-56.

²³ Diener A. C., Hagen J. (2 išnaša), p. 575.

²⁴ Horris J. (2014), „Kaliningrad and its effect on EU-Russian relations“, *Towson University Journal of International Affairs*, p. 25, <http://webapps.towson.edu/iajournal/Documents/Articles/Fall%202014/Horris.pdf>, 2016-09-10.

Tačiau Rusijos prezidentu tapus Putinui, Maskvos pozicija dėl Kaliningrado pasikeitė: 2002 m. gegužės mėn. vykusiam devintajame ES ir Rusijos susitikime Putinas pasakė, kad ES ir Rusijos santykiai priklausys nuo įvairių su Kaliningradu susijusių problemų sprendimo, išreiškė nerimą dėl šio eksklavo izoliacijos²⁵. V. Putino teigimu, Rusijai Kaliningrado sritis yra „strategiškai svarbi teritorija, kurios ateitis yra tiesiogiai susijusi su nacionaliniais valstybės interesais“²⁶. Todėl, nepaisant siekio didinti Kaliningrado srities ir ją supančių valstybių bendradarbiavimą, Rusija vadovaujasi taisykle neleisti sričiai pasiekti aukštesnio bendradarbiavimo lygmens net su likusia Rusijos dalimi. Kitaip tariant, Maskvos supratimu, bandomojo regiono raida vis tiek buvo matoma kaip svertas santykiuose su Vakarais siekti savų interesų. Maskva įtaką iš Vakarų, persidengiančią su vakarietišku liberalios demokratijos vertybių sklaida, galinčią paskatinti Rusijos visuomenę siekti reformų šalyje, vertina kaip grėsmę režimo stabilumui. Siekiant pamatinių Rusijos užsienio politikos tikslų – įgyvendinti daugiapolio pasaulio tvarkos viziją ir performuoti po Šaltojo karo susiformavusią tarptautinių santykių sistemą, kurioje, Rusijos požiūriu, dominuoja Vakarai, – izoliuoti Rusijos visuomenę ir mažinti Vakarų įtaką šalyje tampa svarbiu uždaviniu²⁷.

Ilgą laiką Rusija laikėsi pozicijos, kad ES plėtra, kitaip nei NATO, nekelia grėsmės jos nacionaliniams interesams, todėl pirštusi išvada, kad ekonominis bendradarbiavimas, susijęs su Kaliningrado sritimi, neturėjo tapti iššūkius keliančiu veiksmu. Dvišalės tarpvalstybinės Rusijos, Lietuvos ir Lenkijos sutartys suteikė įvairių privilegijų Kaliningrado srities gyventojams: palankus muitų režimas ir bevizis režimas tapo paskata stiprinti srities ir kaimyninių valstybių ekonominius ir prekybos ryšius. Vis dėlto Lenkijai ir Lietuvai pradėjus derybas dėl narystės ES, šis procesas turėjo tiesioginę įtaką ir Kaliningrado srities ateičiai, kadangi turimos privilegijos narystės atveju būtų panaikintos, o Kaliningrado sritis atsidurtų „dvigubos periferijos“ zonoje²⁸. Pirmiausia tai palietė prekybos ir tranzito klausimus, aktualius ne tik Rusijai, bet ir ES. Todėl buvo pradėta ieškoti galimų tolesnio Kaliningrado įtraukimo modelių, o čia laukė

²⁵ Malevskaya V. (2012), „Between Russia and the EU: three choices facing Kaliningrad“, *International Affairs Review*, vol. XXI, no 1., p. 39, <http://www.iar-gwu.org/sites/default/files/articlepdfs/malevskaya.pdf>, 2016-09-11.

²⁶ Egorov V. (2005), „Keynote address: Kaliningrad – the region of cooperation“ žr. Liuhto K., sudar., *Kaliningrad 2020: its Future Competitiveness and Role in the Baltic Sea Economic Region*, p. 2, https://www.researchgate.net/publication/303792371_Kaliningrad_2020_Its_future_competitiveness_and_role_in_the_Baltic_Sea_economic_region, 2016-09-16.

²⁷ *Ambiguous Threats and External Influences in the Baltic States*, Phase 2: *Assessing the Threat*, Ft. Meade: U. S. Army Asymmetric Warfare Group, 2015, p. 9–10, <http://www.stratcomcoe.org/ambiguous-threats-and-external-influences-baltic-states>, 2016-09-17.

²⁸ Sirutavičius V., Stanytė-Toločkienė I. (5 išnaša).

keletas iššūkių: 1) buvo tikimasi rasti naujų bendradarbiavimo (glaudesnio nei su pagrindine Rusijos dalimi) formų, 2) Lietuvai ir Lenkijai stojant į ES, buvo svarbu išspręsti tranzito tarp Kaliningrado ir likusios Rusijos dalies klausimą, taip pat iškildavo kitų supaprastinto vizų režimo klausimų.

Svarbu tai, kad iniciatyva dėl Kaliningrado ir ES bendradarbiavimo yra asimetrinė, nes daugiausia buvo remiamasi regionui skirtomis ES programomis. 2004 m. buvo sukurta Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos Federacijos bendradarbiavimo per sieną programa, kuriai įgyvendinti skirtas 47,5 mln. eurų biudžetas. Ši programa buvo pratęsta parengus naują Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos Federacijos bendradarbiavimo per sieną 2007–2013 m. programą, kuria siekta skatinti ekonominę ir socialinę plėtrą abiejose sienos pusėse, kartu įveikti bendrus iššūkius ir problemas, plėtoti „žmonės – žmonėms“ bendradarbiavimą. Tai turėjo sumenkinti dėl Lenkijos ir Lietuvos narystės ES atsiradusius naujus iššūkius Kaliningrado sričiai.

2004–2006 m. galiojo Specialioji Kaliningrado srities programa (buvusi Nacionalinės orientavimo programos Rusijai dalis), pagal kurią buvo skirta 25 mln. eurų socialiniam ir ekonominiam bendradarbiavimui per sieną plėtoti, šią veiklą atliekant kartu ir pagal kitas Rusijos federalines programas. O 2007–2012 m. Nacionalinėje orientavimo programoje Rusijai Kaliningrado sritis patenka tarp dviejų svarbiausių prioritetų, ypač stiprinant kovą su korupcija, gerinant valdymo sritį ir pan. Taip pat pažymimas partnerystės su ES dėmuo.

Tačiau praktiniai Rusijos veiksmai skyrėsi nuo programose įvardytų tikslų. ES kaimynystės politiką, kuri yra grįsta finansinės pagalbos skyrimu kaimyninėms valstybėms, siekiant įvairiose valstybės valdymo srityse jas priartinti prie ES taikomų standartų, Rusija traktavo kaip potencialiai pastatančią ją į mažojo brolio poziciją. Todėl vietoje tokio pobūdžio bendradarbiavimo tarp ES ir Rusijos 1997 m. buvo pasirašyta Partnerystės ir bendradarbiavimo sutartis (*Partnership and Cooperation Agreement PCA*). Iki 2006 m. ES skyrė beveik 100 mln. eurų bendriems projektams, o 2007–2013 m. laikotarpiu Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos Federacijos bendradarbiavimo per sieną programai buvo numatyta skirti 132 mln. eurų²⁹, pagal Baltijos jūros regiono programą – dar 217 mln. eurų. Tačiau, 2008 m. Rusijai pradėjus konfliktą su Gruzija, ES ir Rusijos bendradarbiavimas įstrigo³⁰. Maskvos veiksmai – sąmoningas procesų vilkinimas – lėmė tai, kad Kaliningrado sričiai ES teikiama parama regionas

²⁹ Lithuania-Poland-Russia ENPI Cross-border Cooperation Programme 2007-2013, <http://www.lt-pl-ru.eu/news.php>, 2016-09-20.

³⁰ Diener A. C., Hagen J. (2 išnaša), p. 577.

galėjo pasinaudoti minimaliai. Baltijos jūros programa Rusija, taigi ir Kaliningrado sritis, negalėjo pasinaudoti visai, nes Maskva nepasirašė finansinio susitarimo iki ES nustatytos datos, o bendradarbiavimas per sienas įstrigo dėl Maskvos noro tapti pilnaverte programos dalyve, t. y. baigiamojoje projekto rengimo stadijoje Maskva pareiškė norą skirti 44 mln. eurų indėlį ir gauti atitinkamas sprendimo teises skirstant ir kontroliuojant paramą. Derybų metu ES narių kvietimu Rusijai buvo leista dalyvauti atliekant projektų auditą, o jai išreiškus norą ratifikuoti finansinį susitarimą, programos įgyvendinimo pradžia užsitęsė iki 2010 m. vidurio³¹. Rusija šį finansinį ES instrumentą iš dalies politizavo ir dėl pakitusios geopolitinės aplinkos, ir dėl nenoro atverti Kaliningrado sritį glaudesniai bendradarbiavimui su kaimyninėmis ES narėmis.

Kaliningrado sritis užsienio investuotojams nebuvo patraukli dėl nesaugios Rusijos verslo aplinkos (didelės korupcijos, menkos verslo subjektų teisinės apsaugos, dažnai kintančio teisinio reguliavimo) ir srities specifikos (nuo likusios Rusijos dalies izoliuotos vietos rinkos, dėl to atsiranda didesnės gamybos išlaidos). Todėl tiesioginės užsienio investicijos vienam gyventojui 2010 m. siekė tik trečdalį likusiai Rusijos daliai tenkančių investicijų, o per Maskvą didieji rusiško kapitalo verslo subjektai siekia įsitvirtinti Kaliningrado srityje ir taip joje sumažinti užsienio investuotojų įtaką³². Infrastruktūros projektai, kuriuos centrinė valdžia įgyvendina Kaliningrado srityje, nors vietos elito ir yra sveikinami, kelia vietos verslininkų nepasitenkinimą, nes į rinką ateinantys didieji žaidėjai (tokie kaip *Gazprom*, *LUKoil* ar statybų įmonės) nustumia vietos verslą ir didina centrinės valdžios įtaką³³. Tad ekonominis bendradarbiavimo dėmuo Kaliningrade gana fragmentiškas ir nenuoseklus.

Išspręstas tranzito tarp Kaliningrado ir likusios Rusijos dalies klausimas, kilęs Lietuvai stojant į ES ir vėliau prisijungiant prie Šengeno zonos, kai ES ėmėsi aktyviai tarpininkauti, suteikė glaudesnio bendradarbiavimo vilčių. Dėl specifinio Kaliningrado srities geografinio statuso probleminiai tranzito klausimai galėjo būti sprendžiami arba atveriant sienas laisvam piliečių judėjimui, arba išlaikant sugriežtintą sienų kontrolę. Iki Lietuvos ir Lenkijos narystės ES klausimas nebuvo probleminis, nes tarpvalstybinėmis sutartimis buvo įvestas bevizis režimas. Tačiau po 2004 m. Kaliningrado sritis buvo apsupta valstybių, nuo 2007 m. turėjusių prisijungti prie Šengeno zonos, į kurią vyksiant reikalingas pasas ir viza. Nors ES Kaliningrado gyventojams siūlė suteikti

³¹ Rogoza J., Wierzbowska-Miazga A., Wisniewska I. (2012), "A captive island: Kaliningrad between Moscow and the EU", *OSW Studies*, no. 41, p. 51–52, http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_41_en_0.pdf, 2016-09-20.

³² *Ten pat*, p. 21–23.

³³ *Ten pat*, p. 38–39.

specialius Šengeno pasus, centrinė Rusijos valdžia su tokiu siūlymu nesutiko ir teigė, jog toks specialus statusas pažeistų jos suverenitetą, o Rusijos piliečiai turi teisę nevaržomai vykti iš vienos Rusijos teritorijos į kitą be vizų, netgi pasiūlė sukurti sausumos koridorių³⁴. Sudėtingas ginčas buvo išspręstas kaip kompromisą įvedus nebrangius supaprastinto tranzito dokumentus, tačiau ši situacija parodė, kad Kaliningrado srities gyventojų tranzito problemą ES matė kaip švelniojo, o Rusija – kaip griežtojo saugumo problemą³⁵. Maskva iš principo siekė primesti savo taisykles atveriant Kaliningrado ir Šengeno zonos sienas, šį klausimą svarstyti bendrame ES ir Rusijos vizų režimo kontekste. Nepaisant to, kad Kaliningrado srities valdžia nuolat prašė paversti jų regioną „bandomuoju projektu“ bevizio režimo srityje, centrinė valdžia neskubėjo palengvinti srities gyventojams keliavimo į kaimynines valstybes, derybas vedė tik dėl palankių keliavimo sąlygų tarp Kaliningrado srities ir likusios Rusijos dalies³⁶. Centrinė valdžia nesivadovauja principu, kad pirmiausia srities gyventojų gerovė, bet iškelia nacionalinio saugumo, teritorinio integralumo aspektus, ribodama galimybę Kaliningrado sritį paversti specifine aikšte, kurioje tikrintų bendradarbiavimo su ES galimybes.

Dar vienas ES ir Rusijos bendradarbiavimo etapas – derybos dėl ES ir Rusijos bevizio režimo, kurių pradžia laikytinas 2003 m. kovo mėn. Sankt Peterburge vykęs ES ir Rusijos viršūnių susitikimas. Jame sutarta išanalizuoti galimybes ateityje įvesti bevizų režimą. Vėliau šis siekis buvo oficialiai įtvirtintas bendros laisvės, saugumo ir teisingumo erdvės gairėse, priimtose 2005 m. gegužės mėn. ES ir Rusijos viršūnių susitikime Maskvoje. Akcentuota būtinybė kiek galima greičiau užbaigti derybas ir pasirašyti vizų išdavimo supaprastinimo ir readmisijos sutartis³⁷. Vizų išdavimo procedūros pradėtos lengvinti 2006 m. gegužės 25 d. viršūnių susitikime Sočyje priėmus ES ir Rusijos Federacijos susitarimą³⁸. Tai buvo pirmas atvejis ES istorijoje, kai sudaromas tokio tipo susitarimas su trečiąja šalimi. Taip pat Sočyje pasirašytas ES ir Rusijos susitarimas dėl readmisijos³⁹. Abu susitarimai įsigaliojo 2007 m. pradžioje.

³⁴ Malevskaya V. (25 išnaša), p. 39.

³⁵ Diener A. C., Hagen J. (2 išnaša), p. 580.

³⁶ Rogoza J., Wierzbowska-Miazga A., Wisniewska I. (31 išnaša), p. 47–48.

³⁷ President of Russia, “Road Map on the Common Space of Freedom, Security and Justice”, 10 March 2005, <http://en.kremlin.ru/supplement/3588>, 2016-09-20.

³⁸ „Europos Bendrijos ir Rusijos Federacijos susitarimas dėl vizų Europos Sąjungos ir Rusijos Federacijos piliečiams išdavimo tvarkos supaprastinimo“, *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*, 2007 m. gegužės 17 d., t. 50, L 129, p. 27–34, http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2007.129.01.0025.01.LIT&toc=OJ:L:2007.129:TOC#L_2007129LT.01002701, 2016-09-20.

³⁹ „Susitarimas tarp Europos Bendrijos ir Rusijos Federacijos dėl readmisijos“, *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*, 2007 m. gegužės 17 d., t. 50, L 129, p. 40–60, http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2007.129.01.0038.01.LIT&toc=OJ:L:2007.129:TOC#L_2007129LT.01004001, 2016-09-20.

Jų pasirašymas ir įsigaliojimas padėjo pagrindus tolesniam dialogui dėl galimo vizų režimo panaikinimo. 2007 m. liepos mėn. kasmetinio ES ir Rusijos nuolatinės partnerystės tarybos, skirtos bendradarbiavimo saugumo, laisvės ir teisingumo srityse plėtrai, susitikimo metu sutarta dėl bevizio režimo dialogo procedūrų. Galiausiai 2011 m. gruodžio mėn. patvirtinti bendrieji žingsniai, kuriuos įgyvendinus buvo planuojama pradėti derybas dėl bevizio režimo įvedimo, pažangą aptariant ES ir Rusijos viršūnių susitikimuose⁴⁰. Tačiau nebuvo nustatytas konkretus terminas, per kurį būtų įgyvendinti bendrieji žingsniai, o ES vengė jį apibrėžti.

Taip pat nauja bendradarbiavimo banga sietina su vykusiu dialogu dėl modernizacijos⁴¹, kurią inicijavo Vokietija. Tai atitiko bendras „perkrovimo“ politikos nuotaikas Vakaruose, Rusijos prezidentu tapus Dmitrijui Medvedevui. Nuo 2010 m. susitikimo Rostove iki pat Ukrainos krizės aktyviai veikė programa „Partnerystė vardan modernizacijos“ (*Partnership for Modernisation*, P4M), kuria siekta stiprinti techninio reguliavimo harmonizavimą, teisinę sistemą ir bendradarbiavimą daugelyje kitų sričių. Abi pusės buvo įsitikinusios, kad ši programa taps pagrindu ES ir Rusijos strateginei partnerystei⁴², padės realizuoti ankstesnius bendradarbiavimo lūkesčius ir sustiprins abipusį pasitikėjimą, sumenkusį dėl Rusijos–Gruzijos karo 2008 metais. Nors programoje „P4M“ Kaliningradui nebuvo skiriamas specialus dėmesys, svarbu pastebėti, kad ES ir Rusijos dialogas dėl bevizio režimo pastūmėjo kelti klausimą dėl supaprastinto tranzito tarp Kaliningrado ir kaimyninių valstybių. Pavyzdžiui, ES palankiai sutiko ES šalių narių, turinčių pasienio zonas su Rusija, iniciatyvą leisti laisvai keliauti Rusijos piliečiams dalyje savo, o kartu ir ES teritorijos. Nuo 2012 m. liepos 27 d. buvo įgyvendinta supaprastinto asmenų judėjimo tvarka Rusijos Kaliningrado srityje ir dalyje Lenkijos teritorijos (Pamario ir Varmijos Mozūrų vaivadijose).

ES buvo pradėjusi palaikyti Rusijos siekius dėl bevizio režimo, tačiau Ukrainos krizė nubloškė ES ir Rusijos strateginę partnerystę ir bevizio režimo klausimą į ateitį. Dėl Ukrainoje pademonstruotos agresijos Kaliningradas, kaip ir likusi Rusija, patyrė ES ir kitų Vakarų valstybių sankcijas. Kaliningradas nuo ES pritaiky-

⁴⁰ ES ir Rusijos parengtos pirmosios ataskaitos apie bendrųjų žingsnių įgyvendinimą datuojamos 2012 m. gegužės 15 d.

⁴¹ Delegation of the European Union to Russia, *Partnership for Modernisation (finalised)*, http://eeas.europa.eu/delegations/russia/eu_russia/tech_financial_cooperation/partnership_modernisation_facility/index_en.htm, 2016-09-20.

⁴² Larionova M. (2015), „Can the partnership for modernisation help promote the EU-Russia strategic partnership?“, *European Politics and Society*, vol. 16, issue 1, p. 62–79.

tų ekonominių sankcijų nukentėjo netgi labiau nei kiti Rusijos regionai⁴³, tačiau centrinė valdžia nesiėmė jokių veiksmų gerinti srities gyventojų ekonominę padėtį, o Kaliningradą ir toliau naudoja kaip geopolitinę kortą.

3. Lietuva ir Kaliningradas: tiesioginis ES ir Rusijos politikos kontekste vykęs bendradarbiavimas

Apibrėžiant Lietuvos ir Kaliningrado srities bendradarbiavimą ir jų santykį galima išskirti du etapus. Pirmasis, prasidėjęs normalizavus tarpvalstybinius Lietuvos ir Rusijos Federacijos santykius, pasižymėjo intensyviu tiesioginiu Lietuvos bendradarbiavimu su Kaliningrado sritimi. Tai daugiausia lėmė regionalizacijos tendencijos Rusijoje Boriso Jelcino valdymo laikotarpiu, kai Lietuva turėjo galimybę plėtoti dvišalius santykius tiesiogiai, o ne per Maskvą. 1994 m. Kaliningrade buvo atidarytas Lietuvos konsulatas, o 1995 m. pasirašyta sutartis dėl bevizio režimo vykstant su vizitu, trunkančiu iki 30 dienų. Iki 1998 m. su Kaliningrado sritimi buvo baigtos derybos dėl 15 projektų aplinkosaugos, transporto, švietimo, kultūros ir kitose srityse. 1999–2000 m. buvo įsteigta įvairių dvišalio bendradarbiavimo platformų (nevyriausybinių organizacijų ir akademikų asociacija, Kaliningrado srities ir Lietuvos santykiams gerinti daugiausia skirta Rusijos ir Lietuvos taryba, parlamentų forumas, „Nidos iniciatyva“). Sanderis Huismanas 2002 m. atliktoje studijoje priėjo prie išvados, kad „Rusija dorai dar nesuformavo savo realios politikos ar požiūrio į Kaliningradą“⁴⁴, o Lietuvos tyrėjai Sirutavičius ir Stanytė-Toločkienė, išskirdami dvi galimas Kremliaus strategijas dėl Kaliningrado, kaip karinio forposto arba kaip ekonomikos reformų bandymų aikštelės, neatsakė, kuri iš jų dominuos ir bus realizuojama⁴⁵. Todėl, nepaisant probleminių klausimų (karinio ir civilinio tranzito, energetinės priklausomybės), Lietuva vadovavosi prielaida, kad intensyvus bendradarbiavimas su Kaliningrado sritimi gali padėti jam tapti bandomuoju projektu platesnėje ES ir Rusijos darbotvarkėje, formuojamu pagal Lietuvos interesus atitinkančią kryptį. Tai atsispindėjo ir 2002 m. priimtoje Nacionalinio saugumo strategijoje, kur tarp svarbiausių saugumo aplinkos priemonių įvardijamas ir politinis, socialinis, ekonominis ir ekologinis stabilumas Kaliningrado sri-

⁴³ Oldberg I. (2015), „Kaliningrad's difficult plight between Moscow and Europe“, *Ulpaper*, no. 2, p. 5, <http://www.ui.se/eng/upl/files/111799.pdf>, 2016-09-15.

⁴⁴ Huisman S. (2002), „A new European Union policy for Kaliningrad“, *Occasional Papers*, no. 33, p. 13, http://www.iss.europa.eu/uploads/media/occ33_01.pdf, 2016-09-17.

⁴⁵ Sirutavičius V., Stanytė-Toločkienė I. (5 išnaša), p. 176.

tyje, taip pat „geros kaimynystės ir ekonominės, prekybinės bei kultūrinės partnerystės santykių palaikymas, srities ekonominio išsivystymo atsilikimo ir gyvenimo lygio atsilikimo nuo kaimyninių valstybių, ypač šioms stojant į ES, mažinimas“⁴⁶.

Antrasis etapas prasidėjo intensyviuoju derybų dėl narystės ES laikotarpiu (2000–2004 m.), kai ES paraleliai didelį dėmesį skyrė ir regioniniam Baltijos jūros valstybių, ir dvišalių santykių su Rusija dėmenims. Šį periodą galima įvardyti kaip virsmą, nes jo metu Rusija Kaliningrado sritį siekė išnaudoti kaip spaudimo įrankį stabdant Baltijos valstybių transatlantinę ir europinę integraciją, o centralizacijos tendencijos maksimaliai apribojo Kaliningrado srities savarankiškumą. Palaikydama Kaliningrado įtraukimo iniciatyvas mažosios politikos klausimais, Lietuva susilaikė didžiosios politikos klausimais. Nuo Lietuvos įstojimo į ES 2004 m. pažymėtini trys svarbiausi dalykai. Pirma, Lietuva aktyviai dalyvavo nubrėžiant tranzito tarp Kaliningrado srities ir likusios Rusijos dalies programos gaires ir parengiant įgyvendinimo priemones. Antra, Lietuva kritiškai vertino galimybes plėsti supaprastinto vizų režimo sąlygas su Kaliningradu ir oponavo ES ir Rusijai šiuo klausimu. Trečia, Lietuva siekė tiesiogiai bendradarbiauti su Kaliningradu ekonomikos („2K“ projektas) ir kultūros srityse, palaikė srities tikslus modernizuotis, tačiau vengė platesnių dvišalių įsipareigojimų su Rusija.

Supaprastinta tranzito tvarka – ES plėtros kontekste vykstant trišalėms deryboms (dalyvaujant ES, Lietuvai ir Rusijai) pasiektas kompromisas, leidęs įgyvendinti iki tol precedento neturėjusį dalyką, kai per ES teritoriją Rusijos piliečiams leidžiant keliauti be vizų yra užtikrinamas Kaliningrado anklavo susisiekimas su likusia Rusija. Supaprastinto tranzito dokumentas (STD) ir supaprastinto tranzito geležinkeliu dokumentas (STGD) tapo vizos pakaitalu. Taip buvo sėkmingai išspręstas Rusijos gyventojų susisiekimu klausimas ir taip

⁴⁶ Lietuvos Respublikos Seimas, *Nutarimas dėl Nacionalinio saugumo strategijos patvirtinimo*, 2002 m. gegužės 28 d., Nr. IX-907, <https://www.e-tar.lt/acc/legalAct.html?documentId=TAR.2627131DA3D2>, 2016-09-20.

pat išlaikyti svertai visiškai kontroliuoti Rusijos piliečių judėjimą⁴⁷. Tačiau, pradedus ES ir Rusijos dialogui dėl bevizio režimo, Lietuva visą laiką buvo daug atsargesnė. Apibūdindamas šalies poziciją 2012 m. pavasarį, Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministras priminė technines užduotis, numatytas ES ir Rusijos 2011 m. gruodžio 15 d. pasirašytame vadinamajame bendrųjų žingsnių dokumente⁴⁸. Su tuo, kaip greitai bus įvykdyti šie žingsniai, siejamas ir ES ir Rusijos bevizio režimo įgyvendinimo procesas. Tuometis užsienio reikalų ministras Audronius Ažubalis 2011 m. spalio mėn. Klaipėdoje vykusiame Lietuvos ir Rusijos tarpvyriausybės komisijos posėdyje teigė, kad vykstant ES ir Rusijos dialogui bevizio režimo klausimu „svarbus bus bendradarbiavimas baudžiamosiose bylose“⁴⁹, turėdamas omenyje Sausio 13-osios ir Medininkų bylas ir nepakankamą Rusijos bendradarbiavimą. Šie reikalavimai Maskvoje buvo priimti kaip Lietuvai būdingo tradicinio skepticizmo išraiška.

Tuo metu buvo sprendžiama, ar Lietuva panašiai kaip Lenkija imsis įgyvendinti supaprastinto asmenų judėjimo tvarką, Lietuvoje numatant tam tikrą laisvo judėjimo iš Kaliningrado ruožą. Lietuva siekė, kad susitarimas galiotų Lietuvos teritorijai 30–50 km nuo sienos⁵⁰. O Rusija siekė remtis Lenkijos ir Rusijos 2011 m. sutarties (dėl bevizio režimo Kaliningrado srities ir šiaurinės Lenkijos dalies gyventojams) pavyzdžiu, kurioje numatytas veidrodinis principas, kai šalys atveria gyventojų judėjimui vienodą plotą⁵¹. Rusija siekė Lietuvą

⁴⁷ Nuo pat susitarimo įsigaliojimo iki šiol ES vykdo savo išpareigojimą finansuoti visą tranzito tarp Kaliningrado ir likusios Rusijos tvarkos įgyvendinimą: 1) padengdama institucijų administravimo išlaidas, plėtodama reikalingą infrastruktūrą; 2) kompensuodama nuostolius, patirtus už negautus konsulinis mokesčius. Pavyzdžiui, finansinė pagalba pagal Specialiąją Kaliningrado tranzito programą išlaidų patyrimo ir apmokėjimo laikotarpiu nuo 2004 m. gegužės 1 d. iki 2006 m. rugsėjo 30 d. sudarė 138 mln. litų. Žr. Europos Sąjungos ir Rusijos Federacijos 2002 m. lapkričio 11 d. pasirašytą Bendrąjį pareiškimą dėl tranzito tarp Kaliningrado regiono ir likusios Rusijos Federacijos dalies, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/73188.pdf, 2016-09-20. Didžiausios finansuotos išlaidos buvo skirtos padengti negautas pajamas už neišduotas vizas, kurias Lietuva būtų gavusi, jei Rusijos piliečiams taikytų standartinę vizų išdavimo procedūrą, ir papildomos veiklos išlaidos, susijusios su sklandaus tranzito iš / į Kaliningrado sritį užtikrinimu. Žr. Centrinę projektų valdymo agentūrą, *Specialioji Kaliningrado tranzito programai*, <http://www.cpva.lt/lt/veikla/paramos-administravimas/anksciau-administruota-parama/specialioji-kaliningrado-tranzito-programa.html>, 2016-09-20.

⁴⁸ Ivanauskas V. et al (2012), *Bevizis režimas tarp Europos Sąjungos ir Rusijos: poveikis Lietuvai. Galutinė tyrimo ataskaita*, Vilnius: Rytų Europos studijų centras, p. 8, <http://www.eesc.lt/uploads/news/id566/es-rusijos%20bevizio%20poveikis%20lietuvai-1.pdf>, 2016-09-18.

⁴⁹ BNS, „Ažubalis: už Rusijos bevizį režimą su ES, tik jei Rusija bendradarbiaus baudžiamosiose bylose“, 2011 m. spalio 4 d., http://www.alfa.lt/straipsnis/12607682/Azubalis.uz.Rusijos.bevizis.rezimas.su.ES.tik.jei..Rusija.bendradarbiaus.baudziamosiose.bylose=2011-10-04_14-44/?wicket:pageMapName=?wicket, 2016-09-20.

⁵⁰ Regnum, „Skiriasi Lietuvos ir Rusijos URM pozicijos dėl galimo bevizio režimo su Kaliningradu“, 2012 m. sausio 20 d., <http://www.geopolitika.lt/?artc=5164>, 2016-09-13.

⁵¹ Komaras J. J., „Gazeta Wyborcza“: ypatinga bevizio režimo reikšmė Rusijai“, 2011 m. gruodžio 19 d., <http://iq.lt/pasaulis/gazeta-wyborcza-ypatinga-bevizio-rezimo-reiksme-rusijai/>, 2016-09-18.

parodyti kaip stabdį, o susitarimą su Lenkija laikė svarbiu žingsniu pereinant prie didesnio ES ir Rusijos bendradarbiavimo bevizio režimo srityje⁵².

Nors tuo metu buvo priimtas Europos Parlamento ir Tarybos reglamento (EB) Nr. 1931/2006 pakeitimas, leidžiantis visą Kaliningrado sritį laikyti pasienio teritorija, Lietuva laikėsi „50 km taisyklės“, remdamasi dar 2009 m. susitarimu⁵³. Ji ignoravo Šengeno *acquis* (pranc. k. teisyno) išimties politinę potekstę – Kaliningrado srities gyventojai nekelia grėsmės kaimyninėms ES valstybėms narėms – ir akcentavo išimties nepaliestą 30–50 km pasienio ruožą kaip savo pozicijos pagrindą. Lietuva įvertino, kad vadinamasis veidrodinis principas kelia pernelyg daug rizikos, tokiu būdu pasiekiamą neproporcingai didelė Lietuvos dalis, taip faktiškai būtų įvesta ne vietinio judėjimo tvarka, o bevizis režimas. Lietuvos ir Rusijos susitarimas dėl Kaliningrado nebuvo patvirtintas, kadangi Lietuva nesutiko savo pasienio teritoriją atverti visos Kaliningrado srities gyventojams ir nebuvo linkusi priimti supaprastinto judėjimo savo teritorijoje sąlygų. Buvo tartasi tik dėl Lietuvos ir Kaliningrado pasienyje ne daugiau kaip 50 km spinduliu gyvenančių asmenų mobilumo didinimo ir žmogiškųjų ryšių skatinimo. Tačiau Lenkijai sutikus atverti savo sienas visos Kaliningrado srities gyventojams, Rusijos lūkesčiai išaugo ir susitelkė ties bevizio režimo tarp Rusijos ir ES siekiu. Nors Lietuva oficialiai skelbė, kad neturi išankstinių nuostatų bevizio režimo klausimu tarp ES ir Rusijos, o savo apsisprendimą grįs grynai techniniu Rusijos įgyvendintų išipareigojimų vertinimu⁵⁴, nuo derybų pradžios iki šiol ji akcentuoja poreikį bevizį režimą pirmiausia suteikti Europos integracijos kelyje esančioms Rytų partnerystės valstybėms.

Vertindama ES ir Rusijos programą „Partnerystė vardan modernizacijos“, Lietuva ne kartą buvo išreiškusi siekį, kad vykdant šią programą ne mažesnis dėmesys būtų skiriamas žmogaus teisių Rusijoje klausimams, teisės viršenybei, kad dauguma modernizacijos programos priemonių būtų įgyvendinama Kaliningrade, nes Lietuva suinteresuota, kad sritis taptų viena progre-

⁵² Marcinkevičius T., „Europos eksperimentai su Kaliningradu“, 2012 m. rugsėjo 7d., <http://www.pazinkeuropa.lt/euroblogas/savaite-temos/klaustukai-229/europos-eksperimentai-su-kaliningradu-234,2016-09-18>.

⁵³ 2012 m. sausį Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerija savo tinklapyje išplatino šios žinybos atstovo Aleksandro Lukaševičiaus komentarą, kuriame Rusija kritikuoja Lietuvos atsargumą dėl bevizio režimo ir giria Lenkiją. Žr. 15min, „Rusijo kritikuoja Lietuvos atsargumą dėl bevizio režimo“, 2012 m. sausio 17 d., <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/pasaulis/rusija-kritikuoja-lietuvos-atsarguma-del-bevizio-rezimo-57-190534#ixzz2BRD6Ltto>, 2016-09-18.

⁵⁴ Delfi, „A. Ažubalis: V. Putino pareiškimai apie bevizį režimą tėra kalbos prieš rinkimus“, 2012 m. kovo 1 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/aazubalis-vputino-pareiskimai-apie-bevizi-rezima-terakalbos-pries-rinkimus.d?id=56168421,2016-09-15>.

syviausių Rusijoje⁵⁵. 2004 m. įstojus į ES buvo reiškiami verslo lūkesčiai, kad užsienio investuotojai į Baltijos šalis žvelgs kaip į trampliną verslui Rusijoje, Baltarusijoje ar Ukrainoje⁵⁶, todėl ES aktyviai palaikė idėją stiprinti Baltijos šalis, taip pat Kaliningradą ir Baltarusiją jungiančią infrastruktūrą, įgyvendinant atitinkamus infrastruktūros projektus ES finansinės paramos lėšomis. Lietuvos narystės ES išvakarėse inicijuotas „2K“ projektas, kurio tikslas buvo susieti Klaipėdos ir Kaliningrado uostus ir tapti pagrindiniais krovinių gabenimo iš Vakarų į Rytus ir atvirkščiai punktais, atspindėjo nuotaikas glaudinti bendradarbiavimą su Rusija mažosios politikos srityje⁵⁷. Tačiau ir ši iniciatyva susidūrė su nevienareikšmiu vertinimu: Lietuvos politikai kėlė klausimus dėl projekto grėsmės nacionaliniam saugumui⁵⁸. Idėja, kad Kaliningradas galėtų būti platforma į Rusijos ar Rytų rinkas, nebuvo realizuota, bet vyravo praktiškai visą laikotarpį nuo Lietuvos įstojimo į ES iki Ukrainos krizės 2014 metais. Pavyzdžiui, tą idėją nuolat kėlė verslininkai, ypač 2012 m.⁵⁹, kai buvo tikėtasi, kad Lietuva kaip ir Lenkija sieks įgyvendinti vietinį judėjimo per sieną režimą.

Lietuva taip pat nuolat palaikė idėjas, kurios intensyvintų kultūrinius ir žmogiškuosius ryšius su Kaliningradu, ypač prisidedant prie su lietuvininkų ar prūsų kultūra susijusio istorinio paveldo puoselėjimo. Sanderio Huismano teigimu, nors Kaliningrado klausimą Lietuvoje koordinuoja Užsienio reikalų ministerija, praktinis įgyvendinimas mažosios politikos srityse vyksta žemesniu lygmeniu, suteikiant daugiau įgaliojimų veikti su Kaliningrado sritimi besiribojančioms savivaldybėms⁶⁰. Todėl, nepaisant gerokai pablogėjusių dvišalių Lietuvos ir Rusijos santykių, Kaliningrado srities ir atskirų savivaldybių bendradarbiavimas mokslo ar kultūros srityse išlieka gana intensyvus. Pavyzdžiui, 2005 m. pradėta „trijų K“ iniciatyva (Klaipėda – Kultūra – Kaliningradas)⁶¹ – kultūrinė

⁵⁵ European Dialogue, “EU-Russia partnership for modernization has to include the modernization of Russia’s attitude towards neighbours, Lithuania’s foreign minister says“, 24 September 2010, <http://www.eurodialogue.eu/eu-russia-partnership-modernization-has-include-modernization-russias-attitude-towards-neighbours>, 2016-09-18.

⁵⁶ UAB „Baltijos verslo vystymo agentūra“ direktoriaus Algirdo Aušros kalba „Baltijos valstybės ES: neišnaudotos galimybės“, pasakyta per Baltijos ekonomikos forumą, vykusį Taline 2004 m. gegužės 17 d., <http://www.mediabv.lt/resursai/pasisakymai/Ausros-kalba-BEF-lt.pdf>, 2016-09-25.

⁵⁷ Marinecas V., „Projektas „2K“ – dar vienas žingsnis nelengvame kelyje“, 2003 m. gegužės 2 d., <http://www.jura24.lt/lt/naujienos/uostas/projektas-2k-dar-vienas-zingsnis-nelengvame-kelyje-126074>, 2016-09-18.

⁵⁸ BNS, „2K“ projektas nekelia grėsmės nacionaliniam saugumui“, 2003 m. rugsėjo 24 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/2k-projektas-nekelia-pavojaus-nacionaliniam-saugumui.d?id=2908413>, 2016-09-18.

⁵⁹ Išsakyta nuomonė Lietuvos pramonininkų konfederacijos konferencijoje 2012 m. Žr. Levickaitė, R., „Kaliningrado sritis – platforma į pasakišką rytų rinką ar grėsmė saugumui?“, 2012 m. vasario 10 d., <http://www.tv3.lt/naujiena/580998/kaliningrado-sritis-platforma-i-pasakiska-rytu-rinka-ar-gresme-saugumui>, 2016-09-19.

⁶⁰ Huisman S. (44 išnaša), p. 31.

⁶¹ Gliozerienė A., „Kultūra sujungė Klaipėdą su Kaliningradu“, 2005 m. balandžio 16 d., <http://kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/kultura-sujunge-klaipeda-su-kaliningradu-536104>, 2016-09-19.

Klaipėdos ir Kaliningrado miestų partnerystė – šiandien tęsiama atnaujinus šių miestų partnerystės sutartį⁶². Vis dėlto toks bendradarbiavimas apsaugo nuo visiškos Kaliningrado srities izoliacijos nuo Lietuvos, bet didesnės įtakos santykių raidai su Rusija neturi. Nors Kaliningrado srities politikos ir ekonomikos elitas, nepaisant pablogėjusių valstybių santykių, siekia ir toliau bendradarbiauti, plėtoti prekybą ir įgyvendinti bendrus projektus, tai padaryti įmanoma tik mažosios politikos klausimais.

4. Kaliningradas kaip Rusijos karinė korta santykiuose su Vakarais

Kaliningrado srities raidą nagrinėję Lietuvos akademikai vieningai sutaria, kad Maskva šį savo ekslavą vertina per grėsmės (tiek vidinės, tiek išorinės) prizmę. Anot Lopatos, „Maskva šią sritį pavertė geopolitiniu įkaitu – cesijos procese karo grobio pagrindu atitekusia teritorija, kurią siekiama ne tik išlaikyti (vidinis aspektas), bet ir priversti kitas šalis arba tarptautines institucijas įvykdyti arba susilaikyti nuo bet kokio akto, kaip tiesioginės arba netiesioginės įkaito išlaisvinimo sąlygos, įvykdymo (išorinis aspektas)“⁶³. Sirutavičius ir Stanytė-Toločkienė, išnagrinėję intensyviausią ES ir Rusijos bendradarbiavimo laikotarpį ir ryžto spręsti Kaliningrado klausimą aspektus, įvertino, kad sėkmingos Kaliningrado srities adaptacijos problema nėra prioritetinga regioninių veikėjų darbotvarkėje⁶⁴.

Apskritai Kaliningrado klausimas mokslinėje literatūroje „perėjo“ kelias analizės pakopas: iškart po SSRS griūties daugiausia dėmesio buvo skiriama srities demilitarizavimo aspektams, paskutinio praėjusio amžiaus dešimtmečio pabaigoje Kaliningrado studijose pradėjo vyrauti švelniojo saugumo aspektai: socialinis ir ekonominis atsilikimas, nusikalstamumas, nelegali migracija, ekologija ir pan.⁶⁵ Tačiau pastaraisiais metais itin suintensyvėjęs Kaliningrado srities militarizavimas ir viešojoje erdvėje vis plačiau aptariami srities kaip karinio forposto aspektai verčia vėl kelti pirmines problemas: kas griežtojo saugumo aspektu vyksta Kaliningrado srityje ir kokią įtaką tai turi regiono saugumui.

Galimas dvejopas požiūris į Kaliningrado srities militarizavimą:

⁶² Lietuvos Respublikos generalinis konsulas Kaliningrade, *Pasirašyta Klaipėdos ir Kaliningrado partnerystės sutartis*, 2016 m. vasario 19 d., <http://consulate-kaliningrad.mfa.lt/kaliningrad/lt/naujienos/pasirasyta-klaipedos-ir-kaliningrado-partnerytes-sutartis>, 2016-09-19.

⁶³ Lopata R. (6 išnaša), p. 181.

⁶⁴ Sirutavičius V., Stanytė-Toločkienė I. (5 išnaša), p. 200.

⁶⁵ Lopata R. (6 išnaša), p. 178.

1) gausinama dislokuotų karinių dalinių ir kovinės technikos, rengiamos didelio masto, taip pat ir puolamojo pobūdžio, pratybos siekiant atgrasyti NATO didinti savo gynybinius pajėgumus regione, svarbiausia – atriboti Baltijos valstybes nuo NATO gynybos planų, neturint realių puolamųjų tikslų; 2) tai procesas, kuriuo siekiama visiškai dominuoti regione mąstant apie galimus puolamuosius veiksmus Baltijos jūros regione.

Vertinant galimą NATO plėtrą Rytų Europoje dar 1998 m. buvo pripažinta, kad tokiu atveju reikės vykdyti atgrasymo (angl. *deterrence*) politiką, kuri labiau užtikrintų taiką nei jai kenktų, juolab Baltijos šalių gynyba konvenciniame kare buvo matoma tik užtikrinant karinę rytinės NATO sienos apsaugą ir sutelkiant pajėgas netoli jos (pripažįstant, kad net tokių priemonių gali nepakakti)⁶⁶. Lietuvos ir Lenkijos saugumo ekspertai atkreipia dėmesį į pastaraisiais metais itin suintensyvėjusį Kaliningrado srities militarizavimą, vykdomų karinių pratybų ir regione dislokuotų karinių objektų pobūdį: „Kaliningrado sritis yra hipermilitarizuota. Jos militarizavimas nuo Šaltojo karo laikų iš principo nepasikeitė, o kai kuriais požiūriais tik sustiprėjo, nes ten galiausiai atsidūrė ir kai kurie buvusios SSRS kariuomenės daliniai, kurie buvo išvesti iš Vokietijos, Lenkijos.“⁶⁷ Taip pat pabrėžiama Rusijos konvencinių karinių pajėgų svarba vykdant hibridines karines operacijas: „Kaliningrado sritis pirmiausia svarbi siekiant atkirsti regioną, kad į jį nepatektų išorinės karinės jėgos, suteikia daug galimybių įvairiems hibridiniams scenarijams, pavyzdžiui, pasinaudojant tranzito [per Lietuvą – aut. past.] problema arba sukuriant kokią nors humanitarinę krizę.“⁶⁸ Karas Rytų Ukrainoje parodė, kad, Rusijai siekiant savo tikslų per su ja tiesiogiai nesusijusias struktūras – separatistus, jų veiksmų sėkmė labai priklausė nuo konvencinių karinių pajėgų paramos per konfliktą⁶⁹. Laikantis prielaidos, kad Rusija ėmė vykdyti jėgos politiką (angl. *power politics*), kai vadovaujamasi supratimu, kad dinamika karinėje srityje regione yra produktyvu, karinis Kaliningrado srities aspektas tampa kertinis, vertinant regiono saugumo ir galimos raidos perspektyvas.

Rusijos, NATO ir atskirų jos narių santykių raidą galima suskirstyti į du pagrindinius etapus. Pirmuoju etapu Rusija išnaudojo visas spaudimo priemones, kad Lenkija ir Baltijos valstybės nebūtų priimtos į Aljansą. Ji bandė įrodyti, kad pasibaigus Šaltajam karui reikia kurti bendrą saugumo erdvę ir priminė neva egzistuojantį NATO išipareigojimą nesiplėsti link Rusijos sienų.

⁶⁶ Kober S. (1998), „NATO expansion flashpoint no. 3: Kaliningrad“, *Cato Foreign Policy Briefing*, no. 46, <http://object.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/fpb-046.pdf>, 2016-09-25.

⁶⁷ V. Keršansko interviu su Aleksandru Matoniu, 2016 m. sausio 14 d.

⁶⁸ V. Keršansko interviu su Rytų studijų centro Lenkijoje (OSW) ekspertais, 2015 m. gruodžio 7 d.

⁶⁹ *Ambiguous Threats and External Influences in the Baltic States* (27 išnaša), p. 46.

Antruoju etapu Rusija naudoja turimas spaudimo priemones, taip pat ir Kaliningrado srities kaip karinio forpostų kortą, siekdama atgrasyti Aljansą regione dislokuoti gausius karinius vienetus, t. y. neleisti šioms valstybėms tapti visiškai integruotomis NATO narėmis.

Reaguodami į galimą Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių prisijungimą prie NATO, Rusijos pareigūnai vilkino sutarčių paketo dėl rytinės NATO sienos ratifikavimą, taip pat imta kalbėti apie planus nebemažinti Kaliningrade dislokuotų karinių pajėgų ir atgaivinti sritį kaip karinį bastioną. Nusistovėjus NATO ir Rusijos santykiams, 2002 m. įsteigus NATO ir Rusijos tarybą ir didesnę dėmesį skiriant bendroms tarptautinėms saugumo grėsmėms spręst, Kaliningrado klausimas iškildavo vis rečiau, nors Maskva šiuo laikotarpiu ir toliau modernizavo Kaliningrado srityje esančius karinius vienetus, rengė reguliarias karines pratybas. Tačiau 2007 m. Rusija nusprendė nebevykdyti Šaltojo karo pabaigoje pasirašytos sutarties dėl konvencinių ginkluotųjų pajėgų dislokavimo Europoje, pagal kurią žemyne galėjo būti ribotas kiekis konvencinės ginkluotės. Ir nors Maskva iki šiol buvo ne kartą sulaužiusi šią sutartį, sprendimas jos nebevykdyti tiesiogiai lietė Baltijos valstybes, kurios originaliame dokumente nebuvo minimos. Rusija siekė, kad sutartis būtų apsvaistinta iš naujo įtraukiant konvencinių ginkluotųjų pajėgų limitą Baltijos valstybėms. Sutarties šalims atsisakius pritarti naujai dokumento versijai, Rusija pasitraukė iš derybų – kaip tik tuo pačiu metu ji stiprino pajėgumus su Rytų Europos valstybėmis besiribojančioje Vakarų karinėje apygardoje⁷⁰. Atsakydama į Rusijos invaziją Gruzijoje, 2008 m. JAV priėmė sprendimą Europoje dislokuoti gynybines raketas žemė – oras „Patriot“, o Rusija į tai reaguodama Kaliningrade išdėstė raketą „Iskander“. JAV prezidentu tapus Barackui Obamai, inicijuota santykių „perkrovimo“ politika nepakeitė Maskvos požiūrio į Kaliningrado sritį, nuo to laiko pastebima militarizacijos tendencija plėtoti ne tik gynybinius, bet ir puolamuosius pajėgumus.

2015 m. sausio mėn. Rusijos Generalinio štabo viršininkas Valerijus Gerasimovas pareiškė, kad Rusija gerokai sustiprins savo kovinius pajėgumus Kryme, Arktyje ir Kaliningrade⁷¹, o po metų (2016 m. sausio mėn.) Rusijos sausumos pajėgų vadas Olegas Saliukovas pranešė apie konkrečius veiksmus: artimiausiu metu Rusijos kariuomenė bus sustiprinta centrinėje ir vakarinėje

⁷⁰ Socor V. (2007), „Kremlin would re-write or kill CFE treaty“, *Eurasia Daily Monitor*, vol. 4, issue 139, http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=32874&no_cache=1, 2016-09-25.

⁷¹ RFERL, „Russia to boost combat capabilities in Crimea, Kaliningrad, Arctic“, 13 January 2015, <http://www.rferl.org/content/russia-to-boost-combat-capabilities-crimea-kaliningrad-arctic/26791370.html>, 2016-09-25.

Rusijos dalyje viena ir trimis naujomis divizijomis⁷². Kaliningrado sritis priklauso Vakarų karinei apygardai, todėl galima tikėtis dar intensyvesnio srities militarizavimo. 2015 m. Vakarų karinėje apygardoje sukurta 1-oji tankų armija, kuri atliko savo funkcijas bendrose Rusijos ir Baltarusijos pratybose „Sąjungos skydas 2015“ („Ščit Sojuza 2015“), jų dalys, vykusios Kaliningrado poligonuose, nebuvo įtrauktos į oficialią pratybų programos dalį. Tai leidžia teigti, kad Rusija siekia maskuoti tikruosius mokymų tikslus. Nors oficialiai pratybos nebuvo nukreiptos prieš NATO valstybes, prie Aljanso sienos buvo sutelkti dideli kariniai daliniai⁷³.

Tarptautinio strateginių studijų instituto (*International Institute for Strategic Studies*, IISS) 2016 m. parengta ataskaita apie karinį įvairių šalių balansą⁷⁴ rodo, kad vertinant Rusijos karinių pajėgų išdėstymą regione NATO turi ribotas galimybes esant reikalui greitai reaguoti, kad apgintų rytines NATO valstybes. Pavyzdžiui, Rusija Vakarų karinėje apygardoje dislokavo Baltijos jūros regione manevro laisvę ribojančius karinius pajėgumus. Tai nuotolinė oro gynybos sistema S-400 ir naikintuvai MiG-31BM. Taip pat 2015 m. pradžioje pratyboms į Kaliningradą buvo atvežtos trumpojo nuotolio balistinės raketos „Iskander-M“⁷⁵. Tai patvirtina ir 2016 m. tyrimų ir analizės organizacijos „RAND“ pateikta ataskaita⁷⁶, kurioje teigiama, kad Baltijos šalių gynyba yra sudėtingiausias NATO blokui aktualus klausimas. Baltijos šalys nepajėgtų atsilaikyti prieš Rusijos ginkluotę, o Lenkija įstengtų ginti tik savo teritoriją, galėdama tik itin ribotai padėti Baltijos šalims. 2016 m. atlikta Lietuvos grėsmių nacionaliniam saugumui vertinime⁷⁷ teigiama, kad 2015 m. Rusijos karinis aktyvumas Baltijos jūros regione buvo mažesnis nei 2014 m., tai sietina su mažesniu finansavimu, prasta personalo ir karinių įrenginių technine būkle. Tačiau čia pat pažymima, kad tai gali būti taktinis žingsnis siekiant sukurti įvaizdį, kad Rusija rodo savo konstruktyvų nusiteikimą mažinti įtampą regione mainais į bendradarbiavimą su NATO

⁷² Sputnik News, “Russia will fortify western front due to intensifying exercises”, 22 January 2016, <http://sputniknews.com/military/20160122/1033535066/russia-armed-forces-fortify-presence-nato.html>, 2016-09-24.

⁷³ Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas (2016), Vilnius: LR valstybės saugumo departamentas, Antrasis operatyvinių tarnybų departamentas prie KAM, , p. 8–9, <http://www.kam.lt/download/52036/gr%C4%97smi%C5%B3%20nacionalinam%20saugumui%20vertinimas.pdf>, 2016-09-23.

⁷⁴ *The Military Balance 2016*, <https://www.iiss.org/en/publications/military-s-balance>, 2016-09-30.

⁷⁵ TASS, “Deployment of Russia’s armaments in Kaliningrad region limits NATO’s capabilities – expert”, 9 February 2016, <http://tass.ru/en/defense/855511>, 2016-09-28.

⁷⁶ Shlapak D. A., Johnson M. W. (2016), *Reinforcing Deterrence on NATO’s Eastern Flank. Wargaming the Defense of the Baltics*, Rand Corporation, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1200/RR1253/RAND_RR1253.pdf, 2016-09-23.

⁷⁷ Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas (73 išnaša).

kovoje su terorizmu. Tokiu atveju Aljansas turėtų atsisakyti stiprinti gynybinius pajėgumus Baltijos jūros regione⁷⁸.

2014 m. gegužės mėn. Rusija vienašališkai nutraukė dvišalį Lietuvos ir Rusijos susitarimą dėl papildomų pasitikėjimų ir saugumą stiprinančių priemonių, todėl Lietuva nebeturi galimybių atlikti karinių patikrinimų Kaliningrado srityje, nebesikeičiama informacija apie karines pajėgas⁷⁹. Vis dėlto, remiantis viešai prieinamais šaltiniais ir Lietuvos ir užsienio saugumo ekspertų nuomonėmis, galima išsiaiškinti esamą Kaliningrado srities militarizacijos lygį.

1 lentelė. **Svarbiausios karinės pajėgos Kaliningrado srityje⁸⁰**

Karinis vienetas / pajėgos	Reikšmė
Baltijos jūros flotilė (128-oji antvandeninių laivų brigada, 71-oji desantinų laivų brigada, 64-oji vandens rajono apsaugos laivų brigada, 36-oji raketinių katerių brigada)	Neužšąlantys uostas – Baltijskas, dislokuota apie 30 laivų, dalis iš jų modernizuoti, galintys vykdyti įvairias funkcijas jūroje. Dislokuoti mažieji raketiniai laivai potencialiai gali būti ginkluoti raketomis „Kalibr“, kurios buvo panaudotos iš Kaspijos jūros atakuojant taikinius Sirijoje.
Sausumos pajėgos	Sunku įvardyti bendrą šarvuotos ginkluotės kiekį – vieši šaltiniai yra tikrai nepatikimi, tačiau spėjama, kad realiai srityje dislokuota apie 15 tūkst. kareivių (įskaitant jūrininkus), o kovinės technikos vienetų skaičiuojama šimtais (apie 100 tankų, 500 šarvuotų pėstininkų kovos mašinų, 200 artilerijos kompleksų). Po 2008 m. kartu su Baltijos jūros pėstininkų brigada sausumos pajėgos yra visos komplektacijos. Be 79-osios motorizuotųjų šaulių ir 336-osios jūrų pėstininkų brigadų, taip pat veikia 7-asis motorizuotųjų šaulių pulkas, krantų gynybos ir artilerijos brigados, kiti kovinės paramos ir aprūpinimo daliniai. Jie labai sustiprina sausumos pajėgas, praktiškai visi yra visiškai aprūpinti ginkluote.

⁷⁸ *Ten pat*, p. 6.

⁷⁹ LR krašto apsaugos ministerija, „Rusijos Federacija nutraukė su Lietuva dvišalę sutartį dėl papildomų priemonių pasitikėjimui ir saugumui užtikrinti“, 2014 m. gegužės 5 d., http://www.kam.lt/lt/naujienos_874/aktualijos_875/rusijos_federacija_nutrauke_su_lietuva_dvisale_sutarti_del_papildomu_priemoniu_pasitikėjimui_ir_saugumui_uztikrinti, 2016-09-24.

⁸⁰ Parengta pagal: V. Keršansko interviu su A. Matoniu, 2016 m. sausio 14 d., V. Keršansko interviu su Gražvydu Jasučiu, 2016 m. sausio 5 d., *Kaliningrad special defence district (KOR)*, <http://www.globalsecurity.org/military/world/russia/kor-kaliningrad.htm>, 2016-09-25, konsultacijas su LR krašto apsaugos ministerijos atstovais.

Oro ir sausumos gynybos sistema S-400	Pažangi gynybos sistema, galinti naikinti taikinius ore ir sausumoje 400 km atstumu, nuo 50 m iki kelių dešimčių kilometrų aukštyje. Mobili, sumontuota ant aštuonračių sunkvežimių, gali būti dislokuojama ir lengvai perkeliama į bet kurią vietą Kaliningrado srityje taip 100–200 km didinant jos aprėptį. Taigi praktiškai visa oro erdvė virš Baltijos jūros, Lenkijos gali būti pažeidžiama tik vienos gynybinės ginkluotės sistemos. S-400 taip pat gali naikinti taikinius ir sausumoje. Taip pat Kaliningrado srityje dislokuoti zenitinių raketų kompleksai S-300, TOR-M2, veikia dvi karo aviacijos bazės. Tai rodo, kad srityje veikia ne atskiri kariniai elementai, bet pilnavertė karinė grupuotė.
Tolimojo nuotolio radaras „Voronež“ netoli Pionerskio	Užtikrina oro erdvės stebėjimą nuo Grenlandijos iki Azorų salų, t. y. visoje Europos ir Šiaurės Atlanto oro erdvėje, Skandinavijoje. Šiuo radaru stebimi skirtingame aukštyje esantys orlaiviai ir balistinės raketos.
Mobilios taktinės raketos „Iskander-M“	Raketos „Iskander-M“ dėl savo veikimo nuotolio ir gebėjimo nešti branduolines galvutes Rusijos politikų yra naudojamos kaip spaudimo priemonė Vakarams. Puolamųjų taktinių raketų „Iskander-M“ dislokavimas Kaliningrade, pakeičiant raketas „Točka-M“, „Točka-U“, išplečia puolamąjį nuotolį nuo 200 iki 450 km. Taigi žiūrint nuo Kaliningrado srities sienų yra galimybė atakuoti bet kokius taikinius sausumoje į šiaurę – iki šiaurinės Latvijos sienos, taip pat į pietvakarius – iki pietinės Varšuvos dalies. Raketos pasiektų ir bet kokius taikinius jūroje. Laivas yra gana aiškus taikinytis tokio tipo sistemoms. Jos galėtų sukurti ne menkų problemų ginant Baltijos jūros erdvę. Sparnuotosios raketos skrieja dar toliau – iki 1000 km, taigi gali pasiekti visas Baltijos jūros regiono ir daugelį Vidurio ir Rytų Europos valstybių.

Galima teigti, kad vykdoma Kaliningrado srities militarizacija skirta: 1) plėsti puolamuosius pajėgumus Baltijos jūroje, 2) kontroliuoti oro erdvę virš Baltijos jūros, Baltijos valstybių ir Lenkijos, 3) plėsti atakos plotą Baltijos valstybėse ir Lenkijoje. Dalis Baltijos jūros laivyno dalinių yra nuolat parengti, o jūros ir oro keliais vis intensyviau juda kariniai daliniai⁸¹, vengiant žemyninio tranzito per Lietuvą. Alvydas Medalinskas, brėždamas paralelę tarp Kaliningrado vaidmens Baltijos jūroje ir Krymo – Juodojoje, teigia, kad Rusija abiem sritims formuoja svarbią užduotį modeliuodama puolimo scenarijus⁸².

Lenkijos saugumo eksperto teigimu, Rusija savo kariniais veiksmais Kaliningrado sritį ruošia atlikti išorinių karinių jėgų regione sulaikymo vaidmenį,

⁸¹ V. Keršansko interviu su A. Matoniu, 2016 m. sausio 14 d.

⁸² V. Keršansko interviu su Alvydu Medalinsku 2016 m. sausio 14 d.

o srityje dislokuoti kariniai pajėgumai gali būti panaudoti ne tik konvencinei karybai, bet ir įvairioms mišrioms konvencinėms ir hibridinėms operacijoms, pretekstu laikant pačių sukurtą tranzito per Lietuvą problemą⁸³. Pastaraisiais metais daugelyje NATO vadovybės pasisakymų atkreipiamas dėmesys į didėjančias karines pajėgas Kaliningrade ir iš to kylančią A2/AD problemą⁸⁴, o NATO atstovas Alexanderis Vershbow'as spaudos konferencijoje teigė, kad Kaliningrado militarizavimas yra rimtai NATO strategų svarstoma problema: „Didėjanti karinių pajėgų koncentracija Kaliningrade ir Juodojoje jūroje, o dabar ir Viduržemio jūros rytuose, be abejo, iškelia papildomų iššūkių, kuriuos mūsų planuotojai vertina rimtai svarstydami mūsų įsipareigojimą apginti visas nares nuo bet kokių grėsmių.“⁸⁵ Galimą branduolinio taktinio ginklo Kaliningrado srityje dislokavimą NATO generalinis sekretorius Jensas Stoltenbergas pavadino „fundamentaliu Europos saugumo balanso pokyčiu“⁸⁶.

Maskvos elgesys su Kaliningrado sritimi parodo, kad ji srities raidą labiausiai vertina atsižvelgdama į karinius regione vykstančius procesus, konkrečiai – pirmiausia NATO plėtrą, paskui – Aljanso veiksmus Baltijos valstybėse ir Lenkijoje. Apibendrinant pastaruosiu metu regione besiklostančią padėtį galima teigti, kad Kaliningrado sritis atspindi klasikinę saugumo dilemos situaciją: į Rusijos siekį didinti karinę galią šalia Lietuvos ir Lenkijos šios atsako reikalaujamos didesnio NATO matomumo regione, o tai skatina Maskvą dar labiau militarizuoti sritį, taip susiejant galimą demilitarizaciją su Baltijos valstybių kaip NATO „pilkosios zonos“ išlaikymu.

Išvados

Straipsnyje įvertintas Kaliningrado veiksnys regioninio saugumo, Lietuvos ir Rusijos, plačiau ES / NATO ir Rusijos santykių kontekste. Pasinaudojant

⁸³ V. Keršansko interviu su Rytų studijų centro Lenkijoje ekspertais, 2015 m. gruodžio 7 d.

⁸⁴ Generolo Philipo Breedlove'o (2016-01-21), http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_127395.htm?selectedLocale=en, Lenkijos prezidento Andrzejiaus Dudos (2016-01-18), http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_127127.htm?selectedLocale=en, Alexanderio Vershbow'o (2015-11-17), http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_124808.htm?selectedLocale=en, Jenso Stoltenbergo (2015-12-01), http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_125358.htm?selectedLocale=en, pasisakymai, 2016-09-30.

⁸⁵ NATO generalinio sekretoriaus pavaduotojo Alexanderio Vershbow'o atsakymas į „Reuters“ žurnalistų klausimą per 2015 m. spalio 19 d. vykusią spaudos konferenciją. Žr. NATO, *Joint press point with NATO Deputy Secretary General Ambassador Alexander Vershbow and Italian Undersecretary of Defence, Giacomino Alfano*, 49 October 2015, http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_124025.htm?selectedLocale=en, 2016-09-30.

⁸⁶ The Guardian, „Nato chief says Russian nuclear threats are 'deeply troubling and dangerous'“, 28 May 2015, <http://www.theguardian.com/world/2015/may/28/nato-chief-says-russian-nuclear-threats-are-deeply-troubling-and-dangerous>, 2016-09-30.

Vinokurovo anklavų teorija kaip analitiniu modeliu buvo įvertinti keturi santykių vektoriai, lemiantys anklavo, šiuo atveju – Kaliningrado srities, probleminius aspektus. 2 lentelėje pateikiama šių vektorių vertinimo santrauka.

2 lentelė. **Kaliningrado srities analizės išvados pagal anklavų teorijos santykių vektorius**

Vektorius	Išvados
Rusijos Federacijos centrinės ir Kaliningrado srities valdžios santykiai dėl srities raidos	Po Putino atėjimo į valdžią pradėta valdžios centralizacija apribojo Kaliningrado srities politikos elito galimybes plėtoti savarankišką srities kryptį. Kaliningrado elitas pasisakė už srities atvėrimą kaimyninių valstybių ir ES rinkai, o Maskva neturėjo aiškos strategijos. Vis dėlto po 2012 m. pastebimas itin intensyvus srities remilitarizavimas parodo, kad įsigali griežtosios politikos šalininkų vizija: sritis – kaip karinis forpostas.
ES ir Rusijos santykiai dėl Kaliningrado srities raidos	ES pasisakė už ekonominę Baltijos jūros regiono plėtrą, tačiau Kaliningrado sričiai ypatingo dėmesio neskyrė ir savo politiką vykdė regionine. Rusija ES švelniąją politiką vertino kaip grėsmę, todėl riboja Kaliningrado srities dalyvavimą ES projektuose.
Kaliningrado srities ir Lietuvos santykiai	Atgavusi nepriklausomybę pirmąjį dešimtmetį Lietuva aktyviai tiesiogiai bendradarbiavo su Kaliningrado srities politikos elitu, tačiau prasidėjus valdžios centralizacijai tarpusavio ryšiai palaipsniui silpnėjo. Lietuva aktyviausiu laikotarpiu pasisakė už savo sienų Kaliningrado srities gyventojams atvėrimą, tačiau, derantis su Rusija ir ES dėl bevizio režimo, šį klausimą vertino per griežtojo saugumo prizmę. Pašlijus Lietuvos ir Rusijos santykiams bendradarbiavimas savivaldos, mažosios politikos srityse tebevyksta, tačiau tai neturi didelės įtakos didžiosios politikos klausimams.
ES / NATO ir Rusijos santykiai	Nors ES / NATO ir Rusijos santykių dinamika nuo 2000 m. išgyveno ir pakilimus, ir krizes, tai neturėjo didelės įtakos Kaliningrado srities raidai. Maskva ilgai pasirinko dvi Kaliningrado raidos kryptis – karinio forposto ir ekonominių bandymų aikštelės, – kurios buvo derinamos, tačiau antroji buvo vykdoma tik formaliai, nesiekiant, kad Kaliningrado sritis labiau bendradarbiautų su kaimyninėmis valstybėmis. Geopolitinė konfrontacija paskatino sritį remilitarizuoti, todėl šiandien esminis dėmuo yra būtent griežtojo saugumo klausimai.
Bendrosios išvados	Kaliningrado sritis išlieka geopolitikos įkaite, jos atsivėrimo galimybės yra minimalios, o esminis srities situaciją lemiantis veiksnys siejasi su griežtojo saugumo klausimais.

Kaliningrado reikšmė Rusijos politikoje per pastaruosius du dešimtmečius kito nuo bendradarbiavimo su Vakarais iki atgrasymo strategijų. Esant tokiai dvejomis anklavo reikšmei, Lietuva kurį laiką taip pat ieškojo savojo santykių modelio. Suradus veiksmingą sprendimą dėl tranzito tarp Kaliningrado srities ir likusios Rusijos dalies per Lietuvą, ši kurį laiką buvo linkusi žengti ES ir Rusijos plėtojamą strateginę partnerystės kryptimi, kartu su Lenkija

ieškoti artimesnės kaimynystės scenarijų, ypač ekonominio, kultūrinio ir sienų klausimais bendradarbiavimo, tačiau išlikti atsargi griežtojo saugumo klausimais. Galima matyti, kad 2012 m. lūžis įvyko ne tik Rusijos politikoje – į prezidento postą sugrįžo Putinas, šalyje imta stiprinti Rusijos imperijos siekius ir ideologiją, o Kaliningradas buvo vis labiau įtraukiamas į griežtojo saugumo darbotvarkę, – bet ir Lietuvos vertinime, kad vietinio sienos režimo (kurį įgyvendino Lenkija) klausimas sudėtingėjančių santykių su Rusija fone atneša daugiau rizikos nei galimybių.

Šis pasikeitęs požiūris iš esmės gerai atspindėjo toliau besirutuliojančią Rusijos užsienio politiką ir Kaliningrado svarbą joje – sritis turėjo didesnę reikšmę (nei praėjusiame dešimtmetyje) Rusijos gynybos politikoje dislokuojant karines jėgas. Tai tapo itin ryšku stiprėjančios konfrontacijos su Vakarais fone nuo 2014 m. pradžios. Konfliktas Ukrainoje verčia iš naujo vertinti grėsmes regione, o Rusijai spaudžiant kaimynines valstybes ar net keliant karinį iššūkį visam Baltijos jūros regiono saugumui, Kaliningradą šiuo metu svarbu vertinti kaip Maskvos instrumentą atgrasant NATO nuo didesnio matomumo regione. Esant tokiai situacijai akivaizdu, kad šiandien Kaliningradas Lietuvai yra daugiau grėsmė (ypač vertinant griežtojo saugumo požiūriu) nei galimybė.

Todėl kurti pozityvią darbotvarkę, ypač bandant pradėti dialogą Kaliningrado sričiai ir Lietuvai arba Rusijai ir Lietuvai, esamame kontekste yra sudėtinga, taip pat trūksta prielaidų, kad Kaliningrado sritis labiau atsivers (dėl valdžios centralizacijos ir dėl mažosios ir didžiosios politikos klausimų vertinimo per grėsmės prizmę). Visgi tarpininkaujant ES (pvz., per įvairias programas) gali ir turi būti išlaikytas bendradarbiavimas atskirose srityse (pvz., sienų saugumas, modernizacija, kultūriniai ryšiai, turizmas, istorinis paveldas).

Toliau reikia pabrėžti, kad Lietuva ir ES šalys turi suvokti Kaliningradą kaip regioną, kurį veikiant⁸⁷ galima keisti santykius su Rusija arba mažinti grėsmes regione: plėtojant didesnio atsivėrimo ar, priešingai, atribojimo politiką. Vis dėlto turint omenyje, kad santykiai su anklavu (žinant jo reikšmę Rusijos politikoje) šiuo metu yra veikiami kylančių grėsmių (pvz., konvencinio ar hibridinio karo grėsmė ir galimo ES, NATO atsako į tai dvišaliu ar individualiu lygmeniu) ir tai, kad netgi tam tikros įprastai neutralios Rusijos politikos sritys yra vertinamos per grėsmių nacionaliniam saugumui prizmę, trumpuoju ir vidutiniu laikotarpiu dominuos griežtojo saugumo samprata. Todėl ES lūkesčiai paveikti anklavą bus nukelti į ateitį, o Lietuva turės atsisakyti ilgą laiką puoselėtos iliuzijos matyti Kaliningradą kaip efektyvų trampliną į Rusijos ir kitas Rytų rinkas.

⁸⁷ Laikoma, kad Kaliningrado sritis yra vienas labiausiai nuo Vakarų sankcijų nukentėjusių Rusijos regionų. Žr. Oldberg I. (43 išnaša).

Griežtojo saugumo srityje būtina siekti, kad Kaliningrado sritis – Europą vertinant kaip žaidimo lentą –irstų šaške aklavietėje, o ne ašaka NATO gerklėje, nes antrojo scenarijaus išlaidos palyginti su atgrasymo politikos vykdymu tiek ekonomine, tiek politine prasme būtų gerokai didesnės visoms ES ir NATO bloko valstybėms.

2016 m. lapkritis

Nacionalinio
saugumo
aspektai

Gediminas Grina*

Gynybos paramos fondas

Nacionalinė karinė diplomatija ir jos perspektyvos

Šiame straipsnyje pateikiama moderniosios Lietuvos karinės diplomatijos evoliucija, ateities prioritetinės kryptys, nagrinėjami tarnybos organizavimo ypatumai. Straipsnyje parodoma, kad karinės diplomatijos organizavimas yra politinių nuostatų, Lietuvos karininkijos pasirengimo, ūkinio aprūpinimo ir karinės diplomatijos vietos nacionalinėje diplomatijos sistemoje radimo visuma. Autorius teigia, kad karinės diplomatijos apimtis lemia krašto apsaugos sistemos politinės vadovybės nuostatos dėl Lietuvos užsienio politikos įgyvendinimo karinėje srityje ir žinybinių interesų užsienio valstybių analogiškose sistemose atstovavimo mastai. Straipsnyje pateikiama karinės diplomatijos, karininkų tarnybos specifika sąjungininkų (NATO) ar ES valstybėse ir tarnybos ypatumai kitose, dažnai priešiško interesų Lietuvai turinčiose, valstybėse. Straipsnyje autorius pateikia argumentų dėl karinio diplomatinio atstovavimo prioritetų vidutiniu laikotarpiu. Autorius daro išvadą, kad karinės diplomatijos svarba, matant pastaruoju metu besirutuliojančias tarptautinės struktūros tendencijas, tik stiprės, o pilnavertė diplomatija negalės funkcionuoti be kvalifikuoto karinio patarimo.

Išvadas

1990 m. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę ėmė atsikūrinėti ir suvereniai valstybei būtinos institucijos, specifinės veiklos sritys. Natūralu, kad pirmiausia atsikūrė gynybiniai institutai – jau kovo 25 d. buvo atkurtas Valstybės saugumo departamentas, o balandžio 25 d. – Krašto apsaugos departamentas. Nors suvereni diplomatinė tarnyba pradėjo funkcionuoti vos atkūrus nepriklausomybę, karinės diplomatijos ar apskritai darbo karinėse tarptautinėse institucijose poreikis atsirado ne iš karto. Pirmiausia, 1995 m. pavasarį buvo paskirtas LR gynybos atašė Latvijai ir Estijai mjr. Gintaras Bagdonas¹. Lietuvos kariuomenės atstovu Vyriausiojoje ginkluotųjų pajėgų vadavietėje (angl. SHAPE) Monse buvo paskirtas kpt. Valdas Šiaučiulis². Paskyrus pirmuosius karinius diplomatus paaiškėjo, kad dar 1994 m. birželio 2 d. patvirtinti LR gynybos atašė nuostatai nėra

*Ats. plk. Gediminas Grina – 2001–2004 m. Lietuvos Respublikos gynybos atašė JAV ir Kanadoje. Adresas korespondencijai: Algirdo g. 35-16a, 03225 Vilnius, tel. 8 655 15 999, el. paštas: ged.grina@gmail.com.

¹Dabar – plk., NATO Energetinio saugumo centro vadovas.

²Dabar – plk., LR gynybos atašė Jungtinėje Karalystėje Nyderlandams ir Portugalijai (taip pat jis yra pirmasis šių laikų Lietuvos kariuomenės karininkas, baigęs karinius mokslus Jungtinėse Amerikos Valstijose).

išbaigti dėl tarnaujančių užsienyje. Dėl šios priežasties 1996 m. vasarą krašto apsaugos ministras Linas Linkevičius ir užsienio reikalų ministras Povilas Gylys patvirtino naują LR gynybos atašė nuostatų redakciją. Nepaisant patvirtintų nuostatų, kildavo nesusipratimų dėl gynybos atašė pavaldumo, kurie virsdavo tikrove, pvz., gynybos atašė komandiravimo klausimais. Tai patvirtino LR krašto apsaugos ministerijos (toliau – KAM) sekretoriaus Povilo Malakausko 1996 m. liepos 5 d. išaiškinimas dėl komandiruočių, kuriame aiškiai nurodyta, kad už komandiruotes atsako kario darbdavys, t. y. KAM. Konfliktus tarp diplomatinės ir karinės diplomatinės tarnybų lėmė 1997 m. LR Vyriausybės nutarimu patvirtinti „Specialiųjų atašė nuostatai“ ir 1998 m. patvirtintas Diplomatinės tarnybos įstatymas (toliau – DTĮ), kuriame buvo įvesta specialiojo atašė sąvoka. Būtent ši sąvoka apėmė ir karinius diplomatus. Taip kilo abejonių dėl karinių diplomatų išskirtinumo diplomatiniam atstovavime.

1. Karinės diplomatijos prielaidos

1.1. Krašto apsaugos ministerijos ir Lietuvos kariuomenės interesai užsienio valstybėse

KAM kaip ir kitos žinybos užsienio valstybėse turi interesų, kurie yra nacionalinės užsienio politikos dalis. Viena iš esminių KAM funkcijų – užtikrinti nacionalinę saugumą karinėmis priemonėmis. Tam tikslui reikia nuolat siekti Lietuvai palankaus karinio bendradarbiavimo su užsienio valstybėmis. Tokio pobūdžio interesams atstovauti valstybės (Lietuva ne išimtis) formuoja karinių diplomatų korpusus. Kariniai diplomatai daugiausia vykdo išimtinai su gynybos politika ir organizavimu susijusias funkcijas (administruoja įsigijimus (atskiris atvejais prie gynybos ministerijų akredituojami specialūs gynybinio bendradarbiavimo atašė), gynybos institucijų ir kariuomenių, misijų bendradarbiavimą, legaliais būdais renka KAM, Lietuvos kariuomenę ir jos pajėgas dominančią politinę, ekonominę ir technologinę informaciją). Šiose srityse valstybiniu (vyriausybiniu) lygiu jau priimti politiniai sprendimai dėl tokios veiklos ir diplomatinė atstovybė negali lemti eigos be pritarimo iš sostinės.

Vyriausybei nusprendus steigti karinio (gynybos) atašė pareigybes, yra išreiškiama politinė valia, kad užsienio politikai vykdyti yra būtina operatyviai gauti politinį patarimą Lietuvos Respublikos diplomatinėje atstovybėje (toliau – atstovybė) ir kad KAM intensyviai bendradarbiauja įsigijimų srityje ar turi informacijos rinkimo tikslų.

1.2. Teisiniai pagrindai

1.2.1. Tarptautiniai ir valstybiniai dokumentai

Pagrindinis karinę diplomatiją, kaip bendrosios diplomatijos dalį, reglamentuojantis hierarchinis dokumentas yra 1961 m. Vienos konvencija (toliau – konvencija) dėl diplomatinio santykių³. Nacionalinėje šios srities hierarchinėje viršūnėje yra DTĮ⁴, kuris apima tiek diplomatų, tiek ir visos diplomatinės tarnybos administravimo klausimus. Konvencijoje kariniai diplomatai pristatomi kaip išskirtiniai užsienio valstybių atstovai, turintys specialius įgaliojimus, ir nelai-komi diplomatais. Šią spragą iš dalies išaiškina DTĮ, įvesdamas diplomatinio personalo ir specialiųjų atašė apibrėžimus. Karinis diplomatinis atstovavimas tradiciškai skirstomas į tris kategorijas: kariniai atstovai prie tarptautinių organizacijų (pvz., LR karinis atstovas prie NATO), kariniai atašė (pvz., LR gynybos atašė JAV) ir kariniai patarėjai prie tarptautinių organizacijų (pvz., karinis patarėjas LR atstovybėje prie ESBO). Lietuvos karinių diplomatų veikla reglamentuojama skirtingais norminiais aktais, pvz., karinių atstovų – Karinių atstovų nuostatais⁵, gynybos atašė – Specialiųjų atašė nuostatais⁶, kurie taip pat reglamentuoja valstybės tarnautojų, atitinkamų vyriausybinių institucijų, perkeltų tarnybai diplomatinėse atstovybėse užsienyje (komercijos, kultūros atašė ir pan.), veiklą.

1.2.2. Funkcijos

Karinių atašė (pvz., gynybos) funkcijos yra išdėstytos Specialiųjų atašė nuostatuose, LR gynybos atašė pareiginiuose nuostatuose⁷. Be įvairių bendrinių nuostatų, išdėstytų nuostatuose, 6 jų punktas nurodo, kad gynybos atašė paskyrimo valstybėje yra LR diplomatinės atstovybės diplomatinio personalo narys, tiesiogiai pavaldus krašto apsaugos ministrui, taip pat ir diplomatinės

³ JT tinklalapio informacija, http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_1_1961.pdf, 2016 08 02.

⁴ LR Diplomatinės tarnybos įstatymas, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.46EF9E1D52E9>, 2016 11 12.

⁵ LRV 2004 11 25 nutarimas Nr. 1494 „Dėl LR karinio atstovo nuostatų patvirtinimo“.

⁶ LRV 1997 12 12 nutarimas Nr. 1407 „Dėl Specialiųjų atašė nuostatų patvirtinimo“, https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.61DF78DC7BB6/TAIS_426376, 2016 08 30.

⁷ LR krašto apsaugos ministerijos 2014 07 22 įsakymas Nr. V-639 „Dėl LR gynybos atašė ir LR gynybos atašė pavaduotojo pareiginių nuostatų patvirtinimo“ (ankstesni pareiginiai nuostatai buvo krašto apsaugos ministro patvirtinti 2000 03 29 įsakymu Nr. 325, papildyti 2000 09 26 įsakymu Nr. 1124, aut. past.).

atstovybės vadovui. Išnagrinėjus pavestas funkcijas, akivaizdu, kad vienintelė gynybos atašė paskirtis diplomatinėje atstovybėje yra diplomatinės atstovybės vadovo konsultavimas kariniais ir gynybos klausimais (9.7 punktas).

Šalia pagrindinių savo funkcijų, kariniai atašė vienokiu ar kitokiu būdu atlieka visų sričių specialiųjų atašė funkcijas (ypač pabrėžtina kalbant apie valstybes, kuriose yra didelės lietuvių bendruomenės – JAV, Kanada, Jungtinė Karalystė): kontroliuoja Lietuvos karių buvimą užsienio valstybėje ir atsiškai to tos valstybės gynybos ministerijai (ir yra jos kontroliuojami) [konsulinė veikla], propaguoja Lietuvos gynybinės (ir ne tik) pramonės produkciją [komercijos atašė], organizuoja akademinius kontaktus su analogiškais karinėmis institucijomis [švietimo atašė], rengia parodas, organizuoja Lietuvos kariuomenės meno kolektyvų išvykas [kultūros atašė], atstovauja Lietuvos kariuomenei išeivijos bendruomenėse [ambasadorius]. Kariniai atašė kartu su atstovybės vadovu privalo rengti nacionalinės kariuomenės dienos minėjimus (priėmimus). Taip pat yra tradicija gynybos atašė vykti į kitas atstovybes dalyvauti nacionalinių švenčių renginiuose. Gynybos atašė taip pat vykdo specialiesiems atašė nebūdingas funkcijas kaip dalyvavimas profesinėse tiek karinių diplomatų, tiek vietinėse karinėse ar gynybos pramonės asociacijose. Specialieji atašė paprastai dirba tik savo srityje atstovaudami atstovybei.

1.2.3. Agremano fenomenas ir akreditavimo eiga

Konvencijos 4 straipsnis nurodo, kad siunčiančioji valstybė privalo gauti sutikimą, agremaną (pranc. *agrement*), kad naujai skiriamas diplomatinės misijos (atstovybės, ambasados) vadovas priimančiai valstybei yra priimtinas. Kartu pažymėta, kad priimančioji valstybė nėra įpareigota paaiškinti, kodėl vienas ar kitas asmuo nėra priimtinas. Paprastai galioja nerašyta taisyklė atsakymo laukti tris mėnesius. Konvencijos 7 straipsnis nurodo, kad kitiems diplomatams ar misijos nariams toks sutikimas nereikalingas. Tiesa, dėl karinių, karo laivyno ir karo aviacijos atašė priimančioji valstybė gali iš anksto reikalauti asmenvardžių išankstiniam sutikimui, kas iš principo reiškia tą patį agremaną. Šiam reikalavimui užsienio valstybės daro išimtis, pavyzdžiui, JAV užsienio valstybių kariniams atašė agremano nereikia.

Pritarimo kandidatūrai norma sąlygota dar ir to, kad, kariniai atašė akredituojami kaip diplomatai ne tik prie URM, bet ir prie gynybos ministerijų ir karinių pajėgų⁸. Be to, specialieji atašė yra traktuojami kaip diplomatinės

⁸ palyginimui – kiti „specialieji atašė“ akredituojami tik paskyrimo valstybės URM.

atstovybės pareigūnai, nariai (ne valstybės), o kariniai atašė – kaip siuntusios valstybės pareigūnai (tai nulemta to, kad realioje praktikoje kariniai atašė yra kariniai valstybės atstovai akreditacijos valstybėse ir turi raštiškus tos valstybės įgaliojimus). Tokia pati praktika taikoma ir Lietuvoje akredituotiems užsienio valstybių kariniams atašė.

Kiekviena valstybė nustato tvarką, kurios privalo laikytis užsienio valstybių kariniai atašė. Pvz., Rusijos Federacijos (RF) reglamentaciniame dokumente⁹ nurodoma, kad tik po to, kai kariniai atašė akredituojami prie Gynybos ministerijos Tarptautinių santykių valdybos, gali būti akredituojami Valstybės protokolo departamente prie Užsienio reikalų ministerijos, kur jiems išduodama diplomato kortelė. Taigi, Rusijos Federacija karinius atašė ir jų padėjėjus traktuoja kaip diplomatinio korpuso narius, kurie naudojami visomis privilegijomis ir imunitetais ir privalo gerbti konvencijos nuostatas. Dėl natūralių kontržvalgybos sumetimų kariniams atašė pateikiamos instrukcijos kaip galima komunikuoti su RF karinėmis įstaigomis ir atskirais kariškiais ir nurodoma keliavimo po RF tvarka.

Panaši tvarka galioja ir JAV¹⁰. Tai savotiškas trijų pakopų veiksmas: pirmiausia, akreditacija JAV Valstybės departamente¹¹ (angl. United States Department of State, DoS), vėliau, įvairius laiko tarpus trunkančios akreditacijos¹² JAV Gynybos departamente (angl. United States Department of Defense, DoD), pajėgų departamentuose ir, galiausiai, vadinamoji specialioji akreditacija (angl. special accreditation), suteikiama kiekvienos valstybės atstovui individualiai. Ši akreditacija yra būtina siekiant sėkmingai dirbti, ypač atstovaujant krašto apsaugos sistemai. Tokią akreditaciją suteikia analogiškų pajėgų, kurioms savo šalyje priklauso karinis atašė, departamentas. Ji užtikrina, kad karinis atašė galėtų tiesiogiai, be įprasto leidimo vizitui (angl. Visit Authorization), komunikuoti su JAV Gynybos departamento institucijomis, pvz., šiose srityse:

- karinių pardavimų srityje (angl. Foreign Military Sales, FMS);
- karinių pajėgų mokymo srityje (angl. International Military Education and Training, IMET);
- karinio strateginio mokymo srityje (IMET);
- karinio bendradarbiavimo srityje (angl. Military to Military, Mil- to Mil);
- oficialių vizitų įforminimo ir informacijos užklausų srityje.

⁹ Рукководство для аташе по вопросам обороны, вооружения, военно-морских, военно-воздушных, военно-технических аташе и их помосников при иностранных дипломатических представителств в Росийской Федерации, Москва, 2001.

¹⁰ Guide for the Defense Attaches in Washington, DC, Section 1, Summer 2002, Produced by the Defense Intelligence Agency.

¹¹ Tai Užsienio reikalų ministerijos analogas.

¹² pvz., 2001 metais dėl rugsėjo 11 d. įvykių akreditacijos procedūros ypač užsitęsė, kai akreditacija karo aviacijos departamente buvo suteikta tik 2002 m. pradžioje.

Šis autorizavimas yra teisiškai įpareigojantis, ypač jei oficialiems Lietuvos atstovams būtina apsilankyti karinėse teritorijose.

Taigi, baigtos akreditacijos procedūros perkelia karinius atašė į pradinės darbo pozicijas. Dirbant pagal akreditaciją pirmiausia susiduriama su Gynybos departamento ar kitų karinių departamentų diplomatinio protokolo padaliniais, pvz., karinis atašė, turintis gynybos atašė statusą, priklauso Gynybos žvalgybos agentūros (angl. Defense Intelligence Agency, DIA, Antrojo operatyvinių tarnybų departamento prie KAM, toliau – AOTD, atitikmuo) protokolo padalinui. Kiti kariniai atašė pagal savo pajėgas atitinkamai.

2. Tarnybos organizavimo ypatumai

2.1. Reikalavimai kandidatams, atrankos procedūra ir kandidatų rengimas

Pagrindinis reikalavimas kandidatui tapti kariniu diplomatu – būti profesinės karo tarnybos kariu. Kandidatas turi turėti bent jau majoro laipsnį¹³. Kario tarnyba užsienyje reglamentuojama kitaip nei valstybės tarnautojų ar diplomatų. Karys negali net laikinai būti integruotas į atstovybę su juo sudarant terminuotas diplomato tarnybos sutartis, kitaip tariant, karys negali tam tikram laikotarpiui tapti valstybės tarnautoju, tai yra civiliu, nes tai prieštarautų karinės tarnybos logikai. Dėl šios priežasties kariniams diplomatams reikia daryti išlygas Specialiųjų atašė nuostatuose.

Kandidatų į LR gynybos atašė ar LR gynybos atašė pavaduotojo pareigas atranka vykdoma vadovaujantis KA ministro įsakymu. Pagrindinis principas – karių savanoriškumas. Priežastis – karininkas nebuvo rengtas politiniam darbui, kurio profesionalūs karininkai gali nenorėti dirbti. Galiausiai – karininkui siūloma išvykti iš Lietuvos labai ilgam laikui, o ne pusmečiui kaip į tarptautinę misiją, ir jis dėl šeiminių ar kitų aplinkybių gali neturėti galimybių tokiam karjeros tarpsniui. Karinio atstovo ar karinio patarėjo atranka, jų biurų darbuotojų atranka vykdoma remiantis bendruoju krašto apsaugos sistemos karių karjeros planavimo principu. Atrenkant karinį atstovą ar patarėją, kandidatas nėra saistomas politinės (ar iš dalies politinės) veiklos, nes yra tiesiogiai pavaldus kariuomenės vadui.

¹³ Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro 2014 01 27 įsakymas Nr. V-58 „Dėl profesinės karo tarnybos karių perkėlimo ir profesinės karo tarnybos karininkų rotacijos tvarkos aprašo patvirtinimo“, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/e3c0c06088c211e397b5c02d3197f382>, 2016 09 30.

Atrinkus kandidatus, KA ministrui siūloma pasirinkti pagrindinį kandidatą. Tiek atrinktųjų, tiek pagrindinio kandidato pavardės viešai neskelbiamos, nes nėra aišku, ar kandidatas gaus priimančios valstybės agremaną. KAM teikia pagrindinio kandidato kandidatūrą užsienio reikalų ministrui ir LR Seimo NSGK pritarti. Pagal LR Seimo statuto 63 str. 5 dalį, viena iš Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto veiklos krypčių – svarstyti siūlymus ir teikti išvadas dėl LR gynybos atašė skyrimo užsienio valstybėse. Čia būtina atkreipti dėmesį, kad skiriant gynybos atašė yra reikalaujama ypatingo dalyko – Seimo NSGK pritrimo. To nereikalaujama skiriant specialiuosius atašė. Gavus teigiamus atsakymus, pagrindinis kandidatas yra nuo tam tikros dienos skiriamas eiti pareigas.

Kandidatams¹⁴ į karinių atašė pareigas organizuojami parengiamieji kursai. Kursų tikslas yra padėti kariniam atašė vykdyti ambasadoriaus patarėjo kariniais-politiniais klausimais funkcijas, efektyviai atstovauti KAM paskyrimo valstybės gynybos ministerijoje, laikantis konvencijos nuostatų, stebėti procesus paskyrimo valstybėje ir apie juos tinkamai raportuoti. Sutuoktiniais dėl jų vaidmens diplomatinėje tarnyboje taip pat organizuojamos konsultacijos. Kandidatai mokomi administruoti biurą, vykdyti reprezentacines funkcijas ir eiti diplomatinės pareigas, saugumo ir kontržvalgybos aspektų, stebėti ir raportuoti. Didelę kurso dalį apima Lietuvos užsienio politikos ir žinybinių dvišalių ar daugiašalių santykių studijavimas, susipažinimas su KA sistema, įskaitant ir AOTD.

2.2. Karinių atašė kaip instituto vieta diplomatinėje atstovybėje, pavaldumas, biuras

Tiek konvencija, tiek nacionaliniai teisės aktai traktuoja karinius atašė kaip išskirtinius diplomatinio personalo narius priimančiai valstybei. Karinis atašė kaip ir diplomatijos vadovas yra valstybės atstovas (tik karinis) užsienio valstybėje.

Karinio diplomato biuras – tai organiškai atstovybės padalinys, administruojamas KAM (per karinį diplomata). Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad kariniais diplomatais paprastai skiriami generolo ar pulkininko laipsnius turintys kariai. Tai traktuotina kaip aukšto rango pareigūno buvimas atstovybėje ir užsienio valstybėje.

Tarp karinių diplomatų biurų didžiausias yra LR diplomatinėje atstovybėje prie NATO. Biurui vadovauja LR karinis atstovas prie NATO, generolas,

¹⁴ Karys laikomas kandidatu, kol negauna priimančios valstybės agremano ir kol nepasirašytas ministro įsakymas dėl skyrimo į pareigas.

turintis gen. mjr. ar brg. gen. laipsnį, pavaldus Lietuvos kariuomenės vadui ir jį atstovauja NATO karinėse struktūrose. Biure tarnauja daug įvairių sričių karinių specialistų, pradedant karinio planavimo ir baigiant logistikos specialistais. Atstovybėje taip pat yra civilių Gynybos patarėjų skyrius (biuras), pavaldus LR krašto apsaugos ministrui ir LR diplomatinės atstovybės prie NATO vadovui. Tas pats karinio atstovo biuras yra akredituotas ir prie ES ir vykdo analogiškas funkcijas.

Gynybos atašė biurui LR diplomatinėse atstovybėse yra nepalyginamai mažesni ir juos sudaro 1–2 kariai ar laisvai samdomi darbuotojai. LR gynybos atašė JAV ir Kanadai, reziduojantis Vašingtone, yra pavaldus dviem ambasadoriams, kadangi yra akredituotas ir Kanadai. Tai visai natūralu, turint galvoje, kad gynybos atašė nėra eilinis diplomatas atstovybėse, o karinis valstybės atstovas užsienio valstybėse. Karinės diplomatijos praktikoje susiklosto ir kurioziškos situacijos. LR gynybos atašė, reziduojantis Astanoje, akredituotas net septyniose valstybėse, atsiskaitinėja krašto apsaugos ministrui ir dirba su septynių atstovybių vadovais.

Darbo organizavimo klausimais kariniai atašė saistomi su atstovybe ne tiek pavaldumo, kiek veiklos koordinavimo prasme. Pvz., atstovybės vadovas negali spręsti dėl karinio atašė komandiruočių tikslingumo, nes jos dažniausiai yra žinybinio pobūdžio pagal nurodymus iš KAM. Kita vertus, ir atstovybės vadovas gali nurodyti vykti į komandiruotę, jei mano, kad turi būti deramas karinis atstovavimas arba poreikis vykdyti užduotis pagal funkcinę atskaitomybę. Jei atstovybėje yra tik vienas karys, atostogos skiriamos ne tik suderinus su KA ministru, bet ir su atstovybės vadovu. Pagrindiniu faktoriumi tiek ministro, tiek atstovybės vadovo sprendimui priimti turėtų būti protokolinis tvarkaraštis (planuojami vizitai, minėjimai, kiti renginiai, kur būtinas karinio atašė dalyvavimas).

2.3. Karinis atašė kaip karinis-politinis patarėjas atstovybėje

Nacionalinė diplomatija yra bendrosios užsienio politikos, kurią sudaro įvairūs nacionalinio saugumo komponentai, įskaitant karinį nacionalinio saugumo užtikrinimą, įgyvendintojas. Natūralu, kad atstovybės vadovui kaip valstybės atstovui reikia išmanyti įvairius valstybės interesus akreditacijos valstybėje. Taigi, atstovybės vadovui reikalingos nuolatinės konsultacijos ir nuolat atnaujinama informacija pagal KAM kompetenciją.

Atstovybės vadovui vykdant tiek kasdienę, tiek selektyvią veiklą nuolat reikia žinoti nacionalinės gynybos politikos įgyvendinimo eigą, karinės sistemos

plėtros planus, planus, susijusius su bendradarbiavimu su akreditacijos valstybės karinėmis struktūromis. Atsižvelgiant į tai, kad, vykdant karinius įsigijimus iš akreditacijos valstybės, dalyvauja ne tik gynybos ministerijos, bet ir kitos vyriausybės institucijos, atstovybės vadovas privalo žinoti ir įsigijimų proceso eigą, įskaitant interesą įsigyti konkrečias priemones, galimas problemas, kadangi bet kuriuo metu gali iškilti klausimų, kuriuos reikės neatidėliotinai spręsti, o atstovybės vadovas kaip valstybės atstovas gali būti į tai įtrauktas. Taigi, ir čia karinis atašė privalo būti nuolat pasirengęs konsultuoti atstovybės vadovą.

Diplomatinėje bendruomenėje labai dažnai aptarinėjami klausimai, kurie nebūtinai susiję su dvišaliu bendradarbiavimu, pvz., klausimai, susiję su NATO vykdoma politika. Ir šiuo atveju atstovybės vadovui gali prireikti informacijos apie procesus, kurie vyksta NATO gynybos politikos ar karinių sprendimų srityje. Vėlgi karinis atašė privalo teikti tokias konsultacijas. Dažnai akreditacijos valstybės su atstovybėmis konsultuojasi dėl tarptautinio lygmens klausimų. Paprastai klausimai, kurie susiję su nacionaliniu saugumu, nesvarbu, ar tai Ukrainos ir Rusijos konfliktas, ar kariniai veiksmai Sirijoje, sprendžiami remiantis kariniu-politiniu patarimu.

Taip pat atstovybė gali deleguoti karinį atašė į renginius, kuriuos organizuoja ne gynybos institucijos, pvz., karinių technologijų perdavimas, JAV reguliuojamas Komercijos departamento, nors iš ekspertinės pusės tai atstovybės karinio atašė atsakomybė, kadangi suinteresuotas asmuo atstovauja perkančiajai karinei institucijai. Vėlgi, JAV užsienio politika labai susijusi su kariniu komponentu, kas stipriai sąlygoja karinio atašė darbą Valstybės departamente, turinčiame didelę karinę struktūrą, kurios nariai pageidauja tiesioginio kontakto su kariniu atašė.

Galiausiai, karinis atašė užtikrina naujos informacijos pateikimą atstovybei iš karinių bendrijų, į kurias kiti diplomatai patekti negali.

2.4. Kasdienė karinių atašė veikla

Karinių atašė kasdienę veiklą gana aiškiai iliustruoja gynybos atašė biuro veikla Vašingtone. Šią veiklą galima būtų suskirstyti į penkias dažnai susijusias sritis:

- Karinės-protokolo / administracinės;
- Karinės-politinės;
- Karinės-įsigijimų/ technologijų /mokymo;
- Karinės-socialinės (sutuoktiniai);
- Karinės-patriotinės (iš Lietuvos kilę akreditacijos valstybių piliečiai).

Darbas Gynybos departamente yra gana didelės apimties, nes darbiniais klausimais bendraujama ne tik su pajėgų departamentais apskritai, bet ir su tų departamentų padaliniais. Remiantis skaičiais, Lietuvos karinio (gynybos, sausumos pajėgų, karo laivyno ir karo aviacijos) atašė vien tik oficialių kontaktinių asmenų, paprastai vadinamų „deskais“, yra 20. Kiekvieną Lietuvai ar krašto apsaugos sistemai rūpinimą klausimą reikėdavo aptarti su keletu šios kategorijos pareigūnų. Čia karinis atašė kaip ir kiekvienas kitas diplomatas nusistato savo darbo prioritetus. Akivaizdu, kad didžiausias darbo efektyvumas pasiekiamas betarpiškai bendraujant, nuolat ieškant naujų kontaktinių asmenų.

Kaip būtiną veiklą reikėtų pabrėžti dalyvavimą akreditacijos departamentų administracinėje ir protokolo veikloje. Tai veikla, kurią profesionalūs kariai lyg ir turėtų mėgti mažiausiai: anketų pildymas, sveikininimų įvairiomis progomis rašymas, dalyvavimas protokoliniuose renginiuose, skirtuose paminėti tam tikriems akreditacijos valstybės įvykiams. Karinis atašė privalo taip sudaryti savo darbotvarę, kad galėtų dalyvauti minėtuose renginiuose. Palaikyti bičiuliškus santykius su diplomatinio protokolo administracijos pareigūnais, asmeniškai juos pažinoti yra būtina, nes tarnaujant užsienio valstybėje gali tekti spręsti įvairias, įskaitant ir asmeninio pobūdžio, problemas.

Diplomatinis protokolas ne tik kad būtinas, bet yra ir kaip priemonė kitoms karinių atašė funkcijoms vykdyti. Viena iš priemonių – priėmimai ir jų organizavimas¹⁵. Priėmimai ir ceremonijos pagal protokolą yra neatskiriama diplomatinės tarnybos dalis. Dalyvavimas priėmimuose – tai galimybė rasti naujų kontaktų ir palaikyti senuosius. Be abejo, pokalbių per priėmimus ar ceremonijų metu kiekvienas diplomatas surenka nemažai jo atstovaujamą valstybę dominančios informacijos. Tokių renginių metu galima atsitiktinai sutikti ir įdomių asmenų¹⁶. Kiekvienas karinis diplomatas privalo priimti protokolą kaip neišvengiamą rutiną, mokytis protokolo niuansų ir gilinti protokolinės elgsenos įgūdžius.

Protokolas taip pat suponuoja poreikį palaikyti gerus santykius ir su kologomis kariniais atašė. Pvz., Vašingtone karinių atašė bendruomenė sudaryta iš keturių komponentų: gynybos atašė ir trijų pajėgų atašė atskirų asociacijų. Šių asociacijų pagrindinis tikslas – padėti kariniams atašė komunikuoti su Pentagono institucijomis. Asociacijų vadovai paprastai yra anglakalbiai generolai (admirolai). Dėl to asociacijų nariai neprieštarauja. Visa tai, be abejo, suderinta su atsakingomis Pentagono žinybomis. Asociacijos pirmininkas turi

¹⁵ John R. Wood, Jean Serres, *Diplomatic Ceremonial and Protocol: principles, procedures and practices*. Columbia University Press, New York 1970.

¹⁶ Vieno renginio metu teko sutikti JAV Prezidento kalbų rašytoją (aut. past.).

pavaduotoją ir iždininką paprastai iš savo biuro. Pagrindinis oficialaus bendravimo formatas bent kartą per pusmetį organizuojami pietūs (angl. luncheon), kurių metu asociacijų vadovybė atsiskaito už nuveiktus darbus, biudžetą ir pan. Dažniausiai pakviečiamas „svečias pranešėjas“ (angl. guest speaker), kuris paskaito pranešimą kokia nors specifine ar aktualia tema. Kita bendravimo ir informacijos rinkimo akreditacijos valstybėje forma yra vadinamieji pažintiniai vizitai. Be visų profesinių ar pažintinių elementų, svarbiausias tokių vizitų privalumas – tarpasmeninių ryšių stiprinimas tiek tarp karinių atašė, tiek ir tarp jų sutuoktinių. Jų organizavimo atsakomybė iš dalies gula ir ant asociacijų pečių (šalia karinio diplomatinio protokolo padalinių). Joms tekdavo spręsti finansinio administravimo klausimus, nes protokolo padaliniais pagal JAV įstatymus yra sudėtinga disponuoti karinių atašė lėšomis.

Natūralu, kad dvišaliai santykiai tarp gynybos institucijų pirmiausia palaikomi politiniu-strateginiu lygmeniu. Čia ir yra ta sritis, kur karininkui nebeužtenka gerai išmanyti karybą, reikalingas platesnis požiūris į valstybių valdymo organizavimą, santykius tarp valstybių, didelė erudicija ir pan. JAV gynybos politika formuojama Gynybos sekretoriaus biure (angl. Office of the Secretary of Defense, OSD), patariant Jungtiniam štabui. Kariniu lygmeniu strateginį karinį patarimą duoda ir planuoja Jungtinio štabo Strateginio planavimo struktūra (J-5). Natūralu, kad tarp planuojamų klausimų gali būti ir galimi poveikiai Lietuvai arba galimas Lietuvos kaip sąjungininkės įsitraukimas. Taigi, karinis atašė privalo įsitraukti į procesą, žinoti eigą, ir laiku informuoti savo politinę ir karinę vadovybę. Atvirkštinis procesas vyksta per JAV gynybos atašė Vilniuje. Natūralu, kad abiejų valstybių gynybos atašė bendrauja tiesiogiai ir su savo „deskais“ sostinėse. Šis procesas vyksta be diplomatinio protokolo atstovų jiems pritariant. Reikia pažymėti, kad viena iš kliūčių ar problemų bendraujant su atsakingais amerikiečių kariškiais yra jų dažnos karinės rotacijos.

Dar viena karinių atašė politinės veiklos sritis – dalyvauti paskyrimo valstybės akademiniėje ir nevyriausybinėse organizacijų veikloje. Domėjimosi kryptys paprastos, į visas diskusijas tiek akademiniuose, tiek nevyriausybiniuose sluoksniuose, kurios vienaip ar kitaip gali paliesti Lietuvos nacionalinius interesus, privalo būti atkreiptas dėmesys. Tai yra sritis, kurioje itin svarbus viso atstovybės kolektyvo bendradarbiavimas ir darbo pasidalijimas. Ambasadų personalas turi ribotas galimybes, todėl atstovybės vadovas (ambasadorius) nustato prioritetines užduotis pagal uždavinius, keliamus nacionalinei diplomacijai.

Puikiai ne tik karinės diplomatijos, bet ir atstovybės įsitraukimo į akademinę ir nevyriausybinių veiklą JAV pavyzdžiu galima būtų laikyti XII pasaulio

lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumą, kurio viena sesija 2003 metais vyko Čikagoje. Jame buvo sulaukta ypatingo susidomėjimo Lietuvos karine sritimi. Buvo surengta speciali sesija klausimams, susijusiems su karyba ir karo technologijomis, aptarti. Prie dalyvavimo jame daug prisidėjo dr. S. Bačkaitis iš Vašingtono, dirbęs JAV Transporto departamente, ir tuo metu Merilando universitete doktorantūroje studijavęs, Anapolio karinę jūrų akademiją baigęs dr. Vytenis Benetis¹⁷. Dalyvauti simpoziume buvo pakviesti ir kiti Lietuvos karininkai, tuo metu tarnavę ar mokęsi JAV. Tai bene vienintelis lietuvių akademinis simpoziumas užsienyje, kada būtų pavykę surinkti nemažą grupę Lietuvos kariuomenės karininkų, kurie galėjo simpoziumo dalyviams papasakoti apie Lietuvos kariuomenės aktualijas ir perspektyvas. Na, o pats simpoziumas yra puiki galimybė palaikyti ir plėtoti Lietuvos ir Lietuvos išeivijos mokslininkų ir jų bendruomenių ryšius.

Karinių diplomatų dalyvavimas simpoziumo formato renginiuose vienu metu jungia tiek akademinį, tiek nevyriausybinių, tiek ir patriotinį aspektą. Istoriskai yra taip susiklostę, kad po Antrojo pasaulinio karo Lietuvą paliko daug išsilavinusių, patriotiškai nusiteikusių, lietuvių besaugančių asmenų. Stipriausia juos ir Lietuvą jungiančia grandimi tapo kalba ir... karys, dėvintis nepriklausomos Lietuvos uniformą, turintis simbolinę reikšmę. Tai karinę diplomatiją JAV daro atskiru ypatingu žanru. Daug lietuvių kilmės amerikiečių stojo į JAV kariuomenę, nemažai jų tarnybą baigė turėdami kaip pirmos kartos išeiviams labai aukštus pulkininkų laipsnius. Keletą kartų akcentuota kontaktų svarba diplomatijoje, karinė – ne išimtis. Taigi, šį karinį-patriotinį aspektą galima būtų traktuoti kaip neetatinį karinį diplomatinį veikimą įvairiose tiek vyriausybėse, tiek ir nevyriausybėse JAV struktūrose.

Lietuvai kaip neturinčiai ginkluotės pramonės yra labai svarbus dvišalis bendradarbiavimas su sąjungininkais ginkluotės įsigijimų srityje. Vėlgi, JAV čia atlieka gana nemenką vaidmenį. Ir čia kariniam atašė, žinant, kad domėjimasis ginklų pramone yra viena iš pagrindinių veiklos sričių, yra platūs veiklos horizontai. Šiais klausimais būtina bendrauti su Gynybos saugumo bendradarbiavimo agentūros (angl. *Defense Security Cooperation Agency*, DSCA) atstovais pareigūnais. Viena iš šios agentūros funkcijų – administruoti draugiškų valstybių karinį-finansinį rėmimą. Planuojamos lėšos pagal JAV galiojančią tvarką yra derinamos su Gynybos, Valstybės departamentais, Biudžeto ir valdymo biuru ir, galiausiai, tvirtinamos Kongrese. Taigi, kariniai atašė ima veikti karinių nacionalinių interesų labui ir tai tampa visos atstovybės darbu.

Šalia ginkluotės, kariniai atašė privalo domėtis ir technologijomis,

¹⁷ Dabar – ats. kpt. lt. n.

kurios pritaikomos karinės paskirties gaminiais. Dar nuo sovietinių laikų Lietuvoje iki pasaulinio lygmens buvo išvystytos tam tikrų mokslų šakos (puslaidininkų fizika, lazerinės technologijos), kurios ir tuo metu kėlė mūsų sąjungininkų JAV susidomėjimą¹⁸.

Kitas labai svarbus karinių diplomatų bendradarbiavimo su DSCA aspektas – dalyvauti planuojant ir administruojant Lietuvos kariuomenės karių mokymą JAV. Jau nuo pat Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo amerikiečiai skyrė didelį dėmesį karių mokymui pagal Tarptautinio karinio švietimo ir mokymo programą (angl. International Military Education and Training program, IMET)¹⁹. Nėra tikslo detalai pateikti programos turinio ir apimčių, tačiau būtina paminėti, kad besimokančių karių priežiūros užtikrinimas yra dar viena svarbi karinių diplomatų (gynybos atašė) funkcija: protokolais reikalauja gynybos atašė (ar pavaduotojo) dalyvavimo diplomų įteikimo ceremonijose, o, esant reikalui, spręsti Lietuvos kariui iškilusias su mokymu susijusias problemas, pvz., kaip tarpininkui tarp kario ir konsulinio darbuotojo.

Karinio atašė sutuoktinis taip pat yra svarbi karinės diplomatijos dalis. Ši veikla vykdoma per sutuoktinių įtraukimą į savo bendruomenes. Kaip ir karinių atašė, ją sudaro keturi komponentai: Gynybos atašė sutuoktinių asociacija (angl. Defense Attache Wives Association, DAWA), analogiškai – sausumos pajėgų, laivyno, ir oro pajėgų karininkų sutuoktinių asociacijos. Beje, karinių diplomatų sutuoktiniams leidžiama dalyvauti (ir tapti nariais) ir JAV pajėgų karininkų sutuoktinių asociacijose. Sutuoktiniai patys organizuojasi savo veiklą, renka vadovaujančius asmenis, rengia įvairius renginius, organizuoja „arbatos klubus“. Svarbiausias jų bendruomeninis renginys – metinė atstovaujamos valstybės pristatymo diena. Kitaip nei karinių atašė, jų sutuoktiniai asociacijose formuoja asmenų pagal interesus grupes: Europa, NATO, Šiaurės Europa, „mažoji“ Europa, buvęs Varšuvos paktas, buvusi SSRS, prancūzakalbiai, rusakalbiai, specialybė, amžius ir pan. Priklausymą grupėms lemia ne tik formalūs kriterijai, bet ir asmeninis požiūris, karinio atašė sutuoktinio išsilavinimas, biografija.

Visai šiai paminėtai veiklai papildomą, kartu ir apibendrinantį, impulsą suteikia aukštų Lietuvos Respublikos pareigūnų vizitai. Atvykę politikai, mi-

¹⁸ Dar iki 2000 m. Krašto apsaugos ministerija turėjo nemenką įdirbį bendradarbiavimo, susijusio su karinėmis technologijomis, srityje, kuris ir toliau buvo plečiamas. Lietuvos mokslininkai turėjo galimybę bendradarbiauti su JAV Gynybos pažangiųjų tyrimų projektų agentūra (angl. Defense Advanced Research Projects Agency, DARPA). Yra žinoma, kad mokslininkams yra prestižas turėti kontraktų su šia agentūra.

¹⁹ Autorius turėjo galimybę mokytis pagal šią programą du kartus: 1997–1998 m. mokėsi vyresniųjų ryšių karininkų kursuose, 2007–2008 m. – Nacionalinio gynybos universiteto Informacijos išteklų valdymo koledže.

nisterijos tarnautojai turi galimybę tiesiogiai patvirtinti vykdomą politiką arba pasiūlyti naujų idėjų. Vašingtono institucijų koridoriuose labai nemėgstami prašytojai – išlaikytiniai. Kariniam atašė yra pakankamai sudėtinga tarnauti, atstovaujant mažesniai nei 1 šimtoji nuo bendrojo vidaus produkto gynybos finansavimui. Jis turi pasižymėti savitvarda, iš savo sostinės girdėdamas norus dėl nuolatinio JAV ar NATO karių buvimo Lietuvoje, tai koreliuojant su nacionaliniu gynybos finansavimu. Toks požiūris į savo gynybą (beje, tai tinka visai Europai) priveda prie tokių pasisakymų valstijose, kaip „kam jus ginti, jei patys nematote reikalo gintis“. Šis pavyzdys puikiai iliustruoja politines sąlygas, kuriomis tenka dirbti diplomatams, įskaitant ir karinius, Vašingtone. Šie klausimai yra nuolat aptariami tiek Valstybės, tiek Gynybos departamentuose.

2.5. Karinių atašė administravimas

Dar 2000 m. krašto apsaugos ministras įsakymu²⁰ pavedė AOTD, kitaip tariant, vienai iš nacionalinės žvalgybos institucijų²¹, administruoti LR gynybos atašė. Padalinio, administruojančio gynybos atašė, pirmuoju vadovu buvo paskirtas mjr. Gintaras Bagdonas. Jį paskyrus AOTD direktoriumi, administruoti gynybos atašė grupę buvo pavesta lt. Akvilei Giniotienei²². Tuo metu buvo sukurta gynybos atašė administravimo sistema, kuri per pastaruosius 15 metų visiškai pasiteisino. Patį administravimą sudaro trys veiklos – atranka ir mokymas, raportavimo valdymas ir administravimas (ūkinis aprūpinimas). Labai svarbus administravimo aspektas yra tinkamo darbo su įslaptintais dokumentais užtikrinimas.

2.5.1. Raportavimas ir jo valdymas

Esminis karinio diplomato kaip ir kitų diplomatų darbo įforminimas yra atmintinės arba vadinamosios *pro memoria*. Karinis diplomatas taip pat rengia pažymą įvairiais klausimais ir darbo ataskaitas. Natūralu, kad bet kokia iš užsienio gauta informacija pirmiausia privalo būti traktuojama kaip žvalgybos, neatsižvelgiant į tai, ar ji gauta iš viešųjų šaltinių, ar iš tam tikrų asmenų.

²⁰ LR KAM 2000 05 22 įsakymas Nr.538 „Dėl LR gynybos atašė veiklos koordinavimo ir kontrolės“.

²¹ LR Žvalgybos įstatymas (Suvestinė redakcija nuo 2016 10 01 iki 2016 12 31)
<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.1881C195D0E2/sXMdGXdJMB>

²² dabar – ats. plk. lt. n.

Raportavimui itin svarbu informaciją gauti iš konkrečių žmonių. Dažnai tokiu būdu gaunama informacija yra įslaptinama, nepriklausomai nuo to, ar jie kolegos, ar pareigūnai. Tai yra viena iš priežasčių, kodėl karinius atašė administruoja AOTD. Karinio-politinio pobūdžio klausimai aptariami administracinio komunikavimo būdu, esant reikalui ir galimybei – naudojant sertifikuotas informacijos apsaugos priemones.

2.5.2. Administracinis-ūkinis aprūpinimas

Karinių atašė administravimo struktūrinio vieneto – biuro – administravimas reikalauja nemažai laiko. Dėl karinės tarnybos specifikos (kario statusas, disponavimas žinybine informacija, neretai įslaptinta, kuriai galioja principas „būtina žinoti“, turimos informacijos apsaugos sistemos ir kt.) biuro turėjimas yra būtinas. Analogiškus biurus turi ir kitų valstybių kariniai atašė. Pagal nerašytą taisyklę, gynybos institucija, prie kurios akredituotas karinis atašė, komunikuoja tiesiai su biuru (arba kariniu atašė, jei biurą sudaro vienas asmuo), o ne su atstovybe.

Dokumentų registravimas yra būtina veikla, siekiant tinkamai administruoti biurą. Gynybos atašė privalo registruoti gaunamus biure ir išsiunčiamus dokumentus pagal KAM sudarytą bylų nomenklatūrą ir raštvedybos reikalavimus. Pagal nustatytą tvarką, kariniai atašė privalo pristatyti nomenklatūrines bylas į KA archyvą.

Kariniai atašė turi įgaliojimą disponuoti KA lėšomis pagal sudarytą sąmatą ir valdyti jiems patikėtą turtą. Taigi, finansų ir turto valdymas yra būtina pareiginė karinių atašė funkcija. Žemiau pateiktos pagrindinės biurui skiriamų lėšų panaudojimo sritys:

- asmeninės išmokos – atlyginimas, kompensacijos, sveikatos priežiūros išmokos, persikėlimo išlaidos;
- einamosios išlaidos – transporto eksploatavimo išlaidos, spaudos prenumerata, komandiruočių, nuomos mokestis už gyvenamąjį plotą, reprezentacinės išlaidos, išlaidos pašto, ryšių, interneto paslaugoms,
- išlaidos raštinės reikmenims, mokestis už komunalines paslaugas atstovybėje, kitos išlaidos.

Biuras iš savo sąmatos kompensuoja atstovybei komunalinio aptarnavimo išlaidas pagal personalo skaičių. Jei diplomatinė atstovybė patalpas nuomoja – pagal patalpų plotą. KAM vykdo biurų finansų ir turto auditą per mė-

nesines finansines ataskaitas ir periodines turto inventorizacijas. Karinių atašė techninio aprūpinimo klausimus reglamentuoja Vyriausybės nutarimas²³.

2.6. Karinio ir diplomatinio protokolo kompleksiskumas

Kaip žinia, tarptautinis diplomatijos administravimas atkreipia dėmesį į karinių diplomatų išskirtinumą. Deja, šis išskirtinumas nacionaliniame diplomatijos administravime suprantamas tik iš dalies: iki šiol kariniai diplomatai priskiriami specialiųjų atašė kategorijai, kas formos prasme yra toleruotina, bet turinio – iškraipo vienos iš valstybės funkcijų esmę – ne.

Pagal protokolą ar hierarchiją (angl. precedence line), karinis diplomatas (karinis atstovas ar gynybos atašė) yra antrasis asmuo po atstovybės vadovo. Tokį karinių diplomatų išskirtinumą buvo būtina parodyti jau Specialiųjų atašė nuostatuose prie įvairių tarnybos sąlygų darant išlygas LR gynybos atašė (reikėtų atkreipti dėmesį, kad kariniai atstovai turi atskirus savo veiklos nuostatus). Jau vien valstybės tarnybos požiūriu karo tarnyba traktuojama kitaip nei valstybės tarnyba, įskaitant ir diplomatus, todėl karo ir valstybės tarnybos dirbtinis jungimas sunkina tarnybos organizavimą tiek vieniems, tiek kitiems. Net pati konvencijos logika sako, kad kariniai atašė traktuojami kitaip, nei kitų žinybų atašė (specialieji). Taigi, ši sritis yra akivaizdžiai taisytina, nes skirtingų kategorijų kariniai diplomatai savo veikloje vadovaujasi skirtingais norminiais aktais.

Tiesa, siekdama baigti sureguliuoti karinį atstovavimą LR atstovybėse prie tarptautinių organizacijų, LR diplomatinėse atstovybėse ir įgyvendinti LR Vyriausybės Strateginio planavimo komiteto 2003 m. balandžio 1 d. Nr. 8 „Dėl specialiųjų atašė diplomatinėse atstovybėse teisinės padėties“, Vyriausybės kanclerio 2004 m. spalio 21 d. Nr. 34-8417 ir 2004 m. gruodžio 7 d. Nr. 49-48 pavedimus, KAM suderino su atsakingomis institucijomis ir pateikė Lietuvos Respublikos Vyriausybei susijusius su LR gynybos atašė veiklos reglamentavimu LR Diplomatinės tarnybos įstatyme, LR specialiųjų atašė nuostatuose ir LR gynybos atašė nuostatuose projektus. Diskusijos tęsėsi ir 2005–2007 m. laikotarpiu²⁴. Deja, URM nepritarė šiems siūlymams, o Vyriausybėje pritrūko politinės valios grįžti prie 1994–1997 m. Vyriausybės jau įtvirtintų LR gynybos atašė nuostatų.

²³ LRV 1999 11 05 nutarimas Nr.1235 „Dėl Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos veiklos“, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.73B0FE140F13/RaZWeEPKvK>, 2016 10 05.

²⁴ Teorinius-teisinius dokumentus rengė KAM Tarptautinių santykių padalinio teisininkė Jolita Milerienė ir Aušra Raišytė-Daukantienė.

Krinta į akis nenoras nacionalinės diplomatijos sluoksniuose suprasti karinės diplomatijos statuso. Specialiųjų atašė nuostatų 22 punktas sako, kad LR gynybos atašė yra LR krašto apsaugos sistemos atstovas toje valstybėje, kurioje jis yra akredituotas. Kiti specialieji atašė nėra kokios nors ministerijos atstovai akreditacijos valstybėje, kadangi priimančioji valstybė juos traktuoja kaip diplomatinės atstovybės tarnautojus. Tai esminiai argumentai, kodėl LR gynybos atašė (ne diplomatinės atstovybės gynybos atašė) yra išskirtinis protokolinis asmuo ir eina iš karto po atstovybės vadovo. Tiek diplomatiniam, tiek ir karinam protokolui užtikrinti būtina sąlyga – karinio diplomato gyvenamosios patalpos. Jos parenkamos pagal finansines galimybes. Geriausias to atspindys – jau minėtas nutarimas dėl LR diplomatinės tarnybos veiklos. Nutarimo 4.2 punkte sakoma, kad „...skiriama išmoka (kompensacija) apsirūpinti *darbuotojo pareigybę* ir šeimos narių skaičių atitinkančiomis gyvenamosiomis patalpomis...“. Vertinant išmokų dydį, LR gynybos atašė protokoliškai yra prilyginamas specialiajam atašė, kuris nevykdo jokių funkcijų pagal protokolą atstovybėje. Laikantis hierarchinės tvarkos pagal protokolą, LR gynybos atašė privalėtų būti prilygintas atstovybės ministrui patarėjui ir gauti atitinkamą kompensaciją.

Kitų valstybių tarnautojų hierarchija skiriasi. Tačiau visuomet hierarchijos viršūnėje būna ministrai patarėjai politikai, ekonomikai ir gynybos atašė. Kuris yra svarbesnis, lemia valstybės prioritetai akreditacijos valstybėje. Pagal protokolą, gynybos atašė daugeliu atvejų yra pirmas po ambasadoriaus, pagal funkcijas – antras arba trečias, pirmasis – ministras patarėjas politikai. Tiesa, tarp ambasadoriaus ir minėtų pareigūnų dar derėtų įterpti diplomatinės atstovybės vadovo pavaduotoją.

Kaip žinia, vienas svarbesnių diplomatinio protokolo elementų yra priėmimų organizavimas ir lankymasis priėmimuose kitose atstovybėse ar valdžios įstaigose. Tradiciškai diplomatų minimos nacionalinė ir kariuomenės dienos. Šios dienos minimos pagal protokolą. Atstovybės vadovas ir gynybos atašė su sutuoktiniais yra pagrindiniai tokių renginių dalyviai. Taigi, šie du atstovybės nariai atlieka daugiausiai funkcijų, susijusių su protokolu. Natūralu, kad protokolo laikymasis yra nepigus, bet būtinas, o finansavimu reikia pasirūpinti iš anksto, įskaitant ir tinkamos rezidencijos renginiams pagal protokolą išlaikymą. Atkreiptinas dėmesys, kad neformalūs diplomatų renginiai yra dar dažnesni, o jiems taip pat reikia atitinkamo finansavimo.

4. Dabartinė karinė diplomatija ir jos perspektyvos

4.1. Dabartinės karinės diplomatijos apimtys ir iššūkiai

Nustatant karinių atašė poreikį, būtina atsižvelgti į keletą tendencijų. Svarbiausias nacionalinio saugumo užtikrinimo garantas šiuo metu (tikėtina ir artimiausioje ateityje) yra NATO kaip organizacijos vieningumas ir JAV prisidėjimas prie Europos saugumo užtikrinimo.

Šiuo metu Lietuvos Respublika yra paskyrusi 10 gynybos atašė (10 biurų diplomatinėse atstovybėse²⁵) ir 4 pavaduotojus. Per pastaruosius dvidešimt metų atsirado natūralus toks diplomatų poreikis dėl užsienio politikos ir žinybinių krašto apsaugos sistemos interesų. Atkreiptinas dėmesys į keletą aspektų. Be Vašingtono, buvo padidintas diplomatų skaičius ir Berlyne. Tai, manau, svarbu tiek užsienio politikai, tiek ir žinybiniam bendradarbiavimui. Dėl įtemptos situacijos itin sustiprintas biuras Kijeve – jame dirba trys kariniai diplomatai. Lietuvos karinių diplomatų nėra Estijoje ir Latvijoje – tai logiška. Pagal jau ne vienerius metus susiklosčiusią tradiciją biurai Astanoje, Varšuvoje, Paryžiuje ir Londone dirba ir kitose valstybėse, kuriose nėra atstovybių. Po LR gynybos atašė atšaukimo iš Maskvos (2016 m. rugsėjis), Rusijoje Lietuvai nebeatstovaujama. Vien dėl santykių su Rusija Federacijos specifikos Maskvoje turėtų Lietuvai atstovauti bent du karininkai.

4.2. Karinės diplomatijos problemos

Visose srityse galima išvelgti įvairių problemų. Remiantis patirtimi, galima išskirti tris pagrindines sritis, kuriose kyla problemų: atranka (erudicija ir užsienio kalba), darbas diplomatinėje atstovybėje ir šeima.

Atrankos procesas, be abejonės, pati komplikuočiausia karinės diplomatijos sritis. Pagrindinė problema yra ta, kad kariūnai rengiami tapti ne diplomatais, bet lyderiais, vadovais. Žinoma, kariūnai gauna įvairių žinių, tačiau jų nepakanka, kad jie prilygtų tarptautinių santykių ir politikos mokslų mokyklų absolventams. Jau pats krašto apsaugos kūrimasis, personalo komplektavimas,

²⁵ Astanoje (Kazachstanui, Kinijai, Tadžikistanui, Kirgizstanui, Uzbekistanui, Turkmėnistanui,), Berlyne (VFR, Austrijai ir Šveicarijai), Kijeve (Ukrainai, Rumunijai ir Moldovai), Kopenhagoje (Danijai, Norvegijai, Švedijai ir Suomijai), Londone (Jungtinei Karalystei, Nyderlandams ir Portugalijai), Minske (Baltarusijai), Paryžiuje (Prancūzijai, Belgijai, Ispanijai, Italijai ir Liuksemburgui), Tbilisyje (Gruzijai, Armėnijai ir Azerbaidžanui), Varšuvoje (Lenkijai, Čekijai, Kroatijai, Slovakijai, Slovėnijai, Vengrijai), Vašingtone (JAV ir Kanadai).

sudarė geras sąlygas karinių diplomatų korpusui komplektuoti. Nemažą dalį Lietuvos karininkijos sudarė sovietines karines katedras baigę karininkai, kurie realiai turėjo visapusišką aukštąjį išsilavinimą, didelę erudiciją, taip pat tai buvo pažangūs moksleiviai. Labai greitai paaiškėjo, kad krašto apsaugos sistemoje trūksta karininkų, gerai kalbančių angliškai. Jau 1995 m. minimas aspektas tapo iššūkiu. Tais metais pirmą kartą kariniam diplomatiniam darbui buvo paskirti civiliai, vėliau tapę karininkais, mjr. Gintaras Bagdonas ir mjr. Gintaras Satkus. Jie nebuvo profesionalūs karininkai (nebuvo baigę jokios karo mokyklos), tačiau šiam darbui jie tiko labiau už profesionalius karininkus. Sovietų Sąjungoje karinį diplomatinį darbą dirbdavo specialiai tam parengti žvalgybos karininkai (priklausę, o ir dabar tebeprisiklausantys Vyriausiajai žvalgybos valdybai arba GRU), o dauguma lietuvių karininkų nebuvo žvalgybos karininkai. Manau, kad dėl nepakankamo karininkų pasirengimo dirbti karinį diplomatinį darbą (minėtu atveju, netgi politinį) 2001 m., Linkevičiui einant ministro pareigas, buvo faktiškai *in corpore* pakeisti visi LR gynybos atašė. Vėlgį, jais tapo jau daugiau nei 10 metų Lietuvos kariuomenėje tarnavę karininkai-civiliai su viena išimtimi. Šie naujieji gynybos atašė jau buvo baigę įvairius mokslus JAV, Jungtinėje Karalystėje, Vokietijoje, Lenkijoje, Skandinavijos šalyse. Per pirmąjį dešimtmetį po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos kariuomenėje jau buvo karininkų, kurie ne minimaliai, bet laisvai kalbėjo angliškai, vokiškai, prancūziškai, lenkiškai, Skandinavijos kalbomis. Tiesa, jei anglų kalba jau buvo populiari, tai kitomis kalbomis kalbančių asmenų buvo akivaizdžiai per mažai atrankai vykdyti. Taigi, kalba tapo pagrindiniu karinių diplomatų atrankos kriterijumi.

Karinio diplomato statusas atstovybėje sukelia tam tikrų keblumų kasdienėje tarnyboje. Problema yra abipusė – diplomatai turi gana ribotą supratimą, kokia karinės diplomatijos paskirtis, veikimo ypatumai, o karininkai dažnai jau būna atpratę nuo civilinio gyvenimo. Tam, kad vieni kitus geriau suprastų, kandidatams į karinius diplomatus suteikiamos tiek teorinės, tiek ir praktinės žinios. Kursuose dėsto buvę ambasadoriai, gynybos atašė, akademinės bendruomenės atstovai.

Nepaisant to, kad galiojantys, aukščiau minėti norminiai aktai nurodo karinio atašė autonomiškumo atstovybėje ribas, tarnyboje dėl diplomatinės tarnybos dinamiškumo, asmeniškumų pasitaiko tiek atstovybės vadovo, tiek ir karinio atašė piktnaudžiavimo. Tikslinga būtų detaliau reglamentuoti atstovybės vadovo ir karinio atašė santykius.

Galiausiai aptartinas ir šeimos faktorius organizuojant karinės diplomatijos tarnybą. Jei profesionalus diplomatas pasirinko profesiją žinodamas, kad bus rotuojamas (rotacijos su šeima kas 3–5 metai) ir tai jam buvo priimtina sąlyga, tai kariniam diplomatui tai gali būti vienintelis iššūkis gyvenime, ku-

riam jis, o juo labiau jo šeima, niekada nesiruošė. Pagal nerašytą susitarimą, karinis diplomatas negali tarnauti be sutuoktinio. Sutuoktinis turi mokėti paskyrimo valstybės kalbą, turėti didelę erudiciją (reikia dalyvauti karinių diplomatų sutuoktinių klubuose), gebėti komunikuoti. Kaip atsižvelgti į sutuoktinį vertinant kandidatą yra nuolatinis iššūkis rengiantiems atranką. Pagal dabar galiojančius įstatymus sutuoktinis turėtų dirbti valstybės tarnyboje, nes tik tokiu atveju sutuoktiniui garantuojama darbo vieta grįžus iš paskyrimo. Tai reiškia, kad atrankos metu galime turėti puikų kandidatą, bet jei jo sutuoktinis (-ė) turi verslą ir negali ar nepageidauja jo palikti, tokiu atveju atrankos metu parinkto tinkamo kandidato gali tekti atsisakyti. Dar iki 2004 m. karinių diplomatų sutuoktiniai neturėjo jokių garantijų, įskaitant ir draudimą.

Kandidato vaikai taip pat yra iššūkis. Vaikui psichologiškai sunku, nes pasikeičia aplinka, kalba, gyvenimo būdas, klimatas. Be abejo, šeimos privalo pasverti visus „už“ ir „prieš“ ir priimti sprendimą. Tokiu būdu ir vaikai gali lemti kandidato paskyrimą. Yra ir kita medalio pusė. Šeimai, gyvenančiai svetur, reikia skirti daugiau dėmesio nei šeimai, gyvenančiai tėvynėje. Tai irgi atrankos veiksnys. Didelė šeima – dideli rūpesčiai. Dažniausiai jie gula ant sutuoktinio pečių. Tačiau tokiu atveju sutuoktinis negali tinkamai vykdyti karinio diplomato sutuoktinio funkcijas (reikėtų samdyti asmenį prižiūrėti vaikus). Manau, kad geriausia būtų atrinkti tuos karininkus, kurių vaikai jau baigę bendrojo lavinimo mokyklas ir gyvena savarankiškai. Natūralu, kad karinių diplomatų amžiaus vidurkis didėja, taigi ir tokių problemų atrenkant karinius diplomatus mažėja. Be to, visai natūralu, kad KAM stengiasi minimizuoti išlaidas, skiriamas karinio diplomato išlaikymui.

4.3. Žvilgsnis į perspektyvas

Kaip jau buvo minėta, karinės diplomatijos poreikį lemia daug veiksnių – nuo politinių, techninių norų iki materialinių galimybių tiems norams įgyvendinti. Jau antrą šimtmetį egzistuoja karinė diplomatija, kurios vaidmuo kiekvienais metais kinta. Vis dar kyla diskusijų, ar tokie pareigūnai apskritai reikalingi, ar jie ne per brangūs valstybei, gal juos gali pakeisti civiliai, šiuolaikinės telekomunikacijos ir pan.

Pirmiausia, net ir šiuolaikinių technologijų valdomame pasaulyje niekas negali pakeisti žmonių bendravimo ir ypač jei misija – plėsti draugų ratą (tai buvo itin svarbu stojant į NATO, bet ne mažiau aktualu ir dabar). Reikia pripažinti, kad pasaulis netapo saugesnis ar ramesnis. Keičiasi tik iššūkių ir grėsmių

pobūdis. Antra, kaip ir kiekvieną darbą, taip ir karinį diplomatinį, turi dirbti ne tik gerai parengti, bet ir turintys reikiamų gebėjimų. Galiausiai, ne tik karininkas privalo būti psichologiškai pasirengęs, bet ir jo šeimos nariai. Nederėtų to vertinti kaip eilinės karininko rotacijos, tai būtų tiesiog lėšų, skiriamų gynybai, švaistymas. Taigi, karinių diplomatų institutas papildė diplomatiją kitu požiūriu, kuris nėra paplitęs civiliniame gyvenime ar diplomatinėje tarnyboje. Tai išsilavinimo (tiek civilinio, tiek ir karinio), erudicijos, nuovokos (įskaitant politinę), kalbos mokėjimo, šeimos pasirengimo, tinkamas mokymo ir darbo priežiūros kombinacija. Manau, kad tinkamai įvertinus paminėtus veiksmus karinę diplomatiją (kuri jokia būdu neapsiriboja karine sritimi) galima paversti labai efektyviu nacionalinio saugumo įrankiu, ir ypač santykiuose su JAV ir Vokietija. Kalbant apskritai apie karinių diplomatų paskyrimo vietas, derėtų pasakyti, kad jos paskirstytos gana racionaliai. Labai sveikintinas sprendimas skirti gynybos atašė pavaduotoją į Berlyną. Vokietijos pozicija pastaruoju metu, užtikrinant Lietuvos nacionalinį saugumą, tampa itin svarbi. Ne mažiausią vaidmenį atlieka ir KAM sprendimas įsigyti kovinės technikos iš Vokietijos. Toks tiek karinių-politinių, tiek karinių-techninių santykių su Vokietija augimas ir lemia didesnę karinių diplomatų poreikį bene svarbiausioje Europos valstybėje. Radus lėšų, į Vašingtoną taip pat galėtų būti siunčiamas dar vienas pavaduotojas. Kalbant apie karinę diplomatiją Vašingtone, būtina atkreipti dėmesį, kad nėra racionalu skirti civilį gynybos patarėją, nes diplomatų, neturinčių karinio laipsnio, veikla Gynybos departamente turi įvairių apribojimų. Dėl šios priežasties jie negali vykdyti visų pavestų funkcijų. Yra valstybių (tai yra madinga Skandinavijos valstybėse), kurios tokius diplomatus yra paskyrusios, tačiau jie dažniausiai kuruoja labai konkrečius įsigijimų projektus.

Išvados

Karinė diplomatija yra nacionalinės diplomatijos dalis. Karinis aspektas išskirtinai svarbus tarptautiniuose santykiuose. Ypač svarbūs yra du vienas kitam prieštaraujantys veiksniai – Lietuvos narystė NATO ir kaimynystė su autoritarinio valdymo požymių turinčiomis valstybėmis, kurios viešai organizaciją, kuriai mes priklausome, laiko grėsme. Taigi, kol šie veiksniai egzistuoja, tol labai reikalinga karinė diplomatija.

Karinė diplomatija kaip ir kitos veiklos turi būti gerai organizuota, administruojama ir finansuojama. Būtina toliau siekti karinės diplomatijos svarbos suvokimo gerinimo nacionalinės diplomatijos sluoksniuose, nes kari-

nio aspekto išnaudojimas gali labai pagelbėti diplomatams vykdyti nacionalinės užsienio politikos uždavinius.

Galiausiai, į karinę diplomatiją reikėtų žiūrėti kaip į nacionalinio saugumo, užsienio politikos ir gynybos triumvirato specifinę sudedamąją dalį.

2016 m. spalio

Romas Švedas*

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

ES energetinės salos požymiai, grėsmės ir šios problemos sprendimo būdai: Lietuvos atvejo analizė

Straipsnyje atliekama Lietuvos, kaip ES energetinės salos, atvejo analizė. Tuo tikslu pateikiamas ES energetinės salos kaip reiškinių apibūdinimas, pateikiami jos požymiai. Atlikta analizė parodė, kad Lietuva 1990–2009 m. iš dalies, o 2010–2013 visiškai atitiko ES energetinės salos charakteristikas, o dominuojanti energijos tiekėja Rusijos Federacija piktnaudžiavo susidariusia padėtimi, vykdė prievartos politiką energetikos srityje, todėl kėlė objektyvias grėsmes ne tik energetiniam, bet ir ekonominiam bei nacionaliniam saugumui. Tačiau 2015 m. nutiesusi alternatyvius elektros ir dujų tiekimo kelius ir sukūrusi rinkos sąlygas energetikos sektoriuje, Lietuva pasiekė lūžio tašką ir panaikino energetinę priklausomybę nuo Rusijos. Lietuva laikytina geru ES energetinės salos pavyzdžiu.

Išvadas

2015-ieji Lietuvos energetikai buvo išskirtiniai – įvyko lūžis energetinio saugumo srityje. 2015-siais pradėjo dirbti suskystintų gamtinių dujų terminalas Klaipėdoje, į Lietuvą atplaukęs 2014 m. rudenį, ir veikti elektros jungtys su Lenkija ir Švedija. Lietuva sukūrė alternatyvius gamtinių dujų ir elektros energijos transportavimo kelius, panaikino energetinę priklausomybę nuo dominuojančio išorinio tiekėjo Rusijos ir išsprendė Lietuvos kaip ES energetinės salos problemą.

Svarbu pažvelgti atgal ir dar kartą įvertinti Lietuvos energetinio saugumo padėtį ir nustatyti priemones, kuriomis pavyko išspręsti Lietuvos kaip ES energetinės salos problemą. Dėl šios priežasties šiame straipsnyje pateikiama Lietuvos, kaip ES energetinės salos, atvejo analizė ir siekiama atsakyti į šiuos pagrindinius klausimus:

* *Romas Švedas* – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto lektorius, buv. Lietuvos diplomatas ir energetikos viceministras. Adresas korespondencijai: Vokiečių g. 10, 01130 Vilnius, tel. (8 5) 251 4130, el. paštas: romas.svedas@gmail.com, asm. interneto svetainė – www.romassvedas.lt.

- Kaip apibūdinti ES energetinės salos fenomeną?
- Kokie energetinės salos požymiai?
- Ar buvimas ES energetine sala kelia saugumo grėsmes?
- Kaip išspręsta Lietuvos, kaip ES energetinės salos, problema?

1. ES energetinės salos fenomenas

Kada viešai nuskambėjo energetinės salos sąvoka ir kas jos autorius įvardyti vargu ar įmanoma. Tačiau žinant, kad ES energetine sala vienos pirmųjų buvo įvardytos trys Baltijos šalys¹, sąvokos atsiradimą reikėtų sieti su šių valstybių iniciatyva į ES darbotvarkę įtraukti energetinės izoliacijos nuo likusios ES ir asimetrinės priklausomybės nuo Rusijos Federacijos klausimus.

2006 m. Europos Komisijos žaliojoje knygoje dėl ES energetikos strategijos konstatuojama, kad Baltijos valstybės, kaip ir Airija, Malta, „ir toliau lieka energijos požiūriu izoliuota „energijos sala“ ir nuo likusios Bendrijos dalies atskirta teritorija.“²

Galimi Lietuvos buvimo energetine sala padariniai buvo pastebėti sustabdžius pirmąjį Ignalinos AE reaktorių ir artėjant antrojo, taigi, ir visos atominės jėgainės galutinio sustabdymo, terminui³. Kaip žinia, Ignalinos AE tiekė apie 70 proc. visos Lietuvoje suvartojamos elektros energijos ir buvo svarbus elektros energijos tiekimo garantas visame Baltijos šalių regione. Suprasdamas tokio svarbaus energijos šaltinio netekties padarinius XIV LR Ministrų kabinetas 2008 m. vasario mėn. sudarė Komisiją energijos tiekimo saugumo po 2009 m. problemoms nagrinėti, kurios vadovu buvo paskirtas buvęs LR Ministras Pirmininkas Aleksandras Abišala⁴. Derybos dėl Lietuvos narystės ES buvo baigtos 2002 m., taigi tada ir prisiimti įsipareigojimai iki 2010 m. galutinai sustabdyti Ignalinos AE. Tik 2008 m. priimtas sprendimas rūpintis energijos tiekimo saugumu laikytinas pavėluotu. Nepaisant to, Abišalos vadovaujamos komisijos darbas buvo reikšmingas, nes būtent jo dėka buvo išgrynintas Lietuvos kaip energetinės salos

¹ Estija, Latvija, Lietuva.

² Europos Bendrijų Komisija (2006), Žalioji knyga. Europos Sąjungos tausios, konkurencingos ir saugios energetikos strategija, Briuselis: 8.3.2006, KOM(2006) 105 galutinis, p. 6.

³ Pagal Lietuvos Stojimo į Europos Sąjungą sutartį, pirmasis Ignalinos AE reaktorius turėjo būti sustabdytas iki 2005 m., o antrasis iki 2010 m. Lietuva šiuos įsipareigojimus įvykdė laiku ir tinkamai.

⁴ LR Vyriausybė (2008), „Sudaryta komisija energijos tiekimo saugumo po 2009 m. problemoms nagrinėti“, *Lietuvos Respublikos Vyriausybė*, <https://lrv.lt/lt/naujienos/sudaryta-komisija-energijos-tiekimo-saugumo-po-2009-m-problemoms-nagrineti>, 2016-08-02.

Delfi, A. *Abišala vadovaus Energetinio saugumo komisijai*, 2008 m. vasario 26 d., <http://www.delfi.lt/verslas/energetika/aabisala-vadovaus-energetinio-saugumo-komisijai.d?id=16107212>, 2016-08-02.

fenomenas, o Baltijos šalių izoliacijos ir atskirties nuo bendrosios ES energetikos rinkos klausimas ES institucijų darbotvarkėse priskirtas prioritetiniams.

Lietuvos energetikos instituto atliktoje studijoje dėl pasekmių Lietuvos ekonominiam saugumui įvertinimo (2008 m.) daroma išvada, kad „Lietuva bent iki 2014 m. gali išlikti energetine sala, nes galimybės pastatyti elektros jungtis Lietuva–Lenkija ir Lietuva–Švedija per artimiausius šešerius metus yra labai ribotos.“⁵

Vertindama XIV LR Vyriausybės darbą XV LR Vyriausybė savo metinėje ataskaitoje konstatuoja, kad „Baltijos šalys ES energetikos sistemoje taip ir liko lyg sala be elektros tinklų ir dujų vamzdynų jungčių su Vakarų Europa.“⁶

2008 m. spalio mėn. ES Vadovų Tarybos išvakarėse bendra Lietuvos ir Europos Komisijos iniciatyva Lietuvos nuolatinėje atstovybėje ES Briuselyje buvo suorganizuotas visų Baltijos jūros ES valstybių vadovų ir Europos Komisijos susitikimas, kuriame Europos Komisijos pirmininkas Jose Manuel Barroso pripažino, kad Baltijos šalys, neturėdamos jungčių su ES energetikos sistema⁷, yra daug labiau pažeidžiamos nei kitos šalys narės. Taip pat, Barroso pareiškė, kad energetinės salos turi būti sujungtos su bendra vidaus rinka, ir paskelbė šešių žingsnių veiksmų planą⁸. Būtent šio susitikimo metu pirmą kartą oficialiai buvo įvardytas ES Baltijos energijos rinkos jungčių planas (angl. *Baltic Energy Market Interconnection Plan*). Europos Komisijos pasiryžimą sujungti energetines salas ir bendrąją ES vidaus rinką Barroso patvirtino ir savo laiške tuomečiam LR Ministrui Pirmininkui G. Kirkilui (2008 m.)⁹.

Šiai Barroso iniciatyvai pritarė Europos Vadovų Taryba, kuri 2008 m. spalio mėn. išvadose konstatavo, kad „ypatingas dėmesys bus skiriamas jungtims ir labiausiai izoliuotų Europos šalių sujungimui su Europos tinklais ir tiekimo infrastruktūra bei būtinybei diversifikuoti šaltinius ir tiekimo kelius.“¹⁰ Taipogi buvo pareikšta, kad „Europos Vadovų Taryba remia Europos Komisijos iniciatyvą dėl veiksmų plano, kuriuo būtų paspartinta jungčių plėtra Baltijos regione.“¹¹

⁵ Lietuvos energetikos institutas (2008), VI „Ignalinos atominė elektrinė“ eksploatavimo nutraukimo pasekmių Lietuvos ekonominiam saugumui nuo 2010 m. įvertinimo studija, Kaunas: LEI, p. 11.

⁶ LR Vyriausybė (2009), *Nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 metų veiklos ataskaitos pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui*, Vilnius: 2009 m. kovo 25 d. Nr. 223, p. 4.

⁷ Išskyrus vieną Estijos–Suomijos elektros jungtį EstLink 1, 350 MW.

⁸ Barroso J. M. (2008), *Measures to strengthen security of energy supply in the EU, and in particular in the Baltic area*, Briuselis: [pranešimo tekstas viešai neskelbtas].

⁹ Europos Komisijos pirmininkas Barroso J. M. (2008), *Laiškas Lietuvos Respublikos Ministrui Pirmininkui Gediminui Kirkilui*, Briuselis: 2008.10.27, Nr. D(08) 2050, [laiško tekstas viešai neskelbtas].

¹⁰ European Council (2008), *Presidency Conclusions*, Brussels: 2008.10.16 (OR.fr) Vr. 14368/08, CONCL 4, p. 7.

¹¹ Ten pat.

Energetinės salos tapo reikšmingu ES dokumentų energijos tiekimo saugumo tema dėmeniu¹², o 2011 m. Europos Vadovų Taryba¹³ įvardijo netgi konkretų tikslą – pasiekti, kad po 2015 m. nė viena ES šalis narė neliktų izoliuota nuo Europos elektros ir dujų tinklų. Šis tikslas dar kartą buvo patvirtintas 2013 m. gegužės mėn. išvadose¹⁴. Suprantama, kad tokios formuluotės aukščiausioje ES politinėje darbotvarkėje atsirado, visų pirma, energetine sala laikomų Baltijos šalių iniciatyva, tačiau aiškaus ir su konkrečia data tikslo įvardijimas ir jo pakartojimas liudija, kad energetinės salos fenomeną kaip reiškinį ir būtinybę spręsti jo sukuriamas problemas pripažino visos ES šalys narės.

2. Energetinės salos požymiai ir tyrimo teorinis pagrindas

Žodis „sala“ reiškia atskirtą, izoliuotą objektą. Energetinės salos atveju šalia atskirties atsiranda priklausomybės faktoriaus – nuo vieno tiekėjo ar vienos kuro rūšies. Paprastai energetinės salos atsiranda dėl geografinių ar istorinių aplinkybių.

Latvijos ekspertas Reinis Āboltinis įvardija šiuos energetinės salos požymius: priklausomybė nuo vieno tiekėjo, priklausomybė nuo vieno pagrindinio energijos šaltinio, priklausomybė nuo vieno tiekimo kelio, didėjantis energijos vartojimas, ribota energijos rinka arba visiškas jos nebuvimas¹⁵. Latvijos eksperto įvardyti kriterijai laikytini teisingais, tačiau atsižvelgiant į tai, kad jis nagrinėjo skirtingų geografinių regionų – trijų Baltijos šalių, Ispanijos ir Portugalijos atvejus – nebūtinai visi penki kriterijai visa savo apimtimi būdingi kiekvienai iš jo nagrinėtų šalių.

Pagrindinis energetinės salos iššūkis – energetinis saugumas, t. y. užtikrinti stabilų energijos išteklių tiekimą pagrįstomis kainomis. Įvertinant energetinės salos faktorių, paprastai, kaip teigia Āboltinis, dominuoja vienas tiekimo kelias, viena kuro rūšis ir vienas tiekėjas. Energijos tiekimas iš vieno dominuojančio tiekėjo neturėtų būti problema, jei pirkėjas ir tiekėjas vadovaujasi rinkos, skaidrumo ir tarptautinės teisės principais. Taip kuriama partnerystė. Padėtis komplikuojasi, kai energijos tiekėjas pradeda piktnaudžiauti dominuojančia padėtimi, siekdamas neteisėtai pasipelnyti ar importuojančios

¹² Pavyzdžiui: European Commission (2013), *Energy challenges and policy. Commission contribution to the European Council of 22 May 2013*, Brussels: p. 3.

¹³ European Council (2011), *Conclusions on Energy*, Brussels: 2011.02.04, p. 2.

¹⁴ European Council (2013), *Conclusions*, Brussels: 2013.05.22, Nr. EUCO 75/1/13, REV 1.

¹⁵ Āboltinš R. (2011), *Energy islands in the EU – a challenge to a common EU energy policy*, Riga: 2011.

šalies energetinę priklausomybę panaudoti ne tik ekonominiais, bet ir kitais, pavyzdžiui, geopolitiniais, tikslais. Tada energetine sala esančiai šaliai iškyla energetinio, ekonominio ir nacionalinio saugumo grėsmės.

Āboltinio įvardyti energetinės salos požymiai priskirtini ekonominių ir techninių požymių kategorijai. Latvijos autoriaus atliktą analizę reikėtų papildyti įvedant ir politinių požymių kategoriją, kurią sudarytų piktnaudžiavimo ir kylančių grėsmių faktoriai.

Lietuvos atveju Rusijos Federacija, kaip dominuojanti energijos tiekėja, piktnaudžiavo dominuojančia padėtimi ir dėl to kilo tam tikros grėsmės. Ekonominius ir techninius požymius galima paaiškinti skaičiais, energetinių jungčių ir reguliavimo buvimu ar nebuvimu, tačiau kaip paaiškinti piktnaudžiavimą ir kylančias grėsmes?

Rusijos Federacijos piktnaudžiavimo Lietuvos, kaip ES energetinės salos, atžvilgiu pagrįstumui įrodyti pasitelksime Barrio Buzano, Olė Wæverio ir Jaapo de Wilde'o knygoje *Security. A New Framework for Analysis*¹⁶ išdėstytą saugumo analizės teoriją. Šios teorijos autoriai išplečia tradicinę saugumo analizės sampratą, argumentuodami, kad saugumas kaip atskira politikos rūšis taikoma ne vienam, bet įvairiems sektoriams (kariniam, politiniam, ekonominiam, aplinkosaugos ir socialiniam)¹⁷.

Vadovaujantis Buzano ir jo kolegų atlikta klasikinės ir išplėstos saugumo teorijų analize, galima būtų išskirti šiuos tris saugumą apibūdinančius veiksnus:

- Tarptautiniai santykiai: ar esama regioninių ir subregioninių sistemų? Kaip apibūdintini jų santykiai? Jie grįsti draugiškumu ar priešišku? Koks galių balansas? Ar dominuoja didelis? Kokie bendruomenių tarpusavio santykiai, grėsmės?
- Išlikimas: ar egzistuoja egzistencinės grėsmės? Jos objektyvios ar subjektyvios? Kokiems sektoriams kyla grėsmės? Ar galimos grandininės reakcijos?
- Mobilizacija: ypatingos pastangos ir įgaliojimai egzistencinėms grėsmėms spręsti.

Siedami Āboltinio ir Buzano, Wæverio ir Wilde'o atliktus darbus, sukuriamo naują, skirtą Baltijos šalių regionui ir konkrečiai Lietuvai ES energetinės salos analizės modelį, kurį sudaro tiek ekonominiai-techniniai, tiek politiniai kriterijai:

- priklausomybė nuo vieno tiekėjo;
- priklausomybė nuo vieno pagrindinio energijos šaltinio;

¹⁶ Buzan B., Wæver O., Wilde J. (1998), *Security. A New Framework for Analysis*, Colorado: Lynne Rienner Publishers, Inc.

¹⁷ Ten pat. vii.

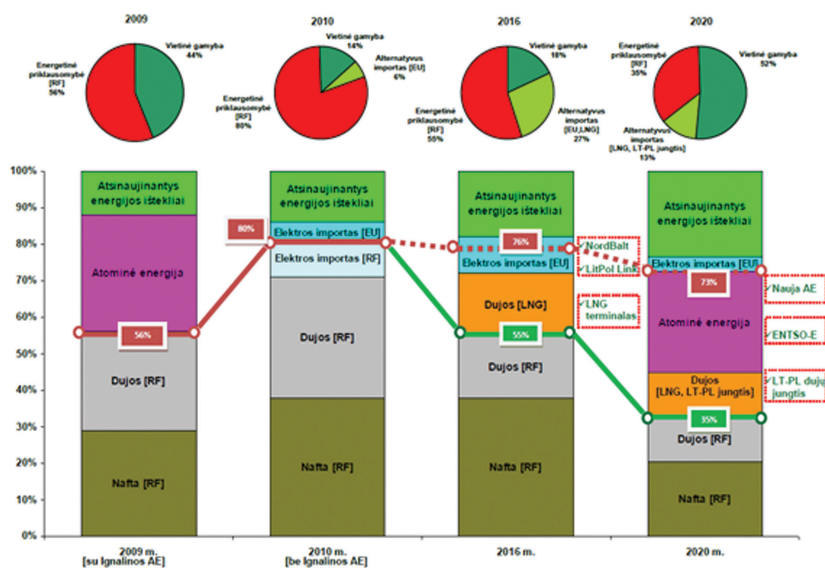
- priklausomybė nuo vieno tiekimo kelio;
- didėjantis energijos vartojimas;
- ribota energijos rinka arba visiškai jos nebuvimas;
- tarptautiniai santykiai;
- išlikimas;
- mobilizacija.

Tiriamasis laikotarpis 1990–2013 metai.

3. Lietuvos, kaip ES energetinės salos, atvejo analizė

3.1. Priklausomybė nuo vieno tiekėjo

Lietuvos nacionalinėje energetinės nepriklausomybės strategijoje (2012 m.)¹⁸ esanti schema (1 pav.) ypač aiškiai ir vaizdžiai pademonstruoja Lietuvos energetinę priklausomybę nuo vieno tiekėjo – Rusijos Federacijos.

1 pav. Lietuvos pirminės energijos struktūra: priklausomybė nuo vieno išorinio tiekėjo ir jos mažinimas¹⁹

¹⁸ LR Seimas (2012), *Nutarimas dėl Nacionalinės energetinės nepriklausomybės strategijos patvirtinimo*, Vilnius: 2012 06 26, Nr. XI-2133.

¹⁹ Ten pat.

Schemoje parodytas Lietuvos pirminių energijos šaltinių derinys 2009 ir 2010 metais ir strategijos priėmimo metu užsibrėžtas tikslas, kaip turėtų šis derinys keistis 2016 ir 2020-aisiais. Horizontali linija parodo energetinės priklausomybės nuo Rusijos Federacijos lygį. 2010 m. Lietuvos energetinė priklausomybė nuo Rusijos sustiprėjo net iki 80 proc., nes buvo galutinai sustabdyta Ignalinos AE. Tiesa, branduolinis kuras buvo importuojamas irgi iš Rusijos. Viena vertus, kadangi branduolinį kurą galima sandėliuoti ir sukaupti didesnes atsargas, suardyti energijos tiekimo grandinę tampa sudėtingiau ir energijos tiekimas tampa stabilesnis, kita vertus, tai nesumažina priklausomybės nuo to paties vieno tiekėjo.

Nuo 2010 m. schemoje (1 pav.) esanti linija išsiskiria į dvi: punktyrinę ir ištisinę. Punktyrinė linija rodo, kad priklausomybės nuo Rusijos lygis sumažėtų nežymiai. O ištisinė linija rodo, kad energetinę priklausomybę nuo Rusijos būtų įmanoma sumažinti iš esmės ir šalia linijos įvardijamos priemonės, kurių pagalba siūloma tai padaryti: 2016 m. elektros jungtys su Švedija *NordBalt*, LitPolLink ir SGD terminalas, o 2020 m. nauja AE, elektros sistemos sinchronizacija su ENTSO-E ir dujų jungtis su Lenkija.

Apibendrinant galima padaryti išvadą, kad 1990–2014 Lietuvos priklausomybės nuo vieno energijos tiekėjo – Rusijos Federacijos – lygis buvo itin aukštas.

3.2. Priklausomybė nuo vieno pagrindinio energijos ištekliaus

Ta pati schema (1 pav.) labai aiškiai parodo ir Lietuvos priklausomybės nuo skirtingų energijos išteklių tendencijas. 1990–2010 metais Lietuvos pirminių energijos išteklių derinį sudarė maždaug po 30 proc. branduolinė energija, dujos ir nafta ir apie 10 proc. vietiniai ištekliai. Svarbų vaidmenį atliko branduolinė energija: Ignalinos AE gamino nuo 60 iki 88,1 proc. visos Lietuvos elektros energijos²⁰, kurią sustabdžius Lietuva neteko reikšmingo vietinio energijos generavimo šaltinio. 1 lentelėje pateikiamas Lietuvos energijos tiekimo balansas veikiant Ignalinos AE ir uždarius ją. Sustabdžius Ignalinos AE vietinę elektros gamybą ir jos eksportą pakeitė importas, kuris sudarė apie 65 proc. visos sunaudojamos elektros energijos. Lietuva tapo viena didžiausių elektros importuotojų Europos Sąjungoje²¹. Taipogi padidėjo akmens anglies ir gamtinių dujų importas. Vietiniai liko tik atsinaujinantys energijos ištekliai.

²⁰ VĮ Ignalinos atominė elektrinė, <http://www.iae.lt/apie-mus/istorija/?page=2>, 2016 08 08.

²¹ Virbickas D. (2014), „Baltijos jūros regiono elektros sistemų ir rinkų integracija: situacija dabar ir perspektyvoje“, *Lietuvos šilumos tiekimo asociacija*, http://www.lsta.lt/files/seminarai/140410_J.Vilemo%20konferencija/06_Virbickas_Staniulis.pdf, 2016 08 10.

1 lentelė. Lietuvos energijos tiekimo balansas (mtne)²²

	Veikiant Ignalinos AE		Uždarius Ignalinos AE			
Metai	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Gamyba	4,0	4,4	1,5	1,5	1,5	1,6
Bendrasis importas*	5,5	4,3	5,7	5,8	5,8	5,4
iš jo:						
anglis	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2	0,3
nafta ir jos produktai	2,9	2,4	2,7	2,4	2,4	2,4
dujos	2,5	2,1	2,4	2,7	2,7	2,2
atsinaujinanti energija	-	-0,1	-0,1	-	-	-0,1
elektra	-0,1	-0,2	0,5	0,5	0,5	0,6
Bendrasis suvartojimas	9,5	8,7	7	7,3	7,3	7
Galutinis suvartojimas	6,1	5,2	5,4	5,8	5,9	5,6

Nuo 2010 m. nafta, dujos ir dalis elektros buvo importuojami iš Rusijos, tačiau strateginės svarbos prasme gamtinių dujų tiekimo saugumą galima būtų išskirti kaip tuo metu reikšmingiausią. 1990 m. Lietuvos išgyventa ekonominė blokada, kai SSRS daugiau nei porai mėnesių nutraukė žaliavų ir, visų pirma, naftos tiekimą, parodė, kad nors naftos perdirbimo gamykla sustojo, tačiau naftos produktai ilgainiui vis tiek pateko į Lietuvą. Taigi, naftos tiekimo nutraukimas sąlygotų didelius ekonominius nuostolius, tačiau valstybės gyvenimo neparalyžuotų.

2006 ir 2009 metų Rusijos ir Ukrainos dujų krizės parodė, kad gamtinių dujų tiekimo padariniai, ypač žiemą, gali būti keliskart sunkesni. Iš 1 lentelės ir 1 pav. matyti, kad gamtinės dujos 2010–2013 metais sudarė didelę Lietuvos pirminių energijos šaltinių derinio dalį, dauguma tuomečių Lietuvos šiluminių elektrinių naudojo dujas, be to, pagrindinė elektrinė, pakeitusi sustabdytos Ignalinos AE elektros generavimo pajėgumus²³, taip pat buvo dujinė. Darytina išvada, kad iki 2010 m. priklausomybės nuo vieno ištekliaus veiksnys nebuvo labai stiprus, tačiau sustabdžius Ignalinos atominę elektrinę Lietuvos priklausomybė nuo gamtinių dujų tapo kritine.

3.3. Priklausomybė nuo vieno tiekimo kelio

Baltijos šalių energijos tiekimo keliai sąlygoti istorinių ir techninių aplinkybių, todėl 1990–2013 metais vis dar buvo integruoti į buvusios SSRS sistemą ir nuo jos priklausomi.

²² Importas atėmus eksportą. Šaltinis: Tarptautinė energetikos agentūra.

²³ Lietuvos elektrinės 9-asis blokas 455 MW galios kombinuoto ciklo dujinė turbina.

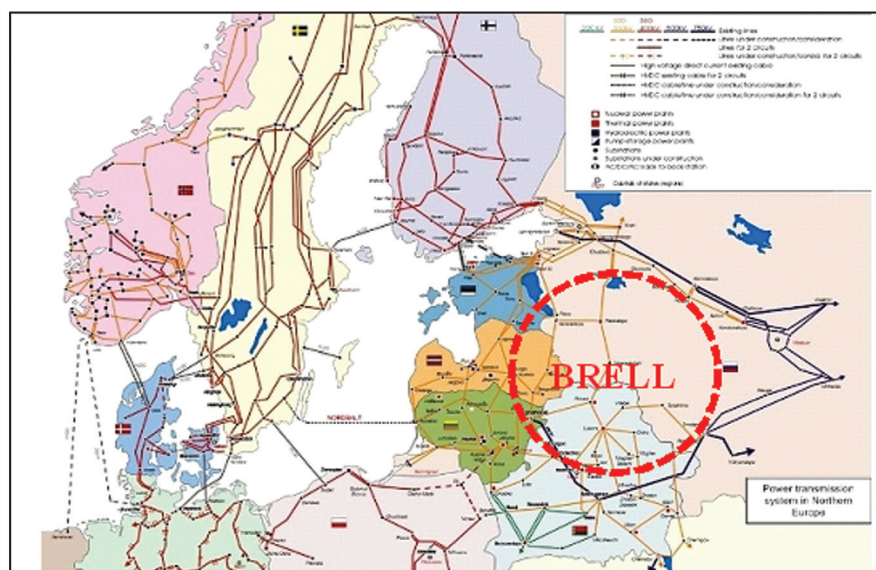
2 pav. esančiame žemėlapyje matyti, kad Lietuvos, Latvijos ir Estijos šalių gamtinių dujų perdavimo sistemos jungtys buvo tik su Rusija ir Baltarusija. Alternatyvių gamtinių dujų tiekimo kelių nebuvo, todėl gamtinių dujų tiekimas buvo tiesiogiai priklausomas nuo Rusijos Federacijos. Lietuvos atveju gamtinių dujų tiekimas buvo užtikrinamas vieninteliu dujotiekiu per Koltovką, o kitas žemėlapyje parodytas dujotiekis per Voranovą neveikė. Taigi, ankstesniame skyriuje apibūdinta Lietuvos priklausomybė nuo vieno energijos išteklių – dujų – papildomai dar buvo sąlygota vieno tiekimo kelio.

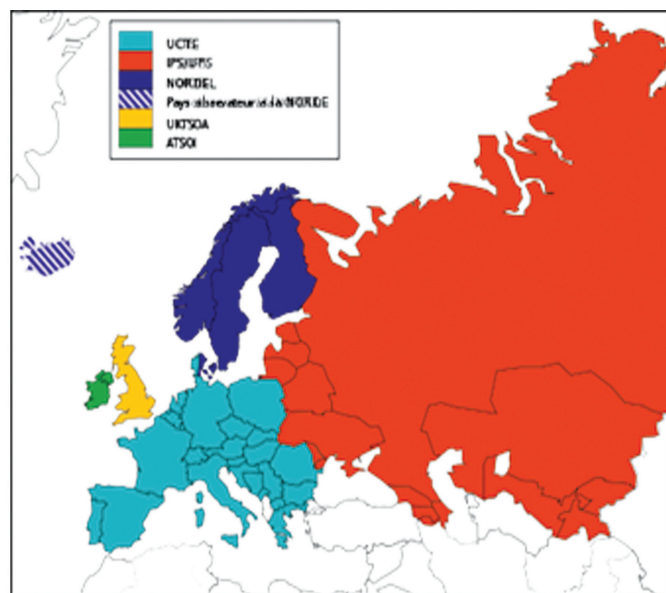
2 pav. Baltijos šalių gamtinių dujų perdavimo sistema 1990–2013

Elektros sektoriuje padėtis identiška. 3 pav. pateiktas žemėlapis parodo, kad 1990–2013 metų laikotarpiu Baltijos šalių elektros jungtys buvo išimtinai tik su Rusija ir Baltarusija, išskyrus vieną, 2006 m. pradėjusią veikti Estijos ir Suomijos jungtį *Estlink1*. Tačiau dėl jos mažo pajėgumo (350 MW) trijų Baltijos valstybių ir ypač Lietuvos energetiniam saugumui esminės įtakos ji nedarė. Be to, visos trys Baltijos šalys buvo ir vis dar yra BRELL žiedo²⁴ sutarties dalyvės ir su buvusios SSRS sistema (IPS/UPS) dirba sinchroniniu režimu (žiūrėti 4 pav.), o sistemos dažnis reguliuojamas iš Rusijos.

²⁴ BRELL: Baltarusija, Rusija, Estija, Latvija, Lietuva. Lietuva pasirašė 2001 m.

3 pav. Šiaurės Europos elektros perdavimo sistema 1990–2013²⁵

4 pav. Europos sinchroninės elektros sistemos 1990–2015²⁶

²⁵ Žemėlapis: Augstsprieguma tikslas AS. Paaiškinimai: autoriaus.

²⁶ Belmans R., Cole S., Van Hertem D. (2015), „Techno-Economic Aspects of Power Systems“, *Electrabel-GDF Suez*, <http://slideplayer.com/slide/6632386/>, 2016 08 05.

Naftos ir jos produktų transportavimo galimybių įvairovė didesnė, taigi ir tiekimo saugumo rizikos mažesnės. Lietuvos atvejis naftos sektoriuje iš esmės skiriasi nuo kitų Baltijos valstybių, kadangi Lietuvos Šiaurės Vakaruose yra didžiausia regione naftos perdirbimo gamykla, kurios metinis pajėgumas 15 mln. tonų naftos per metus. Siekiant užtikrinti naftos produktų eksportą ir žaliavinės naftos importą 1999 metais buvo pastatytas Būtingės naftos terminalas. Per metus terminalas gali eksportuoti iki 14 mln. tonų ir importuoti iki 12 mln. tonų naftos. 2006 m. liepos mėn. Rusijos Federacijai nutraukus naftos tiekimą „Družba“ vamzdynu, Būtingės terminalas dirba importo režimu ir užtikrina žaliavos tiekimą naftos perdirbimo įmonei.

3.4. Didėjantis energijos vartojimas

2 lentelėje pateikti Lietuvos ir ES energijos suvartojimo vienam gyventojui rodikliai rodo, kad bendrasis Lietuvos energijos suvartojimas svyruoja ir nežymiai didėja nuo 2010 m., tačiau tesudaro tik du trečdalius ES vidurkio, taigi gali augti. Galutinis elektros suvartojimas stabiliai auga, net ir sustabdžius Ignalinos AE ir padidėjus elektros kainoms, tačiau atsižvelgiant į tai, kad toks suvartojimas tesudaro vos daugiau nei pusę ES vidurkio, prognozuojama, kad ir toliau jis augs. Kitas svarbus rodiklis – energijos vartojimo intensyvumas. Per pastaruosius du dešimtmečius Lietuvos rodikliai pagerėjo daugiau nei du kartus, tačiau vis dar labai atsilieka nuo ES vidurkio. Lietuvos pastangos energijos efektyvumo srityje turėtų šiek tiek sumažinti energijos suvartojimo augimo tempą.

2 lentelė. ES ir Lietuvos energijos suvartojimas²⁷

	Veikiant Ignalinos AE			Uždarius Ignalinos AE		
	1995	2000	2005	2010	2012	2013
Bendras energijos suvartojimas vienam gyventojui, kgne/gyv.						
ES-28 vidurkis	3457	3541	3678	3485	3322	3277
LT	2380	2018	2622	2191	2375	2261
Galutinis elektros suvartojimas vienam gyventojui, kWh/gyv.						
ES-28 vidurkis	4674	2190	5615	5628	5511	5420
LT	1751	1771	2401	2690	2986	3028
Energijos intensyvumas (visos kuro rūšys), tne/M€ 2010 m.						
ES-28 vidurkis	174	155	149	138	130	129
LT	597	389	330	242	230	210

²⁷ European Commission (2015), *EU Energy in Figures*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Apibendrinant galima padaryti išvadą, kad, viena vertus, energijos suvartojimas Lietuvoje turi aiškų potencialą didėti, tačiau, kita vertus, didėjančio energijos suvartojimo veiksnys neatlieka tokio reikšmingo vaidmens energijos tiekimo saugumo kontekste kaip priklausomybė nuo vieno energijos ištekliaus ir vieno tiekimo kelio.

3.5. Ribota energijos rinka arba visiškai jos nebuvimas

Pasitraukusios iš SSRS, visos trys Baltijos valstybės gana sparčiai įgyvendino valstybės valdymo ir ekonomines reformas, tačiau energetikos sektorius sąstingis truko ilgiausiai. Reformų nebuvimą galėjo lemti natūralios energetikos monopolijos veiksnys, didelių monopolinių energetikos įmonių dominavimo tradicija ir energetikos sektoriaus ir su juo susijusių interesų grupių sukaupta galia ir veikimas.

Įgyvendindamas ES gamtinių dujų direktyvos nuostatas, 2007 m. kovo 20 d. LR Seimas priėmė Gamtinių dujų įstatymo pakeitimus, nurodančius, kad nuo tų pačių metų liepos 1 d. kiekvienas vartotojas turi teisę pasirinkti dujų tiekimo įmonę. Tokie vartotojai pavadinti laisvaisiais vartotojais. Nors LR Seimas ir atvėrė gamtinių dujų rinką, realiai ji nefunkcionavo, nes visas Lietuvoje suvartojamas dujas importavo ir pardavinėjo vartotojams tik du tiekėjai – AB „Lietuvos dujos“ ir UAB „Dujotekana“, kuriems dujų tiekimo kvotas nustatydavo vienintelis išorinis tiekėjas AAB „Gazprom“.²⁸ Gamtinių dujų biržos – *Baltpool* ir *GET Baltic* – Lietuvoje buvo įsteigtos 2012 m. tačiau jų veikla buvo plėtojama pamažu. Įvertinant šias aplinkybes galima padaryti išvadą, kad tiriamuoju laikotarpiu gamtinių dujų rinkos Lietuvoje nebuvo.

Kitaip nei dujų, Lietuvos elektros energijos rinkos liberalizavimo tempas buvo šiek tiek spartesnis. Elektros rinkos teisinė bazė buvo pradėta formuoti 2002 m., tačiau tik nuo 2010 m. sausio 1 d. įsigaliojo elektros rinkos įgyvendinimo principai, kuriems įgyvendinti buvo skirti 5 metai²⁹. Lietuvos elektros birža *Baltpool* buvo įsteigta 2009 m. pabaigoje, vėliau 2012 m. elektros biržos prekybos organizavimas perduotas Šiaurės šalių rinkos operatoriui *Nord Pool Spot*³⁰. Atsižvelgiant į teisinės bazės įgyvendinimo greitį, realiai rinkai susiformuoti taip pat reikėjo laiko. Taigi, galima padaryti išvadą, kad tiriamuoju laikotarpiu Lietuvos elektros rinka buvo ribota.

²⁸ Valstybinė kainų ir energetikos kontrolės komisija (2014), *Gamtinių dujų rinkos liberalizacija*, <http://www.vkekk.lt/Puslapiai/bendra/vartotojams/gamtiniu-duju-rinkos-liberalizacija.aspx>, 2016 08 10.

²⁹ Nuo 2010 01 01 vartotojai, kurių objekto leistinoji galia 400 kW ir daugiau, nuo 2011 01 01 – 100 kW, nuo 2012 01 01 – 30 kW, nuo 2013.01.01 – visi juridiniai asmenys, nuo 2015.01.01 – visi buitiniai vartotojai.

³⁰ www.nordpoolspot.com.

3.6. Tarptautiniai santykiai

Ekonominių-techninių kriterijų analizė parodė aiškią ir nedviprasmišką Lietuvos energetinę priklausomybę nuo Rusijos Federacijos. Taigi, atliekant Lietuvos atvejo analizę, tarptautinių santykių analizės subjektai taipogi yra aiškūs – Lietuva ir Rusijos Federacija.

Analizuojant Lietuvos kaip energetinės salos atvejį matyti, kad Lietuvos ir Rusijos tarpusavio santykiai nulemti istorinių aplinkybių, o kaip pagrindinis veiksnys įvardytina 1940 m. SSRS kariuomenės įvykdyta Lietuvos okupacija ir 1940–1990 metų tęstinė sovietinė agresija prieš Lietuvos Respubliką³¹. 1990 m. Lietuvos žmonės atsiskyrė nuo SSRS pasiskelbdami atkuriantys nepriklausomą valstybę ir pasirinkdami euroatlantinės integracijos kelią. 1990 m. 74 dienas trukusi Lietuvos ekonominė blokada, taip pat 1991 m. sausio mėn. įvykiai, kai panaudojant SSRS ginkluotąsias pajėgas buvo bandoma įvykdyti valstybės perversmą Lietuvoje, liudija, kad Sovietų Sąjungos vadovai tokiam Lietuvos žmonių pasirinkimui nepritarė ir bandė Lietuvą susigrąžinti jėga. 2005 m. Prezidentas Vladimiras Putinas kalbėdamas Rusijos parlamente pareiškė, kad SSRS žlugimas yra „didžiausia amžiaus geopolitinė katastrofa“³². Rusijos elgesys Lietuvos atžvilgiu apibūdinamas ne tik priešišku, bet ir kuriančiu nuolatinę grėsmę. Galių balansas akivaizdžiai Rusijos pusėje, o Lietuvos energetinė priklausomybė sukūrė prielaidas dominuoti. Lietuvos, kaip ir kitų Baltijos šalių, narystė Europos Sąjungoje ir NATO, viena vertus, sustiprino mažų valstybių saugumą, tačiau kita vertus, lėmė, kad skirtingų geopolitinių regionų valstybės siena atkarpoje ties Baltijos šalimis tapo bendra.

3.7. Išlikimas

Ar Rusijos kuriamos grėsmės Lietuvai yra egzistencinio pobūdžio? Ar jos yra realios, ar tik išsivaizduojamos?

Atsakymams pasitelksime Švedijos Gynybos tyrimų agentūros ekspertų Jakovo Hedenskogo ir Roberto Larssono atliktą tyrimą apie Rusijos svirtus Baltijos šalims ir NVS valstybėms. Nagrinėdami Rusijos prievartos politiką

³¹ Žalimas D. (2010), „1940 metų SSRS veiksmų prieš Lietuvos Respubliką teisinė kvalifikacija: agresija, okupacija ar aneksija?“, *Bernardinai*, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-06-16-dainius-zalimas-1940-metu-ssrs-veiksmu-pries-lietuvos-respublika-teisine-kvalifikacija-agresija-okupacija-ar-aneksija/46412>, 2016 08 11.

³² Eckel M. (2005), „Putin calls Soviet collapse a „geopolitical catastrophe“, *Associated Press*, http://www.sandiegouniontribune.com/uniontrib/20050426/news_1n26russia.html, 2016-08-11.

energetikos srityje ekspertai nustatė, kad 1991–2006 metais tokios politikos objektais Lietuva buvo 17 kartų, Gruzija 12, Baltarusija 8, Ukraina 5, Moldova 3, Estija ir Latvija po 2, Armėnija 1³³. Šioms valstybėms taikytos prievartos politikos būdai: tiekimo nutraukimas – 38 atvejai, prievartinės kainos politikos – 11, sabotazo – 4, grasinimai be veiksmų – 2 atvejai³⁴, o jos vykdytojai: *Gazprom* – 16 atvejų, *Transneft/Lukoil* – 12, *Itera* – 9, kiti – 14³⁵. Tyrimo išvadose autoriai teigia, kad keitėsi Rusijos energetinio poveikio priemonių stilius. 1990 metų pradžioje prievarta buvo matoma, tačiau vėliau ji buvo maskuojama. Rusijos energetikos politika buvo nulemta strateginių ambicijų ir geopolitinių tikslų³⁶.

2006 m. Rusija nutraukė naftos tiekimą Lietuvai *Družba* naftotiekiu. Keistas sutapimas, bet būtent 2006-aisiais, kai Rusijos valdžia sustabdė bendrovės *Yukos* veiklą ir keitėsi Lietuvos naftos perdirbimo įmonės vienas iš savininkų, pagrindine šios įmonės akcininke tapo Lenkijos bendrovė *PKN Orlen*. Rusijos Federacija ignoravo daugumą Lietuvos Vyriausybės ir ES vadovų prašymų atstatyti naftos tiekimą *Družba* naftotiekiu ir net Lenkijos įmonės siūlomą finansinę pagalbą. Naftos transportavimas *Družba* naftotiekiu neatstatytas ligi šiolei, o žaliavinės nafta iš Rusijos tiekiama Lietuvos naftos perdirbimo įmonei Baltijos jūra laivais – tai yra ir brangiau, ir pavojingiau aplinkosauginiu požiūriu.

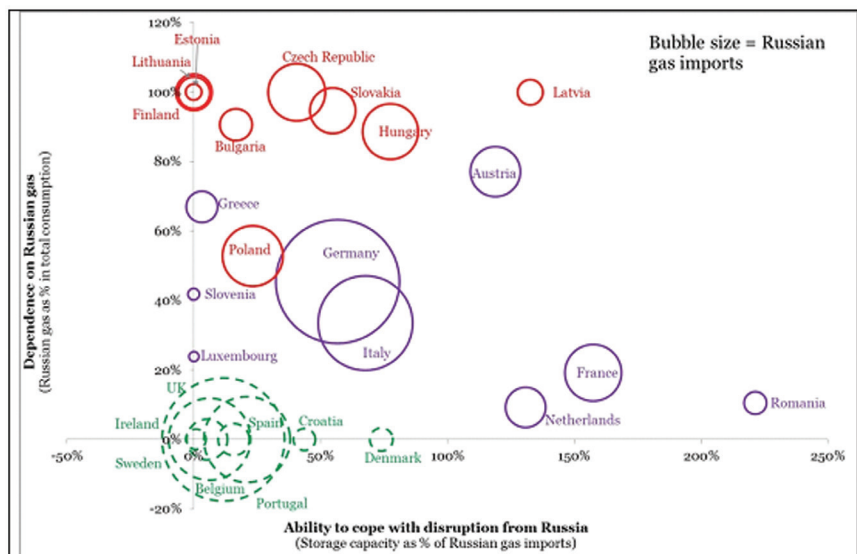
5 pav. pateikta Europos priklausomybės nuo Rusijos dujų diagrama (2014 m.). Lietuva pavaizduota vertikalioje ašyje ties 100 proc. riba. Tai reiškia, kad Lietuvos priklausomybė nuo Rusijos dujų yra šimtaprocentinė, o gebėjimas susidoroti su gamtinių dujų tiekimo nutraukimu lygus nuliui. Atsižvelgiant į tai, kad sustabdžius Ignalinos AE Lietuva tapo priklausoma nuo vieno pagrindinio gamtinių dujų ištekliaus, dujų tiekimo nutraukimo rizikos vertintinos kaip kritinės ir net egzistencinės svarbos.

³³ Hendskrog J., Larsson R. (2007), *Russian Leverage on the CIS and Baltic States*, Stokholmas: FOI, p. 50.

³⁴ Ten pat, p. 46.

³⁵ Ten pat, p. 53.

³⁶ Ten pat, p. 59.

5 pav. Europos priklausomybė nuo Rusijos dujų, 2014³⁷

Strateginių studijų centro atliktoje studijoje valstybės ekonominio saugumo tema³⁸ teigiama, kad

energetikos sektorius iš visų kitų valstybės sektorių išsiskiria tuo, kad jame egzistuoja didelis „slenksčio efekto“³⁹ potencialas. „Slenksčio efektas“ parodo valstybės tarpsektorinį pažeidžiamumą – kuo labiau integruoti (susiję priklausomybės ryšiais) atskiri valstybės sektoriai, tuo energetinių išteklių tiekimo nutraukimas gali sukelti didesnę žalą valstybei apskritai. Tai, gi sutrikus energetinių išteklių tiekimui, neigiamos pasekmės sukeliamos ne tik energetikos, bet didesniu ar mažesniu mastu ir visiems kitiems valstybės sektoriams. Šiuo atveju energetinis saugumas yra tiesiogiai susijęs su kariniu, politiniu, socialiniu, ekonominiu, ekologiniu, komunikaciniu-informaciniu ir kitais valstybės saugumo sektoriais. Tai, gi galima teigti, kad kilus grėsmėms energetiniam saugumui, grėsmės persikelia ir į kitus valstybės saugumo lygmenis⁴⁰. Atsižvelgiant į grėsmių energetiniam saugumui sklaidos potencialą, galima teigti, kad tik užtikrinus energetinį saugumą, gali būti užtikrintas ekonominis ir nacionalinis valstybės saugumas⁴¹.

³⁷ European Council of Foreign Relations (2014), *Europe's vulnerability on Russian gas*, http://www.ecfr.eu/article/commentary_europes_vulnerability_on_russian_gas, 2016-08-11.

³⁸ Strateginių studijų centras (2009), *Valstybės ekonominio saugumo sistema – tarptautinė praktika bei jos taikymas Lietuvoje*, Vilnius.

³⁹ „Slenksčio efektas“ (angl. *threshold effect*) – ekonominė charakteristika, nurodanti konkretaus ekonomikos sektoriaus susietumą su kitais ekonomikos sektoriais. Energetikos sektoriaus „slenksčio efektas“ yra pateikiamas kaip chrestomatinis didelio „slenksčio efekto“ pavyzdys, nes dėl glaudžių energetikos sektoriaus sąsajų su kitais valstybės sektoriais nestabilumai ar kliūtys energetikos sektoriuje sukelia nestabilumą kituose sektoriuose. Pavyzdžiui, padidėjus energetinių išteklių kainoms, simetriškai padidėja kainos ir kitose srityse, pavyzdžiui, transporto, paslaugų ir kituose sektoriuose.

⁴⁰ Strateginių studijų centras, *Valstybės ekonominio saugumo sistema – tarptautinė praktika bei jos taikymas Lietuvoje*, Vilnius 2009, p. 123.

⁴¹ Ten pat, p. 124.

2006 m. sausio 1 d. Rusija nutraukė gamtinių dujų tiekimą Ukrainai. Buvo žiema, todėl padariniai buvo rimti, ir ne tik Ukrainai, bet ir nuo dujų tranzito per Ukrainą priklausomoms valstybėms: Slovakijai, Vengrijai, Rumunijai ir iš dalies Lenkijai. Rimti padariniai grėsė ir Vakarų Europos valstybėms, o Rusijai – netekimas pajamų ir galimos sankcijos. Norėdama išspręsti gamtinių dujų tranzito į Vakarų Europą problemą, Rusijos Federacija nusprendė „apeiti“ Centrinę ir Rytų Europą ir inicijavo du naujus projektus: *NordStream 1* ir 2 šiaurėje per Baltijos jūrą bei *SouthStream* arba *TurkStream* pietuose per Juodąją jūrą. Tokiu būdu Rusija užsitikrins ne tik sklandų gamtinių dujų tiekimą Vakarų Europai ir pajamas į biudžetą, bet ir sukurs galimybę nutraukti dujų tiekimą Vidurio ir Rytų Europai, įskaitant Baltijos šalis ir Lietuvą. Atsiarstų galimybė piktnaudžiauti, manipuliuoti ir įgyvendinti Rusijos mėgstamą politiką „skaldyk ir valdyk“.

Rusijos prievartos politikos vykdytojais Švedijos Gynybos tyrimų agentūros ekspertai Hedenskogas ir Larssonas įvardijo energetikos įmones *Gazprom*, *Transneft/Lukoil*, *Itera*⁴². *Gazprom* 2004–2014 metais buvo AB Lietuvos dujos viena iš akcininkių: *E.ON Ruhrgas Int GmbH* 38,9 %, *Gazprom* 37,1 %, Lietuvos valstybė 17,7 %, kiti 6,3 %. Atitinkamai, AB Lietuvos dujos valdyboje po du atstovus turėjo Vokietijos ir Rusijos įmonių atstovai ir vieną Lietuvą. Tuo metu šioje įmonėje buvo integruotos visos veiklos: tiekimas, perdavimas ir skirstymas, taigi valdyba sprendimus priimdavo visais šiais klausimais. *Gazprom* atstovo dalyvavimas AB Lietuvos dujos valdybe sukūrė vertikaliai integruotą monopoliją. Valerijus Golubevas⁴³ buvo *Gazprom* valdymo komiteto narys, vicepirmininkas ir AB Lietuvos dujos valdybos narys, taip pat ir pirmininkas. Derėtis dėl gamtinių dujų kainos AB Lietuvos dujos atstovai važiuodavo į Maskvą. *Gazprom*, neišvengiamai dalyvaujant ir Golubevui, pasiūlydavo Lietuvai kainą, kurią Lietuvos derybininkai teikdavo AB Lietuvos dujos valdybai tvirtinti. Tada tas pats Golubevas atskrisdavo į Vilnių ir spęsdavo dėl jam pavaldžių kolegų Maskvoje pasiūlytos kainos. Golubevas, būdamas AB Lietuvos dujos valdybos nariu ar pirmininku, gamtines dujas nupirkdavo iš Golubevo, kaip *Gazprom* valdymo komiteto vicepirmininko arba, kitaip tariant, pats iš savęs. Galiausiai *Gazprom* taikoma gamtinių dujų kaina buvo viena aukščiausių Europoje⁴⁴. Kadangi AB Lietuvos dujos valdė ir magistralinius dujotiekus, įmonės valdyba spęsdavo ir dėl Lietuvos perdavimo sistemos plėtros ir tarptautinių jungčių tiesimo, pvz., su Lenkija. Tačiau ar Golubevo atstovauja-

⁴² Hendskog J., Larsson R. (2007), *Russian Leverage on the CIS and Baltic States*, Stokholmas: FOI, p. 53.

⁴³ OAO Gazprom, <http://www.gazprom.com/about/management/board/golubev/>, 2016 08 12.

⁴⁴ Godzimirski J., Vilpišauskas R., Švedas R. (2015), *Energy Security in the Baltic Sea Region: regional coordination and management of interdependencies*, Vilnius: VUL, 30 p.

nam *Gazprom* reikalingos alternatyvos? Natūralu, kad monopoliniam tiekėjui naudingiausia turėti izoliuotą rinką. Faktas, kad Golubevas 1979–1991 metais dirbo SSRS KGB⁴⁵, liudija apie jo ryšį su Kremliumi ir sukuria prielaidą, kad šalia ekonominių buvo siekiama ir geopolitinių tikslų. *Gazprom* tuo metu buvo gamtinių dujų tiekėja ir *E.ON Ruhrgas Int GmbH*, tad pastarosios atstovams AB Lietuvos dujos valdyboje konfliktuoti su kito didžiojo akcininko pasiuntiniais dėl mažytės Lietuvos interesų nebuvo naudinga. Taigi *Gazprom* turėjo galimybę ir prieš Vokietijos akcininkus pasinaudoti dominuojančia padėtimi.

JAV analitikė Zeyno Baran teigia, kad „energetinė priklausomybė sustiprina Maskvos politinę ir ekonominę įtaką importuojančioms šalims.“⁴⁶ Maskva nesigėdija pasinaudoti SSRS laikais sukurta energetikos infrastruktūra kaip galingu kontrolės instrumentu. Šiuos svirtus Rusija naudojo dviem tikslais: pajamoms didinti ir demokratizacijai ir liberalizacijai slopinti⁴⁷. Energetinis saugumas tiesiogiai susijęs su ekonominiu ir nacionaliniu saugumu.

Kalbant apie Lietuvos priklausomybę nuo gamtinių dujų kaip vieno pagrindinio energijos ištekliaus, tiekiamo vienu keliu, negalima nepaminti Karaliaučiaus faktoriaus. Karaliaučius – tai Rusijos Federacijos teritorija geografiškai atskirta nuo pagrindinės Rusijos dalies, esanti ant Baltijos jūros kranto ir apsupta Lenkijos ir Lietuvos. Dėl šios priežasties energijos tiekimas Karaliaučiu vykdomas tranzitu per Baltarusiją ir Lietuvą (žiūrėti 2 pav. ir 3 pav.). Itin svarbus gamtinių dujų tiekimas, iš kurių gaminama šiluma ir elektros energija. Taigi Karaliaučius taip pat yra savotiška energetinė sala, tiesiogiai priklausanti nuo tranzito per Baltarusiją ir Lietuvą. Atsižvelgiant į šią aplinkybę, galima būtų teigti, kad Karaliaučius tampa rimtu svertu Lietuvai derybose su Rusijos Federacija dėl gamtinių dujų tiekimo. Taip Lietuva turi realias galimybes reguliuoti, o norėdama, ir sustabdyti gamtinių dujų tiekimą į geografiškai atskirtą Rusijos Federacijos teritoriją. Tačiau tai būtų destruktivu, sukurtų konfliktą ir tikrai nėra tas kelias, kuriuo turėtų eiti XXI amžiaus tarptautinė bendruomenė.

3.8. Mobilizacija

Pagal Buzan, mobilizacija tai ypatingos pastangos ar įgaliojimai egzistencinėms grėsmėms spręsti. Lietuvos mastu tokia pastanga laikytinas 2008 m. vasario mėn. LR Vyriausybės Komisijos energijos tiekimo saugumo po 2009 m.,

⁴⁵ OAO Gazprom, <http://www.gazprom.com/about/management/board/golubev/> 2016 08 12.

⁴⁶ Baran Z. (2007), „Central and Eastern Europe: Assessing the Democratic Transition“, *Committee of Foreign Affairs, House of Representatives*, Washington: US Government Printing Office, Nr. 110-102.

⁴⁷ Ten pat.

t. y. Ignalinos AE sustabdymo, problemoms nagrinėti sudarymas o jos vadovu buvo paskirtas buvęs LR Ministras Pirmininkas Aleksandras Abišala⁴⁸. Tiriamuoju laikotarpiu tokio pobūdžio komisija buvo vienintelė, todėl laikytina išskirtine. 2009 m. sausio mėn. Lietuvoje buvo įsteigta Energetikos ministerija (energetikos funkcijas atskiriant nuo Ūkio ministerijos), taip parodant, kad energetikos sektoriui skiriamas ypatingas dėmesys, o 2012 m. patvirtinta LR Nacionalinė energetinės nepriklausomybės strategija⁴⁹. ES lygiu 2008 m. pabaigoje Europos Komisija inicijavo Baltijos energetikos rinkos jungčių planą. Tai pirmoji ir beprecedentė ES regioninės energetikos politikos iniciatyva, kurios vienas iš pagrindinių tikslų – panaikinti Baltijos šalių izoliaciją. Įvardyti faktai liudija aiškią pastangų mobilizaciją Lietuvos ir ES mastu.

3.9. Išvados

Apibendrinant atliktą Lietuvos kaip energetinės salos požymių analizę, galima daryti išvadą, kad 1990–2013 metų tiriamasis laikotarpis skirtinas į dvi dalis: 1990–2009 metus, kai priklausomybė nuo vieno energijos ištekliaus ir vieno tiekimo kelio nebuvo stipri, ir 2010–2013 metus, kai galutinai sustabdžius Ignalinos AE, Lietuvos atvejis atitiko visus aukščiau įvardintus ekonominius-techninius ir politinius energetinės salos kriterijus.

4. Kaip išspręsti energetinės salos problemą?

2010 m. Lietuva tapo energetine sala, o 2015 m. išsprendė šią problemą. Kaip pavyko tai padaryti? Išskirtini šie pagrindiniai veiksniai:

- pademonstruota politinė valia;
- sukurti alternatyvūs gamtinių dujų ir elektros tiekimo keliai;
- pradėjo veikti elektros ir dujų rinka;
- nacionalinių interesų gynimas teisinėmis priemonėmis;
- panaudoti vietiniai ištekliai;
- regioninis bendradarbiavimas.

⁴⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybė (2008), *Sudaryta komisija energijos tiekimo saugumo po 2009 m. problemoms nagrinėti*, <https://lrv.lt/lt/naujienos/sudaryta-komisija-energijos-tiekimo-saugumo-po-2009-m-problemoms-nagrineti>, 2016 08 02.

Delfi (2008), „A. Abišala vadovaus Energetinio saugumo komisijai“, <http://www.delfi.lt/verslas/energetika/aabisala-vadovaus-energetinio-saugumo-komisijai.d?id=16107212>, 2016 08 02.

⁴⁹ LR Seimas (2012), *Nutarimas dėl Nacionalinės energetinės nepriklausomybės strategijos patvirtinimo*, Vilnius: Nr. XI-2133.

4.1. Politinė valia

1990 m. Lietuva atkūrė nepriklausomybę. Jauna demokratija vis dar išgyveno vidines politines kovas. Po 50 metų diktatūros ir reikalauto nuolankumo dalis Lietuvos politikų ir valstybės tarnautojų vis dar negalėjo pasipriešinti SSRS teisių perėmėjai Rusijai, ypač po 1992 m. LR Seimo rinkimų, kai parlamentinę daugumą sudarė Lietuvos demokratinė darbo partija (įsteigta 1990 m. gruodžio 8 d. Lietuvos komunistų partijos pagrindu). Daugeliu valstybės valdymo klausimų buvo sunku rasti politinį sutarimą. Energetikos sektoriuje, kitaip nei kituose, buvo vis dar labai stipri Rusijos įtaka, veikė finansiniai interesai. Neišvengta ir klaidų. *Gazpromo* įtaką strateginės svarbos įmonei AB *Lietuvos dujos* ir vertikalią monopoliją Lietuva sukūrė pati, 2004 m. pardavusi 37 % akcijų. Pagrindinis oficialus tokio sprendimo argumentas – užtikrinti gamtinių dujų tiekimą Lietuvai, tačiau savo vaidmenį atliko ir per pusę amžiaus įsišaknijęs pavaldumo santykis su SSRS sostine. Analogiška padėtis buvo ir Latvijoje ir Estijoje: *Gazprom* tapo viena didžiausių akcininkų ir kitų Baltijos šalių pagrindinėse dujų įmonėse ir tai liudijo vis dar labai stiprią Rusijos įtaką.

Tačiau energetinės salos krizė ir iš jos kylančios grėsmės lėmė mobilizaciją. 2012 m. Lietuva patvirtino Nacionalinę energetinės nepriklausomybės strategiją⁵⁰, kurioje konstatuojama, kad „iki 2020 metų valstybės prioritetas – energetinė nepriklausomybė, užtikrinanti galimybę laisvai pasirinkti energijos šaltinių rūšį ir jų tiekimo šaltinius“⁵¹. Energetinė nepriklausomybė – tai galimybė laisvai pasirinkti. Strategijoje taip pat buvo įvardytos pagrindinės priemonės⁵², kuriomis buvo ketinama pasiekti svarbiausią Lietuvos energetinės nepriklausomybės tikslą – „pereiti į visiškai kitą geopolitinę ir vertybinę erdvę, grindžiamą rinkos santykiais ir konkurencija“⁵³.

Politinės valios mobilizacija nebuvo lengvas ir nuosaikus procesas. Dau-

⁵⁰ LR Seimas (2012), *Nutarimas dėl Nacionalinės energetinės nepriklausomybės strategijos patvirtinimo*, Vilnius: Nr. XI-2133.

⁵¹ Ten pat, 27 punktą.

⁵² Ten pat, 33 punktą:

„1) gamtinių dujų sektoriuje: alternatyvių tiekimo šaltinių ir tiekimo būdo (suskystintų gamtinių dujų terminalas) bei tiekimo saugumo (vidinio dujų perdavimo tinklo vamzdynais stiprinimas) užtikrinimas; 2) elektros energetikos sektoriuje: konkurencingų vidinių elektros gamybos pajėgumų (regioninė branduolinė (atominė) elektrinė Visaginė) sukūrimas, elektros jungtys su Švedija (*NordBalt*) ir Lenkija (*LitPol Link 1*, *LitPol Link 2*), veikianti regioninė elektros energijos rinka, susijungimas su ENTSO-E kontinentinės Europos elektros tinklais darbui sinchroniniu režimu bei didėjanti ekonominiu ir techniniu požiūriu naudingiausia energijos iš atsinaujinančių energijos išteklių gamyba; 3) rinkos santykiams energetikoje sukurti: energetikos (elektros energetikos, gamtinių dujų ir šilumos sektorių) pertvarka pagal Trečiojo ES energetikos paketo nuostatas.“

⁵³ Ten pat, 33 punktą.

gumą įvardytų priemonių pavyko įgyvendinti, tačiau dalis vis dar vykdoma, o naujos atominės elektrinės ateitis nežinoma, nes projektas buvo politizuotas⁵⁴ – tapo vidaus politinių kovų įrankiu ir Rusijos sukurtos dirbtinės konkurencijos dėl pradėtų statyti naujų atominių elektrinių Karaliaučiuje ir Baltarusijoje įkaitu. Pasak energetikos ekonomikos eksperto Alhaji, „nėra didesnės žalos energetiniam saugumui nei jo politizavimas“⁵⁵. Lietuvos energetikos sektoriaus politizavimas galėtų būti atskiro tyrimo objektas.

4.2. Alternatyvūs energijos tiekimo keliai

Alternatyvūs tiekimo keliai – matyt, pirmoji mintis, kuri aplanko mąstant apie tai, kaip išspręsti energetinės salos problemą.

2 pav. parodyta, kaip atrodė Lietuvos ir kitų Baltijos šalių gamtinių dujų sektorius 1990–2013 metais, o 6 pav. – kaip jis pasikeitė 2014–2015 m. 2014 m. pabaigoje pradėjo veikti Suskystintųjų gamtinių dujų (SGD) terminalas Klaipėdoje, kurio pajėgumai apie 4 mlrd. m³ per metus, o 2015-aisiais buvo baigtas stiprinti Lietuvos gamtinių dujų perdavimo sistemos pralaidumas, užtikrinantis viso SGD terminalo dujų kiekio transportavimą ir tokiu būdu patenkinantis daugiau kaip 80 % Baltijos šalių paklausos⁵⁶. Tai panaikino galiojusią *Gazpomo* tiekimo monopoliją ir galimybes grasinti gamtinių dujų tiekimo nutraukimu, Baltijos šalis aplenkiant per Baltijos jūrą nutiestu *Nord Stream* dujotiekiu. SGD terminalas Klaipėdoje įgavo regioninės svarbos statusą. 2022 metais pradėsianti veikti Lietuvos ir Lenkijos dujų jungtis GIPL (2,4 mlrd. m³ per metus su galimybe padidinti iki 4,1 mlrd. m³ per metus) sukurs dar vieną alternatyvų tiekimo kelią, sujungs Baltijos ir Vidurio Europos dujų sistemas ir išplės SGD terminalo Klaipėdoje panaudojimo galimybes. Iki 2021 m. planuojama padidinti Lietuvos ir Latvijos dujų jungties pajėgumus. Planuojama, kad Estijos ir Suomijos dujų jungtis *Balticconnector* (2 mlrd. m³ per metus) bus pastatyta 2020 m.

⁵⁴ Švedas, R., Vilpišauskas R. (2015), „Kodėl Visagino atominės elektrinės projektas patyrė politinę nesėkmę?“, Nakrošis V., Barcevičius E., Vilpišauskas R. red., *Kada reformos virsta pokyčiais?*, Vilnius: VUL.

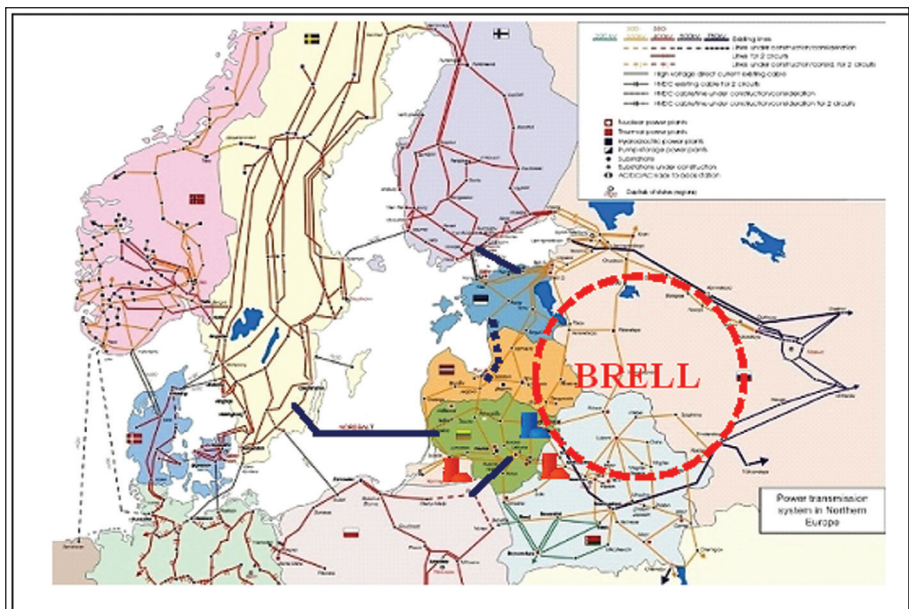
⁵⁵ Alhaji A. F., „What Is Energy Security?“, *Energy Politics*, Issue IV, 2008, p. 68.

⁵⁶ Bilys S. (2015), *Baltijos dujų rinka: liberalizacija ir integracija*, http://www.lsta.lt/files/seminarai/Mok-slo%20Akadenijos%20seminarai/2015-06-25/2015_06_25_AG_Seminaras_Energetikos_Strategija.pdf, 2016 08 15.

6 pav. Baltijos šalių gamtinių dujų perdavimo sistema 2014–2015

7 pav. pavaizduota Lietuvos ir kitų Baltijos šalių elektros jungčių plėtra. Pirmiausia, šalia veikiančios *Estlink 1* (350 MW) elektros jungties, 2014 m. buvo nutiesta antroji Estijos ir Suomijos jungtis *Estlink 2* (650 MW). Vėliau 2015 m. pradėjo veikti dar dvi tarptautinės jungtys: Lietuvos ir Švedijos *Nord-Balt* (700 MW) ir Lietuvos ir Lenkijos *LitPolLink* (500 MW pirmas etapas). Baltijos šalių naujos elektros jungtys su Suomija, Švedija ir Lenkija iš esmės pakeitė padėtį geoenergetiniame Baltijos jūros regiono žemėlapyje, visų pirma, panaikindamos Lietuvos, Latvijos ir Estijos priklausomybę nuo vieno tiekėjo. Tiesa, BRELL sutartis vis dar galioja, todėl ilgalaikis Baltijos šalių tikslas yra sinchronizuoti savo sistemas su žemyninės Europos elektros sistema ENTSO-E. Iki 2020 m. bus pastatyta trečioji Latvijos ir Estijos elektros jungtis (500/600 MW), labai sustiprinsianti pralaidumą, išspręsianti Latvijos ir Estijos „butelio kaklelio“ problemą ir dar labiau sustiprinsianti bendrą Baltijos šalių elektros rinką.

7 pav. Šiaurės Europos elektros perdavimo sistema 2014–2015⁵⁷

4.3. Elektros ir dujų rinka

Ankstesniuose skyriuose buvo minėta⁵⁸, kad nepaisant sukurtos teisinės bazės, gamtinių dujų rinka Lietuvoje, kaip ir kitose Baltijos šalyse, neveikė. Priežastis – alternatyvių energijos tiekimo kelių nebuvimas ir vertikalios *Gazprom* monopolijos dominavimas. Tais pačiais 2014-aisiais metais, kai pradėjo veikti Klaipėdos SGD terminalas, Lietuva galutinai įgyvendino ES III energetikos teisės aktų paketą. Šis faktas laikytinas itin reikšmingu tiek teisine, tiek simboline prasme. Būdama maža, priklausoma ir pažeidžiama Lietuva pirmoji iš buvusios SSRS valstybė, kuri sugebėjo suardyti vertikalią Rusijos valdžios kontroliuojamos dujų milžinės *Gazprom* monopoliją savo šalyje (žiūrėti 3 lentelę).

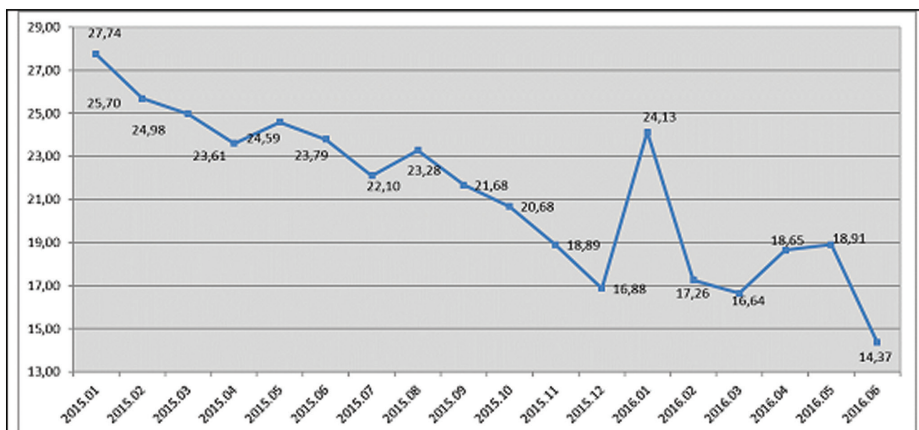
⁵⁷ Žemėlapis: Augstsprieguma tiksls AS. Paaiškinimai: autoriaus.

⁵⁸ Žiūrėti šio straipsnio skyrių „Ribota energijos rinka arba visiškasis jos nebuvimas“.

3 lentelė. ES III energetikos paketo įgyvendinimas dujų sektoriuje

	AB Lietuvos dujos (tiekimas, perdavimas, skirstymas)	
2012	<i>E.ON Ruhrgas Int GmbH</i>	38,9 %
	<i>OAQ Gazprom</i>	37,1 %
	Energetikos ministerija	17,7 %
	Kiti	6,3 %
ES III Energetikos paketas	2012-05-31 AB <i>Lietuvos dujos</i> pateikė atskyrimo planą 2013-08-01 pradėjo veiklą AB <i>Amber Grid</i> 2014-10-31 galutinai įgyvendintas atskyrimo planas	
2014	Įvykdyta	
	AB <i>Lietuvos dujos</i> (tiekimas)	
	AB <i>Lietuvos energija</i>	100 %
	AB <i>Amber Grid</i> (perdavimas)	
	EPSO-G	96,98 %
	Kiti	3,42 %
	AB <i>Lietuvos dujos</i> (skirstymas)	
	AB <i>Lietuvos energija</i>	96,6 %
	Kiti	3,4 %

Nuo 2015 m. gamtinės dujos tiekiamos į Lietuvą magistraliniais dujų tiekiais iš Rusijos per Baltarusiją ir per SGD terminalą Klaipėdos jūrų uoste, Lietuvoje veikia dvi gamtinių dujų biržos: *GET Baltic* ir *Baltpool*, o *Gazprom* dalyvauja skaidrioje konkurencinėje kovoje kartu su kitais tiekėjais. Lietuvai tiekiamų gamtinių dujų kaina reikšmingai krito žemyn (žiūrėti 8 pav.).

8 pav. VKEKK: į Lietuvos gamtinių dujų tiekimo rinką tiekiamų gamtinių dujų vidutinė svertinė importo kaina, Eur/MWh

Elektros sektoriuje visa reikiama teisinė bazė buvo jau priimta, elektros birža įsteigta, integracijai į Šiaurės šalių elektros biržą pasirengta – trūko tik elektros jungčių⁵⁹. Todėl nuo 2015 m. pradėjus veikti elektros jungtims su Švedija (*NodBalt*) ir Lenkija (*LitPolLink*) Lietuvos elektros rinka, kaip bendros Šiaurės šalių rinkos *Nord Pool*⁶⁰ dalyvė, įgavo naują praktinį ir kokybinį statusą.

4.4. Teisinės priemonės

Nepaisant to, kad teisiniai ginčai būna labai sudėtingi, brangiai kainuojantys ir ilgai užtrunka, valstybės interesų gynimas teisinėmis priemonėmis laikytinas ir politiškai svarbiu veiksmu. Kreipimaisi į tarptautinius arbitražus ar kitas ginčų nagrinėjimo institucijas demonstruoja nesitaikstymą ir kovą, nepriklausomai nuo to kokia bebūtų teismo ginčo baigtis. Piktnaudžiaujančio dominuojančia padėtimi energijos tiekėjo veiksmų nekvestionavimas liudija esant ne tik energetinio ar ekonominio, bet ir politinio dominavimo.

2012 m. spalio 3 d. Lietuva pateikė ieškinį *Gazpromui* Stokholmo arbitraže. Lietuvos atstovai teigė, kad „pagal viešas privatizavimo sąlygas ir 2004 m. AB *Lietuvos dujų* privatizavimo sutartį, *Gazpromas* įsipareigojo tiekti gamtines dujas į Lietuvą teisingomis kainomis ir pagal dujų kainų formulę tuo metu galiojusioje dujų tiekimo sutartyje, sudarytoje AB *Lietuvos dujos* ir *Gazprom*“.⁶¹ Tačiau „laikotarpiu nuo 2004 m. iki 2012 m. *Gazprom* teikiamų dujų kaina žymiai padidėjo dėl dujų kainos formulės pakeitimų, kurie buvo pažeidžiant privatizavimo sutarties sąlygas“, dėl to buvo permokėta 1,44 milijardo eurų (5 milijardų litų) už *Gazprom* dujas⁶². 2016 m. birželio 22 d. „paskelbtame sprendime arbitražas teigia, kad *Gazpromas*, tiekdamas dujas Lietuvai ir valdydamas „Lietuvos dujų“ akcijas, turėjo interesų konfliktą.“⁶³ „Dėl sudėtingo įrodinėjimo proceso bei duomenų gausos arbitražas nesiryžo įvardyti Lietuvai padarytos žalos. Arbitražas atkreipė dėmesį, kad terminas „teisinga kaina“ yra pernelyg abstraktus, kad būtų galima įvertinti galimą žalą.“⁶⁴ Lietuvos ieškinys prieš *Gazpromą* patenkintas nebuvo, arbitražo išlaidos abiem pusėms buvo pa-

⁵⁹ Ten pat.

⁶⁰ www.nordpoolspot.com.

⁶¹ LR energetikos ministerija (2012), <http://enmin.lrv.lt/lt/naujienos/lietuva-inicijuoja-ieskini-pries-gazprom-stokholmo-arbitraze>, 2016 08 20.

⁶² Ten pat.

⁶³ LR energetikos ministerija (2016), <http://enmin.lrv.lt/lt/naujienos/arbitrazas-padejo-taska-lietuvos-gince-su-gazprom>, 2016 08 20.

⁶⁴ Ten pat.

dalintos po lygiai⁶⁵. Anot LR Energetikos ministro Roko Masiulio, „Arbitražas vainikavo ilgą ir sunkią kovą su Rusijos milžinu. Išvados patvirtino, kad ėjome teisingu keliu: *Gazprom* turėjo interesų konfliktą, kurio nebeliko, kai įgyvendinome ES Trečiąjį energetikos paketą. Be to, dar nesibaigus arbitražo teismui mes jau buvome pasiekę pergalę. Juk būtent tada, kai mūsų valstybė pradėjo teisinius procesus prieš *Gazpromą* bei pasistatė suskystintųjų gamtinių dujų terminalą, pasiekti pirmieji laimėjimai: *Gazprom* buvo priverstas sumažinti dujų kainą, todėl vartotojai iškart sutaupė po daugiau nei 100 mln. eurų per metus“⁶⁶.

2011 m. sausio 25 d. Lietuva kreipėsi į Europos Komisiją, teikdama, kad *Gazprom* piktnaudžiauja dominuojančia padėtimi ir prašydama tai užkardyti⁶⁷.

2012 m. rugpjūčio 31 d. Europos Komisija pradėjo oficialią procedūrą prieš *Gazpromą* dėl galimo piktnaudžiavimo dominuojančia padėtimi rinkoje, o 2015 m. balandžio 22 d. *Gazpromui* buvo įteiktas oficialus prieštaravimo pareiškimas⁶⁸. Preliminariose pareiškimo išvadose konstatuojama, kad *Gazprom* yra dominuojanti dujų tiekėja daugelyje Vidurio ir Rytų Europos šalių ir kad *Gazprom* kliudo konkurencijai aštuonių valstybių narių (Bulgarijos, Čekijos, Estijos, Vengrijos, Latvijos, Lietuvos, Lenkijos ir Slovakijos) dujų tiekimo rinkose.⁶⁹ Anot Komisijos, „*Gazprom* taiko bendrą piktnaudžiavimo strategiją tose dujų tiekimo rinkose“: (1) nustatydamas teritorinius apribojimus, (2) vykdydamas nesąžiningą kainodaros politiką, (3) reikalaujama didmeniniams klientams prisiimti nesusijusius išpareigojimus dėl dujų perdavimo infrastruktūros⁷⁰. Šis Europos Komisijos procesas dar nėra pabaigtas.

Reikėtų sutikti su tuomečio Lietuvos energetikos ministro Arvydo Sekmoko nuomone, kad Lietuvos iniciatyva nuolat keliama klausimai dėl nesąžiningos *Gazprom* veiklos neabejotinai paskatino Europos Komisijos tyrimo inicijavimą⁷¹. Skirtingai nei Stokholme, Briuselyje Lietuva savo interesus gina ne viena, o su visos Europos Sąjungos pagalba.

⁶⁵ Ten pat.

⁶⁶ Ten pat.

⁶⁷ LR energetikos ministerija (2012), <http://enmin.lrv.lt/lt/naujienos/lietuvas-nuolat-kelti-klausimai-del-gazprom-virto-ek-tyrimu>, 2016 08 20.

⁶⁸ European Commission (2015), http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-4828_lt.htm, 2016 08 20.

⁶⁹ Ten pat.

⁷⁰ Ten pat.

⁷¹ LR energetikos ministerija (2012), <http://enmin.lrv.lt/lt/naujienos/lietuvas-nuolat-kelti-klausimai-del-gazprom-virto-ek-tyrimu>, 2016 08 20.

4.5. Vietiniai ištekliai

Vietiniai ir atsinaujinantys energijos ištekliai, energijos efektyvumas ir taupymas gali svariai prisidėti užtikrinant energijos tiekimo saugumą, tačiau reikalinga tinkama teisinė bazė, investicijos ir laikas.

2015 m. buvo reikšmingi Lietuvai ne tik alternatyvių energijos teikimo kelių, bet ir atsinaujinančių energijos išteklių srityje. Pagal ES direktyvas Lietuva įsipareigojo, kad 2020 m. atsinaujinantys ištekliai galutiniame šalies balanse sudarys 23 %, tačiau 2015 m. šis rodiklis sudarė net 25 %⁷². Svarbų vaidmenį šioje srityje atliko biokuras būtent 2015 m. Lietuvos šildymo sektoriuje sudaręs daugiau nei 50 % naudojamo kuro, gamtinių dujų dalį sumažindamas nuo 63 % 2013 m. iki 48 % 2015 m. Taigi 2015 m. taip pat laikytini lūžio metais biokuro konkurencinėje kovoje su gamtinėmis dujomis šilumos sektoriuje. Planuojama, kad 2021 m. biokuro dalis centralizuoto šilumos gamybos sektoriuje sudarys apie 70 %⁷³.

Pasiekimais energijos vartojimo efektyvumo ir taupymo srityse Lietuva pasigirti, deja, negali. Lietuvos energijos intensyvumas vis dar 1,66 karto didesnis nei ES vidurkis, o pastarąjį planuojama pasiekti tik 2030 metais.⁷⁴

Išskatinių energijos išteklių Lietuva, praktiškai, neturi, tačiau naujos technologijos išplėtė Lietuvos galimybes ir šioje srityje. „Remiantis JAV Energetikos informacijos agentūros preliminariais skaičiavimais, skalūnų dujų ištekliai Lietuvoje gali siekti apie 481 mlrd. m³, iš kurių techniškai išgauti pavyktų apie 25 %, t. y. daugiau nei 100 mlrd. m³. Tokio dujų kiekio Lietuvos poreikiams pagal dabartinį dujų suvartojimą pakaktų 30–40 metų. Lietuvos geologų preliminariais skaičiavimais, Vakarų Lietuvoje žemės gelmėse esantys skalūnų dujų ištekliai siekia 585 mlrd. m³, iš kurių techniškai būtų galima išgauti 10–15 % (60–90 mlrd. m³).“⁷⁵ 2012 m. birželio mėn. buvo paskelbtas atviras tarptautinis konkursas skalūnų dujų paieškai ir gavybai, kurį laimėjo žinoma JAV bendrovė *Chevron*⁷⁶. Tačiau pradėti skalūnų dujų išgavimo Lietuvai nepavyko, kadangi tam nepritarė vietinė bendruomenė, o centrinei valdžiai nepavyko su ja rasti bendros kalbos, taip pat nebuvo tinkama ir Lietuvos teisinė bazė. Skalūnų dujų tema buvo politizuota, o įmonė *Chevron* 2013 m. spalio mėn. pranešė pasitraukianti iš konkurso.

⁷² Masiulis R., LR energetikos ministras (2016), *Lietuvos energetikos konferencija*, Vilnius.

⁷³ Ten pat.

⁷⁴ Ten pat.

⁷⁵ LR energetikos ministerija (2012), *Paskelbtas tarptautinis konkursas skalūnų dujų paieškomis ir gavybai Lietuvos teritorijoje*, <http://enmin.lrv.lt/lt/naujienos/paskelbtas-tarptautinis-konkursas-skalunu-duju-paieskomis-ir-gavybai-lietuvas-teritorijoje>, 2016 08 20.

⁷⁶ Šilutės ir Tauragės plotui Lietuvoje.

4.6. Regioninis bendradarbiavimas

Norint išspręsti energetinės salos problemą, regioninis bendradarbiavimas itin svarbus, nes reikia nutiesti alternatyvias elektros ir dujų jungtis, integruotis į kitas rinkas, perimti gerąją praktiką ir pan. Lietuvos ir Baltijos šalių atveju regioninio bendradarbiavimo partnerėmis buvo Baltijos jūros regiono valstybės, o politiniu ir teisiniu bendradarbiavimo pamatu – Baltijos energetikos rinkos jungčių planas⁷⁷.

2008 m. spalio mėn. Europos Komisijos Primininkui Barroso pripažinus, kad Baltijos šalys neturėdamos energetinių jungčių yra izoliuotos ir pažeidžiamos ir įvardijus Baltijos energetikos rinkos veiksmų plano siekį⁷⁸, iš visų Baltijos jūros ES šalių narių atstovų buvo sudaryta aukšto lygio darbo grupė tokiam planui paruošti. Per aštuonis mėnesius planas buvo paruoštas ir 2009 m. birželio 17 d. Europos Komisijos pirmininko ir visų Baltijos jūros ES valstybių vadovų pasirašytas. Šį planą sudarė du dokumentai: (1) veiksmų planas ir (2) supratimo memorandumas. Pirmajame dokumente buvo trumpai susitarta dėl darbo metodų, įvardytos konkrečios priemonės ir veiksmai, kaip turėtų būti kuriama bendra elektros ir dujų rinka, surašyti konkretūs trumpalaikiai ir ilgalaikiai elektros generavimo projektai ir elektros ir dujų jungtys, užtikrinančios bendrų rinkų veikimą. Projektai buvo įrašyti į lentelę nurodant jų pavadinimus, siekiamas įgyvendinimo datas, planuojamus biudžetus, susijusius projektus ir atsakingas įmonės ar institucijas⁷⁹. Visa tai buvo paruošta visų Baltijos jūros ES šalių narių mastu. Antruoju dokumentu Veiksmų planui buvo išreikštas pritarimas ir politinė parama. Antrasis buvo ir pasirašytas⁸⁰.

Stebėtina, kad tokio sudėtingumo dokumentą aštuonios Baltijos jūros valstybės ir Europos Komisija parengė tik per aštuonis mėnesius. Nemažiau stebėtina, kad toliau jis taip pat sparčiai buvo ir įgyvendinamas. Įgyvendinimo priežiūrą vykdė ta pati Baltijos jūros ES šalių narių ir Europos Komisijos aukšto lygio grupė, kasmet ruošiamas ataskaitos⁸¹. Stebėtojos teisėmis šiame procese dalyvavo ir Norvegija.

Žemiau pateikiama su Lietuva ir kitomis Baltijos šalimis susijusių atliktų darbų ir įgyvendintų projektų chronologinė lentelė.

⁷⁷ European Commission, <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/infrastructure/baltic-energy-market-interconnection-plan>, 2016 08 20.

⁷⁸ Barroso J.M. (2008), *Measures to strengthen security of energy supply in the EU, and in particular in the Baltic area*. Briuselis: [pranešimo tekstas viešai neskelbtas].

⁷⁹ European Commission (2009), *Baltic Energy Market Interconnection Plan*, https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2009_11_25_hlg_report_170609_0.pdf, 2016 08 20.

⁸⁰ European Commission (2009), *Memorandum of Understanding on the Baltic Energy Market Interconnection Plan*, https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2009_bemip_mou_signed.pdf, 2016 08 20.

⁸¹ European Commission, <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/infrastructure/baltic-energy-market-interconnection-plan>, 2016 08 20.

4 lentelė. Baltijos energetikos rinkos jungčių plano įgyvendinimas siekiant integruoti Baltijos šalių energijos rinkas⁸²

1990–1991	Estija	Latvija	Lietuva
1991–2008	Izoliuota ES energetinė sala. Vienintelė Estijos ir Suomijos elektros jungtis <i>Estlink 1</i> (350MW, 2007).		
2009	Pasirašomas Baltijos energetikos rinkos jungčių planas		
2010–2015	Bendros elektros rinkos sukūrimas ir integracija į <i>Nord Pool Spot</i> rinką. Elektros jungčių įgyvendinimas: • <i>Estlink 2</i> (Estija ir Suomija, 650 MW, 2014); • <i>NrdBalt</i> (Lietuva ir Švedija, 700 MW, 2015); • <i>LitPolLink</i> pirmoji dalis (Lietuva ir Lenkija, 500 MW, 2015). Estija, Latvija, Lietuva: ES 3 energetikos paketo elektros sektoriuje įgyvendinimas. Lietuva: ES 3 energetikos paketo dujų sektoriuje įgyvendinimas. Vidinių elektros ir dujų sistemų sustiprinimas.		
2015–2020	<i>LitPolLink</i> antroji dalis (Lietuva ir Lenkija, 500 MW). Bendros dujų rinkos sukūrimas. Estija, Latvija: ES 3 energetikos paketo dujų sektoriuje įgyvendinimas. Lietuvos ir Lenkijos dujotiekis GIPL (planas 2019, atidėtas iki 2022). Tolesnis vidinių elektros ir dujų sistemų sustiprinimas. Elektros sistemų sinchronizacija su žemyninės Europos tinklais (UCTE).		
2015	Supratimo memorandumas dėl sustiprinto Baltijos energetikos rinkos jungčių plano.		
	Susitarimas paruošti naują veiksmų planą išplečiant jo apimtį.		

Atliktų darbų sąrašas ištis išpūdingas, todėl galima daryti išvadą, kad regioninis bendradarbiavimas padeda šalims susitarti, paspartina projektų įgyvendinimą ir padeda pritraukti finansavimą.

2015 m. birželio 8 d. pasirašytas supratimo memorandumas dėl sustiprinto veiksmų plano⁸³.

Apibendrinant galima teigti, kad Baltijos energetikos rinkos jungčių planas laikytinas geriausiu ir efektyviausiu lig šiol žinomu Europos regioninės energetikos integracijos planu, atlikusiu pagrindinį vaidmenį panaikinant Baltijos šalių energetinę izoliaciją.

⁸² Godzimirski J., Vilpišauskas R., Švedas R. (2015), *Energy Security in the Baltic Sea Region: regional coordination and management of interdependencies*, Vilnius: VUL, 65 p.

⁸³ European Commission (2015), *Memorandum of Understanding on the Reinforced Baltic Energy Market Interconnection Plan*, https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/ROMANAD_2016.02.08_11.32.52_5C4N2560_1.pdf, 2016 08 20.

European Commission (2015), *Baltic Energy Market Interconnection Plan*, https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/BEMIP_Action_Plan_2015.pdf, 2016 08 20.

Išvados

ES energetinėmis salomis paprastai įvardijamos energetiškai izoliuotos ES teritorijos. Pripažįstama, kad buvimas energetine sala sukelia papildomų grėsmių, todėl ES mastu siekiama jas eliminuoti.

Energetinę salą galima apibūdinti ekonominiais-techniniais ir politiniais kriterijais. Kriterijų aktualumas priklauso nuo istorinių ir geografinių aplinkybių, todėl kiekvienu atveju nagrinėtinas atskirai.

Atlikus Lietuvos kaip ES energetinės salos atvejo analizę galima konstatuoti, kad 1990–2009 metais Lietuva atitiko visus kriterijus išskyrus vieną – priklausomybę nuo vieno pagrindinio energijos šteklio, kadangi iki 2010 m. vis dar veikė Ignalinos AE. Tačiau 2010–2013 metais Lietuva atitiko visus energetinės salos su visomis iš to išplaukiančiomis grėsmėmis ir galimomis pasekmėmis ekonominius-techninius ir politinius kriterijus. Lietuva priklausė nuo vieno energijos tiekėjo – Rusijos Federacijos ir vieno energijos šteklio – gamtinių dujų, kurios buvo tiekiamos vieninteliu magistraliniu dujotiekiu per Baltarusiją. Energijos vartojimas Lietuvoje didėjo, o tuometė energijos rinka vis dar buvo tik teisės aktuose ir praktiškai neveikė. Lietuvos santykiai su energijos tiekėju Rusijos Federacija buvo įtempti, grįsti priešišku, o Rusija akivaizdžiai stipresnė. Regione susiformavo aiškos subregioninės sistemos. Energijos importuotoja priklausė nuo energijos eksportuotojos, o ši dominavo ir piktnaudžiavo dominuojančia padėtimi. Sukeliamos grėsmės buvo realios. Rusijos Federacija vykdė prievartos politiką energetikos srityje, todėl tai kėlė objektyvias grėsmes ne tik energetiniam, bet ir ekonominiam ir nacionaliniam saugumui. Tokios grėsmės laikytinos kritinėmis ir netgi egzistencinėmis, nes jomis buvo siekiama geopolitinių tikslų – slopinti demokratizaciją ir rinkos sąlygų formavimą. Tai lėmė Lietuvos ir Europos Sąjungos pastangų mobilizaciją, kurių dėka Lietuvos energetinė izoliacija buvo panaikinta. Nepaisant to, įgyvendinama Astravo AE (Baltarusija) ir Baltijos AE (Karaliaučius, Rusijos Federacija) projektus Rusija vis dar siekia išlaikyti ir sukurti naujus dominavo svertus regione.

2015 m. laikytini energetinės izoliacijos panaikinimo ir energetinės salos problemos išsprendimo metais. Siekdama šio tikslo Lietuva pademonstravo politinę valią energetinio saugumo klausimą iškeldama Lietuvos ir ES politinėje darbotvarkėje ir sukūrė alternatyvius elektros ir gamtinių dujų tiekimo kelius, kurie sudarė galimybes veikti energijos rinkai. Pagrindinį vaidmenį šiame procese atliko regioninis bendradarbiavimas. Savo interesus Lietuva gynė ir visomis įmanomomis teisinėmis priemonėmis. Taip pat energijos tiekimo saugumą Lietuva siekė užsitikrinti maksimaliai panaudodama vietinius ir at-

sinaujinančius energijos išteklius, kur 2015 m. biokuro dalis šilumos gamybos sektoriuje pirmą kartą viršijo gamtinių dujų dalį.

Parengtas energetinės salos analizės modelis, jungiantis ekonominius-techninius ir politinius kriterijus, laikytinas tinkamu analizėms atlikti.

2010–2013 metų Lietuva apibūdintina kaip klasikinis energetinės salos atvejis. Taip pat Lietuva, kaip ir kitos Baltijos šalys, parodė gerą pavyzdį, kaip spręsti energetinės salos problemą.

Vilnius, 2017 m. sausis

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos
Karo mokslų instituto Strateginių tyrimų centras

Vilniaus universiteto
Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

Vytauto Didžiojo universiteto
Politikos mokslų ir diplomatijos fakultetas

LIETUVOS METINĖ STRATEGINĖ APŽVALGA

2016–2017, 15 tomas

Atsakingasis redaktorius *Gediminas Vitkus*
Kalbos redaktorė *Asta Stasiulienė*
Maketuotoja *Ramunė Lukštienė*
Viršelio dailininkai *Inga Dambrauskienė, Gediminas Pranckūnas*

Pasirašyta spaudai 2017 10 03. Tiražas 140 egz. Užsakymas GL-347.
Išleido Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija
Šilo 5A, 10322 Vilnius, <http://www.lka.lt>
Maketavo KAM bendrųjų reikalų departamento Leidybos skyrius
Totorių 25, 01121 Vilnius, <http://www.kam.lt>
Spausdino Lietuvos kariuomenės Karo kartografijos centras
Muitinės 4, 54539 Domeikava, Kauno rajonas

PRINTED IN LITHUANIA